

EUROPEAN CONFERENCE

Conference Proceedings

**The II International Science Conference
«MODERN ISSUES OF PRACTICE AND
THEORY»**

January 17 – 19, 2022

London, Great Britain

MODERN ISSUES OF PRACTICE AND THEORY

Abstracts of II International Scientific and Practical Conference

London, Great Britain

(January 17 – 19, 2022)

MODERN ISSUES OF PRACTICE AND THEORY

UDC 01.1

ISBN – 978-9-40364-502-5

The II International Scientific and Practical Conference «Modern issues of practice and theory», January 17 – 19, London, Great Britain. 409 p.

Text Copyright © 2022 by the European Conference (<https://eu-conf.com/>).

Illustrations © 2022 by the European Conference.

Cover design: European Conference (<https://eu-conf.com/>).

© Cover art: European Conference (<https://eu-conf.com/>).

© All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. The content and reliability of the articles are the responsibility of the authors. When using and borrowing materials reference to the publication is required. Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine, Russia and from neighboring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

The recommended citation for this publication is: Prylipko T., Romanyuk O. Comparative characteristics of the production of organic and inorganic poultry products // Modern issues of practice and theory. Abstracts of II International Scientific and Practical Conference. London, Great Britain 2022. Pp. 14-17.

URL: <https://eu-conf.com>.

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES		
1.	Prylipko T., Romanyuk O. COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF THE PRODUCTION OF ORGANIC AND INORGANIC POULTRY PRODUCTS	14
2.	Prylipko T., Andrukhivsky V. THE EFFECTIVENESS OF DIFFERENT WAYS TO SUPPLEMENT SELENIUM DEFICIENCY IN THE DIETS OF HIGH-YIELDING LACTATING COWS	18
ARCHITECTURE, CONSTRUCTION		
3.	Войко Н.Ю., Добровольська О.Ю., Шевченко А.В. ДОСВІД ВІДНОВЛЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ ПЛОЩ	22
ART HISTORY		
4.	Коновалова І.Ю., Тунцзе Л. ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КАМЕРНО-ВОКАЛЬНОЇ МУЗИКИ У ХХ СТ.	28
5.	Лінь Д., Пань Х. ТВОРИ Ф. ЛІСТА І Ф. ШОПЕНА В РЕПЕРТУАРІ КИТАЙСЬКИХ ПАНІСТІВ — ПЕРЕМОЖЦІВ МІЖНАРОДНИХ КОНКУРСІВ ЮНИХ ПАНІСТІВ ВОЛОДИМИРА КРАЙНЄВА	31
6.	Жданов М.М. МОДИФІКАЦІЇ ЖАНРУ КАНТАТИ В УКРАЇНСЬКОМУ ХОРОВОМУ МИСТЕЦТВІ	38
7.	Рябуха Н.О. ІНСТРУМЕНТАЛЬНИЙ ЗВУКООБРАЗ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЗВУКОІДЕАЛУ КУЛЬТУРИ	42
8.	Польська І.І. ПОЗААКАДЕМІЧНА МУЗИЧНА КУЛЬТУРА ХХ СТОЛІТТЯ: АСПЕКТИ ОСЯГНЕННЯ	45
9.	Чжан Ю. ФОРТЕПІАННЕ МИСТЕЦТВО КИТАЮ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОГО КОНТИНУУМУ	48

MODERN ISSUES OF PRACTICE AND THEORY

BIOLOGICAL SCIENCES		
10.	Zhapparbergenova E.B., Alpamysova G.B., Kadraliyeva I.E. STUDY OF MICROBIOLOGICAL QUALITY WITH THE TECHNOLOGY OF PREPARATION OF FARMED SAUSAGE AND MEAT PRODUCTS	50
11.	Goncharovska I. SECONDARY METABOLITES IN CRABAPPLE	54
12.	Літвак С.М., Березовчук О.О. СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ МІСЦЕВОГО РІВНЯ В СТЕПОВІЙ ЗОНІ	56
13.	Скляр Ю.Л., Пяткіна О.В., Кобелецька Н.М. ЕКОЛОГО-ЦЕНОТИЧНІ ОЗНАКИ НАЙБІЛЬШ ПОШИРЕНИХ У РІЧЦІ ВОРСКЛА УГРУПОВАНЬ МАКРОФІТІВ	61
14.	Хмельниченко Е.О. ЩО ТАКЕ ГОРМОНИ ЩАСТЯ І ЯК НИМИ КЕРУВАТИ?	63
CHEMICAL SCIENCES		
15.	Akperov N.A.O., Həsənli Ş.V.Q. ÜMUMİ KİMYADA BƏZİ MÖVZULARIN TƏDRİSİNDƏ FƏNLƏRARASI ƏLAQƏLƏRDƏN İSTİFADƏ	65
ECONOMIC SCIENCES		
16.	Shashyna M., Moshkun G. KEY ASPECTS OF ASSESSING BUDGET EFFICIENCY AT THE REGIONAL LEVEL	71
17.	Vlasenko A. STRENGTHENING STATE SUPPORT FOR ORGANIC PRODUCTION IN UKRAINE IN THE FRAMEWORK OF EUROPEAN GREEN DEAL	73
18.	Seisenbayeva Zh.M., Kulyanda N.K. THEORETICAL FOUNDATIONS OF DIFFUSION OF INNOVATIONS IN THE ECONOMY	76

19.	Беженар І.М. ОЦІНКА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ	80
20.	Гошовська В.В., Наконечна С.А. СУБВЕНЦІЇ МІСЦЕВИМ БЮДЖЕТАМ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ІНФРАСТРУКТУРНИХ ПРОЕКТІВ	87
21.	Гідзула В., Ткачук Н.М. УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ БЮДЖЕТНОЇ УСТАНОВИ	90
22.	Дугієнко Н.О., Глазунова А.В. ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ЗЕМЕЛЬ В США	94
23.	Колубай Я.С. МІСЦЕ ТА РОЛЬ КООПЕРАТИВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА	97
24.	Кущенко О.І. ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ СТАТИСТИЧНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ У МИТНІЙ ІНДУСТРІЇ	102
25.	Лисак В.Ю. ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ЩОДО МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ	106
26.	Мартин О.М., Живко З.Б., Співак Я.Д. ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ПІДПРИЄМСТВА: СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ	109
27.	Оніщик А.В. РЕЄСТРАТОР РОЗРАХУНКОВИХ ОПЕРАЦІЙ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ	112
28.	Сотник І.М., Нікуліна М.П., Молодецький Г.Г. СУЧАСНІ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ДИСТАНЦІЙНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ	115
29.	Сотник І.М., Попов В.С., Мартим'янов А.С. ОЦІНЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОЄКТУ ПРОМИСЛОВОЇ СОНЯЧНОЇ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ	118

MODERN ISSUES OF PRACTICE AND THEORY

30.	Чуприна О.А. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО АНАЛІЗУ	124
GEOGRAPHICAL SCIENCE		
31.	Непша О.В., Дьячкова А.В., Непша О.М. ФІЗИКО-ХІМІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ЧОРНОЗЕМНИХ ҐРУНТІВ НА ЛЕСОВИХ ПОРОДАХ ТЕРИТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ	126
HISTORICAL SCIENCES		
32.	Биназарова Н.Н. М.Х.ДУЛАТИ И «ТАРИХ-И РАШИДИ»	132
33.	Утеубаев М.Т. ШТРИХИ К ПОРТРЕТУ Д.А.КУНАЕВА	137
JOURNALISM		
34.	Лучинский Ю.В., Потапович О.Е. ТЕНДЕНЦИИ И ОСОБЕННОСТИ ВЕДЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ ВОЙНЫ ПРОТИВ ВЕНЕСУЭЛЫ В ПЕРИОД КОНСТИТУЦИОННОГО КРИЗИСА ГОСУДАРСТВА	142
35.	Куценко Л.В., Терханова О.В. ФАХОВІ КОМПЕТЕНЦІЇ РЕДАКТОРА В ІНТЕРНЕТІ	146
LEGAL SCIENCES		
36.	Guuvan P.D. CURRENT ISSUES OF CERTAINTY OF LAW ENFORCEMENT IN THE UKRAINIAN JUDICIARY	150
37.	Вигівська А.С. АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ВИДІВ ФІНАНСУВАННЯ ВИБОРІВ	157
38.	Меирбекова Г.Б., Бекхан Н., Шотыбай Ж.Б. ТАУАР ЖЕТКІЗІЛІМІ ШАРТЫН ЖАСАУ ЖӘНЕ РӘСІМДЕУ ТӘРТІБІ	159
39.	Меирбекова Г.Б., Назар А., Тұрғынбай Б. КӨЛІК МІНДЕТТЕМЕЛЕРІНДЕГІ ТАСЫМАЛДАУ ШАРТЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	164

MODERN ISSUES OF PRACTICE AND THEORY

MANAGEMENT, MARKETING		
40.	Bezruchenkov Y. FEATURES OF PERSONNEL MANAGEMENT IN THE HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS	168
41.	Smyrnova N. DEVELOPMENT OF LOGISTICS IN ODESSA REGION GRAIN MARKET	171
42.	Безверха Д.В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ ПОСЛУГ АГРОКОНСУЛЬТАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ	179
43.	Крикун О.О. АКТУАЛЬНІ ФУНКЦІОНАЛЬНІ СФЕРИ НАУКИ МЕНЕДЖМЕНТУ В РЕАЛІЯХ СУЧАСНОСТІ	182
44.	Резніченко О.Я. МЕТОДИ УПРАВЛІНСЬКОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ	185
45.	Сагун Г.О., Єніш Ю.В., Юхновець О.М. ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА З РОЗВИТКУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ	189
46.	Станкевич І.В., Пономаренко А. ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВ В ЕПОХУ КОРОНАКРИЗИ	193
MEDICAL SCIENCES		
47.	Bobokhonova M.M., Muminova Z.A. PREDICTION OF PREMATURE OVARIAN INSUFFICIENCY BASED ON SOME BIOCHEMICAL PARAMETERS	197
48.	Galimov O.V., Khanov V.O., Galimov D.O. A METHOD FOR REMOVING SMALL STONES FROM THE ABDOMINAL CAVITY THAT HAVE FALLEN OUT OF THE GALLBLADDER DURING LAPAROSCOPIC CHOLECYSTECTOMY	200

MODERN ISSUES OF PRACTICE AND THEORY

49.	Galimova E.S., Borisova A.I., Galimov D.O. PATHOLOGY OF THE GASTROINTESTINAL TRACT IN PATIENTS WITH BRONCHIAL ASTHMA	201
50.	Antonova O.V. PROGNOSTIC SIGNS OF THE DEVELOPMENT OF MICROSATURISM IN CHILDREN UNDER ENVIRONMENTAL LOAD	204
51.	Коваленко І.О., Левченко Є.Д., Демочко Г.Л. ЧОМУ ВАРТО ЛЕГАЛІЗУВАТИ ЕВТАНАЗІЮ У ВСЬОМУ СВІТІ?	207
52.	Луценко П.П., Чернявський А.В., Демочко Г.Л. ВАЖЛИВІСТЬ РОЗВИТКУ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В МЕДИЦИНІ УКРАЇНИ	210
53.	Малик О.Р. АУТОЕРОТИЧНА СМЕРТЬ: СУДОВО-МЕДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА	212
54.	Яровенко А.Г., Мунтян О.А., Мунтян М.Л. ІНФОРМАЦІЙНА МОДЕЛЬ ОБ'ЄКТА ДОСЛІДЖЕННЯ ДЛЯ СИСТЕМ ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ ЛІКАРСЬКОГО РІШЕННЯ	215
PEDAGOGICAL SCIENCES		
55.	Kaleem U., Azamov I.I. FORMATION OF A CULTURE OF COMMUNICATION BASED ON MONOLOGUES AND DIALOGUES IN ENGLISH LESSONS AT THE MEDICAL UNIVERSITY	220
56.	Худойбердиева А.Х. МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ	225
57.	Myrzakhanova F.M. EXTRACURRICULAR ACTIVITIES OF FUNCTIONAL LITERACY FORMATION IN THE PROCESS OF TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE	228

MODERN ISSUES OF PRACTICE AND THEORY

58.	Polonska T.K. FACTORS INFLUENCING THE EFFECTIVENESS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING TO STUDENTS OF GYMNASIUMS IN GRADES 5–6 ACCORDING TO COMPETENCE-BASED APPROACH	231
59.	Saidova H., Baymatov S., Najmiddinova D.M. DEVELOPING AND SHAPING THE SPEECH CULTURE OF THE FUTURE SPECIALISTS	237
60.	Tsytsiura K.V., Li Q. NATIONAL ECONOMICS COMPETITIONS AS A METHOD OF DEVELOPING SOFT SKILLS IN FUTURE BACHELORS OF BUSINESS ECONOMICS IN CHINA	240
61.	Атаев У. ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРК КАК СРЕДСТВА ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ, В ОБУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛАХ С УЗБЕКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ	242
62.	Vorona L.I., Stepanovich E.V., Andriyko D.M. DISTINGUISHING FEATURES OF EDUCATION OF THE ALPHA GENERATION	245
63.	Иеронова И.Ю., Пэн Ш., Дулуба Е.С. ИНТЕРАКТИВНЫЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКС (ИЭУМК) ПО КИТАЙСКОМУ ЯЗЫКУ КАК СРЕДСТВО ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ-БАКАЛАВРОВ	247
64.	Кільдеров Д.Е., Пригодій М.А., Приходько Ю.І. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ВИЩОЮ ОСВІТОЮ	251
65.	Лавренова М.В. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ	258
66.	Мурліна Ю.Р. СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ОСІБ ІЗ РАС В УКРАЇНІ ТА СВІТІ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)	263

MODERN ISSUES OF PRACTICE AND THEORY

67.	Нұрдәулетқызы Ұ. МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫМЕН ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫН ЖҮРГІЗУ АРҚЫЛЫ БИОЛОГИЯ ПӘНІНЕ БАУЛУ	268
68.	Рысқұлбек А.Б. БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ	273
69.	Чайковська Г.Б. ІНДИВІДУАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПЕРЕДУМОВА ДОСЯГНЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА	280
70.	Шаинбетова Г.С. ИКТ – КОМПОНЕНТ КАК СРЕДСТВО МОТИВАЦИИ К УЧЕНИЮ	284
PHARMACEUTICAL SCIENCES		
71.	Korzh I.V., Tereshchenko L.V., Bondarenko E.V. GENERAL CHARACTERISTICS OF CHANGES IN BIRTHS, DEATHS AND LIFE EXPECTANCY OF THE POPULATION OF UKRAINE	291
72.	Дроговоз С.М., Романченко К.Є. МОНІТОРИНГ ПОБІЧНИХ РЕАКЦІЙ СУЛЬФАНІЛАМІДНИХ ПРЕПАРАТІВ	293
73.	Сільвеструк О.С., Котенко О.М., Живора Н.В. ОБҒРУНТУВАННЯ СКЛАДУ РАНОЗАГОЮВАЛЬНОГО ГЕЛЮ З ВІТАМІННИМ КОМПЛЕКСОМ	296
PHILOLOGICAL SCIENCES		
74.	Демченко В.М. СУЧАСНИЙ ВИМІР БЛІНГВІЗМУ В УКРАЇНІ	299
75.	Лефтерова О.М. ОБРАЗНІСТЬ КАЗКИ В АНТИЧНОМУ РОМАНІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ АПУЛЕЯ «МЕТАМОРФОЗИ»)	302
76.	Смаль О.В. ЗАСТОСУВАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ЯК МОВИ ВИКЛАДАННЯ (ЕМІ) У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ	306

MODERN ISSUES OF PRACTICE AND THEORY

77.	Стулина Е.В. ПРОТОТИПИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ФРАНЦУЗСКОГО ГЛАГОЛА-ПОЛИСЕМАНТА DÉFENDRE	308
PHILOSOPHICAL SCIENCES		
78.	Gulomzoda A., Baymatov S., Mukhamadieva Z.A., Zabrovets N.P. FEATURES OF SOME ENGLISH MEDICAL WORDS IN TAJIK AND RUSSIAN LANGUAGES	312
79.	Karimova F.M., Buxoro D.U. QADIMGI AFSONALARDA OLOV KULTI BILAN BOG'LIQ RAMZIY-TIMSOLIY IFODALAR TALQINI	315
80.	Saraev V.O.U. MECHANISMS OF THE EFFECT OF RELATIONSHIP ON UNIVERSAL VALUES ON CHANGE OF MIND AND THINKING	319
81.	Набиев Б. ЖАМИЯТДА ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ МАФКУРАВИЙ ВА ДИНИЙ ОМИЛЛАРИ	324
82.	Набиев М.Ж.Ў., Мирзо У. I-БОБ ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТДА ИЖТИМОИЙ-МАЪНАВИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ТАРКИБИЙ ФУНКЦИОНАЛ ЎЗГАРИШИНИНГ НАЗАРИЙ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ	331
PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES		
83.	Pysklynets U. QUASI-CHEMICAL MODELING OF POINT DEFECTS IN IODINE-DOPED CADMIUM TELLURIDE	338
84.	Коваленко Н.С., Асадчий М.В. ГРАФИЧЕСКОЕ ИНТЕГРИРОВАНИЕ В ФИЗИКО- ХИМИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ	340
PSYCHOLOGICAL SCIENCES		
85.	Демиденко Р.Н., Бисембаева Н.А., Махметова Н.К. ПОДГОТОВКА ПЕДАГОГОВ-ПСИХОЛОГОВ К ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГИЧЕСКОМУ СОПРОВОЖДЕНИЮ ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБРАЗОВАНИЯ	343

MODERN ISSUES OF PRACTICE AND THEORY

86.	Мельничук Т.І. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ДОШКІЛЬНИКІВ	348
87.	Санніков О.І., Саннікова А.О. ДЖЕРЕЛА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ: ПОШУК ДЕТЕРМІНАНТ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	351
88.	Саннікова О.П., Жень Ч. ПСИХОЛОГІЧНА ПРОНИКЛИВІСТЬ: КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД ЇЇ ПОКАЗНИКІВ	357
89.	Яблонська Т.М., Степаненко М.Є. ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ В РАКУРСІ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ МОЛОДІ	362
TECHNICAL SCIENCES		
90.	Semak A., Kurzina E., Kolmakov A. REDUCING THE WATER ABSORPTION OF THE RUBBER COMPOUND BY INTRODUCING A HYDROPHOBIC ADDITIVE	366
91.	Kotliar S.S. USING COORDINATE SYSTEMS TO CREATE COMPLEX SHAPE OBJECTS	368
92.	Баранов А.М., Баранов Ю.М., Іванський В.М. ПРОГНОЗУВАННЯ ПОТРЕБИ В ЗАПАСНИХ ЧАСТИНАХ ДЛЯ ІНЖЕНЕРНОЇ ТЕХНІКИ НА ЗАПЛАНОВАНИЙ ПЕРІОД ЕКСПЛУАТАЦІЇ	371
93.	Гайша А.А., Навроцкий В.А. О НАДЕЖНОСТИ РЕШЕНИЙ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ	375
94.	Калініченко І.В., Терещенко М.С., Чернецький О.В. ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ СИСТЕМИ ТЕПЛОПОСТАЧАННЯ ТЕПЛОВИМ НАСОСОМ	378
95.	Кизатова М.Е., Есимова Ж.А., Сәдуақас Ә.С. СУШЕНЫЕ ПЛОДЫ ДЫНИ КАК ПОЛЕЗНЫЙ ЗАВТРАК	383

MODERN ISSUES OF PRACTICE AND THEORY

96.	Літвак О.А., Неділя А.О. ВИЗНАЧЕННЯ ОБСЯГІВ ВИКИДІВ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН ПРИ ЕКСПЛУАТАЦІЇ КОТЕЛЬНІ НА ТВЕРДОМУ БІОПАЛИВІ	388
97.	Шавкун В.М., Окрутний А.Б. ПИТАННЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ЕЛЕКТРОТЯГОВИХ МЕРЕЖ МІСЬКОГО ЕЛЕКТРОТРАНСПОРТУ	392
TOURISM		
98.	Roik O. DIGITIZATION OF THE TOURISM INDUSTRY IN THE POST-COVID-19 PERIOD	395
99.	Гуменюк Г.М., Ющук К.В. ІНКЛЮЗИВНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	399
VETERINARY SCIENCES		
100.	Теляпова Д.Р., Алимов А.А. ВЕТЕРИНАРНО-САНИТАРНА ОЦЕНКА В ЖИВОРЫБНЫХ ЕМКОСТЯХ ПРИ ПЕРЕВОЗКЕ ЖИВОЙ РЫБЫ	404

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF THE PRODUCTION OF ORGANIC AND INORGANIC POULTRY PRODUCTS

Tetiana Prylipko,
d.a.s., prof.

Olena Romanyuk
Postgraduate
Higher educational institution "Podillia State University,
Kamianets-Podilskyi

Given the desire of modern society to maximize the conservation of natural resources, green production and minimize interference in the biosphere, the concept of sustainable development is gradually becoming widespread, which aims to reduce the gap between the three major systems: environment, society and economy. The understanding of the need for organic production as a mechanism of transition to the model of sustainable development of the agro-industrial complex, to replace the traditional intensive type of agricultural production also comes to the fore[4, 5].

Agriculture and the food sector play an important role in Ukraine's economy. Traditional methods of agricultural production are gradually changing to organic, more useful, which allows to provide the Ukrainian population with useful and high quality products. Despite all the problems and obstacles in this area, along with the demand for organic agricultural products in the domestic market, we can see great interest in the European Union, Japan, China, Canada and the United States to organic products of Ukrainian origin. This opens up significant export opportunities, provides a chance to improve international economic relations, attract new innovative technologies for our country[2, 7].

In response to the intensification of the processes of environmental pollution, urbanization and depletion of soils for mineral nutrients and organic matter, the modern world market of agricultural products and food is undergoing significant changes. With increasing public awareness of the usefulness of products and their impact on the normal functioning of life, technology development and innovation processes in production, the result is organic agricultural production, which as a result of its activities provides consumers with organic, environmentally friendly products[3].

Ukraine's agricultural sector has significant potential for expanding the scale of organic agricultural production, but today this area in Ukraine is in the early stages of formation and formation. One of the most important reasons for this development situation, along with insufficiently formed infrastructure, imperfect legal framework,

low demand for organic products, is underdeveloped state regulation of organic agricultural production[2].

People consume animal products in their food chain, because we need "essential" amino acids from animal meat to grow and develop harmoniously, namely to build muscle proteins in our own bodies. Consumers have reasonable confidence in organic products, as certification organizations constantly monitor the production process (mostly visiting such farms without warning). Organic products are packaged in environmentally friendly materials. Certified organic agriculture fully monitors the entire product cycle: from land to buyer[6].

Crop rotation, organic fertilizers (manure, compost, green manure, etc.) and various modern tillage techniques are used to increase yields, provide crops with mineral nutrients, and control pests and weeds. For organic farming, the first stage of certification is land. Today it is quite difficult to find really clean lands away from industrial zones, highways and fields treated with traditional drugs, to give up pesticides and herbicides - it's only half the battle. It is still necessary to restore the symbiotic biocenosis in the soil, in the appropriate amount. Without this, certification is not possible. Our usual breeding livestock has already led to the fact that the accelerated growth of broilers (meat chickens) has reached a critical point: the body of birds has become too heavy. Broilers reach a slaughter weight of 2-2.5 kg in just 42 days, which is about twice as fast as 40 years ago. There are two main methods of keeping chickens in traditional poultry farms in Ukraine: in cage batteries and on the floor. The system of keeping chickens in 3-4-tier cage batteries is considered to be even more intensive due to more efficient (2.5-3 times) use of the poultry house [2].

Parent flocks and poultry are usually kept on the floor. Under this system, the planting density of birds per 1 m² of floor area is relatively low. In poultry houses the bird is kept on a deep constant litter, mesh or plank floor, with or without pastures. In industrial poultry farming, preference is given to keeping birds without grazing: under this system, an artificial microclimate can be created indoors [3]

In intensive technology, chickens suffer from feather loss because they constantly rub against cell wires. Due to limited movement and insufficient phosphorus in the diet, they often suffer from fractures and dislocations of limbs, beak and claw damage to cell wire [6].

Names and bruises appear during the rearing period and are associated with high planting densities, hard floors (caged or insufficient bedding when kept on the floor), irrational placement of process equipment and all sorts of stresses in which the bird harms each other. Disease prevention is based on compliance with technological requirements. [7].

With regard to poultry for fattening, it was noted that excessive planting density has a negative impact on viability, weight gain of chickens, the quality of carcasses. In the last 10-15 days of fattening, not all birds can be housed near feeders, there is an accumulation of chickens and, as a consequence, their heterogeneity in body weight, injuries, the appearance of minnows, increased care. In this case, broilers clinically

show signs of alimentary starvation syndrome in the form of reduced productivity and "stratification" of the entire flock of chickens in size. In the same poultry house there are well-developed birds and weak chickens. This becomes noticeable at 2-3 weeks of age of young and persists until slaughter.

Intermittent lighting reduces mortality, slows growth and reduces potential pain and suffering caused by foot pathology. With a dense planting with insufficient feeding front, in conditions of strong light stimulation, the strongest and largest birds quickly eat a significant amount of food, especially granular, which leads to a significant increase in its oxygen demand, which is stressful for the cardiovascular system and threatens risk of cardiac arrest. At the same time the increased leaving (to 10%) of a highly productive bird because of asphyxia is noted. Fast-growing broilers are very sensitive to lack of oxygen in the air, which can cause ascites (hydrocephalus), hydropericarditis (accumulation of fluid in the pericardial sac) or pulmonary edema. This occurs in 5% of young broilers and 15-20% of older birds and by the time they reach slaughter age, ascites usually weakens the birds and leads to carcass culling. This is extremely rare in older broiler-intensive systems, and is the result of the inability of the cardiovascular and pulmonary systems to grow as fast as muscles and intestines [4].

Increasing the caloric content of feed promotes the deposition of subcutaneous fat, increases slaughter yield and improves the appearance of carcasses. However, the use of high-calorie components in broiler feeding due to the formation of peroxides in fat oxidation and deficiency of vitamin E and antioxidants can cause chickenpox encephalomyelitis and exudative diathesis. Encephalomyelitis occurs due to damage to the cerebellum in chickens. Chickens that grow well are usually affected, especially males. At the same time chickens stand poorly on their feet, there is paralysis and death. Exudative diathesis is manifested by edema in the subcutaneous tissue. Therefore, when using high-calorie feed, which includes feed fat or when fish oil is used as a source of vitamin A, it is necessary to introduce antioxidants - santohin or deludine (0.15-0.02% of the diet), as well as increased doses of vitamin E (10-20 g / t of compound feed). When fattening broilers, their liver, which performs protective functions, often experiences significant overload from various toxins, drugs that are prescribed in excess to birds, mineral and vitamin premixes, enzymes, growth stimulants. Therefore, the condition of the body deteriorates. Hepatopathies are also caused by unbalanced feeding of chickens, metabolic disorders. In case of liver dysfunction in birds, detoxification of exogenous substrates and toxic endogenous metabolic products (ammonia, skatole, indole, mercaptan, etc.) is reduced. Young animals grow poorly, get sick, vaccinations do not give the desired effect [1].

By organic standards, chickens should not be kept in small cages or in a restricted enclosure. The area of the poultry house should be large enough (maximum number of animals per 1 hectare of agricultural land - 580 goals). insects (2.5 m² per 1 goal).

Organic products differ from other products obtained by intensive technologies, high quality and safety due to strict requirements for its production and certification. In the EU, from 1 July 2010, a single logo is used to label organic products. And it is

especially important for consumers to understand the difference between "organic" products and "eco", "bio" - which are not certified. In order to obtain "organic" status, a farm needs to undergo a large number of inspections, the purpose of which is to make sure that the final product will be really safe. There are 14 certification bodies in Ukraine. In particular, "Organic Standard", "Biokontroll Hungária Nonprofit Kft.", "ETKO", "ABCert", "ICEA" and others. The spread of organic agricultural production in the world is happening at a high rate, in particular due to targeted public policy in this sector. In particular, Ukraine already has a number of mechanisms that provide producers with state support (compensation for certification services), help shape public opinion and raise the status of organic goods, created the necessary regulations that will reorient the vector of agricultural development.

Conclusion. The development of the system of organic agriculture in Ukraine will make the agricultural sector more efficient and attractive to foreign investors. And the combination of traditional management methods and innovative technologies, modern scientific and technical developments, has a positive effect on production processes and the environment.

References

1. V.V. Vlasenko. Basics of technology and commodity science of sausages and smoked meats. Vinnytsia - "HIPANIS" - 2001. 275 pp.
2. Smolyar V. Smolyar V. Kovtun O. Technological innovations of improvement of equipment for poultry keeping // *APK Technique*. - 2005. -№10 / 11. - P. 39-41
3. Modern systems of keeping and raising poultry // *Effective poultry farming*. - 2006. -№9. - P. 17-19.
4. Golovach VM Stress of farm animals and birds.- M .: Harvest, 1990.- P.14-16. 7. Kozhemyaka NV, Samoilova LF Veterinary protection in broiler breeding "Avis Veterinary Company", www.avisvet.ru
5. Kestin, S.C., Adams, S.J.M. and Gregory, N.G. 1994. Leg weakness in broiler chickens, a review of studies using gait scoring. In: *Proc. 9th Euro. Poultry Conf.*, Glasgow, Vol.II, 203-206, WPSA
6. Artyukh, T.M. Theoretical foundations of commodity science [electronic resource] textbook / T.M. Артюх, I.B. Grigorenko. - K .: HYXT, 2014. - 263 c.
7. Prylipko, T.M., Prylipko, I.V. Task and priorities of public policy of Ukraine in food safety industries and international normative legal bases of food safety. *European Research Area: Status, Problems and Prospect* : proceedings of the International Academic Congress (Latvian Republic, Rīga, 01-02 September 2016). Riga, 2016. P. 85-87.

THE EFFECTIVENESS OF DIFFERENT WAYS TO SUPPLEMENT SELENIUM DEFICIENCY IN THE DIETS OF HIGH-YIELDING LACTATING COWS

Tetiana Prylipko,
d.a.s., prof.

Vitaliy Andrukhivsky ,
Postgraduate
Higher educational institution "Podillia State University,
Kamianets-Podilskyi

Introduction. The high biological property of selenium to activate metabolic and synthetic processes in the body has attracted the attention of researchers to the need and feasibility of studying it as a means of increasing productivity and reproductive capacity of farm animals [2, 6].

Low selenium in certain feeds and diets of farm animals is as harmful to them as its excess. From previous sections of the review it is clear that selenium deficiency in the diet is the cause of widespread diseases of farm animals and poultry [1].

Along with the needs and doses of selenium for farm animals, scientists around the world are also paying attention to such important issues as the availability of selenium for animals from a source, methods of introducing the element into the diet and animals, diet or frequency of injections selenium preparations and so on. Science and practice have already made some achievements in this direction [4].

In experiments on cows under the influence of single injections of selenopyran at doses of 80,160 and 240 mg / head there was a decrease in placental retention to 6.2-15.3 versus 26.3% in the control, the occurrence of postpartum endometritis - almost twice. The number of fertilized cows after the first insemination increased by 27%, and the insemination index decreased by 24%. [1,5]

The positive effect of selenopyran on productivity and reproductive function was also recorded in experiments on pigs by subcutaneous injection [1,3] and sheep [2,7].

Research methodology. Based on this, the studies examined the effectiveness of feeding cows sodium selenite in the composition of feed and salt ("salt") and granules-additives. Selenium at a dose of 0.3 mg / kg was introduced into feed (2nd experimental group), salt-lozenge (3rd experimental group) and granules-additives (4th experimental group). This dose is taken as optimal, as established by our previous studies in cows. The only difference was that in the diet of cows of the 2nd experimental group was introduced sodium selenite in the form of an aqueous solution, which was treated with concentrates before feeding.

Cows of the 3rd experimental group were not directly introduced into the diet of sodium selenite, but dissolved it in water and prepared "selenized" salt, adding salts of copper, zinc and cobalt. Treated with a solution of sodium selenite and other trace

elements table salt, dried and fed to animals in the form of a sliver. The concentration of sodium selenite and salts of other trace elements in the solution depended on the dose of salt consumption by cows per day. According to our definition, each cow consumed an average of 29.5 g of salt per day by licking.

Research results. Despite the lack of differences in energy, protein, carbohydrate and fat nutrition of diets, the milk productivity of cows of the experimental and control groups was different.

Table 1 Dairy productivity of cows and feed costs for milk (n = 10; M ± m)

Показник		Групи			
		контрольна	дослідні		
		1	2	3	4
Gross milk yield per 1 cow per 165 days of experiment, kg		3658,1	3996,3	3963,3	4037,5
± to control, kg		-	+338,2	+305,2	+379,4
Average daily milk yield, kg		22,17	24,22	24,02	24,47
± to control, kg	kg	-	+2,05	+1,85	+2,30
	%	-	9,2	8,3	10,4
Fat content in milk,%		3,68±0,02	3,71±0,03	3,70±0,02	3,72±0,01
± to control, kg		-	+0,03	+0,02	+0,04
Gross milk yield of 4% fat per 1 cow, kg		3365,5	3706,6	3666,1	3754,9
± to control, kg		-	+341,1	+300,6	+389,4
The average daily milk yield of 4% fat, kg		20,40±0,35	22,46±0,42**	22,22±0,32**	22,76±0,63**
± to control, kg	kg	-	+2,06	+1,82	+2,36
	%	-	+10,1	+8,9	+11,6
Energy nutrition of the daily diet, k.od.		18,86	18,75	18,91	18,85
Consumption of feed per 1 kg of mo-loc 4% fat, k. Units.		0,92	0,83	0,85	0,83
In% to control		100	90,2	92,4	90,2

Thus, for the period of the experiment from each cow from the control group milked 3658 kg of natural fat, while from the cows of the 2nd experimental group by 338.2 kg, from the 3rd experimental - by 305.2 kg and from the 4th experimental groups - 379.4 kg more. The difference in the average daily milk yield of natural milk between cows of the experimental and control groups was 2.05-2.30 kg, or 8.3-10.4%.

Milk of cows of the 2nd, 3rd and 4th experimental groups differed from the control by a higher content of 0.03; 0.02 and 0.04% fat.

As the most objective comparative assessment of milk yield of cows is milk yield of 4% fat, we converted natural milk into milk of 4% fat. As it turned out, from one cow of the 1st control group for the experiment milled 3365.5 kg of milk of 4% fat, and from each cow of the 2nd experimental group of such milk milked 3706.6 kg, which is 341.1 kg, 3 -th experimental - 3666.1 kg, which is 300.6 kg and the 4th experimental group - 3754.9 kg, which is 389.4 kg more.

Regarding the average daily milk yield of 4% fat, they were 20.40 kg in the cows of the control group, and 22.46 kg in the cows of the 2nd, 3rd and 4th experimental groups; 22.22 and 22.76 kg, which is 2.06 more than the control; 1.82 and 2.30 kg, or 10.1; 8.9 and 11.6%. Moreover, it should be noted that the difference in milk yield of both natural and 4% fat from all experimental groups was the largest in cows of the 4th experimental group, to the diet of which sodium selenite was introduced as part of a complex granular supplement. In second place were the cows of the 2nd experimental group and in the 3rd (last) place were the cows of the 3rd experimental group, the supplementation of selenium deficiency in the diet of which was carried out by feeding selenized table salt-lollipop.

The cows of the experimental groups differed from the control not only by higher milk yields, but also lower feed costs for its production. If in the control group per 1 kg of milk 4% fat was spent 0.92 feed. units in the 2nd, 3rd and 4th experimental groups by 9.8; 7.6 and 9.8% less.

Conclusions. Thus, all three methods of selenium supplementation in the diet of cows of experimental groups to the level of 0.3 mg / kg of dry matter contributed to the increase in daily milk yield, fat content while reducing feed consumption per 1 kg of milk. Higher productivity rates were observed in cows of those groups that received selenium supplements in the composition of granules-additives and in the composition of feed.

References

1. Szajkowska, A. 2012. Regulating food law: Risk analysis and the precautionary principle as general principles of EU food law. 2021. <https://research.wur.nl/en/publications/regulating-food-law-risk-analysis-and-the-precautionary-principle>.
2. Echols, M. 2018. Food safety regulation in the European Union and the United States: Different cultures, different laws. *Columbia Journal of European Law*, 4(3): 1203-1210.

3. Kryvonohova, I. H. 2021. Conceptual approaches to the development of a strategy for innovation and investment activity in a food enterprise. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Economics"*, 8(3): 60-66.

4. Prylipko T., Koval T., Kostash V., Shuliar A., Tkachuk V., Shuliar A. Adaptive changes in the ornithine cycle and amino acid synthesis in sheep liver with different meat productivity. *Independent Journal of Management & Production*. 2021. N. 12(6). P. S632-S645. DOI: <https://doi.org/10.14807/ijmp.v12i6.1751>

5. Prylipko, T.M., Prylipko, I.V. Task and priorities of public policy of Ukraine in food safety industries and international normative legal bases of food safety. *European Research Area: Status, Problems and Prospect* : proceedings of the International Academic Congress (Latvian Republic, Rīga, 01-02 September 2016). Riga, 2016. P. 85-87.

6. Hartmann C. Mechanical stresses in cellular structures under high hydrostatic pressure / Hartmann C., Mathmann K., Delgado A. // *Innovative Food Science and Emerging Technologies*. – 2006. – Vol. 7, № 12. – P. 1–12.

7. Handbook of complete feeding of farm animals / I.I. Ibatullin, MI Башенко, O.M. Zhukorsky [etc.]; for science. ed. II Ibatullin and OM Zhukorsky. - Kyiv: Agarna Nauka, 2016. - 336 p. 2. Sheep breeding of Ukraine / V.M. Iovenko, P.I. Polish, OG Antonets [etc.]; for order. acad. VP Burkata. - Kyiv: Agrarian Science, 2006. - 614 pp.

ДОСВІД ВІДНОВЛЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ ПЛОЩ

Войко Наталія Юріївна,

канд. арх, доцент

Добровольська Ольга Юріївна,

аспірант

Шевченко Анастасія Віталіївна,

студентка,

Київський національний університет будівництва і архітектури

м. Київ, Україна

Громадські площі міста завжди посідали вагоме значення в його інфраструктурі. Така тенденція прослідковується ще з давніх часів. Древні греки називали її агора, римляни – форум, іспанці – плаза, німці – плац, французи – еспланада, східні народи – майдан. Кожен народ називав її по своєму, проте функція такого простору залишалася завжди єдиною – це проведення масових зібрань, заходів громадської активності та можливість влаштування акцій протесту серед громадян. Громадські площі виконують важливу комунікативну функцію по відношенню до міських територій.

Площі, як і інші споруди загальнодоступного значення зазнають руйнації та потребують постійного догляду, а з часом оновлення. З деякими напрямками модернізації громадських площ в межах населених пунктів можна ознайомитися на прикладі ревіталізації площі перед Оперним театром у Львові. У 2020 році було завершено її реконструкцію. Проект передбачав повну заміну існуючої тротуарної плитки та влаштування нових пішохідних зон, які можна буде використовувати для проведення виставок, влаштування сцен для проведення концертів або лекцій, встановлення новорічної ялинки і т. і. Було проведено демонтаж старого фонтану та переміщено його до «Стрийського парку», а на його місці встановлено новий сухий фонтан (рис. 1, 2.), приурочений до 120-ліття Оперного театру. Фонтан був спеціально зроблений сухим задля того, щоб він не перекривав Оперний театр та була можливість його посезонного відключення з перетворенням на пішохідну транзитну зону.

Рис 1. Візуалізація проектного рішення фонтану [8]

Рис 2. Фото реалізованого фонтану [4]

Концепція площі полягає в створенні сучасного громадського простору в контексті існуючої забудови – Оперного театру, збудованого 1900 року в стилі неоренесанс з елементами модерну. Площа має підкреслювати архітектурну довершеність театру, водночас її не затьмарюючи. Тому в абрисі площі проєктувальники відтворили форму скрипки (рис. 3, 4, 5). «Струни» виконано азбукою Морзе з підсвіткою. Візерунок сприймається як «Місце можливостей відкрите для світу. Львів – місто кохання. Місто вільних людей» [6].

Рис 3, 4. Проектне креслення площі [6]

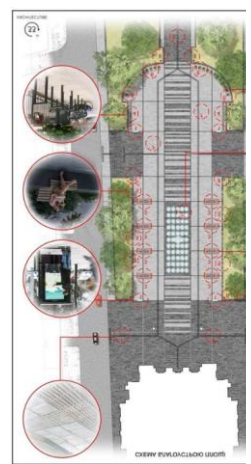

Рис 5. Схема благоустрою [7]

При ревіталізації площі було використано сіру гранітну плитку різних відтінків, забезпечено територію площі безкоштовним wi-fi, влаштовано сучасні лави для сидіння з USB-портами, що дає можливість заряджати свій смартфон або будь-який інший гаджет прямо на вулиці міста (рис. 6, 7) [6].

Рис. 6. Зображення тротуарного покриття [6]

Рис. 7. Зображення влаштованих лав [6]

Вдалим зарубіжним досвідом ревіталізації громадських площ міста є площа Superkilen у Копенгагені (рис. 5,6). Дана площа була організована в просторі вулиці, на місці якої раніше проходили залізничні колії. Проектувальники вдало вписали площу в існуючий міський ландшафт. Простір площі розділений на три сегменти з різними кольоровими зонами: яскраво-червона, оранжева й рожева зони зосереджуються на відпочинку. Чорна область в центрі - особлива площа парку, де можна спостерігати дуже цікаві експонати. При реконструкції було замінено лави для відпочинку (рис. 7), влаштовано столи для занять настільними іграми, дитячу площадку, зону для відпочинку дорослого населення, спортивну зону, фонтан (рис. 8), пам'ятник сучасного мистецтва (рис. 9, 10), мангали для барбекю та ін. Майже всі об'єкти благоустрою були привезені, це збір кращих елементів благоустрою від 60 різних культур. Озеленення привезене з етнічних країн місцевого населення, а це 108 рослин.

Родзинкою даного багатофункціонального простору є білі лінії, що простягаються з півночі на південь. Вони вдало підкреслюють геопластику території та гармонійно взаємодіють з влаштованими елементами благоустрою.

Цікавим об'єктом ревіталізації відкритих міських громадських просторів є площа Courtyard City Hall у Познані, Польща (рис. 11). Ця площа являє собою закритий площинний урбаністичний, громадський простір, обмежений будинками з 3 боків, площею 2300м². Вона була введена в експлуатацію в 2016 році, на місці автостоянки. Автори проекту: студія Atelier Starzak Strebicki

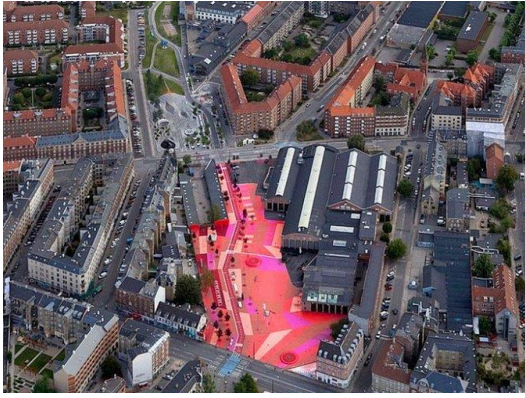

Рис. 5,6. Зображення площі Superkilen [5]

Рис. 7. Зображення влаштованих лав [5]

Рис. 8. Зображення фонтану [5]

Рис. 9, 10. Зображення пам'ятника [5]

Рис.11 Courtyard City Hall [3]

Функціональне зонування площі передбачає багатofункціональний простір, який включає відпочинок, пішохідний транзит, місця для конгрегації різних вікових та соціальних груп населення. За архітектурно-планувальним

рішенням це відкрита компактна площа, з вільним розташуванням мобільних елементів благоустрою – меблі розміщені посеред дерев. Озеленення розташоване в мобільних горщиках.

Розглянувши досвід організації міських відкритих громадських просторів, можна зробити висновок, що вони бувають різні за: функціональним призначенням, розміром, характером рельєфу та прийомами формування, розташуванням в планувальній структурі міста та історичними періодами. Відкриті громадські простори це певна міська територія (міський архітектурний простір) масового місцезнаходження людей, де людина може провести час, окрім офісу та будинку: де відбуваються соціальні, культурні, політичні, економічні, особистісно-комунікаційні взаємодії городян: міські площі, простори пішохідних вулиць, скверів, бульварів, набережних тощо. Це місце, яке є відкритим і доступним для всіх городян, незалежно від статі, раси, національності, віку чи їх соціально-економічного рівня. Відкриті громадські простори склалися завдяки історичним, культурним, соціальним та іншим факторам і є неодмінною умовою існування міста і якості його життя. Тут люди збираються, зустрічаються і спілкуються незалежно від їх бажання. Головними особливостями відкритих громадських просторів є обмеженість з урахуванням місткості, зумовленої фізичними розмірами їх територій [2].

Поняття відкритих громадських просторів включає дві складових:

- якість перебування в міському середовищі мешканців міста, тобто здатність середовища задовольняти об'єктивні потреби й запити;
- оцінка якості перебування в міському середовищі за встановленими критеріями.

Підвищення рівня комфорту життєдіяльності мешканців міста можна досягти відповідними засобами ландшафтної організації відкритих громадських просторів спираючись на основні принципи. До основних принципів ландшафтної організації відкритих громадських просторів малих історичних міст відносяться: спадковість, екологізація, естетична гармонізація, континуальність, ергономічна ефективність та інклюзивність, поліфункціональність. Ці принципи включають певні завдання гуманізації та вдосконалення формування ландшафтної організації відкритих громадських просторів, а саме:

- поліпшення екологічних характеристик середовища;
- забезпечення функціонального комфорту і композиційної єдності предметно-просторового середовища;
- формування «ергономічних» просторів для цілей перебування;
- підвищення емоційного впливу середовища на людину [1].

До основних тенденцій ревіталізації відкритих громадських просторів відносяться:

- формування відкритого, живого, багатофункціонального громадського простору, що стане для жителів міста місцем масового об'єднання, зустрічі людей;
- закладання на етапі проектування єдиної концепт-ідеї, що поєднує всі елементи площі в єдиний простір;
- максимальне збереження існуючих зелених насаджень;

- використання сучасних та екологічних будівельних матеріалів, що не несуть шкоди навколишньому середовищу;
- влаштування автономного освітлення території площі та ілюмінації з використанням енергозберігаючих технологій;
- влаштування сучасних вуличних меблів зі встроєними USB-портами для можливості зарядки пристроїв;
- формування безбар'єрного відкритого простору для зручності пересування маломобільних груп населення (влаштування пандусів, тактильного покриття і т.д.).

З усього вище зазначеного можна зробити висновок, що грамотне проектне рішення реновації громадської площі міста може вдало підкреслити існуючу забудову території, а площа може стати візитною карткою міста. Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду демонструє, що використання сучасних тенденцій з ревіталізації громадського простору позитивно впливає як на розвиток туризму так і на інфраструктуру міста.

Список літератури

1. Войко Н.Ю. Добровольська О.Ю. Принципи ландшафтної організації відкритих громадських просторів: тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції (11-12 квітня 2019, м. Харків). Харків, ХНУБА, 2019. С. 25-27.
2. Войко Н.Ю. Добровольська О.Ю. Типологія міських відкритих громадських просторів / Н. Ю. Войко, Добровольська О.Ю. // Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. зб. / Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт.; відп. ред. М. М. Осетрін. – Київ : КНУБА, 2019. – Вип. 69. – С. 33-44. <http://repository.knuba.edu.ua/handle/987654321/5981>
3. Громадський простір – для людей: досвід Польщі [електронний ресурс] / доступно 14/01/2022 / Режим доступу: <https://mg.od.ua/blog/gromadskij-prostir-dlya-lyudej-dosv-d-polsh>
4. На площі перед Оперним театром запрацював новий фонтан [електронний ресурс] / доступно 14/01/2022 / Режим доступу: <https://lviv1256.com/news/naploshchi-pered-opernym-teatrom-u-lvovi-zapratsiuvav-novyuy-fontan/>
5. Парк Superkilen в Копенгагені [електронний ресурс] / доступно 14/01/2022 / Режим доступу: <https://imsayenko.blogspot.com/2016/04/superkilen.html>
6. Площу перед Львівською оперою реконструюють у вигляді скрипки з фонтаном-еквалайзером (проект) [електронний ресурс] / доступно 14/01/2022 / Режим доступу: <https://hmarochos.kiev.ua/2019/06/21/ploshhu-pered-lvivskoyu-operoyu-rekonstruyuyut-u-vyglyadi-skrypky-z-fontanom-ekvalajzerom-proekt/amp/>
7. Реконструкція площі перед львівською Оперою: що вже зробили [електронний ресурс] / доступно 14/01/2022 / Режим доступу: <https://galnet.fm/rekonstruktsiya-ploshhi-pered-lvivskoyu-operoyu-shho-vzhe-zrobyly/>
8. Як зміниться площа перед оперним у Львові? Візуалізація [електронний ресурс] / доступно 14/01/2022 / Режим доступу: https://tvoemisto.tv/news/yak_zminytsya_ploshcha_pered_opernym_foto_72722.html

ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КАМЕРНО-ВОКАЛЬНОЇ МУЗИКИ У ХХ СТ.

Коновалова Ірина Юріївна,

доктор мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри теорії та історії музики,
Харківська державна академія культури

Лу Тунцзе,

аспірантка,
Харківська державна академія культури

В дискурсі сучасної музикології, збагаченої дослідницьким інструментарієм суміжних царин гуманітаристики, суттєво проблематизується питання оновлення камерно-вокальної сфери творчості, що є однією з найрепрезентативніших та затребуваних в академічній практиці ХХ – ХХІ ст. В цьому контексті актуалізується визначення шляхів модернізації української камерно-вокальної музики у ХХ – поч. ХХІ ст., що постає яскравим явищем національного та світового мистецтва та демонструє здатність до збереження традицій та водночас до новаційності та оригінальності художніх вирішень.

Професійні підвалини камерно-вокального жанру, закладені в українській культурі на межі ХІХ – ХХ ст. у творчості корифеїв національної музики (М. Лисенка, Я. Степового, К. Стеценка) й розвинуті у першу половину ХХ ст. в доробку В. Косенка, Б. Лятошинського, Л. Ревуцького, С. Людкевича та ін. митців, базувалися на класико-романтичних засадах музичного мислення, втіленні лірико-романтичних і фольклорних пісенних інтонацій у вокальному мелосі та орієнтувалися на академічну виконавську стилістику [2, с. 59].

Історико-культурні зміни, що відбулися в українській музиці, починаючи з середини ХХ ст., детермінували трансформаційні процеси в камерно-вокальній сфері. Серед чинників оновлення останньої слід відзначити, з одного боку, гуманістичну скерованість, тенденції відродження національних етнотрадиційних та духовно-релігійних джерел. З іншого боку – посилення проявів експерименталізму в композиторській практиці, що виявляється в опорі на новітні принципи музичного мислення, техніки письма (серійно-серіальну, алеатотику, сонористику тощо) і комп'ютерні технології, а також методи театралізації тощо [5, с. 58-60].

Розвиток камерно-вокальної музики в українській культурі періоду останньої третини ХХ ст. значною мірою був пов'язаний з утвердженням значущості суб'єктивно-ліричного бачення картини світу. Суттєвою лінією оновлення камерно-вокальної музики постає тенденція переосмислення

традиційних камерно-вокальних жанрів, зокрема романсу й вокального циклу, що збагачується рисами симфонії, поеми, кантати, опери [4, с. 9-10]. Зазначені тенденції віддзеркалили вокальні цикли В. Бібіка («Акварелі» та «Заветнейшее» для сопрано та фортепіано; «Ноктюрни» для тенора та фортепіано), Б. Буєвського (цикл «Вітру журба» на сл. П. Верлена для сопрано та симфонічного оркестру; цикли на сл. В. Шекспіра, Р. Бернса), Л. Дичко («Пастелі», «Енгармонійне»), В. Губаренка («Барви та настрої» на вірші І. Драча, «Простягни долоні» на вірші В. Сосюри), Г. Ляшенка («Пастелі», «Ліричні пісні») та ін.

Творчим відбиттям неофольклористичного модусу в українській музиці другої половини ХХ ст. є «Пастелі» на сл. П. Тичини, інтонаційною основою якого слугує веснянковий фольклорний мелос, «Три пісні на народні тексти» І. Карабиця, в яких відтворювалися риси голосінь. Репрезентацією експериментально-новаційних пошуків у вокальній сфері на основі переосмислення фольклорних первнів (традицій голосінь) сучасними професійно-композиційними засобами музики (поліладовість, ускладнення вертикалі, сонорність) є «Три народні весільні пісні» М. Скорика [3].

Посилення ролі ігрового, іронічно-пародійного начала в камерно-вокальній музиці означеного часу, у відповідності постмодерністському світобаченню [1, с. 5], репрезентують вокальні цикли І. Карабиця («Повісті»), О. Злотника («Облачность») та ін.

Автори камерно-вокальних творів, виявляючи тяжіння до творчих експериментів, звертаються до надширокого кола національних та світових поетичних першоджерел, різноманітних за тематикою і образністю. Водночас творці демонструють індивідуалізацію у трактуванні вербальної основи. Суттєво збагачуються вокально-інтонаційна сфера, що спирається не лише на мелодико-наспівний та і декламаційний первні, але й виявляє тенденцію до «інструменталізації» вокальної партії. Із цими рисами нерозривно пов'язана функційне й семантичне переосмислення вокального й інструментального планів в структурі творів, а також розширення їх темброво-виконавських складової.

Процеси оновлення української камерно-вокальної музики були також нерозривно пов'язані із пошуками відповідного цій сфері виконавського стилю, який, на відміну від оперного, зумовлений концентрацією «на нюансуванні в обмеженому колі динаміки ансамблевої взаємодії з фортепіано або камерним оркестром» [4, с. 8], а також нетрадиційному звуковидобуванні, що надають вторинності втіленню ознак традиційного оперного *bel canto* та потребують від вокаліста виконавського універсалізму [1, с. 9]. Проявом інноваційності у вокальному мистецтві стає кристалізація засад нового виконавського мислення й формування нового типу виконавця, «здатного інтерпретувати музику, в якій окремі звуко-тембр, звуко-ритм та навіть пауза стають емоційно-повновагомими і творчо-самодостатніми художніми чинниками» [7, с. 11].

Ознаки модернізації камерно-вокальної сфери в українському мистецтві, починаючи з кінця 1960-х рр., дослідники пов'язують із творчістю В. Сильвестрова, Л. Грабовського, В. Бібіка, В. Губаренка, В. Губи, Л. Дичко,

В. Карабиця, М. Скорика, Є. Станковича, Г. Ляшенка – нині класиків сучасної української музики. Новітні орієнтири позначаються у творчості митців наступної генерації, серед яких – Г. Гаврилець, І. Гайденко, Ю. Гомельська, О. Грінберг, О. Гугель, С. Зажитько, О. Козаренко, Ю. Ланюк, В. Польова, В. Рунчак, К. Цепколенко, І. Щербаков, О. Щетинський, Л. Юріна, а також визначають специфіку композиторського доробку І. Небесного, С. Пілютикова, Б. Фроляк та ін. [6, с. 17].

Загалом, українська камерно-вокальна музика у другу половину ХХ – на поч. ХХІ ст. демонструє новаційність свого художнього розвитку та розмаїття авторських пошуків у жанрово-стильовій, художньо-виразній та інтонаційно-мовній сферах, діалогічну скерованість, з опорою на новітні техніки письма та принципи сучасного музичного мислення, зверненість до постмодерністських настанов, стильових рис нової простоти, неоромантизму, неофольклоризму, неосакральності.

Список літератури

1. Баланко О. Актуальні проблеми сучасного камерно-вокального виконавства на Україні // Київське музикознавство. Теоретичні та історичні проблеми мистецтвознавства у світовій та вітчизняній музичній культурі : зб. наук. ст. Київ: Київський інститут музики імені Р. М. Глієра, 2009. Вип. 29. С. 3-10.
2. Баланко О. Українська камерно-вокальна музика кінця ХХ – початку ХХІ ст. як виконавський феномен : дис. канд. мистецтвознавства, 17.00.03 / Нац. муз. акад. України імені П. І. Чайковського. Київ, 2016. 246 с.
3. Берегова О. Тенденції постмодернізму в камерних творах українських композиторів 80-90-х років ХХ сторіччя : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. 17.00.03 / Нац. муз. акад. України імені П. І. Чайковського. Київ, 2000. 20 с.
4. Горелік Л. Вокальний цикл у жанрово-видовій специфіці камерного співу : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства; 17.00.03 – Музичне мистецтво / ОДМА ім. А. В. Нежданової. Одеса, 2006. 16 с.
5. Гуркова О. Творчість І. Карабиця в контексті жанрово-стильових тенденцій в українській музиці в останній третині ХХ століття : дис. ... канд. мистецтвознавства; 17.00.03 – Музичне мистецтво / Нац. муз. акад. України імені П. І. Чайковського. Київ, 2016. 324 с.
6. Сюта Б. Музична творчість 1970-1990-х років: параметри художньої цілісності. Київ : Грамота, 2006. 256 с.
7. Чернова І. Музичне виконавство в ситуації постмодернізму : автореф. дис. ...канд. мистецтвознавства ; 17.00.01 / Львівська державна музична академія ім. М. В. Лисенка. Львів, 2007. 20 с.

ТВОРИ Ф. ЛІСТА І Ф. ШОПЕНА В РЕПЕРТУАРІ КИТАЙСЬКИХ ПІАНІСТІВ — ПЕРЕМОЖЦІВ МІЖНАРОДНИХ КОНКУРСІВ ЮНИХ ПІАНІСТІВ ВОЛОДИМИРА КРАЙНЄВА

Лінь Даньлі,
аспірантка Харківської державної
академії культури, Україна

Пань Хе,
аспірантка Харківської державної
академії культури, Україна

Проблема зацікавленості китайськими музикантами-піаністами виконанням творів європейських композиторів-романтиків, насамперед Ф. Шопена і Ф. Ліста, є вельми актуальною, адже саме завдяки включенню в конкурсні і концертні програми творів цих авторів, часто є запорукою їхніх успішних виступів і перемог у конкурсах. На прикладі участі китайських музикантів у Міжнародному конкурсі юних піаністів Володимира Крайнева, що відбувається у Харкові з 1992 року та виконання ними творів Ф. Шопена і Ф. Ліста підтвердимо цю тезу.

Перелік (неповний) китайських музикантів — лауреатів Міжнародного конкурсу юних піаністів Володимира Крайнева наводився в публікації Чень Жуй та В. Холоденка в контексті висвітлення проблеми навчання дітей гри на фортепіано в сучасному Китаї [1]. Але про вибір репертуару, який виконувався під час цих змагань, у цій роботі не йшлося.

Розглянемо хронологію участі китайських юних музикантів у цьому конкурсі й назвемо твори Ф. Ліста і Ф. Шопена, які виконувалися ними.

Першим китайським переможцем цього змагання талантів став **Лю Бовень** — лауреат III премії 3-го Міжнародного конкурсу юних піаністів Володимира Крайнева (Харків, 1996, молодша група), вихованець (на той час) центральної середньої спеціальної музичної школи при Московській консерваторії, клас викладача К. Шашкіної.

До його репертуару входили (серед іншого):

Ф. Ліст. Етюд E-dur по Паганіні; Угорська рапсодія № 10.

Ф. Шопен. Три польські пісні.

Тонг Бо стала володаркою Гран-прі 4-го Міжнародного конкурсу юних піаністів Володимира Крайнева (Харків, 1998, молодша група), вихованка (на той час) середньої спеціальної музичної школи-лицею при Санкт-Петербурзькій консерваторії, клас викладача Л. Рудової.

До її репертуару входили: (серед іншого):

Ф. Ліст. Угорська рапсодія № 12.

Ф. Шопен. Етюд № 4, cis-moll, тв. 10.

Твори Ф. Шопена Ф. Ліста були і конкурсному репертуарі **У Цуня** — лауреата ІІ премії V Міжнародного конкурсу юних піаністів Володимира Крайнева (Харків, 2000, старша група), який у той час навчався в Китаї в Г. В. Попової. Потім піаніст продовжив навчання в Одеській національній музичній академії імені А. В. Нежданової в класі цієї ж професорки, яка також багато років вела клас фортепіано в китайських консерваторіях (Ухань, Гуанчжоу, сприяючи розвитку як авторитету в КНР Одеської піаністичної школи, так і розвиткові китайського фортепіанного виконавського мистецтва. У КНР Г. В. Попова була нагороджена медаллю як кращий іноземний фахівець [2]. Під час навчання в Одесі У Цунь він неодноразово ставав лауреатом усеукраїнських та міжнародних конкурсів, зокрема Першого міжнародного конкурсу піаністів пам'яті Е. Гілельса (2001), на якому став лауреатом Першої премії. Впливова українська газета «Дзеркало тижня», висвітлюючи на своїх шпальтах цей важливий для музичної культури Одеси захід, так охарактеризувала виступ молодого китайського музиканта: «У процесі подолання багатьох організаційних складнощів (на щастя, філармонія надавала зал безкоштовно) одесити не пропустили головне – музику. Негарзди забудуться, а виконання У Цунем 26-й сонати Бетховена – навряд чи» [3]. Про зацікавленість музиканта творчістю композиторів романтичного спрямування свідчить обрання У Цунем для дисертаційного дослідження теми, пов'язаної з творчістю Ф. Ліста [4]. Окремо музикант-дослідник надає виконавський аналіз Сонати h-moll Ф. Ліста [5].

Учениця школи мистецтв в місті Шеньчжень **Зуо Жанг** стала володаркою Гран-прі VI Міжнародного конкурсу юних піаністів Володимира Крайнева (Харків, 2002, молодша група).

До репертуару входили: (серед іншого):

Ф. Шопен. Етюд № 4, cis-moll, тв. 10.

Н. Паганіні — Ф. Ліст. Етюд «Кампанелла».

Ф. Ліст. Іспанська рапсодія.

Після закінчення музичної школи піаністка продовжила навчання в США в Істменській музичній школі Рочестерського університету. Пізніше вона отримала ступінь магістра в Джульєрдській школі, де навчалася у Роберта Макдональда та Йохевода Каплінського. У 2014 році Зуо Жанг була обрана до флагманської програми BBC New Generation Artist (NGA) у Великобританії на два сезони. Того ж року в турне містами Іспанії піаністкаконцертувала в ансамблі зі скрипалем Джуліаном Рахліном і віолончелісткою Лінн Харрелл. У різні роки Зуо Жанг здобула багато нагород на різних конкурсах. Серед них – перший приз на Міжнародному фортепіанному конкурсі молодих артистів «Джина Бахауер» (2000 р.), головні призи III Шанхайського міжнародного фортепіанного конкурсу (2005 р.), VII Міжнародного конкурсу імені Ф. Ліста (2005 р.), перші призи на I Міжнародному конкурсі фортепіанних концертів у Китаї (2006 р.), нагорода «Віртуозний виконавець» від конкурсу «Vendome Prize». У 2010 р. вона стала наймолодшим лауреатом конкурсу «Gina Bachauer Artists Piano Competition», у 2013 р отримала фортепіанну премію Петчек у Джульєрдській школі, а також 5-ту премію на одному з найскладніших змагань піаністів — Міжнародному конкурсі піаністів імені Королеви Єлизавети в Брюсселі (2013 р.).

Зуо Жанг постійно співпрацює з багатьма всесвітньо відомими оркестрами в Китаї та за кордоном, включаючи Симфонічний оркестр ВВС, оркестр Лондонської філармонії, Національний оркестр Бельгії, Симфонічний оркестр Цинциннаті, Симфонічний оркестр Тенеріфе, Симфонічний оркестр Любека, оркестри Нової філармонії, Харківської філармонії, Королівський оркестр *Chambre de Wallonie*, Симфонічний оркестр Макао, Гонконгський філармонічний оркестр, оркестр Шанхайської філармонії, Пекінський симфонічний оркестр та ін. Вона також співпрацювала з провідними диригентами, у тому числі з Пааво Ярві, Маріном Алсопом та Яном Паскалем Тортеліє, виступала на багатьох найпрестижніших майданчиках світу, включаючи Карнегі-хол, Лінкольн-центр, Центр виконавських мистецтв імені Кеннеді, Палац витончених мистецтв у Брюсселі, Зал Корто в Парижі, Великий зал Московської державної консерваторії, та Великий колонний зал у Москві [6; 7].

Учениця музичної школи при Центральній консерваторії (Пекін), клас професорки Бао Хуіцяо **Тай Янг** стала володаркою Гран-прі VII Міжнародного конкурсу юних піаністів Володимира Крайнева (Харків, 2004, молодша група).

До репертуару входили: (серед іншого):

Ф. Ліст. *La Leggerezza*.

Ф. Ліст. Тарантела.

Ф. Шопен. Етюд *gis-moll*, тв. 25 № 6.

У віці 18 років піаністка продовжила навчання в Ганноверському університеті музики, драми та медіа, де її педагогами були професори В. Крайнев та Є. Куп'єць.

Тай Янг виступала в різні роки в Китаї, Сполучених Штатах Америки, Росії, Японії, Німеччині, Нідерландах, Франції, Італії, Австрії, Іспанії, Україні, Чехії та Мальті. Вона співпрацювала зі всесвітньо відомими оркестрами, виконавши майже 20 концертів для фортепіано з оркестром: Мюнхенським симфонічним оркестром, Кемеровським філармонічним оркестром, Польським камерним оркестром, Китайським кінооркестром, Сяменським філармонічним оркестром, Харківським молодіжним оркестром тощо.

З 2016 році Тай Янг навчалася в аспірантурі з фортепіанного виконання в Університеті музики у Фрайбурзі, Німеччина. Її керівником став відомий ізраїльський піаніст, педагог і композитор професор Гілеад Мішорі.

З 2019 року Тай Янг навчається в KU Leuven у Бельгії як дослідник з музикознавства.

Одне з досліджень Тай Янг присвячене творчості німецької композиторки романтичного спрямування, сучасниці Ф. Шопена і Ф. Ліста Емілі Майєр (1812–1883). Тай Янг записала її сольні фортепіанні твори і ці записи транслювалися в 2017 р. на каналі Німецького національного радіо [8].

У наступному, VIII Міжнародному конкурсі юних піаністів Володимира Крайнева (Харків, 2006), перемогу святкували одразу три китайських піаністи:

Сігіан Лі отримала Гран-прі та **Нан Сонхуан** став лауреатом другої премії (обидва в молодшій групі), а Чун Ван отримав першу премію в старшій групі.

Традиційно до репертуару кожного з цих лауреатів входили твори Ф. Ліста і Ф. Шопена:

Сігіан Лі:

Ф. Ліст. Етюд «Гомін лісу».

Ф. Ліст. Втіха. Тарантела.

Ф. Шопен. Етюд c-moll, тв. 10 № 12.

Нан Сон Хуан:

Н. Паганіні — Ф. Ліст. Кампанела.

Ф. Ліст. Іспанська рапсодія.

Ф. Шопен. Етюд Es-dur, op. 10 № 5.

Чун Ван:

Н. Паганіні — Ф. Ліст. Етюд a-moll.

В. Моцарт — Ф. Ліст. Спогад про Дон Жуана.

Ф. Шопен. Етюд cis-moll, тв. 10 № 4.

Ф. Шопен. Концерт e-moll № 1, тв. 11.

Два тури на цьому ж конкурсі вдало зіграв ще один китайський піаніст **Боквіанг Жанг**, у репертуарі якого також були твори Ф. Ліста (Рапсодія № 12, Кампанела та Концерт Es-dur № 1) і Ф. Шопена (Етюд a-moll, тв. 25 № 11, Ноктюрн Des-dur, тв. 27 № 2).

Нині двоє з цих чотирьох музикантів — Сігіан Лі і Чун Ван — відомі далеко за межами Китаю.

Сігіан Лі активно шукає можливості працювати з митцями міжнародного рівня. Зовсім нещодавно Сікіан співпрацював із латвійським скрипалем Робертсом Баланасом над його дебютним альбомом, який вийшов у грудні 2021 року на Linn Records. В різні роки Сігіан Лі співпрацювала з багатьма музикантами по всьому світу — від керівництва Китайського національного симфонічного оркестру до скрипаля Джека Лібека.

Сігіан Лі вивчала музику в Центральній музичній консерваторії в Пекіні, ставши першою піаністкою, яка була нагороджена дипломом «Краща з кращих — найкращі та інноваційні таланти» та стипендією Міністерства культури Китаю. Потім вона отримала ступінь магістра музики з академічними відзнаками та диплом про аспірантуру в Консерваторії Нової Англії в Бостоні, а потім отримала диплом артиста в Королівському музичному коледжі в 2020 році. Сігіан Лі нині є молодою артисткою фірми Yamaha, Drake Calleja Trust Scholar (Лондон), одержувачкою музичної стипендії Lansum (Лос-Анджелес), музичної стипендії Chengxian Fu (Тайвань) та щедрої підтримки Talent Unlimited Foundation (Лондон).

Підхід Сігіан Лі до її роботи як піаністки є переконливим: завжди прагнучи знайти істину у творі, вона запрошує глядачів до справжньої зустрічі з класичною музикою. Рівень глибини, який Сікіан привносить у свої музичні інтерпретації, у поєднанні з її блискучим піанізмом сприяли отриманню нею численних нагород. Ретельна й кропітка робота над творами Ф. Шуберта, О. Скрибіна, Ф. Шопена та М. Равеля привела до того, що Сігіан Лі отримала першу премію конкурсу піаністів Chappell Medal 2020 (найвища нагорода Королівського музичного коледжу для піаністів). Вона також здобула першу премію на Міжнародному

конкурсі піаністів в Імолі, на фортепіанному конкурсі Yamaha в Китаї та Міжнародному фестивальному конкурсі Пучсерда (2018 р.).

Вже більше десяти років Сіціань ділиться своїм музичним талантом по всьому світу. У 2014 році вона грала разом з Бенджаміном Гросвенором і Девідом Фреєм в концерті на фестивалі Annesu Classic Festival, який транслювався в прямому ефірі на medici.tv, провідному світовому каналі класичної музики. Постійно активна як виконавиця, Сіціан Лі грала на фестивалях d'Auvers sur-Oise, Dinard Festival International de Musique, Lancaster Music Festival, Shanghai International Music Festival та BNP Paribas Rising Star Piano Festival.

Живучі останні роки у столиці Великобританії, Сіціан Лі постійно проводить там свої концерти, в яких чільне місце належить композиторам-романтикам, зокрема Ф. Шопену та Ф. Лісту, а також імпресіоністам.

Сіціан Лі реалізувалася також і як грамотний викладач, проводячи майстер-класи в різних містах — від Yamaha Music China до школи Rossall в Ланкаширі. Піаністка також улаштовувала низку благодійних концертів у Китаї для підтримки музичної освіти дітей у себе на батьківщині [9].

Творча діяльність на нинішньому етапі іншого переможця VIII Міжнародного конкурсу юних піаністів Володимира Крайнева — яскравого віртуоза **Чун Вана** — висвітлена в публікації дослідниці Чжоу Ні. Зокрема, авторка зазначає, що «до числа найяскравіших інтерпретацій Чун Вана належить виконання творів Й. С. Баха, В. А. Моцарта, Л. Бетховена, Ф. Ліста, Ф. Шопена, М. Равеля, Р. Штрауса, Б. Бартока, п'єс сучасних композиторів» [10].

IX Міжнародний конкурс юних піаністів Володимира Крайнева (2008 р.) подарував слухачам знайомство з черговою зірочкою китайського дитячого піанізму — **Ксю Кі**, який отримав першу премію в молодшій групі.

До його програмі традиційно входили твори Ф. Ліста (Етюд «Вогні, що бликають») та Ф. Шопена (Етюд Ges-dur, тв. 10 № 5).

Нині піаніст закінчує навчання в докторантурі Джульєрдської музичної школи (США). Як зазначає сам Ксю Кі, він спеціалізується на підході до виконання на фортепіано, поєднуючи розум та різні настрої. Так, наприклад, під час його концертного туру Німеччиною в 2015 році німецька преса назвала його «оповідачем і диким вершником» (Rheinische Post), який стоїть «між драмою та чарівністю» (Derwesten) [11].

Після перемоги в Харкові, Ксю Кі посів 2-е місце на XI Міжнародному молодіжному конкурсі піаністів в Етлінгені, що проходив у Німеччині, де був наймолодшим учасником у старшій категорії (вік до 20 років). У квітні 2010 року Іспанське телебачення запросило Ксю Кі для запису програми «Молодий соліст» від Eurodelta Music, яка транслювалася шістнадцять разів у міжнародному етері. Влітку того ж року Ксю Кі був запрошений як наймолодший піаніст для участі в Pianofest of the Hamptons. У 2011 році музикант отримав першу премію та приз оркестру на XI Міжнародному конкурсі піаністів у Марокко, де він був наймолодшим переможцем в історії конкурсу. Улітку 2011 року Ксю Кі взяв участь у музичному фестивалі в Аспені, отримуючи повну стипендію. У листопаді того ж року молодий піаніст був запрошений радіостанцією WQXR для виступу в програмі «Марафон фортепіанних сонат Бетховена». Ксю Кі

випустив свій перший дебютний альбом «Ксю Кі грає Бетховена, Ліста та Стравінського» у листопаді 2013 року під час свого концертного туру Європою, в якому виконав фортепіанну сонату Л. Бетховена тв. 109, «Спогади про Дон Жуана» Ф. Ліста та «Петрушку» І. Стравінського. У 2016 році піаніст був запрошений як сольний фортепіанний стипендіат до Західної музичної академії, Санта-Барбара. У 2017 році Ксю Кі дебютує в Alice Tully hall. У сезоні 2020 року музикант виступав на фестивалі Focus, де виконував камерну музику відомих жінок-композиторів, таких як Чжуан Лю та Рут Кроуфорд Сігер [11].

У 2010 р. на Міжнародному конкурсі юних піаністів Володимира Крайнева Китайська фортепіанна школа була презентована **Торнадо Ліу**, який навчався у Британській школі (м. Пекін) і **Сінінг Ліу**, ученицею Центральної консерваторії (м. Гюланжі). Торнадо Ліу, який отримав диплом лауреата другої премії в молодшій групі, презентував слухачам, серед інших творів Вальс-експромт Ф. Ліста і Фантазію-експромт Ф. Шопена. Сінінг Ліу стала лауреаткою третьої премії в тій же групі. В її програмі були два концертні етюди Ф. Ліста і Рондо тв. 1 Ф. Шопена.

У наступних конкурсах, які проходили в Харкові вже після смерті засновника цього свята фортепіанної музики Володимира Крайнева, країни азійського регіону, на жаль, майже не були презентовані.

Роблячи ретроспективний огляд досягнень китайських піаністів на конкурсі юних піаністів Володимира Крайнева за всю історію його проведення, який ще в 1997 р. увійшов до Європейської Співки молодіжних музичних конкурсів (ЕМСУ), зазначимо, що практично всі з цих музикантів у майбутньому зробили яскраву музично виконавську кар'єру в різних країнах світу, а ґрунтовною базою їхньої виконавської майстерності ставали, в числі інших, твори західноєвропейських композиторів-романтиків, насамперед Ф. Шопена та Ф. Ліста.

Список літератури

1. Чень Жуй, Холоденко В. Специфіка навчання гри на фортепіано дітей молодшого шкільного віку в сучасному Китаї // Проблеми сучасної мистецької освіти: матеріали звітної-наукової конференції факультету мистецтв імені Анатолія Авдієвського. – Вип. 11. – Київ: вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. – С. 373–379.

2. Кузікова В. М. Історія кафедри спеціального фортепіано // Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової. Офіційний сайт. URL : http://old.odma.edu.ua/about/history/special_piano.

3. Гудыма М. С іменем Гилельса // Зеркало недели. – 2001. – № 48. – 7–14 дек.

4. Фаустианство Ф. Ліста в свете проблемы национальной музыкальной самоидентификации музыкального творчества: дис. ... канд. искусствоведения 17.00.03 – музыкальное искусство / У Цунь; ОДМА имени А. В. Неждановой. – Одесса, 2013. – 175 с.

5. У Цунь. Соната h-moll Ф. Ліста як предмет виконавського аналізу / У Цунь // Музичне мистецтво і культура. – Вип. 7. Кн. 1. – Одеса : Друкарський дім, 2006. – С. 343–351.

6. Zhang Zuo (pianist) // Wikipedia. URL : [https://en.wikipedia.org/wiki/Zhang_Zuo_\(pianist\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Zhang_Zuo_(pianist)).

7. Zhang Zuo – Zee Zee // facebook. URL : <https://www.facebook.com/zhangzuopiano/>.

8. Yang Tai. Biography. URL : <https://www.yang-tai.net/biography/>.

9. Concert Pianist Siqian Li. URL : <https://www.siqian-li.com/>.

10. Чжоу Ні. Китайський піаніст Чун Ван: етапи становлення, творчі досягнення // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 23–24 квітня 2020 р. / За ред. проф. В. М. Шейка та ін. — Харків : ХДАК, 2020. — С. 125–126.

11. Qi Xu. About me. URL : <https://www.qixumusic.com/en/about/>.

МОДИФІКАЦІЇ ЖАНРУ КАНТАТИ В УКРАЇНСЬКОМУ ХОРОВОМУ МИСТЕЦТВІ

Максим Миколайович Жданов,
аспірант,
Харківська державна академія культури

Теоретичне осмислення категоріального апарату мистецтва, проблем жанру, стилю є пріоритетним напрямом досліджень сучасної науки про музику [3]. Не є виключенням в цьому плані й українська музикологія, що ілюструє скерованість на досягнення жанрово-стильових процесів у національній мистецькій практиці сьогодення. В руслі нової концептуалізації теоретико-жанрової проблематики та зростання наукового інтересу до українського музичного мистецтва, насамперед хорового, загострюється питання визначення новаційної сутності і специфіки кантатного жанру – одного з найрепрезентативніших в художній історії ХХ ст. та актуальних в національній музиці сучасного етапу її буття.

Кантата як художній феномен і різновид музичної творчості виник в європейській культурній свідомості як вокальна, пізніше вокально-хорова альтернатива інструментальному жанру (сонаті) на межі XVI–XVII ст. під впливом постренесансних тенденцій [2; 3]. В ході свого багатовікового історичного розвитку, що охоплює більше чотирьох століть, цей жанр (ранній взірець якого пов'язують з творчістю італійця А. Гранді, 1620) первинно сольновокальної практики з наскрізною побудовою та опорою на аріозні й речитативні форми, суттєво еволюціонував, збагатився у змістовному, структурно-семантичному і темброво-виконавському аспектах [2]. Протягом тривалого періоду кантатний жанр підтверджував здатність акумулювати в собі ознаки інших видів музики (ораторії, опери тощо), віддзеркалювати значущі концептуальні ідеї та стильові концепції часу, а також національні картини світу. Нині кантата характеризується комплексно як жанр вокальної (сольні кантати), або а cappella'ної хорової музики (хорові кантати), а також усвідомлюється як різновид вокально-симфонічної творчості переважно для хору, солістів (соліста) та оркестру, що має циклічну, або наскрізну одночастинну побудову [2, с. 697].

Виходячи з існуючих принципів жанрової типології музичних творів, за своїм соціальним призначенням і роллю в культурі кантати диференціюються на духовні і світські; за характером та образною семантикою – на ліричні, епічні, драматичні, елегійні, панегіричні, урочисто-піднесені тощо; за масштабним принципом і виконавським складом – на камерні і великої форми. За своїми видовими ознаками (призначенням, структурою, виконавським складом) цей жанр наближується до ораторії, але, натомість, виявляє з суттєву відмінність, віддзерклену на змістовному та композиційно-драматургічному рівнях, що відбивається у відсутності драматургічно розгорнутої сюжетної лінії, зменшених масштабах, орієнтації на певний життєвий епізод, історичний момент, конкретну знакову подію, уславлення видатної особистості тощо [2].

Звертаючись до художньо-історичних реалій зазначимо, що актуалізація кантати в історії європейського музичного мистецтва є неоднорідною. Спалах інтересу до цього жанру (в його духовній та світській традиціях) припадає на добу бароко й особливо відзначається в німецькій музичній культурі (Й. С. Бах, Г. Ф. Гендель, Г.-Ф. Телеман та ін). У другу пол XVIII ст., в добу класицизму, кантата привертає увагу представників австро-німецької (В. А. Моцарт, Л. ван Бетговен) та французької композиторських шкіл, набуває значення в аспекті відтворення героїчної образності, піднесеного настрою й пафосу часів французької революції (Ф. Госсек, Е. Мегюль та ін.). У XIX ст. інтерес до кантатного жанру дещо зменшується. В цей період даний різновид презентований поодинокими взірцями у творчості композиторів-романтиків західноєвропейської (Ф. Шуберта, Ф. Мендельсона-Бартольдї, Р. Шумана) та східноєвропейської (П. Сокальський, М. Лисенко, П. Чайковській) музичних традицій. Актуалізується сутність кантатного жанру як взірця сукупності творів-присвят, музичних монументів, орієнтованих на художню документалізацію певних подій, дат тощо.

В музиці XX ст. спостерігається процес жанрового ренесансу кантати, посилений в контексті інноваційних мистецьких пошуків, зокрема в аспекті жанрового міксування, а також у зв'язку із стильовим оновленням, проявами тенденцій необароко, неокласицизму, неофольклоризму, неосакральності. Новаційність композиторського інтерпретування жанрової моделі кантати спричинила появу низки модифікацій останньої, яскравим свідченням якої є поява в музичній практиці сценічної версії кантатного жанру (зокрема в творчості К. Орфа та його adeptів), обумовленої зверненням до принципів театралізації [2, с. 700].

В українській хорovій музиці – пріоритетній царині національного мистецтва – жанр кантати сформувався під впливом вокально-хорових традицій західноєвропейської (опера, ораторія) та національної музики (кант, хорovий концерт) та набув своєрідності в численних видових модифікаціях (кантата-поема, кантата-балада, кантата-пісня, кантата-ода, кантата-здраниця, кантата-дійство, кантата-симфонія, кантата-новела, кантата-фреска тощо) та авторських версіях.

До перших взірців кантати світського типу в українській музиці відносять твори Дм. Бортнянського (на вірші Г. Державіна). Проте системне звернення до кантатного жанру в українському мистецтві відбувається у період другої половини XIX ст. – час ствердження національної музичної мови, композиторської школи. Появу класико-романтичних взірців кантати пов'язують з творчістю П. Сокальського («Бенкет Петра Великого», «Слухай»), а також М. Лисенка, який закалав концептуально-змістовні основи цього жанру й створив взірці одночастинної кантати-поєми («Б'ють пороги», «На вічну пам'ять Котляревському») та циклічної кантати урочистого характеру («Радуйся, ниво неполитая»), суттєво вплинувши своїм художнім досвідом на розвиток цього жанру в українському мистецтві на зламі XIX-XX ст. та у подальший період. До створення художніх взірців кантати-поєми на межі XIX – XX ст.

зверталися: Д. Січинський («Лічу в неволі», «Дніпро реве»), Г. Топольницький («Хустина»), К. Стеценко («Шевченкові») та ін. [4]

Художніми вершинами в національній жанровій палітрі кантатного жанру в українській музиці першої третини ХХ ст. є кантата-поема «Хустина» Л. Ревуцького (на поезії Т. Шевченка), збагачена драматургічними засадами оперного жанру, а також циклічна за структурою кантата-симфонія «Кавказ» С. Людкевича – взірць жанрової гібридизації та застосування методів симфонічного мислення (активно втілених цим композитором також у кантатах-поемах «Наймит», «Конкістадор» та сл. І. Франка та «Заповіт» на сл. Великого Кобзаря – Т. Шевченка) [1].

Актуальна часові героїко-патріотична тематика переконливо розкрита в кантатах-поемах повоєнних років («Клятва» Ю. Мейтуса, «Гнів слов'ян» М. Вериківського) та особливо у центральному для цього періоду творі мікстового спрямування – кантаті-симфонії «Україно моя» А. Штогаренка, що засвідчує тенденцію симфонізації кантатного жанру, залучення принципів конфліктної драматургії, зіткнення полярних образно-тематичних сфер. В музиці 1950-х рр. та подальшу добу спостерігається тяжіння до відтворення в кантатній сфері мікстових мистецьких провів, синтезування з позамузичними (літературно-мистецькими) художніми явищами – новелою, поемою, фрескою.

Друга половина ХХ ст в українській хоровій музиці характеризуються інноваційністю образно-тематичних і мовностильових пошуків, зокрема у жанрі кантати, що призводить до утворення низки нових гібридних форм: кантати-монологу філософської спрямованості, кантати-балади тощо.

Яскравим свідченням нового бачення кантатного жанру в українській хоровій музиці другої половини ХХ ст. є звернення до стилістики музичного неофольклоризму, зокрема «нової фольклорної хвилі», опорою котрої слугують маловивчені фольклорні пласти, старовинні вербальні тексти, обрядові традиції, етнотрадиційний мелос, системно втілений у художній композиції у поєднанні з новими засобами звукоорганізації та сучасними техніками композиторського письма [1]. Характерною ознакою кантатних творів неофольклористичного спрямування є застосування авторами не лише окремих елементів народної музики (інтонаційно-ладових метроритмічних), але й звернення до цілісної системи народного мислення. Репрезентацією цієї лінії творчості в означеному жанрі є поява низки творів з жанровим ім'ям кантата-діяство, зокрема в доробку А. Гайденка, І. Алексійчук, В. Зубицького та ін.

Суттєвим чинником збагачення та модернізації жанру кантати в українській музиці в останню третину ХХ ст. є залучення принципів театралізації, сценічності, ігрового начала завдяки проникненню в жанрову структуру кантати постмодерних тенденцій, залучення реконструйованих дійств (насамперед фольклорно-обрядових), багатопланово відображених вокально-симфонічними, а також вокально-сценічними засобами (завдяки уведенню яскравих портретних характеристик і сольних партій: натхнених арій, виразних речитативів тощо, які зближують кантату з оперною сферою.

На межі ХХ – ХХІ ст. українська хорова кантата зазнає семантичний розвиток під впливом різноспрямованих жанрово-стильових тенденцій,

художніх настанов неосакральності, неофольклоризму тощо, композиторських технік та увиразнюється своєрідністю індивідуальних композиторських інтерпретацій. За образно-тематичною і стильовою скерованістю художні взірці в жанрі кантати у цей період умовно можна диференціювати на три різновиди: духовні, створені на канонічні тексти; світські, написані на різноманітні за тематикою вербальні тексти, а також неофольклористичні, опорою яких слугує етнотрадиційний досвід, музичні і вербальні фольклорні тексти.

На сучасному етапі жанр кантати в українському хоровому мистецтві характеризується інноваційністю втілень авторських пошуків, визначається складною інтегративністю, синтезом світського і духовного, фольклорного й професійного первнів; впровадженням ознак театралізації та симфонізації; жанровим мікстуванням, моделювання нових жанрових різновидів й гібридів на ґрунті складного поєднання різностильових ознак та сучасних композиторських технік.

1. Гулеско И. Хоровая литература. Новые жанрово-стилевые процессы в хоровой музыке 60-80-х гг. : учеб. пособие. Харьков : ХДАК, 1991. 87 с.
2. Левик Б. В. Кантата // Муз. енциклопедия : в 6 т. / гл. ред. Ю. В. Келдыш. М., 1974. Т. 2. С. 697–700.
3. Назайкинский Е. Стиль и жанр в музыке : учеб. пособие. М. : Владос, 2003. 248 с.
4. Терещенко А. Українська радянська кантата і орагорія. Київ : Музична Україна, 1980. 174 с.

ІНСТРУМЕНТАЛЬНИЙ ЗВУКООБРАЗ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЗВУКОІДЕАЛУ КУЛЬТУРИ

Наталія Олександрівна Рябуха,

доктор мистецтвознавства, доцент
Харківська державна академія культури, Україна

У кожен епоху природна звучність інструмента, його тембральні властивості та семантичне амплуа змінюються разом із ставленням композиторів до засобів звукового відтворення дійсності. «Кожну музику необхідно відтворювати з використанням притаманного для культури інструментарію» – вважає Н. Харнонкурт [3]. Відповідно музичний інструмент – є своєрідним «мірилом цінності», що має історично детерміноване трактування образу звучання. Музичний інструмент розширює владу людини над природою і перетворює світ. У зв'язку з цим заслуговує на увагу естетичний критерій звучання – звукоідеал (термін Ф. Бозе [5]), який також складається в культурі як своєрідний ідеальний образ світу. В умовах становлення музичних традицій та формування звуко-музичної свідомості культури звукоідеал концентрує в собі не лише естетичний, а й соціокультурний досвід. У кожній культурі складається свій звукоідеал, який можна характеризувати на різних вимірах: ландшафтно-географічному, національному, історико-стильовому, виконавському (інтерпретаційному), інструментальному. Тому звукоідеал трактується як «сукупне уявлення про якість звучання, що залежить від тембральних, техніко-виконавських, артикуляційно-інтонаційних, ладово-гармонічних та стилістичних характеристик» [4, с. 155].

Звукоідеал у музичній культурі складається як певний архетип звучання, що перебуває в системі взаємодії генетичних, структурних та функціональних основ звукообразного мислення людини. Чим складнішою є система організації музичної мови, тим важливішим стає момент «входження» звукових архетипів у звученнєвий текст культури. Органічна цілісність між внутрішнім уявленням звукоідеалу та його звукообразним утіленням визначають особливості його естетичного сприйняття.

По-перше, для звукової репрезентації образу світу в кожній культурі важливе значення має сакральний зв'язок між звуком та космічним середовищем, звуком та природним середовищем, звуком та людиною. Потреба людства у складанні сакральних звукових повідомлень виникає на рівні підсвідомості, існує у вигляді звукового коду, закладеного у письмовий текст служителями культу.

По-друге, в різних культурах зберігається уявлення про звук не лише як символічне відображення структури Світобудови, а й як символ або «маркер» звукового простору у природному середовищі. У кожній місцевості з певним побутом складається характерна звукова аура, що регулюється екосистемою, ландшафтним топосом та особливостями образу життя. У процесі формування

традицій музикування на основі релігійних вірувань та традицій у межах певного соціуму поступово формується звуко-музична свідомість культури. Сприймаючи музикування як духовний акт людина відтворює звукообрази на рівні звукової проекції космосу та реального екопростору, в якому живе.

По-третє, в контексті звукового ландшафту культури формується її звуковий ідеал. Визначну роль відіграють як фонологічні властивості мовлення, так і характерний музичний інструментарій. Особливість звукового мислення проявляється й у ставленні до музичного інструменту як до одушевленої істоти. Звук та музичний інструмент стають репрезентантами звукового іміджу культури.

Становлення, розвиток та видозмінення звукоідеалу пов'язані з розвитком інструментальної культури та мовно-стильовою специфікою. Цю проблему яскраво обґрунтував І. Мацієвський, започаткувавши у 70-ті – 80-ті рр. ХХ ст. системно-етнофонічний метод дослідження народної інструментальної культури. «Форма, матеріал, лад, діапазон, динамічна шкала, музично-виконавські можливості інструмента відображають звуковий ідеал, загальні художні погляди народу й епохи, будучи своєрідними пам'ятками, що фіксують певну музичну систему. Народ використовує тільки ті інструменти, які відповідають його потребам» [1, с. 14]. Матеріал, форма, тип конструкції зумовлені також і позамузичними факторами, такими, як система загальноестетичних поглядів, світоглядом народу, появою нових технічних можливостей. У свою чергу, видозмінені інструменти завдяки своїм новим якостям впливають і на процеси змінення самої музики, а музиканти пристосовують та адаптують під специфіку музичної системи.

Отже, інструментально-звукові, конструктивні, стильові параметри, а також світоглядні настанови впливають на звукообразну специфіку музичної творчості, при цьому музичні інструменти та пов'язаний з ним звуковий ідеал епохи стає звуковим символом культури – її артефактом. Семантика інструментального образу звучання є віддзеркаленням звукового середовища етносу, а також індивідуально-особистісного світосприйняття митця. Образ звучання інструменту розкриває контекстуальний зміст (семантичну ауру звучання) субзнакового шару музичної мови, що зумовлює смислову єдність музичних та позамузичних елементів твору. Позамузичні (звуки-шуми як звученнєві типи культурного середовища, музичний інструментарій як культурний артефакт) та музичні елементи звукового образу семантизуються культурним змістом. Це надає підстави вважати звуковий образ світу художньо та культурно осмисленим феноменом, закріпленим у музичному тексті як звукоідеал (метаобраз) звукового середовища, що осмислюється в системному взаємовязку «звук – звукове середовище – інструментальний образ звучання – звуковий образ світу».

Список літератури

1. Мацеевский И. Отражение специфики инструментария в музыкальной форме народных инструментальных композиций // Проблемы традиционной инструментальной музыки народов СССР. Л., 1986. С. 11–29.

2. Рябуха Н. Звуковий образ світу: онто-сонологічне дослідження фортепіанного мистецтва ХХ – початку ХХІ ст. : монографія. Х. : Вид-во Бровін О. В., 2016. 336 с.
3. Харнонкурт Н. Музыка як мова звуків: Шлях до нового розуміння музики. Суми : Собор, 2002. 183 с.
4. Шулин В. Термин «звукоидеал» и практика его применения в современном музыкознании // Вестник СПбГУКИ. 2011 (июнь). С. 155–160.
5. Bose Fr. Musikalische Volkerkunde. Freiburg, 1953. 197 p.

ПОЗААКАДЕМІЧНА МУЗИЧНА КУЛЬТУРА ХХ СТОЛІТТЯ: АСПЕКТИ ОСЯГНЕННЯ

Польська Ірина Іллівна,

доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри теорії та історії музики,
Харківська державна академія культури, Україна

Музична культура ХХ століття є надзвичайно складним, багатовекторним та суперечливим явищем, осягнення якого потребує – поряд із вивченням специфіки академічного музичного мистецтва цього періоду – також аналізу явищ і процесів, пов'язаних із розвитком позаакадемічної сфери, котра відіграє величезну роль у музичному просторі доби.

Зазначимо, що поняття «позаакадемічна музична культура» тісно корелює з поняттям «масова музична культура», втім не є тотожним щодо останнього.

Проблематика, пов'язана зі специфікою саме позаакадемічної музичної культури ХХ ст., дотепер ще не отримала достатнього втілення у сучасній вітчизняній музикології. Серед досліджень, присвячених висвітленню окремих аспектів функціонування цього явища, назовемо, зокрема, дисертацію Ю. Верьовкіної «Неакадемічне виконання академічної музики: актуальні тенденції останньої третини ХХ – початку ХХІ століття» [2], статті Ю. Антіпової «Орган у неакадемічній музичній практиці. Орган та рок-музика» [1], Г. Тараєвої «Побутова музика та семантичний тезаурус епохи» [5] тощо. Зазначимо, що у працях авторки даних тез [3; 4] підкреслювалася також визначальна роль ансамблевості як такої та ансамблевого музикування і виконавства у формуванні таких явищ мистецтва ХХ ст., як джаз та рок.

Позаакадемічна музична культура традиційно містить у собі такі сфери, як музичний фольклор, музика побуту в усьому багатстві та розмаїтті жанрів і різновидів, популярні види легкої професійної музики тощо.

У ХХ ст. у зазначеній царині виникають нові види, жанри та стилі музичної творчості, поява котрих пов'язана із прагненням музикантів – професіоналів та аматорів – у новій співзвучній і доступній формі висловити своє розуміння часу, духу епохи. До таких нових напрямів позаакадемічної музичної культури належать мистецтво джазу, музичної естради, поп- та рок-музика тощо. Розвиток позаакадемічної музичної культури ХХ ст. щільно пов'язаний також із кристалізацією масової музичної культури як такої та музичної індустрії, шоу-бізнесу, хоча взаємодія між цими явищами є доволі неоднозначною.

Музика побуту, тісно пов'язана з різними формами фольклору (як сільського, так і міського), завжди була безпосереднім джерелом, живильним середовищем для професійного музичного мистецтва. Аматорське побутове музикування у його історичних різновидах стало, поряд із концертним виконавством, основною формою існування європейського музичного мистецтва Нового часу. Водночас побутове домашнє музикування виступало як основний «споживач» професійної музичної продукції.

Втім у музичній культурі ХХ ст. з виникненням і широким поширенням грамзапису та магнітофонного запису музики, звукових засобів інформації (радіо, телебачення) та особливо сучасних інтернет- і мультимедійних технологій почався масовий процес витіснення «живих» форм спільного активного музикування пасивним споживанням (часто – індивідуальним) технічно досконалих записів та трансляцій чужого професійного виконання, котрі люб'язно надаються слухачам сучасним культурним середовищем.

Цей об'єктивний процес, що особливо посилюється в період науково-технічної революції та в постіндустріальну добу через різке збільшення технічних можливостей різної звукозаписної і звуковідтворювальної апаратури, появу комп'ютерних технологій, мобільного зв'язку, Інтернету тощо мав, здавалося, необоротний характер.

Але поряд з цим можна зазначити й наявність протилежної тенденції: у зв'язку зі зміною багатьох психологічних установок у суспільстві, з посиленням прагнення людей (особливо молоді) до безпосереднього спілкування за допомогою музики різко зріс інтерес до «незаконсервованої» музики, до живого музикування та музичної творчості, так само, як до живого хвилюючого слова, до телепередач у прямому ефірі, тощо.

При цьому форми музичної творчості, популярні в позаакадемічній сфері музичної культури ХХ століття (особливо його другої половини), суттєво відрізняються від своїх історичних попередниць, зберігаючи при цьому певні риси внутрішньої спадкоємності з ними.

Так, з середини ХХ ст. величезною популярністю набуває таке самобутнє явища, як авторська пісня, розквіт якої створювався спільними зусиллями професійних митців (Ю. Візбора, Б. Окуджави, В. Висоцького) та любителів музики. Окрім прагнення до самовираження як такого, сутністю цього напрямку є бажання осмислити сенс свого життя, намацати «больові точки» часу і одночасно – поділитися своїми почуттями з іншими людьми.

Емоційна розкутість, ігровий початок, концертування, характерне для музикування минулих століть (особливо епохи бароко), а також для мистецтва джазової колективної імпровізації, що виникло у ХХ столітті, яскраво виявилось у творчості та виконавстві інструментальних та вокально-інструментальних ансамблів та груп різноманітних напрямів та стилів сучасної позаакадемічної музики (від класичного джазу до «важкого року»).

Явище рок-музики, навколо якого довгі роки не вщухали пристрасті, сконцентрувало у собі багато гострих проблем часу – і соціокультурних, і художньо-естетичних, і суто музичних. Нині концептуальні та змістовні особливості року, стильові та жанрові процеси в цій сфері, творчість окремих рок-груп та яскравих творчих особистостей все частіше стають об'єктами серйозних музикознавчих досліджень.

Отже, хоча феномен позаакадемічної музичної культури ХХ ст. в останні роки поступово привертає до себе все більшу увагу дослідників, він загалом ще чекає на своє ґрунтовне теоретичне осмислення.

Список літератури

1. Антипова Ю. В. Орган в неакадемической музыкальной практике. Орган и рок-музыка // Манускрипт. 2018. №5 (91). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/organ-v-neakademicheskoy-muzykalnoy-praktike-organ-i-rok-muzyka>
2. Веревкина Ю. В. Неакадемическое исполнение академической музыки: актуальные тенденции последней трети XX – начала XXI века: автореф. дис. ... канд. искусствовед.: 17.00.02 – Музыкальное искусство. Ростовская гос. консерватория (академия) им. С. В. Рахманинова. Ростов-на-Дону, 2012. 24 с.
3. Польская И. И. Камерный ансамбль: история, теория, эстетика: монография. Харьков: ХГАК, 2001. – 396 с.
4. Польская И. И. Камерный ансамбль XX века в зеркале семантических трансформаций // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті : зб. наук. пр. / Харків. держ. акад. дизайну та мистецтв; головн. ред. В. Я. Даниленко. № 2. Харків : ХДАДМ, 2020. С. 107–112.
5. Тараева Г. Р. Бытовая музыка и семантический тезаурус эпохи // Бытовая музыкальная культура: история и современность: тез. докл. науч. конф. /ред. А. М. Цукер и др. – Ростов н/Д: РГК, 1995. – С. 19-21.

ФОРТЕПІАННЕ МИСТЕЦТВО КИТАЮ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОГО КОНТИНУУМУ

Чжан Юньшо,

аспірант

Харківська державна академія культури, Україна

У другій половині ХХ ст. фортепіанне мистецтво Китаю досягає високого рівня розвитку, завдяки функціонуванню професійних музичних закладів освіти, формуванню кадрів найвищої кваліфікації, які здобувають престижні нагороди на міжнародних конкурсах, фестивалях. До програм концертного репертуару китайських піаністів потрапляють твори китайських композиторів, в яких втілено європейські форми та досвід композиційних технологій.

Піднесенню фортепіанної культури сприяло і ставлення китайського суспільства до музики як важливого елементу гармонійного розвитку Людини, Мікрокосму, що резонує разом із Макрокосмом (за Конфуцієм). В китайській фортепіанній музиці відбилася майже усе розмаїття інструментально-звукових форм вираження національної картини світу. Вже більше 100 років – з моменту створення першого спеціального твору для фортепіано (1915 р.) по теперішній час, а якщо враховувати ще період розповсюдження інструменту серед інтелігенції, фортепіано увійшло до сфери професійної музики як явище світової культури. В цьому сенсі інструмент став уособленням взаємозв'язку східної цивілізації зі світом, особливо європейськими країнами, де фортепіано і було винайдено.

Фортепіано як символ класико-романтичної спадщини європейської культури, набуло національних ознак. Філософія Нової держави Китаю після Культурної революції (з 1976 року) сприяла посиленню об'єктивних потреб у відродженні національної свідомості та, разом з тим, потребувала від китайських композиторів та виконавців засвоєння найкращих традицій світового мистецтва. Ідеологія «замкненості» та «закритості», яка пронизувала майже всю культуру Китаю, перестала бути актуальною з моменту проголошення ідеї світової інтеграції національної культури Китаю у міжнародний простір з метою досягнення світового авторитету. Отже, можна припуститися думки про те, що саме через оволодіння фортепіано – короля серед сімейства музичних інструментів (в середовищі світської культури) можна досягнути поставленої мети – завоювати блискучою фортепіанною грою та мистецтвом духовний світ людей. Це зумовило прискорення динаміки розвитку фортепіанного мистецтва і педагогіки в Китаї. З іншого боку, це створило унікальні умови для формування самобутнього національного звукообразу фортепіано.

Фортепіанна спадщина китайських композиторів виокремлюється завдяки самобутньому національному колориту, який характеризується яскравим спектром художньої образності, виражальними, фактурними, сонористичними можливостями інструменту, ладовою та метроритмічною організацією піаністичного інтонування. Особливості національного звукообразу фортепіано

виокремлюються у наслідуванні традицій: народно-інструментального музикування та мистецтва гри на народних інструментах; пісенного та танцювального фольклору; синкретичних оперно-театральних форм; духовних традицій даосизму, буддизму та конфуціанства.

В історичній еволюції фортепіанного мистецтва Китаю (від кінця XIX – XX століть) на формування національного звукообразу інструменту вплинули такі ознаки національно-стильові ознаки «звукообразного мислення» (термін був проваджений Н. Рябухою): темброво-гармонічне забарвлення пентатонного звукоряду, що сформувалося на основі естетики звучання народного інструментального оркестру, вишуканість темброво-регістрового втілення фортепіано, тяжіння до «звукопису», витонченої філігранності звуку, тембрової колористики., фонізму Дійсно, тембр як важливий фактор музичного втілення образно-художнього змісту фортепіанних творів в китайській музиці виконує значну місію – драматургічну, композиційну, образно-сміслову та символічну. Ця тенденція вже є показовою і для музиці XX століття в цілому. Темброві параметри звукоорганізації та формотворення стають провідними серед засобів виразності, які, у свою чергу, впливають на виконавське мислення піаністів. Не останню роль в цьому відіграють фоно-артикуляційний та темброво-інтонаційний потенціал фортепіано. При цьому ладова специфіка та ритмічна організація музичного матеріалу є важливими факторами відтворення національної колористики інструментального звуковираження.

Отже, фортепіанному мистецтву другої половини XX ст. к складовій національно-мистецького континууму належить особливе місце в сучасному китайському соціумі як унікальному, водночас значущому явищу. На його формування та розвиток вплинули такі складові національного континууму як народнопісенний фольклор, народно-інструментальні і театральні традиції, філософсько-світоглядні константи.

STUDY OF MICROBIOLOGICAL QUALITY WITH THE TECHNOLOGY OF PREPARATION OF FARMED SAUSAGE AND MEAT PRODUCTS

**E. B. Zhapparbergenova,
G.B. Alpamysova,
I. E. Kadraliyeva**

Candidate of Biological Sciences, Associate Professor of the Department of Biology
of the South Kazakhstan Pedagogical University

Candidate of Agricultural Sciences, Head of the Department of "Biotechnology" of
M.Auezov South Kazakhstan University

First-year master's student of the South Kazakhstan State Pedagogical University
majoring in Biology

Sausage products are meat by-products in a casing or without it, subjected to heat treatment or fermentation to readiness. The nutritional value of sausage products is higher than that of the starting material, because during production the inedible and less nutritious parts (bones, cartilage, sinews, rough connective tissue, shell) are removed from the meat and high nutrient content products (pork fat, dairy products, eggs and egg products, etc.) are added. In sausage production, low-grade and low-grade meat, meat waste and meat products can be processed. Grinding meat and adding various food additives (blood, plasma, soy proteins, etc.) to minced meat improves the biological value of sausage products.

Different types of sausages are not equal in chemical composition and nutritional value, but they all contain a relatively large amount of protein, rich in lipids, macro- and microelements, extractive substances, vitamins, etc. [1].

Classification of sausages:

✓ by type of products: cooked, semi-smoked, smoked (raw-smoked and cooked-smoked), sausages and wieners, stuffed, liveried, meat bread, blood, zelts, pates, slime;

✓ by type of meat: from meat of beef, pork, mutton and other animals and birds, from a mix of beef and other types of meat with pork and bacon;

✓ meat by composition of raw materials: meat, blood, by-products;

✓ by quality of raw materials: premium, 1st, 2nd, 3rd grade, no grade;

✓ by type of shell: in natural (intestine, bladder, esophagus), artificial (protein, cellophane) shells and without shells (meat bread, pate, mucilage);

✓ by the sample of minced meat on the cut: with a homogeneous structure and the addition of pieces of speck, tongue, coarsely chopped muscle and fatty tissues;

- ✓ by purpose: sausages of wide consumption and special purpose (for diet and baby food);
- ✓ depending on the method of heat treatment of meat: cooked, boiled and smoked.

Cooked sausages include cooked, stuffed, liver, blood, sausages and sausages, spreadable; cooked meat loaves and pastes; smoked semi-smoked, cooked-smoked and raw smoked sausages. The main raw materials of sausage production are beef, pork and bacon. The binding base of beef sausage stuffing has a great influence on the color, taste and consistency of the finished product.

Beef is characterized by a high protein content (myosin in particular), which is able to emulsify the fat, providing a strong structure to the stuffed sausage. It is the protein-rich myoglobin that gives the sausage its characteristic color. Bovine muscle tissue provides a dense and juicy consistency to the sausage. Depending on the connective tissue and fat content, the beef used in sausage production is divided into varieties: the highest grade - consisting only of muscle tissue, 1st grade - consisting of connective tissue and fat to 6%, 2nd grade - consisting of connective tissue and fat to 20%. Fatty beef with no more than 35% fat and connective tissue is also used.

Pork improves taste and increases the energy value of sausages due to the tenderness of muscle tissue, fat content and easy digestion. The more minced pork, the lighter the color of sausages, etc. For the production of a large number of sausages are widely used meat products of the first and second categories: stuffed tongues, liver, pates, diet sausages, etc. Whole blood, blood plasma and serum are used to increase the nutritional and biological value of sausages. Blood sausages, bread, leavening agent, etc. are derived from whole blood [2].

The main protein in blood is hemoglobin. It does not contain the essential amino acid isoleucine, so for a balanced amino acid composition blood is mixed with milk or connective tissue proteins in a certain ratio, and products called protein enrichment or protein stabilizer are obtained. Protein enrichment consists of a mixture of blood (15%) and skim milk (85%). Protein stabilizer is made from protein-rich connective tissue raw materials (skins, spines) and replaces part of the meat in the stuffing of cooked sausages, sausages and frankfurters. Butter improves the elasticity of minced meat and increases the nutritional value of sausages. In sausage production, the least melted and digestible pork is mainly used. For certain types of sausages beef or mutton blubber or tail fat is used.

Dairy products (whole and powdered milk, butter, etc.) increase the nutritional value of sausages and give them a pleasant taste. Protein products of animal origin (milk whey proteins, blood plasma, sodium casein, etc.) and plant origin (soy proteins, etc.) are used in the production of sausages to increase their biological value and yield. Egg products-fresh eggs, egg powders - increase the nutritional value and increase the cohesiveness of minced meat. In the minced meat of some sausages add flour, starch to increase the adhesiveness and water absorption capacity. As spices black, white, red pepper, cloves, cinnamon, etc. spices are added to minced meat in the form of a mixture to give sausages a pleasant taste and aroma. Garlic and onions are also used in the production of sausages, which gives them a special taste and smell.

Salt mixtures use table salt, sodium nitrite, sugar, sodium ascorbate and glutamate, phosphates, etc. Gluconodeltalactone is recommended to increase the color intensity, thicken the stuffing, improve the appearance and taste of sausages. The use of lean soy protein as a filler in meat products in the form of flour, concentrate and isolate, as well as textured proteins derived from it is widespread. A number of countries use protein preparations from legumes and cereals in the production of cooked sausages. Japan has developed methods of obtaining vegetable mixtures based on millet jelly and wheat grains. The use of millet jelly in sausage production makes it possible to obtain their stable structure. Vegetable fillers are introduced into sausages as additives, which enrich them with vitamins, carbohydrates and other substances. Replacing some of the fat with a mixture of vegetables and lean meat reduces the caloric value of sausages.

Germany has developed a recipe and method for cholesterol-free smoked sausage for the elderly. It includes lean meat, chopped nuts and spices. To partially replace meat, wheat, rye flour, potato grits along with skim milk powder are added to the sausage products. An important role in the diet is given to products containing a large amount of ballast substances called dietary fiber (PV) of plant, animal and synthetic origin, which have a positive effect on metabolic processes in the human body. PV in kidney stone disease, intestinal, heart, vascular diseases, obesity, etc. helps prevent [3]. The main sources of PV in the diet are: processed cereal products, herbaceous plants, fruits, meat connective tissue, meat products, blood.

In recent years, the use of lactic acid bacteria (lactobacilli and lactococci) and bifidobacteria in the meat industry has attracted the attention of many microbiologists. These yeasts are used to accelerate maturation of raw meat and improve its organoleptic properties, increasing the quality of the finished product. The experience of Bulgaria, Germany, and France in using micrococci in primary cultures is interesting. Raw smoked sausages with a large number of micrococci have a sour taste, which is considered a criterion for the high quality of most raw smoked sausages.

In a number of countries much attention is paid to adding iodine to meat products by introducing potassium iodite and vegetable additives (seaweed, etc.). Products enriched with iodine can be a reliable way to prevent iodine deficiency. At present, polysaccharides from seaweed preparations of carrageenan are widely used in meat industry. Carrageenans are not broken down in the human gastrointestinal tract, but act as dietary fiber, performing their functions.

Finally, meat is one of the most valuable foods. It contains all the nutrients necessary for the life of the human body. In the meat industry, meat is referred to as all parts of an animal skeleton after removal of the skin, separation of the head, legs and internal organs. This refers to the morphological type of meat is a complex tissue complex, which includes muscle tissue and bones. The most valuable part of meat is muscle tissue.

References:

1. Production of meat semi-finished products / I.A. Rogov, A.G. Zabashta, R.M. Ibragimov, L.K. Zabashta. - Moscow: Kolos-Press, 2001.

MODERN ISSUES OF PRACTICE AND THEORY

2. Shepelev A. F., Kozhukhova O. I., Turov A. S. Merchandising and examination of meat and meat goods. Textbook. - Rostov-on-Don: Publishing center "Mart", 2001.
3. Zelenkov P. I., Plakhov A. V., Zelenkov A. P. Technology of production, storage and processing of beef. Series "Textbooks and Training Manuals". Rostov n/D: "Phoenix", 2002.

SECONDARY METABOLITES IN CRABAPPLE**Goncharovska Inna**

PhD

M.M. Gryshko National Botanical Garden
of National Academy of Sciences of Ukraine,
Timiryazevska st. 1, Kiev, 01014 (Ukraine)

The experience of many generations proves that the plant world is an inexhaustible source of medicines, which have long been used in folk medicine to treat various diseases. In contrast to synthetic drugs, herbal medicines have a number of advantages, among which are: low toxicity, gradual achievement of pharmacological effect, complex action, possibility of use for a long time without significant side effects. Therefore, the search and study of biologically active substances (BAS) of plants and the creation of drugs based on them is an urgent problem of modern pharmacy [1]. Expedient solution may be the study of medicinal plants, which are typical representatives of the flora of Ukraine, widely cultivated throughout the territory and have a sufficient raw material base. These include plants of the genus *Malus* – a well-known genus, its species and varieties exhibit a wide range of content of biochemical parameters in the vegetative and generative organs.

In the past few decades, market attention to new foods with nutraceutical properties, i.e., that can reduce the risk of disease, has stimulated scientific research to identify and characterize antioxidant properties. The development of functional foods with health-promoting properties is one of the main goals of food research [2].

One class of molecules with significant health benefits are polyphenols. The general role of phenolic compounds in plant physiology and allelopathy has long been recognized and is still being actively studied by scientists in plants. More recently, these secondary metabolites, which naturally occur frequently in fruits, have been rediscovered by nutritionists to humans as useful molecules and potentially interesting components for the production of functional foods (foods that have potentially positive health effects outside of the basic diet) [3].

Considering the above, the dynamics of accumulation of antioxidant substances, particularly anthocyanins, was determined to further use the results of the study in the development of antioxidant teas or composition of dietary supplements from certain parts of the vegetative and generative organs of crabapple [4].

According to the average value of the content of anthocyanins in the loins of crabapple four cultivars with the highest indexes were identified: *Royalty* – 227 g/100 mg, *Era* – 207 g/100 mg, *Niedzwetskyana* – 194 g/100 mg, *Royalty Red* – 168 g/100 mg, cultivars with low index – *John* – 82 g/100 mg, *Jacques de Luzier* – 87 g/100 mg, *Orange* – 91 g/100 mg dry weight.

Studies on the accumulation of anthocyanins in leaves of crabapple were conducted during the growing season in order to find out what is the most favorable period for harvesting leaves for use in pharmacological purposes, that is, the period in which the accumulation of anthocyanins is the maximum.

It was found that the species of apple trees *Niedzwetskyana* – 373 g/100 mg and cultivar *Era* – 364 g/100 mg, *Royalty* – 310 g/100 mg dry weight – in May have the highest content of leaf plate anthocyanins.

It was noted that the cultivars *Professor Sprenglen* and *Adirondack* had the same anthocyanin content in May and July, which means that leaf collection can be carried out in any of these months.

Studies were conducted during the period of mass flowering and fruiting of plants and the average value of indicators on the collection of leaves.

The highest amount of anthocyanins was found in the flowers of the cultivars *Era* – 624 g/100 mg, *Royalty* – 615 g/100 mg, *King Beauty* – 528 g/100 mg, *Everest* – 540 g/100 mg, *Royalty Red* – 497 g/100 mg, *Nedzwetskyana* – 480 g/100 mg, *M. baccata* 'Pendula' – 464 g/100 mg, *Ola* – 405 g/100 mg, *Van Eseltin* – 100 g/100 mg and *Parsey* – 390 g/100 mg dry weight. Since all crabapple are abundant flowering plants and in particular listed above, their flowers can be used as part of a dietary supplement, or for breeding purposes for increased antioxidant content in future cultivars.

References

1. Гончаровська І., Бондарчук О., Левон В. Ідентифікація антоціанів у листках деревних та трав'янистих рослин. Сучасні досягнення фармацевтичної науки в створенні та стандартизації лікарських засобів і дієтичних добавок, що містять компоненти природного походження : матеріали III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (2 квітня 2021 р., м. Харків). – Х. : НФаУ, 2021. – 75–76.
2. Goncharovska I., Levon V. Content of anthocyanins in the bark of fruit and berry plants due to adaption to low temperatures. *Khimiya Rastitel'nogo Syr'ya*, 2021, no. 1, pp. 233–239. (in Russ.). DOI:10.14258/jcprn.2021017747.
3. Гончаровська І., Левон В., Кузнецов В., Антонюк Г. Накопичення антоціанів у вегетативних органах цінних інтродуцентів у зв'язку з адаптаційною реакцією на стрес. Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції „Рослини та урбанізація” (Дніпро, 3 березня 2021 р.). Дніпро, 2021. 69–71.
4. Гончаровська І., Левон В. Вміст антоціанів та халконів у пагонах кребів та гібридів яблуні Видубицька плакуча. *Agrobiodiversity for Improving Nutrition, Health and Life Quality* ISSN 2585-8246 ISBN 978-80-552-1726-0 No 1 (2017): 292–297 pp.

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ МІСЦЕВОГО РІВНЯ В СТЕПОВІЙ ЗОНІ

Літвак Сергій Михайлович,

кандидат технічних наук, доцент,

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, Україна

Березовчук Олена Олегівна

студентка IV курсу

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, Україна

Активне антропогенне освоєння природного середовища призвело до того, що в даний час трансформовані тією чи іншою мірою екосистеми займають вже більше половини поверхні суші. Степи завжди були охоплені інтенсивною господарською діяльністю. Наразі близько 90% площі степів перетворено на агроценози та напівприродні ландшафти.

Степи входять до числа найменш захищених екосистем. За оцінкою Міжнародного союзу охорони природи (International Union for Conservation of Nature, IUCN) трав'яні екосистеми помірних широт – це найменш захищений із усіх п'ятнадцяти наземних біомів, що виділяються у світі: лише 1% площі цього біому, знаходиться в межах природоохоронних територій [1].

Степова зона України набула значних трансформаційних змін, перш за все завдяки сільськогосподарському та промисловому освоєнню території. Нераціональність господарювання призвела до прояву низки несприятливих природних процесів, пов'язаних з порушенням екологічної рівноваги довкілля деградацією ґрунтового покриву (водна та вітрова ерозія, засолення тощо), забрудненням водного і повітряного середовищ і загальним погіршенням екологічного стану території [2].

Сьогодні природна рослинність степової зони, включаючи штучні ліси, займає не більше 6% її площі. Це зумовлено тим, що тут зосереджено більше 60% орних земель, майже вся площа середньо- і сильно еродованих ґрунтів, значна кількість населення. Еродованість ґрунтів на більшій частині території перевищує 40%, густота річкової мережі становить лише 0,1-0,2 км/км². Звідси і найвища фрагментованість рослинного покриву. Найкраще в степовій зоні збереглися плавневі водно-болотні екосистеми в гирлах Дунаю, Дністра, Південного Бугу та Дніпра, а також засолені та псамофітні і ракушнякові екосистеми вздовж узбережжя Чорного і меншою мірою Азовського морів та їх кіс. Типово степові екосистеми залишилися лише в заповідниках та на непридатних для використання крутосхилах річкових долин, лиманів та байраків [3].

Майже вся територія Миколаївської області розташована у степовій зоні. За даними Головного управління Держгеокадастру в Миколаївській області станом на 01.01.2021 року землі сільськогосподарського призначення складають 76,8%

загальної площі області (безпосередньо рілля 69,3% від загальної площі області), що, звичайно, призводить до великої фрагментарності та підвищеного антропогенного тиску на природні території, які збереглися незмінними чи мало зміненими і заповідані чи зарезервовані для подальшого заповідання.

Антропогенний вплив на довкілля спричиняє суттєві трансформації та руйнування біоландшафтного розмаїття. Тому важливою ланкою в системі забезпечення екологічної безпеки є створення екологічної мережі на національному, регіональному та місцевому рівнях. Необхідність її формування зумовлена міжнародними принципами створення Пан-Європейської екомережі та нормативно-законодавчими актами України.

Комплексні заходи щодо формування регіональної екологічної мережі в Миколаївській області здійснювалися з 2002 року, оскільки створення зазначеної мережі та її влиття до загальнодержавної є одним із основних завдань Миколаївської області екологічного характеру. Обласну Цільову програму розвитку екологічної мережі на період до 2015 року затверджено рішенням обласної ради від 24.06.2011 №4, після чого відповідно до її завдань проводилися заходи по формуванню екологічної мережі та розвитку природно-заповідного фонду області. У 2016 році обласну Цільову програму розвитку екологічної мережі було продовжено до 2018 року. Програмою передбачалося здійснення основних заходів щодо формування екологічної мережі Миколаївської області, в тому числі створення нових ядер екологічної мережі, формування схем екологічної мережі адміністративних одиниць Миколаївської області, збереження біорізноманіття, екологічна просвіта населення та інше. Наразі, заходи щодо розбудови екомережі інтегровані в Комплексну програму охорони довкілля Миколаївської області на 2021-2027 роки, затверджену рішенням обласної ради № 7 від 16.03.2021 року.

В Законі України «Про екологічну мережу України» зазначено, що місцеві схеми формування екологічної мережі та регіональні програми розвитку екомережі є основою розбудови національної екологічної мережі України. Проектування екомережі здійснюється шляхом розроблення регіональних схем формування екомережі, а також місцевих схем формування екомережі районів, населених пунктів та інших територій України [4].

Вибір конкретної регіональної стратегії розвитку екологічної мережі необхідно здійснювати на основі двох основних критеріїв: сучасного стану природних територій регіону; динаміки антропогенного впливу на природні території [5].

З урахуванням зазначеного, було проведено дослідження щодо доцільності створення екологічної мережі Березанського району Миколаївської області.

Березанський район розташований на південному заході Миколаївської області. На півдні територія омивається водами Чорного моря, на заході – Тилігульським лиманом, знаходиться на Причорноморській низовині, поверхня низовинна, слабо розчленована (подекуди зустрічаються поди і степові блюдця). До території району належить острів Березань.

Площа сільськогосподарських угідь району становить 111, 7 тисяч га, з них орних земель 90,1 тис. га, сіножаті й пасовища займають 17,3 тис. га.

Враховуючи невисоку питому вагу стабілізуючих угідь у структурі земельного фонду Березанського району ситуація вимагає здійснення кардинальних заходів з охорони довкілля і раціонального використання земельних ресурсів. І одним з основних напрямків підвищення екологічної стабільності повинно стати створення екологічної мережі на базі об'єктів природно-заповідного фонду та інших категорій землекористування.

У Березанському районі створено 5 об'єктів ПЗФ на загальній площі 8571га. Це регіональний ландшафтний парк «Тилігульський», орнітологічний заказник «Пониззя Тилігульського лиману», гідрологічний заказник «Солоне озеро», комплексна пам'ятка природи «Курган» та гідрологічна пам'ятка природи «Джерело в селі Рибаківка».

При створенні екологічної мережі місцевого рівня необхідно враховувати усі природно-кліматичні, ландшафтні, соціально-економічні особливості території. Кожна екосистема потребує окремого аналізу та здійснення наукових досліджень для обрання оптимального варіанту збереження та відновлення екологічної рівноваги.

Додатковою складністю є те, що Степова зона України, до якої належить Березанський район, є складною для формування екологічної мережі через високий ступінь сільськогосподарської освоєності території та фрагментованість осередків біорізноманіття, що збереглися.

Формування схеми і структурних елементів екологічної мережі передбачає збір, систематизацію, вивчення та аналіз значної кількості інформації і документації. Розробка схеми місцевої екологічної мережі проводиться за алгоритмом наведеним на рисунку 1. Відповідно до визначеного алгоритму при розробці моделі екологічної мережі Березанського району була проаналізована зібрана під час підготовки інформація: нормативно-правові акти, топографічна карта району з масштабом 1: 100 000, матеріали земельного кадастру, наукові джерела та методичні рекомендації щодо формування регіональних схем екологічної мережі [4,6,7,8].

Згідно з законодавством та відповідно до методичних рекомендацій стосовно створення схем екологічної мережі було проведено аналіз наявної картографічної та статистичної інформації щодо розподілу земель Березанського району за категоріями землекористування. На основі цього аналізу були виділені землі, перспективні для створення місцевої екологічної мережі району. Площа земель, розподілених за зазначеними у законодавстві категоріями землекористування, що мають стати основою для створення екологічної мережі, наведена в таблиці 1.

АЛГОРИТМ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ МІСЦЕВОГО РІВНЯ

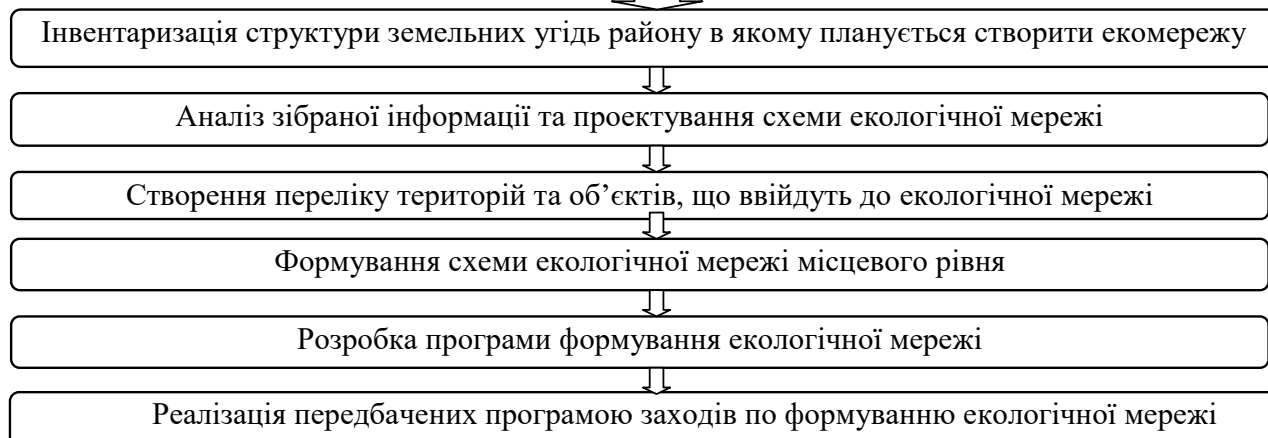

Рисунок 1. Алгоритм формування екологічної мережі місцевого рівня

Таблиця 1

Загальна проектна площа складових екологічної мережі Березанського району

№ з/п	Складові екомережі	Площа, тис. га
1	Об'єкти ПЗФ	8,69
2	Відкриті заболочені землі	0,26
3	Ліси та інші лісовкриті площі	4,33
4	Курортні та лікувально-оздоровчі території	0,01
5	Рекреаційні території	0,60
6	Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	2,90
7	Пасовища, сіножаті	17,75
Всього		32,28

Структура землекористування території Березанського району повинна бути оптимізована у наступних напрямках: скорочення площ орних низькопродуктивних угідь за рахунок виведення їх з ріллі і переведення в сінокісно-пасовищні угіддя; збільшення площі захисних лісосмуг на розораних територіях. Крім орних земель, необхідне створення нових і поліпшення стану існуючих захисних лісосмуг навколо сельбищних територій, водозаборів, уздовж доріг; впровадження ландшафтно-адаптивних систем землеробства.

Створення екологічної мережі в Степовій зоні має забезпечити просторову цілісність території із природними чи частково природними ландшафтами шляхом зосередження в певних ядрах та екологічних коридорах об'єктів природно-заповідного фонду, рекреаційних ділянок, лісів і лісосмуг, водоохоронних територій, агроландшафтів з екстенсивним господарюванням (сіножаті, пасовища), Це дасть змогу належним чином зберігати середовища

існування всіх існуючих видів дикої флори і фауни та їхніх угруповань, підтримуючи екологічно безпечний розвиток місцевості, регіону та всієї країни.

Список літератури

1. Henwood W.D. An overview of protected areas in the temperate grasslands biome. *Parks*. 1998. V. 8(3). P. 3–8.
2. Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформацій / під заг. ред. чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. Київ: ЗАТ «Нічлава», 2006. 704 с.
3. Гродзинський М.Д. Заповідна справа в Україні. Київ. 2003. 306 с.
4. Про екологічну мережу України. Закон України від 24 червня 2004 р. № 1864–IV. *Урядовий кур'єр*. 2004. 14 вересня. № 172.
5. Воронка В. Еколого-географічні підходи до організації екомережі Запорізької області. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: географія*. Тернопіль. 2004. №2. Ч.2. 276 с.
6. Формування регіональних схем екомережі : методичні рекомендації. Київ: Фітосоціоцентр, 2004. 71 с.
7. Теоретичні та практичні аспекти формування екомережі на прикладі Миколаївської області України / О. Деркач, Г. Коломієць, В. Костюшин, Л. Патрушева, С. Тарашук. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: географія*. Тернопіль. 2004. №2. Ч.2. 276 с.
8. Формування екологічної мережі Миколаївської області, розробка відповідної Програми. Звіт національного екологічного центру України, інституту екології Південна філія. Миколаїв. 2008. 143 с.

ЕКОЛОГО-ЦЕНОТИЧНІ ОЗНАКИ НАЙБІЛЬШ ПОШИРЕНИХ У РІЧЦІ ВОРСКЛА УГРУПОВАНЬ МАКРОФІТІВ

Скляр Юрій Леонідович

кандидат біологічних наук, доцент
Сумський національний аграрний університет

Пяткіна Олена Володимирівна

Студентка I курсу, ОС «Магістр»
Сумський національний аграрний університет

Кобелецька Надія Миколаївна

Студентка IV курсу, ОС «Бакалавр»
Національний університет «Полтавська Політехніка
імені Юрія Кондратюка»

Проблема охорони водних ресурсів належить до числа найважливіших та визначальних щодо існування суспільства. Її розв'язання потребує комплексного підходу, у тому числі й реалізації заходів, спрямованих на вивчення та охорону фіторізноманіття водойм, так як водна рослинність відіграє виключно важливу роль у функціонуванні та біологічному самоочищенні екосистем усіх водних об'єктів [1-3]. Такими дослідженнями насамперед мають бути охоплені провідні водні артерії, до яких на Лівобережній Україні належить і річка Ворскла. Виявлення загальних ознак фіторізноманіття вищих водних рослин (макрофітів), встановлення поширення видів і угруповань макрофітів належать до числа актуальних наукових питань. Важливість вивчення фіторізноманіття річок обумовлюється ще й тим, що вони, насамперед як сполучні території, відіграють важливу роль у складі екомережі національного та (або) регіонального рівнів [4].

Результати вивчення ценотичного різноманіття макрофітів річки Ворскла засвідчили, що у цій водоймі одними із найбільш поширених є угруповання формації *Ceratophylleta demersi* яка представлена асоціаціями *Ceratophylletum (demersi) ceratophyllosum (submersi)*, *Ceratophylletum (demersi) myriophyllosum (spicati)*, *Ceratophylletum (demersi) purum*.

Угруповання асоціації *Ceratophylletum (demersi) ceratophyllosum (submersi)* характерні для місцезростань з товщею води 10 – 140 см, відсутньою течією, прозорою до дна водою, мулисто-піщаними донними відкладами. Загальне проективне покриття складає 100%, проективне покриття *Ceratophyllum demersum* L. – 50 – 70%, *Ceratophyllum submersum* L. – 20 – 30%. В угрупованнях виявлено 15 видів макрофітів: вільно плаваючі на поверхні води – 3, вільно плаваючі в товщі води – 3, прикріплені занурені – 1, прикріплені з плаваючим листям – 2, повітряно-водні – 6. Окремі ценози нараховують від 10 до 14 видів.

Угруповання асоціації *Ceratophylletum (demersi) myriophyllosum (spicati)* характерні для місцезростань з товщею води 90 – 220 см, течією 0,05 – 0,1 м/с, прозорістю води 100 – 200 см, піщаними та мулисто-піщаними донними відкладами. Загальне проективне покриття складає 70 – 100%, проективне покриття *Ceratophyllum demersum* – 50 – 60%, *Myriophyllum spicatum* L. – 15 – 40%. В угрупованнях виявлено 12 видів макрофітів: вільно плаваючі на поверхні води – 3, вільно плаваючі в товщі води – 2, прикріплені занурені – 1, прикріплені з плаваючим листям – 1, повітряно-водні – 5. Окремі ценози нараховують 7 – 8 видів.

Угруповання асоціації *Ceratophylletum (demersi) purum* характерні для місцезростань з товщею води 5 – 240 см, течією 0 – 0,05 м/с, прозорістю води 55 – 200 см, піщаними, мулистими, або мулисто-піщаними донними відкладами. Загальне проективне покриття складає 90 – 100% (>100%), проективне покриття *Ceratophyllum demersum* – 90 – 100%. В угрупованнях виявлено 15 видів макрофітів: вільно плаваючі на поверхні води – 4, вільно плаваючі в товщі води – 4, прикріплені занурені – 2, прикріплені з плаваючим листям – 2, повітряно-водні – 3. Окремі ценози нараховують від 2 до 9 видів.

Широка представленість зазначених фітоценозів вказує на досить високий рівень евтрофізації річки Ворскла та на важливість реалізації заходів із охорони її водних ресурсів.

Список літератури

1. Смирнова Н.Н. Особенности аккумуляции биогенных элементов, тяжёлых металлов и некоторых хлорорганических пестицидов высшими водными растениями в Килийской дельте Дуная // Гидробиологические исследования Дуная и придунайских водоёмов. – Киев: Наук. думка, 1987. – С. 102 – 119.
2. Скляр Ю.Л. До флори макрофітів центральної частини Гетьманського національного природного парку // Актуальні проблеми дослідження довкілля. Збірник наукових праць (за матеріалами V Міжнародної наукової конференції) – Т. 1. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2013 – С. 326 – 328.
3. Skliar Iu., Skliar V., Klymenko A., Sherstiuk M., Zubtsova I. Growth signs of *Nymphaea candida* in various ecological and cenotic conditions of Desna Basin (Ukraine) // AgroLife Scientific Journal. 2020. № 1. P. 316 – 323.
4. Скляр В.Г., Скляр Ю.Л. Розбудова структурних елементів екомережі Поліської частини Сумської області: актуальні питання та практичні підходи // Екосистеми: их оптимизация и охрана. 2013. 8 (27). С. 173 – 182.

ЩО ТАКЕ ГОРМОНИ ЩАСТЯ І ЯК НИМИ КЕРУВАТИ?

Хмельниченко Елла Олегівна

студента факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Головні джерела гарного настрою та радості - гормони щастя. Впливаючи на їх рівень в організмі, можна стати життєрадісною людиною. Як збільшити кількість цих гормонів? І чому відчуття постійного безтурботного щастя є небезпечним для людини?

Коли ви почуваєтеся добре, мозок синтезує такі гормони, як дофамін, серотонін, окситоцин та ендорфін. Наш мозок не виробляє ці гормони поки не відчує необхідність у цьому, що виникає для задоволення потреби у виживанні. Такою потребою може бути потреба в їжі, безпеці, соціальній підтримці і т. д. І лише при задоволенні цих потреб мозок може відчути швидкоплинний приплив цих гормонів. Потім їх рівень знижується, і організм людини готується до отримання чергової дози гормонів для чергової «перемоги у боротьбі за виживання». Саме тому ми відчуваємо приливи та відливи енергії та настрою [1].

Гормон щастя – це не одна речовина. Їх щонайменше чотири: ендорфін, дофамін, окситоцин, серотонін. Разом вони викликають те емоційне відчуття комфорту, радості, приливу сил, другого дихання, яке ми називаємо щастям.

Ендорфін – гормон проти болю. Він виробляється найчастіше в екстремальних ситуаціях. При виробленні цього гормону ви здатні на те, що зазвичай вам не під силу. Наприклад, під час пожежі підняти дуже важкий предмет, винести людину, що вмирає... Любителі екстриму виробляють багато ендорфінів: стрибки з парашутом, небезпечне водіння тощо.

Дофамін є у людей, які багато навчаються, прагнуть чогось. Але його ми отримуємо тоді, коли себе винагороджуємо, найчастіше – смачно їмо. Приплив радості відчуваємо, якщо у продуктах міститься тирозин. Він є у м'ясі, рибі. Ми мимоволі підвищуємо собі настрій. Крім їжі ще кава збуджує рецептори та викиди дофаміну.

Окситоцин – гормон прихильності, мотивує прояв довіри стосовно оточуючих. Його багато у сімейних пар, де добрі стосунки, а також у друзів. Він дозволяє не бути таким настороженим поруч із тими, кому ви довіряєте. Це не усвідомлене рішення довіритися іншим людям, а скоріше фізичне почуття безпеки, яке виникає від близькості тих, кому ви довіряєте [2].

Серотонін – внутрішній антидепресант. Він відповідає за наш чудовий настрій, реалізацію, побудову планів. Його ми можемо будити самостійно. Багато залежить від настрою. Не дарма кажуть: слід радіти з того, що в тебе є, а не скаржитися на життя. Багато батьків формують низьку самооцінку з

дитинства і тим самим зменшують кількість серотоніну, кажучи: «Миша краще за тебе», «Ти не впорався» тощо. Так з'являється внутрішнє невдоволення.

Викид гормонів дає дуже короточасний ефект: практично хвилини. Це як купівля нової речі. Перші секунди – відчуття щастя, а потім ми заспокоюємось. Або як у подорожах. Перший день – ейфорія, політ, емоції. А наступного дня нові місця здаються звичайними. Це нормально. Тому що небезпечно, щоб людина постійно знаходилася в стані ейфорії. Адже викид гормонів відбувається на тлі стресу. Через це порушується вегетативна система, з'являються соматичні захворювання.

Але все ж таки штучно викликати такі емоції можна. Наприклад, сформувати позитивні звички. Заняття спортом провокують викид ендорфінів. Коли ви відчуєте, що з'являється друге дихання, це означає, що стався приплив гормонів. Час проведення в приємній компанії, смачна корисна їжа, прогулянки, здоровий сон - все це впливає на настрій та відчуття щастя. Корисну звичку може сформувати будь-яка людина за 45 днів. Гормонотерапії в медицині немає, єдине, що я можу порадити восени-взимку - приймати вітамін Д [3].

Багато хто мріє відчути ті емоції, які відчуваєш, закохавшись. Так би мовити, цукерково-букетний період. Саме тоді відбувається величезний викид ендорфінів. Їх також можна спровокувати. Наприклад, разом стрибнути з парашута. Або покататися на конях. По-перше, спілкування з тваринами – це викид окситоцину, досягнення поставленої мети – дофаміну, та екстрим плюс спілкування з коханою людиною – ендорфіну. Треба бути уважнішими один до одного. Коли ви відчуваєте гордість за свого партнера, також відбувається викид гормонів.

Ще раз повторюся: наші рецептори повинні відпочивати, і постійне відчуття польоту та кайфу не приведе ні до чого доброго. Так може виникнути залежність. Люди, які вживають наркотики, перебувають у постійному пошуку відчуття щастя. Але, отримавши дозу, їх рецептори виснажуються та довго відновлюються. А якщо людина не змогла зупинитися, то їй потрібно ще, більше і більше. А ефекту вже не відчуває, бо «взяв щастя авансом». Нове не нагромадилося, виникає виснаження. Не говорячи вже про небезпеку передозувань, непередбачуваних обставин та багато іншого [1].

Список літератури:

1. Гормони щастя та радості. *клініка. Сімейний лікар* URL: https://familydoctor.ru/about/publications/endokrinologiya/gormony_schastya.html
2. Познайомтеся зі своїми гормонами щастя: що це таке і для чого вони потрібні. *палаюча хата* URL: <https://burninghut.ru/gormony-schastya-brojning/>
3. Що ми ще не знали про гормони щастя. *TCH* URL: <https://tsn.ua/ru/lady/zdorovye/aktualnaya-tema/chto-my-esche-ne-znali-o-gormonah-schastya-444588.html>

ÜMUMİ KİMYADA BƏZİ MÖVZULARIN TƏDRİSİNDƏ FƏNLƏRARASI ƏLAQƏLƏRDƏN İSTİFADƏ

Akperov Nizami Alisahib oğlu,

Kimya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Kimya və fizika kafedrasının dosenti
Lənkəran Dövlət Universiteti, Azərbaycan

Həsənli Şərəfxanım Vüqar qızı

II kurs magistr
Lənkəran Dövlət Universiteti, Azərbaycan

Ümumi kimyada bəzi mövzuların tədrisində fənlərarası əlaqələrdən istifadəyə misal olaraq “Elektrolitik dissosiasiya” mövzusunun göstərmək olar. Bu mövzunun tədrisi fizika ilə sıx əlaqədə olduğundan, daha çox maraq doğurur və tərəfimizdən aparılan tədqiqata tamamilə uyğundur. Ona görə də bu məqalədə ümumi kimyada (VIII sinifdə) keçilən “Elektrolitik dissosiasiya” mövzusunun fənlərarası əlaqələrdən istifadə olunmaqla tədrisinə dair metodik işləmə verilmişinə nail olmağa çalışmışıq.

Canlı orqanizmlərin hüceyrə və toxumalarında gedən kimyəvi və fiziki proseslərin əhəmiyyəti aşkar olunduqdan sonra bu proseslərin mexanizminin daha geniş öyrənil-məsinə başlanmışdır. Bu sahədə toplanan elmi və təcrübi faktlar əsasında kimya və biolo-giyanın qovuşağında yeni elm sahəsi olan *biokimya* elmi, biologiya ilə fizikanın sərhəddində *biofizika* elmi yaranmışdır. Bunlara analogiya olaraq, *fiziki kimya* və *kimyəvi fizika*, *geokimya*, üç elmin qovuşmasında daha mürəkkəb sintetik elmlər *biogeokimya*, *biogeofizika* və s. inkişaf etmişdir.

Beləliklə, elmlərin differensiyası ilə yanaşı, inteqrasiyası da getmiş, onlar arasında sərhəd itmişdir. Elmi dərkətmənin müxtəlif istiqamətləri qovuşaraq ətraf aləmi tam əks etdirən elm sahələri yaranmışdır. İnteqrasiya elmi biliklər arasında əlaqə yaradan çoxtərəfli proses olmaqla onların tamlığını, bütün komponentlərini dialektik vəhdətdə təmin edir. Tədris fənlərinin inteqrasiyası şəxsiyyətin peşə istiqamətinə, biliklərinin tamlığına şərait yaradır. Buna görə də müasir təhsil sistemində fənlərarası inteqrasiyadan istifadə olunması zəruridir. Birinci, ona görə ki, ənənəvi “monoloji” təhsil müasir təhsil sistemində səmərəliliyini tam itirmişdir. İkincisi, müasir məktəbdə tədris fənləri “rəqabət” xarakterlidir. Hər bir fənn özünü başqalarına qarşı qoyur və nisbətən daha əhəmiyyətli olduğunu göstərməyə çalışır. Üçüncüsü, hər fənn ayrılıqda biliyin müəyyən sahəsi üzrə məlumatla malikdir. Buna görə də, onlar həqiqəti ayrılıqda sistemli ifadə edə bilməzlər. Orta məktəbdə fənlərin inteqrasiyası bir neçə istiqamətlərdə və müxtəlif səviyyələrdə aparılır. Bunlar fəndaxili və fənlərarası əlaqələrdir.

Orta məktəbdə təbiət elmlərinin bir-birindən təcrid olunmuş formada tədrisi şagirdlərdə təbiət haqqında kifayət qədər sistemli bilik almağa şərait yaratmır. Bu

problemi fənlərin inteqrasiyası ilə həll etmək olar. Təlimdə inteqraktiv yanaşmanın reallaşması formalarından biri də təbiət fənlərinin tədrisində fənlərarası əlaqənin həyata keçirilməsidir.

Kimyanın tədrisində fənlərarası əlaqə şagirdlərin praktik və elmi-nəzəri hazırlıqlarının yüksəlməsində mühüm rola malikdir. Belə ki, fənlərarası əlaqələr nəticəsində şagirdlərdə dərk etmə fəallıqlarının ümumiləşmiş xarakteri formalaşır. İnteqrasiya olunmuş biliklər onlara müxtəlif şəraitdə, məsələn, dərstdə və ya dərstdənkənar işlərdə, ictimai həyatda və s. müstəqil fəaliyyət göstərmək imkanları yaradır. Kimyanın tədrisi prosesində *şagirdlərin dərk etmə fəallıqlarının* inkişaf etdirilməsi müasir dövrdə həll olunması tələb olunan əsas problemlərdən biridir. Şagirdlərin dərk etmə marağı onların *dərk etmə fəallığı* ilə ifadə olunur. Şagirdlərin kimya dərslərində dərk etmə fəallığının inkişafı təlimin müxtəlif forma və metodlarından istifadə etməklə həyata keçirilir. Bunlara kimya eksperimentinin müxtəlif növlərinə aid təcrübələrin aparılması, çalışma və məsələ həlləri, eksperimental məsələlər, fərdi, qrup və frontal tapşırıqların icrası, didaktik oyunlar, proqram materialının dərinləşdirilmiş şəkildə öyrədilməsi və s. aiddir. Dərk etmə aktivliyi şagirdlərin əqli inkişafını təmin edən şəraitdir.

Bu məqalədə VIII sinfin kimya kursunda “Elektrolitik dissosiasiya” mövzusunun tədrisində fənlərarası əlaqələrdən istifadə olunmasının şagirdlərin dərk etmə fəaliyyət-lərinin aktivləşməsində əhəmiyyətinə dair metodik işləmə verilir. VIII sinfin kimya kursunda “Elektrolitik dissosiasiya” mövzusunun fənlərarası əlaqələrdən istifadə olunmaqla tədrisi üçün geniş imkanlar mövcuddur. Fənlərarası əlaqələr didaktik vasitə olmaqla, şagirdlərin təlim materialını sistemli və dərinlən mənimsəmələrinə şərait yaradır və onların fəallığını artırır.

“Elektrolitik dissosiasiya” mövzusu kimya kursunda aparıcı mövzulardan biridir. Məktəb kimya kursunda bu mövzunun öyrənilməsi, yalnız onun praktik əhəmiyyətinə görə deyil, həmçinin digər kimya və təbiətşünaslıq (fizika, biologiya və s.) fənləri ilə əlaqəli olmasıdır. Belə ki, mövzunun məzmununa daxil olan anlayışlar sistemi kimyanın fizika, biologiya və başqa fənlərlə əlaqədə öyrənilməsinə şərait yaradır. VIII Sinfin kimya proqramında “Elektrolitik dissosiasiya” aid mövzuların tədrisində fəndaxili və fənlərarası əlaqələrdən istifadə etməklə, elektrolitik dissosiasiya prosesinin həm nəzəri və həm də praktik əhəmiyyətini şagirdlərin daha dərinlən öyrənmələrinə nail olmaq olar. “Elektrolitik dissosiasiya” mövzusunun tədrisində fənlərarası və fəndaxili əlaqələrdən istifadə etməklə şagirdlərin alacaqları əsas biliklərə aşağıdakılar daxildir:

1. Maddələrin suda (analoji olaraq digər polyar həlledicilərdə) və ərinmiş halda elektrolitik dissosiasiyasının mexanizmi öyrənilir. Belə ki, şagirdlər kimyəvi rabitənin növlərinə dair biliklərinə istinad etməklə, ion rabitəli birləşmələrin suda və ərintilərdə dissosiasiyasının səbəbini izah edirlər. Şagirdlər fizika kursundan onlara məlum olan *istilik, enerji* haqqında bilikləri ilə əlaqələndirməklə molekulunun tərkibində ion rabitəsi olan maddələri suda həll etdikdə və ya əritdikdə onların ionlarına ayrılmasının səbəbini və bu proseslərin xarici qüvvələrin təsiri ilə baş verdiyini dərk edirlər. Burada xarici qüvvə kimi suyun polyar molekullarının dərəcikli qüvvəsi və istilik udmaqla molekulu təşkil edən atomların kinetik enerjisinin yüksəlməsi iştirak edir. Nəticədə çox sayda polyar rabitəli su dipolları əks qütbləri ilə ionları əhatə edir və ion-

dipol rabitəsi yaranır. Suyun polyar molekullarının dartıcı qüvvəsi ion-ion rabitəsindən böyük olduğuna görə, raibətə qırılır və ionlar hidratlaşmış halda məhlula keçir.

2. Molekulunda polyar kovalent rabitəsi olan maddələrin (turşular) elektrolitik dissosiasiyasının mexanizmi kimyəvi rabitə mövzusu ilə əlaqə yaratmaqla izah olunur. Bu maddələri suda həll etdikdə dipollararası rabitə yaranır. Çox sayda su molekullarının güclü təsiri nəticəsində həll olan polyar kovalent rabitəli maddənin polyarlığı artır və sonda o, ion rabitəsinə çevrilir (onlar potensial elektrolitlərdir). Əmələ gələn kation və anionlar suyun dipol molekulları ilə ion-dipol rabitəsi ilə birləşərək hidratlaşmış halda məhlula keçir.

3. İonların hidratlaşması anlayışı. Hidratlaşmış ionların hidratlaşmayan ionlardan fərqi. Burada şagirdlərə əvvəlcə Arreniusun fiziki nəzəriyyəsinin mahiyyəti izah olunur. Göstərilir ki, Arrenius nəzəriyyəsinə görə, ionlar məhlularda sərbəst, yəni həlledici molekulları ilə qarşılıqlı təsirdə olmadan mövcud olurlar. Lakin bu nəzəriyyə maddə molekullarının ionlara ayrılmasının səbəbini izah edə bilmir. Sonra müəllim dissosiasiya nəzəriyyəsini inkişaf etdirən alimlərin (İ.A.Kablukov və s.) işləri haqqında məlumat verir. İ.A.Kablukov apardığı tədqiqatlar əsasında göstərmişdir ki, molekulun ionlara ayrılması həll olan maddə ilə həlledici molekulları arasında qarşılıqlı təsir zamanı əmələ gələn enerji hesabına baş verir. Dissosiasiya prosesində əmələ gələn ionlar su molekulları ilə elektro-statik qarşılıqlı təsirdə olaraq, hidratlaşmış halda mövcud olurlar. Məsələn, hidrogen ionu (H^+) elektron örtüyünü itirmiş “çılpaq” protondur. Su mühitində yalnız su molekulu ilə birləşmiş halda mövcud olur: $H^+ + H_2O \rightarrow H_3O^+$. Əmələ gələn ion “hidroksonium” ionu adlanır və turşuların məhlullarının turşu xassəsini müəyyən edir.

Hidratlaşmış ionların çoxu rəngsiz olur. Belə ionlara K^+ , Na^+ , NH_4^+ , Ca^{2+} , NO_3^- , SO_4^{2-} , ON^- , H^+ və s. ionlar aiddir. Lakin bəzi ionlar hidratlaşmış halda rəngli olur. Məsələn, $Cu^{2+} \cdot 4H_2O$ - göy, $Cr^{3+} \cdot 6H_2O$ - yaşıl, MnO_4^- isə - moruğu rəngli olur və s. Hidratlaşma prosesini şagirdlərə sulfat turşusunun (H_2SO_4) və ammonium nitratın (NH_4NO_3) suda həll olması təcrübəsini nümayiş etdirməklə aydınlaşdırmaq olar. Burada maddənin kristal qəfəsinin dağılmasına sərf olunan enerji ilə ionların həlledici molekulları ilə qarşılıqlı təsiri (hidratlaşma) prosesində ayrılan enerjilər müqayisə etməklə prosesin məhz istiliyin ayrılması və ya udulması ilə getməsinin səbəbi izah olunur. Müəllim sulfat turşusunu nazik axınla içərisində su olan qaba tədricən daxil etdikdə qabın qızmasını nümayiş etdirir və səbəbini izah edir. O göstərir ki, sulfat turşusunun ionlara ayrılmasına sərf olunan enerji ionların su molekulları ilə hidratlaşmasında ayrılan enerjiden dəfələrlə az olduğu üçün məhlul qızır.

Müəllim sonra ammonium-nitratın suda həll olması təcrübəsini aparır. Bunun üçün içərisində su olan kiçik kolbanı taxta üzərinə qoyur və ona bir qədər ammonium-nitratın toz halında olan kristallarını əlavə edir. Məhlulda güclü soyuma nəticəsində kolbanın taxtaya yapışmasını şagirdlər müşahidə edirlər. Şagirdlərin diqqəti sulfat turşusunun dissosiasiyası prosesində istiliyi ayrılmasının, və ammonium-nitratın dissosiasiyasında istiliyin udulmasının səbəblərini aydınlaşdırmağa yönəldilir. Burada şagirdlərin fiziki və kimyəvi hadisələr haqqında biliklərinə istinad olunmaqla təcrübələrdə müşahidə olunan hadisələr aydınlaşdırılır. Müəllim izah edir ki, məhz sulfat turşusunun dissosiasiyası prosesində turşunun ionlara ayrılmasına (fiziki proses) sərf olunan enerjinin ionların su molekulları ilə hidratlaşması (kimyəvi proses) zaman

ayrılan enerjidən az olduğuna görə məhlul qızır. İkinci təcrübədə isə əksinə hal baş verir. Ammonium-nitratın kristal qəfəsi-nin dağılmasına sərf olunan enerjinin ionların hidratlaşma enerjisindən dəfələrlə böyük olduğuna görə proses güclü soyuma ilə müşayiət olunur. Bu təcrübələrdən dissosiasiya prosesinin fiziki və kimyəvi proses olmasına dair nəticə çıxarılır.

4. Elektrolitlər və qeyri-elektrolitlər haqqında biliklərin fizika ilə fənlərarası əlaqə əsasında formalaşması. Şagirdlərin fizika kursundan keçiricilər və dielektriklərə dair bilikləri VIII sinfin kimya kursunda elektolitlər və qeyri-elektrolitlərə dair biliklərin formalaşması üçün əhəmiyyət kəsb edir. Müəllim burada maddələrin kristal halının quruluşu ilə naqillərin (metalların) quruluşunu müqayisə etməklə kimyəvi anlayışlar olan – *elektrolitlər, qeyri-elektrolitlər* və fiziki anlayışlar – *keçiricilər və dielektriklər* arasında əlaqə yaradır. Maddələrin elektrolitik dissosiasiyası və ionların xassələri ilə əlaqəli olaraq yaranan elektrolitlər və qeyri-elektrolitlər kimi anlayışların daha aydın dərk olunması üçün kimya və fizika fənlərinin məzmununa daxil olan kristalların tərkibi və quruluşuna dair məlumatlara istinad olunmalıdır. Bunlar aşağıda verilir:

- kristalda hissəciklərin nizamlı yerləşməsi;
- sıxlığın böyük olması;
- kristalda hissəciklər arasında qarşılıqlı cəzəbetmənin olması;
- kristal qəfəslərinin müxtəlifliyi.

Şagirdlər maddələrin xassələrinin onların kristal qəfəslərinin quruluşundan asılı olaraq dəyişməsinə dair aşağıdakı biliklərə malik olurlar:

- kristalların anizotrop xassəsi (istiqamətdən asılı olan fiziki xassələr: elektrik keçiriciliyi, istilik keçiriciliyi, optiki, mexaniki xassələri və s.).
- kristalın ərimə temperaturunun, bərkliyinin, elastikliyinə, elektrik keçiriciliyinin kristal qəfəsinin növündən asılı olması;
- təmiz kristalların ərimə temperaturunun sabit olması.

Maddələrin kristal qəfəslərinin quruluşuna dair kimya və fizika kurslarından şagirdlərin malik olduqları bilikləri əsasında “Elektrolitik dissosiasiya” mövzusunun daha dərinlən öyrənmələri üçün geniş imkanlar mövcuddur. Əvvəldə ion və polyar rəbitəli birləşmələrin suda məhlullarında dissosiasiyaya uğramalarının mexanizminin fənlərarası əlaqədən istifadə olunmaqla izahı verilmişdir. Burada ion və kovalent rəbitəli birləşmələrin kristalda, suda həll olmuş və ərinmiş halda elektrik sahəsinə münasibətinin izah olunmasının metodikası verilir.

Müəllim birinci cədvəldə göstərilən maddələrin elektrik sahəsinə münasibətini şagirdlərə nümayiş etdirmək üçün elektrodlar və elektrik lampası ilə təchiz olunmuş cihazı quraşdırır. Növbə ilə elektrodları maddələr olan qaba daxil etməklə cihazı cərəyan mənbəyinə birləşdirir. Şagirdlərin diqqətini lampada baş verə biləcək prosesi müşahidə etməyə yönəldir. Təcrübələrin nümayişi bitdikdən sonra müəllim şagirdlərin iştirakı ilə maddələrin elektriki keçirməsinin və keçirmədiyinin səbəbi aydınlaşdırılır və aşağıdakı nəticə çıxarılır:

1. İon və kovalent polyar rəbitəli birləşmələr suda həll olduqda və ya əridikdə dissosiasiya olunurlar. Bu maddələrin suda məhlulları və ərintiləri elektrik cərəyanını keçirir. Bu prosesdə elektrik cərəyanı ionların istiqamətlənmiş hərəkəti nəticəsində yaranır. Burada müəllim şagirdlərin fizika kursundan biliklərinə istinad edir və

analogiyanın olduğunu xatırladır. Şagirdlər naqillərdə (metallar) elektrik cərəyanının elektronların istiqamətlənmiş hərəkəti olduğunu qeyd edirlər. Beləliklə, fizika ilə fənlərarası əlaqə yaratmaqla şagirdlərin dərkətmə fəaliyyətləri aktivləşmiş olur.

2. Suda məhlulları və ya ərintiləri elektrik cərəyanını keçirən maddələr *elektrolitlər*, elektrik cərəyanını keçirməyən maddələr isə *qeyri-elektrolitlər* adlanır. Elektrolitlər ikinci növ keçiricilərdir. Bu müddəə də fizika ilə əlaqəli izah olunur. Fizika kursundan şagirdlərə məlumdur ki, metallar birinci növ keçiricidir. Elektrik cərəyanını keçirməyən elementlər *dielektriklər* adlanır.

3. Elektrolitlərin suda məhlullarına və ya ərintilərinə sabit elektrik cərəyanının təsirindən müsbət yüklənmiş ionlar katoda, mənfi yüklənmiş ionlar anoda doğru hərəkət edir. Buna görə də müsbət yüklü ionlara *kationlar*, mənfi yüklü ionlara isə *anionlar* deyilir. Müəllimin tapşırığı ilə şagirdlər təcrübələrin nəticələrinə dair birinci cədvəldə göstəridiyi kimi hesabat hazırlayırlar.

Sonrakı dərslərdə dissosiasiya dərəcəsi, dissosiasiya sabiti və onlara təsir edən amillər, qüvvətli və zəif elektrolitlər, turşu, əsas və duzların dissosiasiyasına dair mövzular fənlərarası əlaqələrdən istifadə olunmaqla tədris olunur.

Müəllim maddələrin suda dissosiasiyasının bitkilərin qidalanmasında əhəmiyyətini şagirdlərin diqqətinə çatdırır. Qeyd olunur ki, bitkilər torpaqdan kökləri vasitəsilə kimyəvi elementləri mineral maddələrdən onlara uyğun ionları halında qəbul edir. Burada şagirdlərin maddələrin suda məhlullarında ionlara ayrılmasının təbiətdə roluna dair biliyə malik olmaları onların keçilən fənlərə maraqlarının artmasına səbəb olur.

Şagirdlər digər fənlərdən aldıkları bilikləri kimyanın öyrənilməsində tətbiq etdikcə, onlar daha mükəmməl, daha dərin biliklər əldə edirlər və bununla da yüksək qiymətlər almaq şansı əldə edirlər. “Elektrolitik dissosiasiya” mövzusunun fizikadan alınan biliklər əsasında izahı da deyilənlərə parlaq misal ola bilər.

Cədvəl

Maddələrin elektrik keçiriciliyinin öyrənilməsinə dair şagirdin hesabatı

Maddənin adı	Rabitənin növü	Elektriki keçirməsi
Natrium xlorid (məhlul)	İon	Keçirir
Kalium nitrat(məhlul)	İon	Keçirir
Mis(II)sulfat (məhlul)	İon	Keçirir
Natrium hidrokسيد (ərinti)	İon	Keçirir
Kalium hidrokسيد (məhlul)	İon	Keçirir
Natrium hidrokسيد (məhlul)	İon	Keçirir
Natrium hidrokسيد (kristal)	ion	Keçirmir
Distillə olunmuş su	Kovalent	Keçirmir
Benzol	Kovalent	Keçirmir
Qlükoza	Kovalent	Keçirmir
Şəkər	Kovalent	Keçirmir

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. M.M.Abbasov, A.H.Əliyev. Kimya tədrisində müasir təlim texnologiyaları, Kimya məktəbdə, №1, Bakı, 2009.
2. A.C.Quliyev, Orta məktəbdə şagirdlərin kimya biliklərini tətbiq etmək bacarıqlarının formalaşması. Kimya məktəbdə, №4, Bakı, 2020.
3. A.C. Quliyev, A.S.Məmmədova. Orta məktəbin X sinfində kimyanın fənlərarası inteqrasiya şəraitində tədrisinin elmi və metodik əsasları. Magistrların III Respublika elmi konfransının materialları. ADPU.Bakı. 2020.
4. A.C. Quliyev, Y.A.Quliyeva. Kimyanın tədrisində fənlərarası əlaqələrdən istifadə olunmasının ümumi metodik əsasları. Kimya məktəbdə, №2, Bakı, 2021.
5. A.C.Quliyev. Kimya və ümumi biologiyanın tədrisində fənlərarası əlaqələr. "Kimya və biologiya tədrisi". Metodik məqalələr məcmuəsi. Bakı. 1989, №4.
6. M.B.Зуева. Обучение учащихся применению знаний по химии. Москва. 1987.
7. Г.М. Чернобельская. Методика обучения химии в среднем школе. Москва, 2000.

KEY ASPECTS OF ASSESSING BUDGET EFFICIENCY AT THE REGIONAL LEVEL

Shashyna Maryna,

Doctor of Economic Sciences, Associated Professor,
Professor of the Department of Economics and Business,
Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute

Moshkun Galyna,

Student,
Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute

In recent years, because of reforms and the emergence of the decentralization process, Ukraine has significantly increased the level of regional influence on the economy, and hence on the development of the country as a whole. Based on this trend, in our opinion, it is advisable to analyze the budget process on the example of a specific region and draw appropriate conclusions from the results.

Before moving on to the stage of analysis of the results, we want to consider in detail the concept of the budget process. In our opinion, there are three vectors that explain in detail the essence of the budget process [1]:

1. The method of exercising the material budgetary rights that are inherent in the participants in such a process.
2. Systematized and enshrined in law the procedure for drawing up, reviewing, approving, and implementing budgets.
3. Creating favorable conditions for quality control of budget execution.

Based on the essence of the budget process, it becomes clear that in assessing this phenomenon, the most important role is played by the level of achievement of goals and objectives, as well as the quality of the plan (budget) and, accordingly, consistency of key factors such as revenue and expenditure macroeconomic stability, etc.

Now that we have formed a clearer concept of this process, we can move on to the practical analysis and evaluation of the budget process on the example of Rivne region. All the calculations below were performed using Excel.

Based on the calculations shown on the Fig. 1, we see that the indicators of Rivne region are not very comforting. In our opinion, this trend is due to: declining revenues and rising inflation (this situation is reflected in the indicator of financial productivity of the budget).

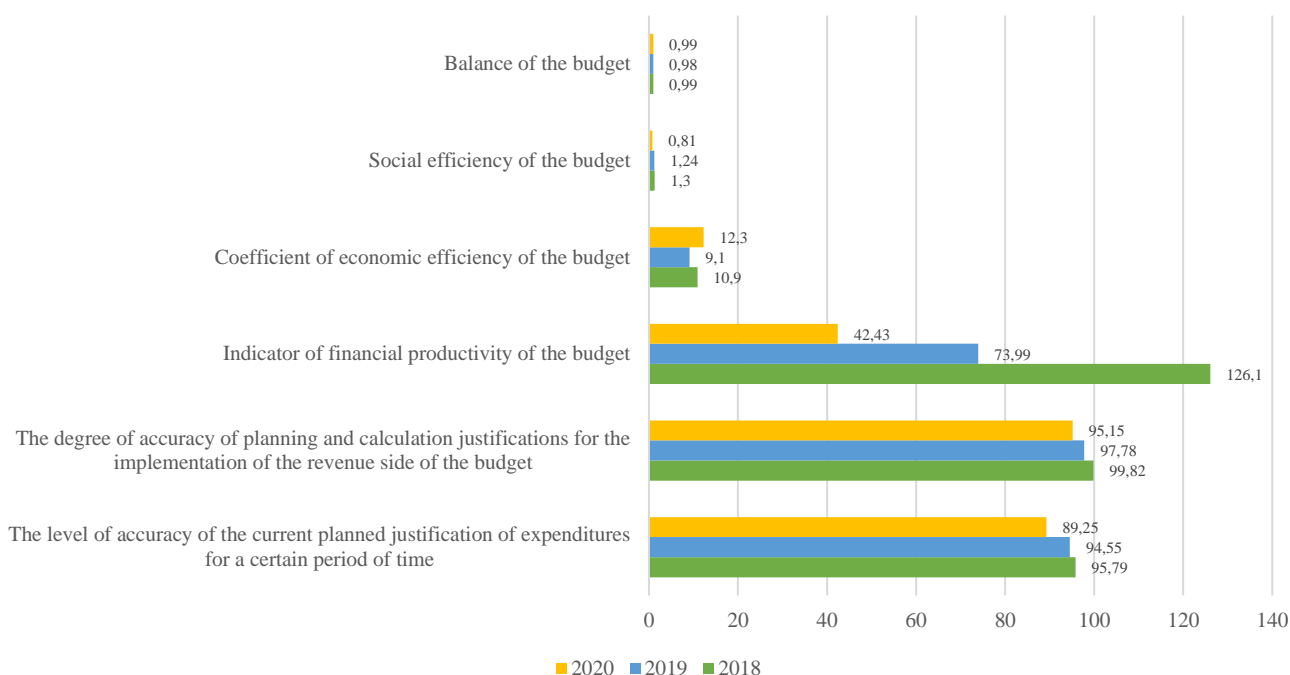

Figure 1 – Characteristics of the budget process in Rivne region

Of all the indicators, only the coefficient of economic efficiency of the budget had a tendency to increase in 2020. At the same time, it is not significant, because there is no implementation of large infrastructure investments. The deviation of the actually incurred expenditures from the planned ones in 2020 led to a reduction in the level of accuracy of the current planned justifications of the incurred expenditures. And the degree of accuracy of planning and calculation justifications for the implementation of the revenue side of the budget reached its highest value in 2020 and is 95.15%. I believe that this is due to the instability of the economy and, as a result, the reliability of the forecast of expected revenues this year is slightly lower than in previous years.

Thus, local budgets are currently considered the financial basis of local self-government. The revenue part of these budgets is directed to state activities in the field of education, health care, social protection, everything that is aimed at the needs of the general population. Execution of local budgets, correctness of calculations of revenue and expenditure parts, the desire for balance become especially relevant in modern conditions. During calculations, we can safely say that budget efficiency for Rivne region remains quite high.

References:

1. Budget process in Ukraine. URL: <https://buklib.net/books/24101/>.
2. Inflation index. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/2020/>.
3. Regional budget of Rivne region. URL: <https://openbudget.gov.ua/local-budget/17100000000/info/indicators?year=2018&month=12>.

STRENGTHENING STATE SUPPORT FOR ORGANIC PRODUCTION IN UKRAINE IN THE FRAMEWORK OF EUROPEAN GREEN DEAL

Vlasenko Alexandra

Master's student majoring in Management,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University,
Melitopol, Ukraine

The European Green Deal is a roadmap for measures to identify the means of transforming Europe into the world's first climate-neutral continent by 2050 [1]. He is building a new, sustainable and comprehensive growth strategy that will promote economic development, improve human health and quality of life, care for nature and leave no one behind. Its implementation in Ukraine is a difficult issue that will be both a great challenge and an opportunity for the country.

With regard to agriculture, the European Green Course refers to an updated Farm to Fork strategy. The COVID-19 pandemic confirmed the instability of food systems and highlighted additional challenges in implementing this strategy. Food production accounts for almost one third of global greenhouse gas emissions and uses significant amounts of natural resources, causing biodiversity loss and adverse health effects (due to malnutrition or oversupply). Climate change and biodiversity loss are an inevitable and long-term threat to food security and livelihoods. At the same time, fair economic returns are most often not provided for economic entities, in particular for primary producers.

Farm to Fork strategy aims to accelerate the transition to a sustainable food system, the main components of which are: neutral or positive impact on the environment; assistance in climate change mitigation and adaptation, halting biodiversity loss; ensuring food security; maintaining food affordability while fostering the competitiveness of the EU supply sector [2].

All participants in food production must play a role in achieving the sustainability of the food chain. Farmers need to rapidly transform their production methods and use natural, technical, digital and other means to improve the climate and the environment. These solutions require significant investment, but also promise greater returns by creating added value and reducing costs.

The transition to the European Green Deal involves a strong development of organic production. It combines high quality standards and best environmental practices, contributes to the conservation of natural resources and biodiversity, as well as the restoration of degraded areas. The development of organic production has a number of obvious competitive environmental, economic and social advantages. It should be noted that in 2020 Ukraine ranked first in Europe and fourth in the world out of 124 countries in terms of imports of organic products to the EU. Ukraine accounts for 7.8% of all EU organic imports. If in 2019 Ukraine was sold to the EU by 72,039 tons or 27% more than in the previous year, in 2020 the volume decreased to 217,210 tons, ie by 23%. Regarding the structure of exports of organic products, it should be

noted that Ukraine exports most of its grain, oil, honey, eggs, vegetables and fruits to the EU. Sunflower meal, flour, sunflower oil, sunflower meal, apple concentrate and birch sap are also exported [3].

Enhanced development of organic production is possible with the effective support of the state, which is an important factor in the efficiency of the agricultural sector of the economy. The latter is based on certain principles and mechanisms on the basis of which the implementation of state policy in budget, credit, pricing, regulatory and other areas of public administration to stimulate agricultural production and agricultural market development, as well as food security.

World experience in agricultural development shows the growing role of the state in regulating the agricultural and food markets. The amount of state support in some countries can reach 70% of the cost of agricultural products [4]. UAH 4,5 billion is planned to support Ukraine's agriculture and food security in 2021. Of these, the government allocates UAH 50 million for state support of producers of organic agricultural products, which will be distributed as follows:

1) budget subsidy per unit of cultivated land (1 hectare) - in the amount of 5000 UAH, but not more than 100000 UAH per one operator (total amount of 30 million UAH);

2) budget subsidy for the maintenance of cattle, identified and registered in accordance with the law as of August 1 of this year - in the amount of 5 thousand UAH per 1 head of cattle (total amount of 15 million UAH);

3) partial reimbursement of the cost of certification of organic products - in the amount of 30% (excluding value added tax), but not more than 20 thousand UAH per business entity (total amount of 5 million UAH) [5].

Thus, state support for the development of organic production is an important condition for deepening Ukraine's cooperation with the EU in the framework of the European Green Deal. It should be aimed at achieving the main goals, namely reducing the impact of agricultural production on the environment and the formation of an integrated food security system of the country through the use of new technologies. In addition, the effectiveness of its implementation will depend on the possibility of expanding exports of agricultural products and a corresponding increase in foreign exchange earnings. Accession to the European Green Deal is an incentive for Ukraine to deepen mutually beneficial contacts with the EU to move food systems on a sustainable path, which, combined with raising public awareness and demand for organic food, will benefit all stakeholders.

References

1. European Parliament resolution of 15 January 2020 on the European Green Deal (2019/2956(RSP)) URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0005_EN.html.

2. Стратегія «Від ферми до виделки». URL: https://ec.europa.eu/food/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en#documents

3. Захарова Н.Ю. Державна підтримка розвитку органічного виробництва як умова поглиблення співпраці України з ЄС. *Інтеграція освіти, науки і бізнесу* :

монографія. Том 10 / за ред. А. В. Череп. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 37-40.

4. Захарова Н.Ю., Мазурова І.В. Державна підтримка розвитку сільськогосподарських підприємств України. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету ім. Д. Моторного (економічні науки)*. №2(42). 2020. С. 27-34.

5. Сайт представництва України при Європейському Союзі. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivotnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda>

THEORETICAL FOUNDATIONS OF DIFFUSION OF INNOVATIONS IN THE ECONOMY

Zh.M.Seisenbayeva

PhD student

M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

N.K. Kulyanda

Doctor of Economics, Professor

M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

The theory of diffusion of innovations is a concept that explains how innovations are perceived by society and according to what patterns their spread can be accelerated. It was created by sociologist Everett Rogers about 60 years ago and became known to society after the publication of the publication "Diffusion of innovations". The book considered the spread of innovations on the example of agriculture. Rogers found that some farmers were actively involved in the process of learning and using innovation, and some even resisted replacing equally effective farming methods [1].

The theory of diffusion of innovations appealed to scientists of the XX century: it can be found in the works of geographer Torsten Hegerstrand and mathematician Frank Bass. Thus, the process of diffusion of innovations formed the basis for modeling geographical phenomena and creating a system of mathematical functions that determine the dynamics of sales of a new product for the market. The Bass model (or "Bass curve") showed that sales of a product unfamiliar to the audience grow over time, and prevented the closure of many initially unprofitable product lines.

The main components of Rogers' theory:

- Innovation. A concept that characterizes any ideas and technologies that are new to users.

- Users. An audience that accepts innovation.

- Critical mass of users. A sufficient number of people who actively use it to begin the widespread spread of the innovation.

- The process of adopting innovation. A process consisting of five steps and leading to the acceptance or rejection of the mass use of a new idea/technology.

- Additional key factors. Factors that play a role in the adoption of innovation. Rogers considered them communication, the social system and time.

Rogers suggests that users or potential consumers are divided into 5 segments:

1. innovators. No more than 2.5%;
2. early adopters. No more than 13.5%;
3. early majority. No more than 34%;
4. late majority. No more than 34%;
5. latecomers. No more than 16%.

This division shows that at the very beginning of the life cycle of an innovation outside the laboratory or the company where it was created, an absolute minority of potential consumers begin to use it. The speed of innovation adoption depends entirely on the scope

of its distribution. The audience's receptivity to innovation, in turn, directly correlates with the speed of its spread.

The decisions made by users within the framework of the theory of diffusion of innovations are divided into voluntary, collective and authoritative. Voluntary ones are accepted by one person, collective ones are accepted by a group of people, and authoritative ones are accepted by users who have power over a particular social group.

The most important characteristic of the modern economy, the fundamental one in which is not only the creation of an innovative product, but also its commercialization, is the spread of innovation through communication channels.

The process of distribution of innovative products in the scientific literature is commonly referred to as "diffusion of innovations". The term was widely used thanks to the American sociologist Everett Rogers, who wrote a book that was published in 1962 and was called "Diffusion of innovations", which was subsequently translated and published in Russian. Everett Rogers himself gives the following definition of the term "diffusion of innovation": it is a process by which information about innovation is transmitted over time through certain communication channels among members of the social system [2].

It should be noted that this definition practically represents the process of distributing a new product.

When analyzing the diffusions of technological innovations, the question of why enterprises decide to adopt any innovation is important. In order to explain why some enterprises do this before others, consider the following characteristics:

- features of populations (groups of people who actually or potentially make purchase decisions),
- the relationship between all consumers who make up this population, i.e. the circulation of information that causes this order.

In both cases, some changes in the equipment are required to start the temporary diffusion process. In the first case, either the characteristics of the equipment being introduced constantly improve the quality or lower the prices of products, and this generates the adoption of innovations; or the characteristics of potential consumers themselves change so that the number of those who have accepted innovations increases.

In the second case, the relationship between individuals evolves: information is distributed, access to information is simplified, experience in handling new technology is acquired, and all this leads to the adoption of innovation.

If all consumers are identical, the diffusion scheme directly depends on access to information. Organizations differ in their assets, competencies, etc. This, in turn, takes into account the position of the enterprise in the market, as well as the position it occupies in access to information.

Taking into account the external conditions for the adoption of an innovation leads to the consideration of the following classes of factors that distinguish diffusion:

- strategic interaction between enterprises (the adoption of innovations is caused by any impact between firms in the market);
- external parameters (such as the effect of imitation, already existing networks and standards);

- changing macroeconomic conditions for investment and growth.

Most models describe the process of diffusion or substitution under certain conditions. The information obtained shows the state of the market (emerging market, rapidly expanding or close to saturation); it is important for strategic developments. In addition, it is advisable to take into account such characteristics of innovations as their compatibility, complexity in production, the way information about the innovation is disseminated, the amount of effort required for dissemination. In turn, it is believed that in diffusion and especially in substitution processes, price dynamics play an important role, i.e. changes in the relative value of products offered on the market and the dynamics of the cost of production of innovations.

This is a theory according to which people in society react differently to changes. This theory can be used to predict the reaction to the introduction of innovations.

One of the important factors in the spread of any innovation is its interaction with the corresponding socio-economic environment, an essential element of which are competing technologies. According to Schumpeter's theory of innovations, the diffusion of NV is a process of cumulative increase in the number of imitators introducing NV after the innovator in anticipation of higher profits [3].

For an innovation to be implemented, it must be accepted by the consumer. Currently, there are five stages of consumer acceptance of innovation [4]:

1. Learning about innovation.

At this stage, a person receives the first information about a new product or technology, about how it functions.

2. Forming an opinion about innovation.

This stage comes when the consumer begins to form a positive or negative attitude towards this innovation.

3. Making a decision on the introduction of innovation.

At this stage, the recipient of the innovation must decide whether he accepts this innovation for use or rejects its application for himself. In case of initial refusal to use the innovation, its adoption is possible later, although at a later date.

4. Implementation of innovation.

If the decision to introduce an innovation has been made, the stage of its implementation begins. This stage occurs when the use of innovation begins. Before the stage of innovation implementation, the process of innovation adoption was speculative, not practical, in nature. But the implementation involves a clear change in behavior, since the new idea is actually implemented in practice.

5. Approval of the use of innovation.

At this stage, the decision to use the innovation is reinforced. However, in the case when the use of innovation is evaluated negatively, it is possible to refuse its further use and roll back to the state that was before the introduction of innovation.

The indicated stages of innovation acceptance by the consumer are shown in figure 1.

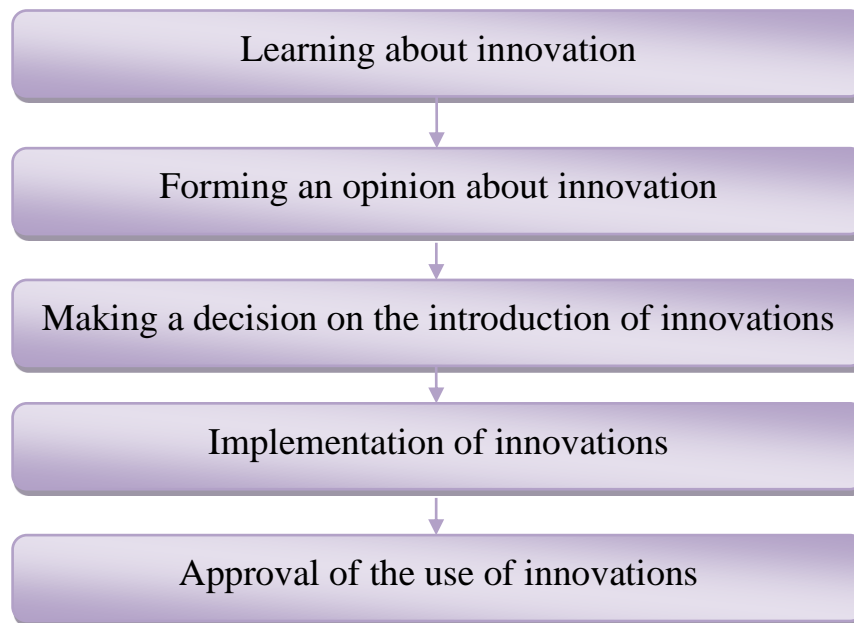

Figure 1 - Stages of innovation acceptance by the consumer

Experts note that in different countries there are different schedules of diffusion and adoption of this or that innovation. Innovations usually originated or were accepted first in the United States, then spread to other rich countries and only after that to the rest of the world. However, there are facts showing a reduction in the time lag. For example, if black-and-white televisions took 12 years to achieve the same success in the markets of Japan and Western Europe as in the USA, then the players solved the same problem in 3 years [5].

Thus, diffusion is the spread of an innovation that has already been mastered and used once in new conditions or places of application. This is the process of acceptance (adaptation) of innovation by consumers and its dissemination in the market. This is mainly a group phenomenon. Rational management of group communications is a significant factor in the commercial success of innovation.

References

1. Gareev T.F. Diffusion of new technologies // Bulletin of TISBI. - 2004.- № 4 // <http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2004/issue4//Economica10.html>
2. Rogers E.M. Diffusion of innovations. - New York: Free Press, 1995. – 519 p.
3. Borisov, E.F. Ekonomika / E.F. Borisov, - Moscow: INFRA-M. 2017. – 256 p.
4. Vasiliev, V. P. Economics: textbook and workshop for universities / V. P. Vasiliev, Yu. A. Kholodenko– - 3rd ed., reprint. and additional – Moscow: Yurayt Publishing House, 2021. – 316 p.
5. Features of the functioning of high-tech clusters in China and Japan A.A. Lavrov [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.lib.tsu.ru/mminfo/000063105/329/image/329-182.pdf>

ОЦІНКА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

Беженар Інна Миколаївна

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
відділу розвитку підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», Україна

Сільські території займають 70% площі нашої держави, на них проживає трохи більше третини всього населення України. Аналіз демографічної ситуації свідчить про наступні тенденції: переважну незмінність середньої тривалості життя сільського населення (70 р.), зменшення народжуваності, переважання міського населення над сільським. У сільській місцевості на початок 2021 року проживало 12628,8 тис. осіб або 30,4% від загальної чисельності. Найбільше сільського населення проживало в наступних областях: Чернівецькій 56,7%, Івано-Франківській 55,5%, Тернопільській 54,1%, Рівненській 52,5% від загальної чисельності (табл. 1).

Таблиця 1

Чисельність наявного населення за типом місцевості по регіонах на 01.01.2021

	Усе населення (Осіб)	міське	сільське	Питома вага міського населення у загальній чисельності, відсотків
Україна	41588354	28959536	12628818	69,6
Автономна Республіка Крим
Вінницька	1529123	795837	733286	52,0
Волинська	1027397	537242	490155	52,3
Дніпропетровська	3142035	2642094	499941	84,1
Донецька	4100280	3728069	372211	90,9
Житомирська	1195495	711127	484368	59,5
Закарпатська	1250129	465330	784799	37,2
Запорізька	1666515	1291103	375412	77,5
Івано-Франківська	1361109	605411	755698	44,5
Київська	1788530	1109294	679236	62,0
Кіровоградська	920128	585056	335072	63,6
Луганська	2121322	1848299	273023	87,1
Львівська	2497750	1526767	970983	61,1
Миколаївська	1108394	761278	347116	68,7
Одеська	2368107	1591976	776131	67,2
Полтавська	1371529	859042	512487	62,6
Рівненська	1148456	545767	602689	47,5
Сумська	1053452	733310	320142	69,6
Тернопільська	1030562	472540	558022	45,9
Харківська	2633834	2140944	492890	81,3
Херсонська	1016707	624661	392046	61,4
Хмельницька	1243787	718063	525724	57,7
Черкаська	1178266	673511	504755	57,2
Чернівецька	896566	388398	508168	43,3
Чернігівська	976701	642237	334464	65,8
м.Київ	2962180	2962180	x	100,0

Проте, варто зазначити, що чисельність населення, що постійно проживає у сільській місцевості України, поступово скорочується як в абсолютному, так і у відносному вимірах (рис. 1). Так, за 2010-2020 роки чисельність постійного

населення, що проживає в сільській місцевості зменшилась на 1714 тисяч осіб (і на 2574 тис. осіб проти 2005 р., 3393 тис. осіб проти 2000 р., 3912 тис. осіб проти 1995 р. та на 4161 тис. осіб проти 1990 р.). Помітна стійка тенденція до скорочення. Щодо гендерного складу, то кількість чоловіків та кількість жінок у складі населення, що проживає в сільській місцевості майже рівна (48% проти 52%), проте кількість жінок все таки дещо перевищує чисельність чоловіків (6037 тис. чоловіків проти 6661 тис. жінок).

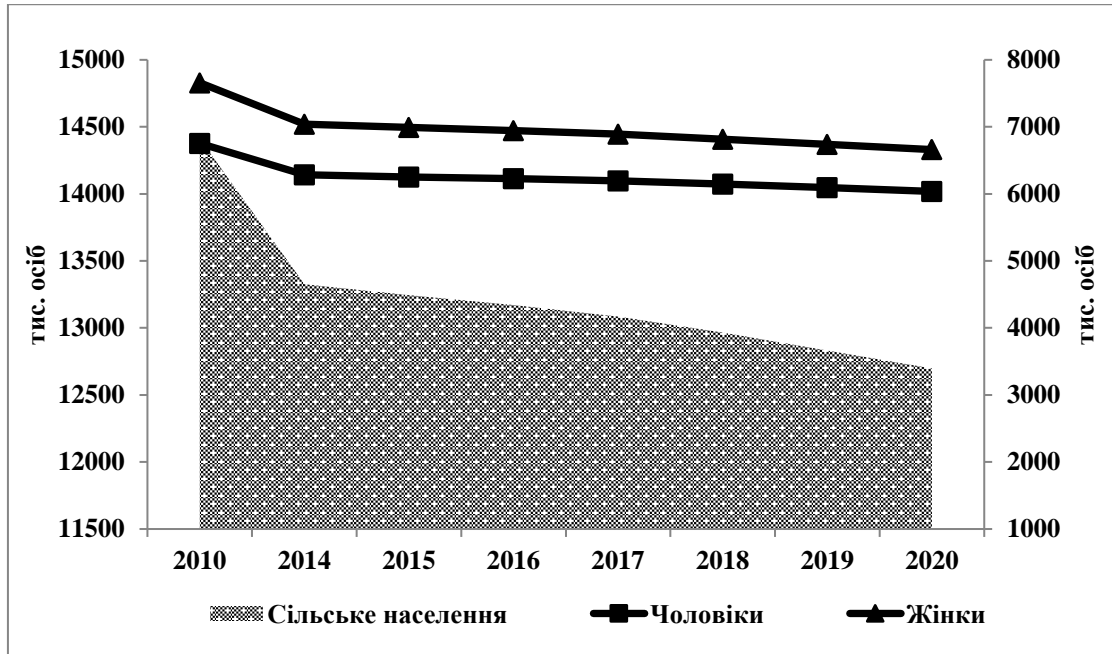

Рис. 1 . Чисельність постійного населення, що проживає в сільській місцевості, тис. осіб

Джерело: дані Державної служби статистики України [1]

За словами М.П. Талавирі проблемами сільського розвитку залишаються – нестабільні умови і організація праці, низький рівень побутових умов, нестійке матеріальне забезпечення, неякісні житлові умови, занепад інженерної інфраструктури, що створює передумови для зростання міграційного потенціалу сільських мешканців і нестійкого сільського розвитку [2]. Тому ми погоджуємося з думкою вище зазначеного науковця, що за відсутності роботи на селі та незадоволеності умовами життя відбувається міграція сільських жителів до міст. Це підтверджується даними статистики. Часто також молодь виїжджає на навчання в міста і там і залишається. Так, у 2010 р. кількість сільського населення становила 14,4 млн. осіб, а його частка дорівнювала 31,54 % загальної кількості всього населення країни. У 2020 р. вона скоротилася до 12,7 млн. осіб, а частка – до 30,53 % відповідно. Тобто для попередження вимирання сіл потрібні термінові заходи по поверненню жителів на сільські території, що передбачає створення робочих місць, розбудову соціальної інфраструктури та послуг.

Як бачимо з рис. 2 чисельність постійного населення, що проживає в сільській місцевості у пропорційному відношенні зменшилася на 1,01%.

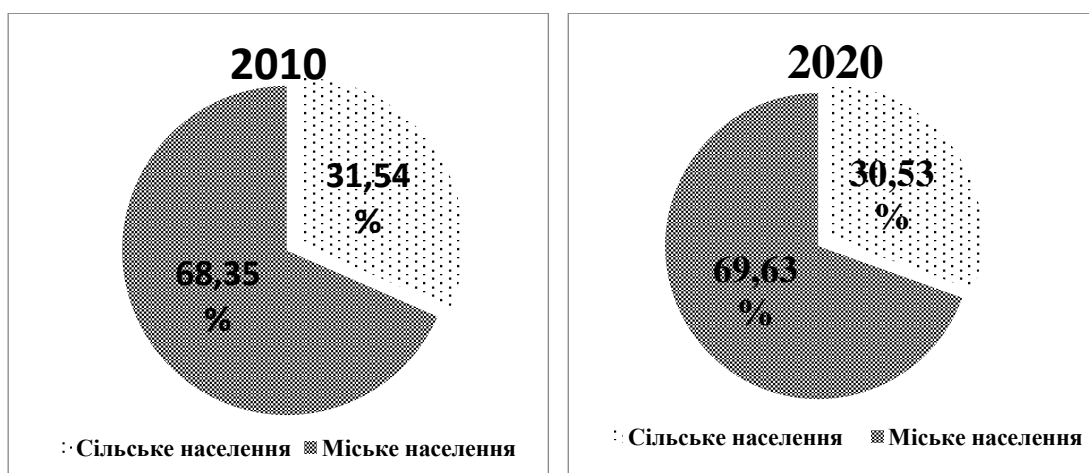

Рис. 2. Порівняння чисельності постійного населення, що проживає в міській та сільській місцевості, %

Джерело: дані Державної служби статистики України

Загальний рівень добробуту населення сільських територій на сьогодні є набагато гірший, ніж міського [3]. У табл. 6 наведено показники, які характеризують динаміку сільського населення України за економічною активністю протягом 2010-2020 рр. За даними Держкомстату України у 2020 р. у сільському господарстві працювало 2721,2 тисяч осіб. Наведені дані свідчать, що із загальної чисельності сільського населення держави у 2020 р. питома вага осіб працездатного віку становила 43,6%, за досліджуваний період вона зросла на 6,6% проти 2010 р. та на 6,8% проти 2015 р.

Таблиця 2

Динаміка зайнятого населення України, тис. осіб

Показники	Роки			2020 р. до 2010 р., %, +/-	2020 р. до 2015 р., %, +/-
	2010	2015	2020		
Усе населення, тис. осіб	45778,5	42760,5	41588,4	90,8	97,3
– питома вага робочої сили, %	41,9	38,5	42,5	0,6	4,0
з них : працездатного віку, %	38,1	36,8	42,3	4,2	5,5
– питома вага робочої сили у сільській місцевості, %	13,3	12,0	13,3	0,0	1,3
з них : працездатного віку, %	11,5	11,4	13,2	1,7	1,8
Уся робоча сила, тис. осіб, з нього:	19180,2	16443,2	17 669,8	92,1	107,5
– працездатного віку, тис. осіб	17451,5	15742	17 589,5	100,8	111,7
– питома вага, %	90,9	95,7	99,5	8,6	3,8
Усього сільського населення, тис. осіб	14336,9	13175,6	12628,8	88,1	95,8

– питома вага робочої сили в сільській місцевості до всього сільського населення, %	42,6	39,0	43,9	1,3	4,9
– питома вага населення працездатного віку у сільській місцевості до всього сільського населення, %	36,8	37,0	43,6	6,8	6,6
Робоча сила у сільській місцевості, тис. осіб, з нього:	6108	5134,2	5 541,5	90,7	107,9
– працездатного віку, тис. осіб	5278,1	4872,5	5 504,8	104,3	113,0
– питома вага, %	86,4	94,9	99,3	12,9	4,4

Джерело: дані Державної служби статистики України [1]

Передумовою розвитку сільських територій, як зазначалося вище є зайнятість сільського населення, підвищення рівня продуктивності праці та ефективності сільськогосподарського виробництва шляхом його механізації, модернізації і впровадження нових технологій та надання державної підтримки розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації. Загальне скорочення чисельності населення безперечно має прямий вплив і на чисельність зайнятого населення. Загалом в Україні станом на 01.01.2020 р. було зайнято 15915,3 тис. осіб, в сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві – 2721,2 тис. осіб, що становить 17,1% до загальної чисельності зайнятих працівників (рис. 3). Загальна кількість зайнятих безпосередньо в аграрному виробництві зменшувалася протягом досліджуваних років.

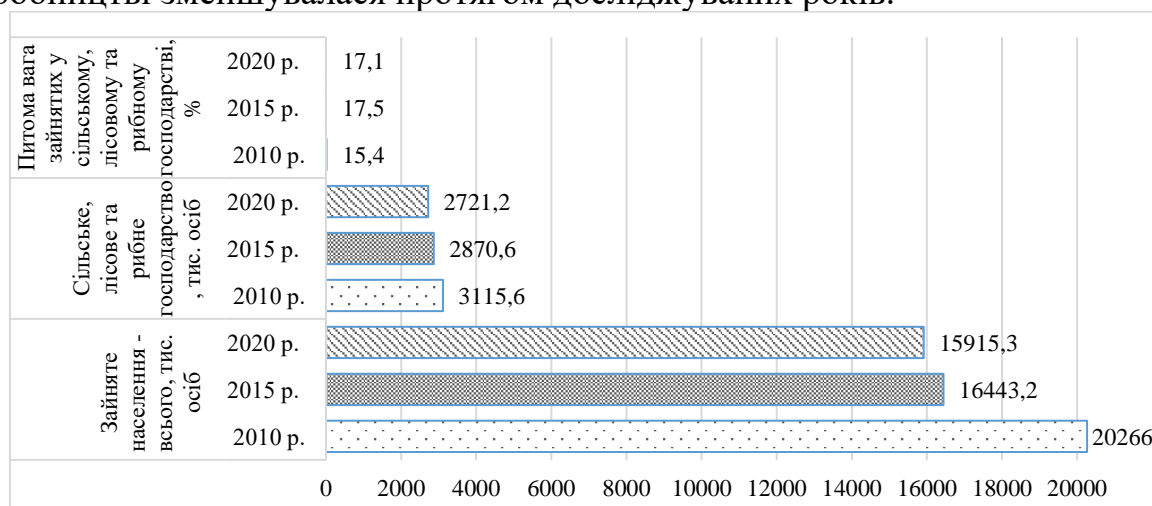

Рис. 3. Кількість зайнятого населення України у сільському господарстві та суміжних галузях у 2010-2020 рр.

Джерело: дані Державної служби статистики України [1]

Поясненням зменшення чисельності зайнятих в сільському господарстві може бути зміна місця роботи та міграція населення з сільських територій, а з початком військового конфлікту – військова служба. В той же час, поясненням збільшення є – приріст особистих селянських та сімейних фермерських

господарств, що почали займатися сільським господарством. В умовах продовження пандемії також можливе подальше збільшення зайнятих в сільському господарстві. Наразі також присутня тенденція концентрації господарської діяльності в приміських територіях і, як наслідок, зменшення можливостей розвитку периферії.

За час ринкових трансформацій кількість найманих працівників сільського господарства, мисливства, лісового господарства скоротилась. Структура зайнятих в аграрній сфері у 2020 р. відповідно до табл. 7 має вигляд: наймані працівники підприємств сільського, лісового та рибного господарства – 443,7 тис. осіб (16,3%), самозайняті у фермерських та особистих селянських господарствах – 2277,5 тис. осіб (83,7%). Тобто, помітна тенденція до скорочення зайнятості в промисловому аграрному виробництві і підвищення зайнятості у дрібнотоварному (самозайнятість в фермерських господарствах і ОСГ). Дослідження свідчить також про гострі проблеми безробіття на селі.

Таблиця 3

Склад та структура зайнятих в аграрній сфері України у 2010-2020 рр.

Зайняті в сільському, лісовому та рибному господарстві, тис. осіб			Наймані працівники підприємств сільського, лісового та рибного господарства, тис. осіб			Питома вага найманих працівників підприємств, %			Питома вага самозайнятих (в фермерських господарствах і ОСГ), %		
2010 р.	2015 р.	2020 р.	2010 р.	2015 р.	2020 р.	2010 р.	2015 р.	2020 р.	2010 р.	2015 р.	2020 р.
3115,6	2870,6	2721,2	724,8	500,9	443,7	23,3	17,4	16,3	76,7	82,6	83,7

Джерело: дані Державної служби статистики України [1]

Середня тривалість пошуку роботи у сільській місцевості у 2020 р. склала 6 місяців. Аналізуючи кількість вакансій – виявлено, що на кінець листопада 2020 р. вакантних посад кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства налічувалося лише – 564 одиниць, що свідчить про низький офіційний попит на робочу силу кваліфікованих працівників аграрного сектору. При цьому кількість кваліфікованих працівників сільського господарства, які шукають роботу склала – 13 472 осіб.

Рівень оплати праці в сільському господарстві у 2020 р. був у 1,2 раза менший, ніж у середньому по економіці, та в 1,8 раза менший, ніж у промисловості.

Сільські території виступають своєрідною економічною базою забезпечення життєдіяльності 30,4% населення України. Також як вже зазначалося переважно на сільських територіях здійснюється процес агровиробництва, це і продукти харчування для населення, корми для худоби і сировина для промисловості.

Сільські території України характеризуються досить обмеженими можливостями щодо забезпечення населення яке на них проживає додатковою, окрім сільськогосподарського виробництва роботою. Переважно це робота в соціальній сфері села. Оскільки спостерігається низький рівень зайнятості та матеріального добробуту, тому сільські жителі в пошуках додаткових джерел доходу в основному самі займаються своєю зайнятістю (самозайнятістю) – працюю в особистому підсобному господарстві. Проте це не приносить значних

доходів і направлено переважно на самозабезпечення родини в продуктах харчування. Лишки продукції переважно продаються на місцевих ринках, бо доступ до інших каналів збуту продукції обмежений, не має достатнього капіталу для виробництва великих партій, та існують зазвичай проблеми з транспортуванням і комунікаційними зв'язками.

Сталий розвиток територіальної одиниці доцільно розглядати, як збалансованість та гармонійну єдність між економічними (підвищення конкурентоспроможності сільського господарства з акцентом на реструктуризацію і модернізацію, поширення знань, інноваційність і поліпшення якості продукції), екологічними (охорона навколишнього середовища, акцент на біорізноманітність, охорону води) та соціальними (благоустрій сільських територій та підвищення рівня і покращення якості життя селян шляхом створення робочих місць, диверсифікацію сільської економіки) чинниками та взаємодію влади, бізнесових структур і суспільства.

Наприклад, при бажанні здійснювати господарську діяльність в аграрному секторі на селі потрібно проаналізувати не лише виробничий потенціал, а і економічну обґрунтованість, враховувати екологічну безпеку, екологічні наслідки для довкілля та соціальну орієнтованість. Сільське господарство в свою чергу має виконувати цілу низку функцій на сільських територіях : економічну (розбудова стабільного розвитку), соціальну (зайнятість, збереження культури, традицій), туристичну (пошук можливих додаткових доходів для селян), екологічну (екологічне виробництво, підтримання природних умов відтворення земель) та регіональну (формування інфраструктури у співпраці з іншими регіонами) [4].

З огляду на зазначені тенденції, потрібно розділяти політику підтримки сільського господарства як виду підприємницької діяльності, та регіональну політику розвитку сільських територій, що передбачає перехід від традиційної (недиверсифікованої), переважно сільськогосподарської, структури виробництва до диверсифікованої (альтернативні види несільськогосподарської діяльності його мешканців на сільських територіях), для підвищення якості життя населення – перетворити сільські території на привабливі і самодостатні для проживання, підвищити престижність сільського способу життя та сприяти поверненню жителів у сільську місцевість через підвищення зайнятості і доходів сільського населення, розвиток місцевого самоврядування. Тобто державне регулювання має здійснюватися через поєднання та врахування інтересів жителів сільської місцевості, сільських громад, місцевого самоврядування та держави, застосовуючи соціальні й економічні важелі регулювання відповідних відносин у поєднанні з організаційними і правовими.

Висновки. За останні десять років чисельність сільських жителів скоротилась на 1,7 млн осіб, або на 11,9%, і це відбувається головним чином за рахунок депопуляції населення, яка щороку зростає. Кількість сіл, де взагалі не стало жителів за 1990-2020 роки склала 432 одиниці.

Важливим аспектом для забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій є соціальна, трудова й політична активність сільського населення. Сучасний стан сільських територій характеризується кризовими

явищами і соціально-економічними диспропорціями та вкрай слабким розвитком: скорочення робочих місць; збільшення самозайнятості; зростання трудової міграції та соціальної напруги на селі. Низький рівень життя сільського населення зумовлює вплив найбільш активної та працездатної його частини до міст, активізує зовнішню трудову міграцію, що посилює занепад сільських територій. Офіційно працевлаштовані в сільському, лісовому та рибному господарстві за даними 2020 р. тільки 443,7 тис. осіб, превалює зайнятість в особистих селянських господарствах. Рівень оплати праці в сільському господарстві залишається одним з найнижчих серед інших галузей економіки (84,2% від середнього в економіці).

Проте сільські території характеризуються значними резервами трудових ресурсів, які можуть брати участь у аграрному виробництві, культурно-побутовій та соціальній сфері, торгівлі, лісовому господарстві, а також розвивати себе як суб'єкта підприємництва – мати власний бізнес з метою отримання прибутку. Близько 2 783,6 тис. сільських жителів працездатного віку, або майже третина, є незайнятими, тобто не працюють як наймані особи, не мають власної справи та не виробляють товарної продукції в особистих селянських господарствах. Також слід констатувати, що досить незначна частка від власної вирощеної продукції реалізується і є додатковим джерелом доходу для сільського населення. Ще однією необхідною умовою розвитку сільських територій є підвищення підприємницької активності на селі шляхом залучення особистих селянських господарств, які мали на меті лише самозабезпечення власних потреб до створення сімейних ферм та конкурентоспроможності кооперативно-інтеграційних групувань. Тому сімейне фермерське господарство може бути одним із способів організації сільськогосподарського виробництва на селі. Створення такої форми господарювання має відбуватися на добровільній основі, ніхто не повинен зобов'язувати ОСГ реєструватися без їх бажання, переконання та економічної вигоди та передбачає надання допомоги (фінансової, просвітницької та ін.) з боку держави.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України: Статистична інформація. URL: www.ukrstat.gov.ua. (дата звернення 02.11. 2021).
2. Талавиря М.П. Розвиток сільських територій на засадах сталості/ Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». 2016. № 1(47). Т. 2. С. 146-150.
3. Сембай Ірина Василівна Функціонування сільськогосподарських підприємств у контексті розвитку сільських територій : автореф. дис. ... канд. екон. наук . URL: <http://samzan.ru/156821> (дата звернення 3.08.2021)
4. Костюченко Д. Л. Розвиток сільських територій в Україні: проблеми та перспективи Ефективна економіка № 4, 2017 <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5556> (дата звернення 02.11. 2021).

СУБВЕНЦІЇ МІСЦЕВИМ БЮДЖЕТАМ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ІНФРАСТРУКТУРНИХ ПРОЄКТІВ

Гошовська Валентина Василівна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри «Фінанси, облік і аудит»
Національний транспортний університет, Україна

Наконечна Світлана Анатоліївна,

старший викладач кафедри «Фінанси, облік і аудит»
Національний транспортний університет, Україна

Нова регіональна політика, яка впроваджується відповідно до «Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки» [2], спрямована на створення умов для динамічного, збалансованого розвитку регіонів України з метою забезпечення соціальної, економічної, екологічної сталості територіальних громад, підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, активізації економічної діяльності, підвищення рівня життя населення, збереження навколишнього природного середовища. Однією із проблем, що постають сьогодні перед органами державної влади та органами місцевого самоврядування є недостатність грошових коштів у бюджетах для фінансування відповідних видатків.

Значним внеском у дослідження проблематики фінансування місцевих бюджетів є наукові праці та практичні дослідження учених, серед яких: С.Бойко [3, 4], В.Гошовська [3, 4], В. Дем'янишин, Ю. Радіонов, О.Федорчак тощо. Питання формування доходів місцевих бюджетів за рахунок субвенцій досліджували А. Глусенко [5], М. Дурман [6], О. Дурман [6], В. Письменний [7] та ін. Але сучасні виклики потребують по-новому підійти до субвенцій як інструменту міжбюджетного трансферту для забезпечення відповідності між дохідними можливостями та видатковими зобов'язаннями територіальних громад.

Глобальні виклики останнього десятиріччя спричинили структурні зміни в економіці регіонів та її низьку продуктивність, поглибили демографічну кризу, погіршили епідеміологічну ситуацію. Тому саме субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію інфраструктурних проєктів та розвиток об'єктів соціально-культурної сфери допоможуть вирівняти потреби у нестачі фінансування регіонів.

Субвенції місцевим бюджетам у 2021 році наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Субвенції місцевим бюджетам на реалізацію інфраструктурних проектів та розвиток об'єктів соціально-культурної сфери в Україні у 2021 р.

Одержувач субвенції	Передбачено розписом на рік, грн.	Фактично перераховано всього, грн.	Касові видатки місцевого бюджету (оперативні дані), грн.	Залишок коштів на 01.12.2021, грн.
Вінницька область	18 240 900,00	15 240 900,00	10 525 541,72	4 715 358,28
Волинська область	20 000 000,00	20 000 000,00	12 328 443,42	7 671 556,58
Дніпропетровська область	2 209 692 300,00	1 957 192 300,00	1501930066,13	455 262 233,87
Донецька область	742 962 000,00	727 962 000,00	412 606 537,62	315 355 462,38
Житомирська область	47 697 000,00	32 098 500,00	11 542 255,93	20 556 244,07
Закарпатська область	605 110 000,00	507 555 000,00	242 056 688,74	265 498 311,26
Запорізька область	221 152 000,00	195 152 000,00	106 297 318,25	88 854 681,75
Івано-Франківська область	180 600 000,00	128 300 000,00	10 755 845,00	117 544 155,00
Київська область	86 318 000,00	76 659 000,00	29 596 671,62	47 062 328,38
Луганська область	255 969 798,00	240 219 798,00	118 891 404,49	121 328 393,51
Львівська область	192 700 000,00	150 200 000,00	62 510 391,04	87 689 608,96
Миколаївська область	51 262 000,00	45 512 000,00	10 598 782,58	34 913 217,42
Одеська область	68 000 000,00	48 000 000,00	20 690 282,08	27 309 717,92
Полтавська область	177 206 000,00	142 206 000,00	35 195 544,37	107 010 455,63
Рівненська область	278 200 000,00	241 100 000,00	155 501 384,51	85 598 615,49
Сумська область	57 500 000,00	47 500 000,00	16 904 726,80	30 595 273,20
Тернопільська область	856 000 000,00	823 500 000,00	636 131 098,40	187 368 901,60
Харківська область	260 947 000,00	260 947 000,00	44 985 923,32	215 961 076,68
Херсонська область	798 000 000,00	594 000 000,00	339 105 313,65	254 894 686,35
Хмельницька область	76 000 000,00	56 000 000,00	35 654 452,56	20 345 547,44
Черкаська область	396 300 000,00	328 150 000,00	228 464 178,25	99 685 821,75
Чернівецька область	48 300 000,00	43 900 000,00	14 612 861,37	29 287 138,63
Чернігівська область	41 000 000,00	26 000 000,00	3 384 793,50	22 615 206,50
м. Київ	28 500 000,00	14 250 000,00	-	14 250 000,00
РАЗОМ	7 781 024 998,00	6 773 012 498,00	4078055481,45	2 694 957 016,55

Джерело: за даними [8].

За даними таблиці 1 встановлено, що найбільша сума субвенцій була запланована на підтримку місцевих бюджетів Дніпропетровської області (2209692 тис.грн.), найменша – Вінницької області (18240 тис. грн.). Профінансовано в повному обсязі потреби місцевих бюджетів лише Волинської і Харківської області. Станом на 01.12.2021 р. касові видатки місцевих бюджетів становили 60% від отримано фінансування з державного бюджету. Виконання розпису державного фінансування становило 87%.

Таким чином, можемо констатувати, що субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію інфраструктурних проектів та розвиток об'єктів соціально-культурної сфери в Україні є недостатніми і недофінансованими. Для вирішення цієї проблеми пропонується переглянути процедуру надання і використання субвенцій шляхом їх діджиталізації та створення умов для їх освоєння.

Список літератури

1. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 року № 156-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>
2. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки / Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
3. Бойко С.В., Гошовська В.В. Горизонтальне вирівнювання місцевих бюджетів Причорноморського регіону: емпірична оцінка / С.В. Бойко, В.В. Гошовська // Науково-практичний журнал «Причорноморські економічні студії». – 2019. – Вип. 37. – С. 179-186. – Режим доступу: http://bses.in.ua/journals/2019/37_2019/35.pdf
4. Бойко С.В., Гошовська В.В., Гнатенко О.А. Горизонтальне вирівнювання обласних бюджетів України в умовах децентралізації / С.В. Бойко, В.В. Гошовська, О.А. Гнатенко // ModernEconomics. – 2019. – №13 (2019). – С. 25-32. – Режим доступу: <https://modecon.mnau.edu.ua/horizontal-equalization-of-regional-budgets/>
5. Глушенко А. С. Субвенція на виконання інвестиційних проектів як вид міжбюджетних трансфертів / А. С. Глушенко // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2016. – Вип. 4. – С. 38-48. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2016_4_6.
6. Дурман М. О. Субвенція на розвиток інфраструктури об'єднаних територіальних громад як інструмент впровадження нової регіональної політики / М. О. Дурман, О. Л. Дурман. // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2018. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2018_2_15.
7. Письменний В. Субвенції у формуванні доходів місцевих бюджетів України / В. Письменний // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2018. – Вип. 1. – С. 34-44. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2018_1_5.
8. Сайт Державної Казначейської служби України – Режим доступу: <https://www.treasury.gov.ua/ua/kaznachejstvo-informuye/mizhbyudzhetni-transferti/subvenciya-na-realizaciyu-infrastrukturnih-obyektiv>

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ БЮДЖЕТНОЇ УСТАНОВИ

Гідзула Вікторія

Магістр кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
Хмельницький, Україна

Ткачук Н. М.

к.е.н., доцент

Доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
Хмельницький, Україна

На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки особливого значення набуває управління фінансовими ресурсами підприємств, функціонування яких забезпечується за рахунок коштів бюджету. Оскільки найголовнішою функцією держави є забезпечення ефективного управління її ресурсами, у тому числі й фінансовими, то все більшої актуальності набуває дана проблематика. На відміну від підходів до управління фінансовими ресурсами суб'єктів підприємницької діяльності, фінансову діяльність в бюджетних організаціях чітко регламентовано бюджетним законодавством. Так, наприклад, частиною 6 статті 7 Бюджетного кодексу України передбачено, що, складаючи та виконуючи бюджети, усі учасники бюджетного процесу орієнтовані на досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів з максимальним результатом, використовуючи визначений бюджетом обсяг коштів.

Тобто фінансовими ресурсами бюджетних організацій розуміють фонди грошових коштів цільового призначення, що виступають у формі нагромаджень та надходжень та формуються у процесі розподілу й перерозподілу національного багатства, валового внутрішнього продукту та національного доходу, концентруються в бюджетних установах і використовуються за основними напрямками діяльності таких організацій

При цьому основними джерелами фінансових ресурсів бюджетних організацій є: бюджетні асигнування, надходження від наданих даною установою платних послуг фізичним та юридичним особам, а також від виконання робіт, виручка від реалізації продукції власного виробництва, виручка від реалізації основних засобів та здачі майна в оренду, доходи від дольової участі в діяльності інших підприємств, гранти, дарунки, благодійні внески фізичних та юридичних осіб тощо

Управління фінансовими ресурсами здійснюється за такими етапами: визначення проблеми;– визначення альтернативних рішень;– прийняття управлінського рішення;– реалізація прийнятого рішення;– оцінка результатів реалізації рішень .

Я вважаю, що управління фінансовими ресурсами бюджетних організацій має бути направлене, в першу чергу, на підвищення ефективності їх використання. При цьому, сучасна практика показує, що характерними видами неефективного управління і використання фінансових ресурсів бюджетних організацій є:

- неефективне управління коштами через недоліки в плануванні,

- відсутність– обґрунтованого прогнозування і планування, що позначається на ефективності управлінських рішень;

- неефективне використання коштів спеціального фонду державного бюджету,– коштів на проведення науково-дослідних робіт, підготовку спеціалістів;

- не правильне використання коштів шляхом тривалого їх утримання без використання на реєстраційних рахунках розпорядників бюджетних коштів та поточних рахунках підвідомчих організацій;

- втрати бюджету внаслідок прийняття необґрунтованих управлінських рішень;

- неефективне використання коштів, спрямованих на придбання основних– засобів (обладнання) тощо.

Як зазначають автори С. В. Сазонова та В. М. Гельман, що управління фінансовими ресурсами бюджетної організації можна тлумачити у широкому та вузькому розумінні. Відтак, у широкому розумінні управління фінансовими ресурсами бюджетної організації включає діяльність щодо управління фінансами як самої установи, так і відповідного органу державної влади або органу місцевого самоврядування, якому підпорядковується установа, а у вузькому – діяльність щодо управління фінансами лише цієї організації . Натомість, О. А. Паршина вважає, що в широкому розумінні управління фінансовими ресурсами визначається як процес розподілу та використання фінансових ресурсів, а також діяльність, орієнтована на формування фінансових ресурсів, управління грошовими потоками підприємства .

Таким чином, основне завдання управління фінансовими ресурсами бюджетних організацій – визначення обсягів, джерел та форм залучення фінансових ресурсів для забезпечення процесу функціонування установи

На офіційному сайті Державної казначейської служби України (далі – ДКСУ) зазначено, що «вітчизняна практика та світовий досвід переконливо доводять,

що найефективнішим є управління державними фінансами з використанням казначейської системи касового виконання бюджетів» [11]. Саме тому ДКСУ запроваджено єдиний казначейський рахунок, який відкрито у ДКСУ в Національному банку України (далі – НБУ) для обліку коштів та здійснення розрахунків у Системі електронних платежів НБУ. Запровадження саме такого механізму управління фінансовими ресурсами бюджетних установ дозволяє здійснювати покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів, пов'язаних з недостатністю коштів місцевого бюджету для погашення бюджетних фінансових зобов'язань за визначеними статтями видатків за рахунок наявних і очікуваних грошових активів у визначений строк та загального фонду місцевого бюджету та коштів резервного фонду. Проте, зазначений вище механізм управління фінансовими ресурсами бюджетних організацій має ряд недоліків. Так, наприклад, на сьогодні виникає необхідність створення єдиної інформаційної мережі, яка б з'єднувала органи Держказначейства та учасників бюджетного процесу. Це б сприяло налагодженню роботи з користувачами, дозволило б структурувати всю базу даних, систематизувати документацію окремих підрозділів, оптимізувати процес обробки отриманих даних і їх збереження, суттєво скоротити час на обробку отриманої інформації та дозволило ефективно здійснювати функцію контролю [12, с. 259]. Задля удосконалення механізму управління фінансовими ресурсами бюджетних установ пропонується продовжувати концентрацію грошових коштів нашої держави на Єдиному казначейському рахунку з урахуванням запропонованих заходів з автоматизації цього процесу, що вимагає впровадження повнофункціонального єдиного програмною забезпечення та створення інформаційно-обчислювальної системи.

Висновки:

Отже виходячи з вище сказаного можна зробити наступні підсумки:

1. Дослідження теоретико-методичних засад управління фінансовими ресурсами бюджетних організацій дозволило виявити, що основним завданням управління фінансовими ресурсами бюджетних організацій є визначення обсягів, джерел та форм залучення фінансових ресурсів для їх функціонування. При цьому структура управління фінансовими ресурсами бюджетних організацій складається із двох підсистем: керованої (об'єкти управління) та керуючої (суб'єкти управління)

2. На сьогодні в Україні реалізується такий механізм управління фінансовими ресурсами бюджетних організацій, за якого усі кошти акумулюються на Єдиному казначейському рахунку. Попри усі позитивні сторони цього механізму, існує і ряд недоліків, вирішити які можливо за допомогою запропонованої автоматизації цього процесу, що вимагає впровадження повнофункціонального єдиного програмною забезпечення та створення інформаційно-обчислювальної системи. Зважаючи на отримані у процесі дослідження висновки, подальші дослідження планується спрямувати на

оцінку ефективності механізму управління фінансовими ресурсами бюджетних організацій.

Список використаної літератури:

1. https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/7269/1/V109_P094-099.pdf
2. Сазонова С. В. Управління фінансами бюджетних установ в сучасних умовах господарювання / С. В. Сазонова, В. М. Гельман // Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції 23- 25 травня 2013 року «Наука і життя: сучасні тенденції, інтеграція у світову наукову думку». – М. Київ, Ч.1. – 2013. – С. 60–62
3. . Офіційний сайт Державної казначейської служби України. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/article/92710;jsessionid=18C2F82969456E8C3E9C62B53425E106>
4. Ілляшенко К. В. Методичні засади ефективного управління фінансовими ресурсами на стадії виконання бюджетів / К. В. Ілляшенко, Т. О. Ілляшенко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2012. – № 4 (55). – С. 257–262

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ЗЕМЕЛЬ В США

Дугієнко Наталя Олександрівна,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки,
природних ресурсів та економіки
міжнародного туризму,
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

Глазунова А. В.,
магістр II курсу економічного факультету
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

Виникнення земельного ринку в країнах Північної Америки, і особливо в США – результат тривалої колонізації та приватизації землі. У результаті історичного становлення США земля перебувала у володінні держави (федерації чи місцевих органів влади), приватної особи або кількох осіб (спільне чи загальне володіння). Відповідно землевласники мали право купувати і продавати її, здавати в оренду або будь-яким іншим чином реалізувати право власності на неї. Тому ринок землі у США став звичним явищем, яке регулювалось історично, маючи довголітню традицію. Для України варто враховувати подібні моделі становлення ринку землі і черпати з них їх найефективніші риси.

У США земельні відносини регламентовані цілою низкою державних законів, а практична реалізація їх окремих положень відображена в державних програмах. Крім федеральних програм існують програми штатів, які поділяються на директивні, що включають обов'язковий контроль з боку державних агенцій, та добровільні, що передбачають стимулювання їх учасників. Урядові заходи у цьому напрямі здійснюються не без опору великих землевласників, які не бажають поступитися монопольними доходами від землі, зокрема, правом на земельну ренту. І тим не менше, система земельних відносин поступово трансформується у бік збереження землі як природного ресурсу та її ефективного для суспільства використання. Саме, з огляду на це, створюється механізм підтримки природного балансу, відбувається узгодження вимог природи та діяльності людей, вживаються заходи запобігання порушенням правил користування землею, організується субсидування природоохоронних заходів тощо [3, с.44].

Найбільш поширеним методом контрольно-наглядової діяльності на ринку землі у США є сільськогосподарське зонування як засіб правового нагляду за використанням земель, що знаходяться у приватній власності. По-перше,

зонування передбачає розмежування зон спеціального землекористування поблизу адміністративних одиниць, створених у рамках спеціальної цільової системи земельного права, та державний контроль за їх дотриманням. Стандарти розподілу спрямовані на користувачів. При зонуванні права землекористувачів на зміну характеру землі розглядаються окремо від прав власності. Такий підхід ефективно контролює роль розвитку сільської та міської місцевості. Сільськогосподарське зонування є насамперед примусовим механізмом, за допомогою якого, коли територія оголошується сільськогосподарською, усі власники землі в ній зобов'язані дотримуватися правил, спрямованих на запобігання використанню будь-яких несільськогосподарських земель на цій території [1, с.79]. Нерідко для сільськогосподарських районів такого виняткового зонування передбачено підвищені розміри для організації комерційно ефективного сільськогосподарського виробництва; житлові споруди дозволяються лише у тому випадку, якщо вони обумовлені потребами сільського господарства (житло для сезонних робітників тощо).

Відзначимо, що земельний ринок США достатньо ліберальний. У більшості штатів регулювання відсутнє – іноземці можуть купувати і володіти сільськогосподарською землею без будь-яких обмежень в 28 штатах з 50-ти. Помірні обмеження присутні в 19 штатах, а в 3 штатах ще досі присутні такі обмеження, що фактично виключають будь-які можливості для іноземних громадян щодо придбання і володіння землею на їхній території. Таким чином, в 94% американських штатів можна купувати землю цілком вільно або інвестор може зіткнутися із незначним помірним регулюванням. Там проживає абсолютна більшість – 97% населення США [2].

Виділимо окремі риси контрольно-наглядової діяльності у США: обов'язкова реєстрація бізнесу в штаті, отримання дозволу та посвідчення на певний вид діяльності, може вимагатись окреме звітування; в деяких штатах іноземець повинен вкласти певну суму інвестицій в сільськогосподарський проект; деякі штати наполягають на тому, що іноземець повинен створити або «увійти» в місцеву компанію, тим самим розширивши контроль штату над прямим власником землі, оскільки таким власником фактично буде місцева компанія [3, с.42].

Спираючись на вище згадане, зазначимо, що досвід США є досить показовим для України, враховуючи розвиток сільськогосподарської галузі, і його можна використати для удосконалення системи контрольно-наглядової діяльності за використанням земель в Україні.

Список літератури

1. Проніна О. В. Регулювання земельних відносин на прикладі зарубіжного досвіду *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування* 2014. № 1. С. 76-82.
2. Порівняння ринку землі США і України в контексті правового регулювання іноземної власності на землю URL: <https://aau.in.ua> (Дата звернення: 04.01.2022).

3. Терентьева О. К. Зарубіжний досвід державного регулювання земельного оподаткування. Правовий вісник Української академії банківської справи. 2012. № 2(7). С.41-46.

МІСЦЕ ТА РОЛЬ КООПЕРАТИВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Колубай Ярослав Станіславович

аспірант

Харківський національний університет міського
господарства імені О.М. Бекетова, м. Харків, Україна

Справжня ринкова економіка характеризується як економіка вільного підприємництва на конкурентній основі, в якій виробники та споживачі мають максимальну свободу дій, їх пов'язують між собою відносини вільного ринку товарів та послуг. У багатьох країнах світу з розвинутою ринковою економікою кооперативи є повноправними учасниками ринкових відносин. Їх діяльність сприяє розвитку конкурентного ринкового середовища, зміцнює позиції малого та середнього підприємництва. Суттєва роль кооперативів у процесі економічного та соціального розвитку сучасної економіки відображена у рішеннях низки великих міжнародних форумів, у резолюціях Генеральної Асамблеї ООН та інших міжнародних документах. Цими поважними організаціями кооперативний рух сприймається як комплексне економічне та соціальне явище, засноване на використанні загальних принципів і виступає як один з компонентів сучасної ринкової економіки [1, 2].

В даний час при виробленні стратегії розвитку економіки України на довгострокову перспективу необхідно повніше враховувати можливості кооперативів, оскільки багатокладна економіка країни передбачає динамічний та рівноправний розвиток кооперативних форм господарювання. Подальший розвиток кооперативного руху в країні багато в чому буде залежати від визнання його як важливого чинника розвитку підприємницької діяльності, особливо у сфері малого підприємництва, та й ще такий, що має очевидну соціальну спрямованість. Кооперативи є насамперед економічними організаціями із чітко вираженими соціальними цілями. У силу демократичної природи, особливого характеру взаємодії між своїми членами кооперативи можуть розглядатися одним із інституційних осередків суспільства.

Натомість у наукових публікаціях відсутнє глибоке обґрунтування необхідності активізації розвитку в умовах ринкової економіки кооперативного сектора, який має включати різні види кооперативів. Адже більшість публікацій присвячено питанням функціонування лише окремих видів кооперативів (споживчих, сільськогосподарських та інших). До того ж в Україні відсутній єдиний закон про кооперацію, а чинні закони за видами кооперативів не уніфіковані, містять часом суперечливі положення, які не повною мірою розкривають сучасну сутність кооперативів.

Проведені дослідження сучасного кооперативного руху в умовах розвитку ринкових відносин дозволяють зробити наступні висновки.

Кооперативний рух як система соціально-економічних відносин колективів та їх спілок, що об'єднують громадян та юридичних осіб, як приватних виробників, слід вважати компонентом ринкової економіки який органічно властивий такій соціальній формації.

На основі уточнення основних категорій, що характеризують відносини кооперації, слід зазначити, що кооператив - це асоціації людей, які об'єдналися на добровільній основі для задоволення своїх економічних, соціальних та культурних потреб за допомогою підприємства, яким вони з урахуванням внесеного паю спільно володіють та діяльність якого контролюють на демократичній основі. Подвійна природа кооперативів, на відміну інших колективних приватних об'єднань, виявляється у тому, що, з одного боку, кооператив постає як асоціація людей, що добровільно об'єдналися, з іншого - як підприємство, призначене для конкретних видів господарської діяльності. Кооператив, вирішуючи соціально-економічні завдання специфічними економічними методами, бере участь на рівних умовах в конкурентній боротьбі з іншими суб'єктами господарювання. Крім того, важливим чинником розвитку кооперації слід вважати доцільність їх поширення у виробництво. Саме у цій сфері кооперативи можуть створювати стимули для підвищення продуктивності праці, структурної перебудови економіки та її модернізації.

Несучасною вважаємо позицію щодо визнання безприбутковості кооперативів. Такий підхід є застарілий, не відповідає сучасному розвитку економіки. Також слід переглянути позицію щодо віднесення споживчих кооперативів до некомерційних організацій.

Одним із сучасних напрямів розвитку кооперативів є розвиток кооперативного підприємництва, під яким розуміється діяльність кооперативів, що здійснюється під майнову відповідальність та ризик, спрямована на досягнення статутних цілей кооперативів, що відповідають інтересам членів-пайовиків. Наприклад, у споживчих кооперативах, які на сьогодні є наймасовішими, успіх приносять такі напрями підприємницької діяльності, як: розробка і реалізація нових концепцій розвитку кооперативної роздрібно-торгової мережі; створення системи закупівель сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах населення, у фермерів та сільськогосподарських підприємств; розвиток мережі малих кооперативних підприємств; розширення видів різноманітних платних послуг. У сільськогосподарських кооперативах успіх приносить діяльність, орієнтована на обслуговування фермерських господарств, створення для них спільної інфраструктури, організацію постачання технікою та її ремонтом, сприяння у переробці і збуті продукції.

Сільськогосподарській кооперації належить важлива роль у стабілізації та подальшому піднесенні сільського господарства, а її розвиток сприяє зміцненню економічного потенціалу та соціального статусу сільськогосподарських виробників, покращенню умов господарювання, створенню стимулів для зростання товарної продукції. Кооперативна форма підприємництва забезпечує економічний захист кожного його члена та запобігає вилученню доходів галузі сільськогосподарського виробництва у посередницькі комерційні структури. Від

кооперативів значною мірою залежить створення стимулів підвищення продуктивності праці сільськогосподарських товаровиробників, розширення ринку праці, підвищення рівня зайнятості сільського населення. Сільськогосподарські кооперативи можуть стати активним учасником інтегрованих формувань, зокрема кластерів, що включають селянські (фермерські) господарювання, особисті підсобні господарства, переробні підприємства та підприємства з реалізації сільськогосподарської продукції. Що створить розвиток горизонтальної та вертикальної інтеграції в агропромисловому комплексі. Сільськогосподарська споживча (обслуговуюча) кооперація, може бути корисною не тільки для дрібних виробників, але й для великих сільськогосподарських підприємств.

Споживчі кооперативи мають енергійно освоювати свою традиційну нішу: торговельне обслуговування населення. В умовах ринкової конкуренції основною діяльністю споживчої кооперації мають стати підприємницькі ініціативи, пов'язані з розробкою та реалізацією нових концепцій розвитку роздрібною торговою мережі, створення нових мережевих кооперативних торгових систем, ефективне використання кооперативної торгової марки. Споживчим кооперативам у сільській місцевості необхідно ширше розвинути зв'язку з власниками особистих підсобних господарств, селянськими (фермерськими) господарствами, створити умови збуту їх товарної продукції з найменшими витратами та без посередників через кооперативні канали. Поряд із зміцненням позицій в обслуговуванні сільського населення слід заохочувати розвиток споживчої кооперації також у містах. Зміцнення позицій споживчої кооперації у містах зрештою може позитивно позначитися її діяльності у сільській місцевості як системи, що має більш значним загальним економічним потенціалом. Присутність кооперативів у містах створить більш сприятливі умови для конкуренції та істотно вплине на якість продуктів, їх різноманітність та ціноутворення. Виходячи з кооперативного принципу турботи про суспільство, споживчі кооперативи вважатимуть своїм пріоритетом створення сприятливих умов для соціально вразливих верств населення шляхом розширення мережі магазинів в яких відбуватиметься продаж товарів за низькими та помірними цінами, а також застосуватиметься системи знижок.

Серйозним стримуючим чинником розвитку кооперації стало обмеження її у кредитно-фінансовій сфері, адже згідно з чинним законодавством банк може створюватися лише в акціонерній формі. Повільно формується нормативна та правова база для створення кредитних та страхових кооперативів. Чинним виробничим кооперативам заборонено проводити операції з акціями, брати участь у фондовому ринку. Не претендуючи на конкуренцію з банківською системою, кредитні кооперативи можуть створити додаткові зручності для громадян та водночас надати реальний доступ до кредитів дрібним товаровиробникам, особливо селянським (фермерським) господарствам та невеликим підприємствам. Фінансова підтримка цього сектора економіки сприятиме розвитку малого бізнесу та покращенню соціального становища населення.

Необхідно вдосконалювати законодавство, що регламентує діяльність кооперативів і, зокрема, підприємницьких кооперативів. Так законодавство дуже слабо визначає ринковий характер кооперативів, необґрунтовано обмежує підприємницьку діяльність для багатьох з них. Необхідно також змінити умови формування статутів кооперативів з метою забезпечення реальної участі їх членів в управлінні справами кооперативів на демократичних засадах, та активніше залучати до цього найманих працівників. Доцільно активно підтримувати розвиток місцевих органів кооперативного самоврядування.

Характеризуючи діяльність підприємницьких кооперативів слід звернути увагу на їх подвійну природу. По-перше, кооператив є асоціацією людей, що добровільно об'єдналися. По-друге - кооператив призначений для певних видів господарської діяльності. Подвійна природа кооперативу проявляється і в його цілях: вони вирішують не тільки господарські завдання, а й націлені на соціально-економічні проблеми.

Кооперативи надають стимулюючий вплив на зайнятість та створення робочих місць. Насамперед, кооперативи створюють робочі місця для своїх членів. По-друге, кооперативи побічно стимулюють зайнятість через те, що вони підтримують комерційні відносини з постачальниками товарів та послуг. І по-третє, зайнятість виникає в інших організаційно-правових формах внаслідок збільшення витрат завдяки заробітної плати та доходів працівників кооперативів.

Кооперативне підприємництво – це діяльність кооперативів, здійснювана ними під свою майнову відповідальність і спрямовану досягнення статутних цілей кооперативів, які у інтересах своїх членів. Особливість кооперативного підприємництва у тому, що кооперативи діють переважно місцевому рівні, їх діяльність перебуває, зазвичай, у сфері бізнесу. Крім того, на характер кооперативного підприємництва впливає демократична природа кооперативів, рівність прав членів-пайовиків (один член кооперативу – один голос). Кооперативна форма підприємництва має яскраво виражену соціальну спрямованість.

Кооперативний рух у світовому масштабі може стати двигуном цілої низки секторів глобальної економіки. Ця форма економічної організації показала себе як найбільш стійка до соціально-економічних та історико політичних трансформацій. Кооперативи успішно пережили послідовно феодалізм, перехід до капіталізму, соціалізм і знову капіталізм. Споживчі, сільськогосподарські, виробничі кооперативи при належно створених умовах господарювання можуть стати провідними гравцями у своїх індустріях і навіть в певних випадках бути впливовішими за звичайні компанії.

В умовах розвитку сучасної світової економіки та специфіки регіонального розвитку на мікро- та макрорівнях кооперативи можуть також стати важливим фактором соціальної стабільності. За великим рахунком, перш ніж бути бізнесом, кооператив стає найважливішим соціальним проектом, що забезпечує фінансову стабільність сотням людей в певному регіоні.

Кооперативний рух був і залишається важливим інструментом реалізації Цілей сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй, прийнятих до реалізації на 15-річний термін Генеральною асамблеєю ООН ще у вересні 2015 р. Зокрема,

країни, що розвиваються, через розвиток кооперативів можуть вирішити такі життєво важливі завдання, як ліквідація голоду, відповідальне споживання, інклюзивне та стійке економічне зростання тощо [3].

Список літератури

1. Exploring the cooperative economy, report 2018 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://monitor.coop/en/online-library/resources>.

2. Міжнародний кооперативний альянс [Електронний ресурс] : офіц. сайт. URL: <https://www.ica.coop/en>

3. Організація Об'єднаних Націй. Шістдесят четверта сесія. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/64/136>

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ СТАТИСТИЧНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ У МИТНІЙ ІНДУСТРІЇ

Кущенко Олена Іванівна

Канд. екон. наук., доцент, доцент
ХНУ імені В.Н. Каразіна

Метою митного оформлення є організація статистичного спостереження експорту і імпорту товарів та послуг, а також транзиту транспортних засобів через територію України. Вантажна митна декларація (ВМД) використовується як офіційний документ щодо митного оформлення товарів, з яких береться мито і податки. У подальшому до них застосовуються заходи економічної політики, таких як ліцензування, якщо митна вартість більша за порогове значення. Дані щодо партії товару, які містяться у ВМД, слугують основою статистики зовнішньої торгівлі, а також вони можуть бути речовими доказами порушення митних правил, облік яких веде спеціальна митна статистика. Від вірного якісного заповнення ВМД залежить точність та достовірність статистики зовнішньої торгівлі та її аналітична цінність.

Загальний порядок заповнення граф ВМД визначається інструкцією і ведеться на бланку, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України [1]. Вона заповнюється щодо кожної окремої партії товару. Для цього використовуються додаткові листи, у яких декларуються товари трьох найменувань, видів і марок, кожен із яких класифікується однаковим десятизначним кодом у відповідності з УКТЗЕД і розшифровується наступним чином: 2 перші цифри - товарна група; 4 перші цифри - товарна позиція; 6 перших цифр - товарна підпозиція; 10 цифр коду - товарна підсубпозиція.

УКТЗЕД як єдина митно-статистична номенклатура відповідає вимогам Всесвітньої митної організації та Комбінованій номенклатурі Європейського Союзу, які є її міжнародними основами (рис. 1).

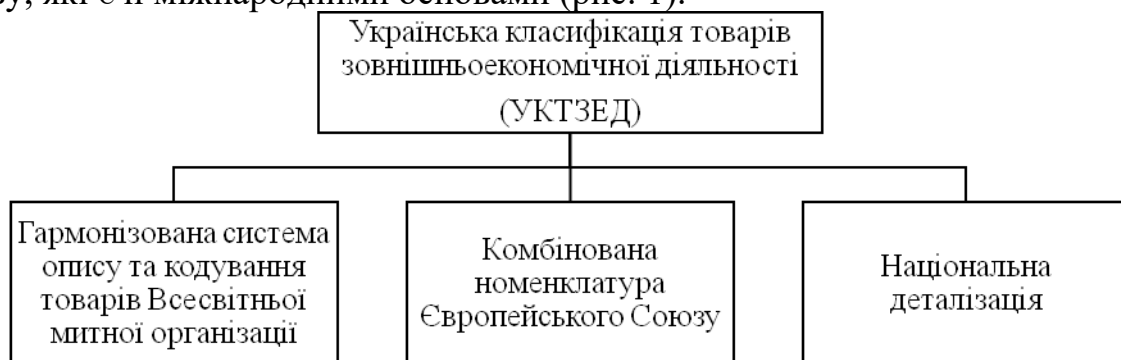

Рис. 1. Структура митно-статистичної номенклатури

Джерело: узагальнено на основі даних [2]

Замість додаткових листів використовуються також списки товарів у вигляді описів, специфікацій, пакувальних листів та декларацій, які бувають:

експортні, імпорتنі та транзитні [1]. ВМД та комплект документів, що додаються до неї, є джерелом первинної статистичної інформації щодо зовнішньої торгівлі. Використовуються вони виключено статистичними підрозділами Держмитслужби щодо одержання зведеної статистичної інформації, яка є конфіденційною і підлягає оприлюдненню у знеособленому вигляді в формі статистичної звітності.

Ведення статистичного обліку за показниками спеціальної митної статистики автоматизоване. Усі форми звітності існують у електронному варіанті і передаються до вищих органів ДМСУ через мережи інтернет. Основні форми звітності дублюються і у паперовому варіанті.

На основі інформації, одержаної при зведенні даних форм звітності, Департамент митної статистики Держмитслужби України вивчає динаміку наступних показників спеціальної митної статистики: кількість оформлених ВМД за типами; вагу оформлених вантажів; кількість фізичних одиниць оформлених транспортних засобів; суми стягнених митних платежів у неторговому обігу; кількість оформлень несупроводжуваного багажу; кількість посвідчень, виданих щодо реєстрації транспортних засобів у органах ДАІ. За цими ж показниками проводиться порівняльна оцінка роботи усіх українських митниць.

Деякі товари, що імпортуються та експортуються, не перетинають державний кордон України і тому не проходять митного декларування. Операції з ними називаються побічним експортом (імпортом). Це бункерне паливо, бортовий провіант, баласт, кріпильне оснащення та інші матеріали. Вони не потрапляють до складу зовнішньоторговельних оборотів, тому щодо їх обліку застосовується щоквартальна статистична звітність за формою № 14-ЗЕЗ: «Звіт про придбання (продаж) товарів для забезпечення життєдіяльності транспортних засобів, потреб пасажирів та членів екіпажу»[3].

Моментом експорту (імпорту) товарів, щодо віднесення їх до певного звітного періоду, вважається момент продажу (експорту) або придбання (імпорту) товарів. Вартість експорту враховується за умовами поставки FOB (FOB), згідно з якою вартість товару визначається на кордоні країни-експортера за ринковими цінами товарів та визуалізована на рис.2:

Контрактна вартість товару + Всі витрати, пов'язані з доставкою на борт судна +
Вантаження «вільно на борту», включаючи експортне мито

Рис.2. Складові вартості FOB

Джерело: узагальнено на основі даних[4,с.311]

Вартість FOB записується у підсумки зовнішньої торгівлі і означає вартість, яку експортер повинен отримати від партнера. Вартість імпорту заповнюється у звіті за умовами поставки СІФ (CIF), згідно з якою у вартість

товару включаються усі витрати покупця з його придбання, транспортування, фрахтування і страхування (див.рис. 3).

Ціна товару + Витрати на транспортування до порту призначення (фрахт) +
+ Витрати на страхування товару

Рис. 3. Складові ціни реалізації CIF

Джерело: узагальнено на основі даних[4, с.190]

Ціну FOB і фрахт та ціну CIF можна віалізувати на рис. 4:

Вартість FOB + Фрахт + Страхування від кордону країни-
експортера до кордону країни-імпортера

Рис. 4. Складові ціни CIF з врахуванням ціни FOB

Джерело: узагальнено на основі даних[4, с.190]

Щодо постачань на умовах CIF, то продавець зобов'язаний зафрахтувати транспортний засіб, сплатити фрахт, доставити товар у порт відправлення, занурити його за свій рахунок на транспорт і вручити покупцеві платіжні документи. Продавець зобов'язаний застрахувати товар від транспортних ризиків та вручити покупцеві страховий поліс. Покупець несе витрати щодо вивантаження товару, складування та зберігання. Таким чином, до вивантаження уся відповідальність за товар несе продавець, після вивантаження – покупець.

При визначенні цін FOB і CIF у міжнародній практиці за основу беруть спочатку ціну CAF (cost and freight), у яку входять лише ціна товару і витрати по транспортуванню [4, с. 172].

Теоретично щодо аналізу світової торгівлі зрозуміло, що вартість експорту повинна дорівнювати вартості імпорту. Між експортом і імпортом різниця пояснюється тим, що експорт розраховується у цінах FOB, а імпорт – у цінах CIF. У даний час в Україні існують деякі розбіжності у методиках розрахунку зовнішньої торгівлі: НБУ розраховує імпорт за цінами FOB, а Державна служба статистики України – за цінами CIF.

Як відомо зі світової практики торгівлі, контрактна ціна на товар може бути встановлена у валюті: країни-продавця, країни-покупця або третьої країни. Статистичний же облік майже усі країни світу ведуть у національній валюті. Проте Україна є практично єдиною країною у світі, де облік виконується не у національній валюті, а у доларах США.

Стасовно аналітики торгівлі, використовуються інформація з наступних баз даних: UN Comtrade Database та Державної служби статистики України.

Більш повна та достовірна база даних UN Comtrade Database, яка дозволяє детально вивчати зовнішню торгівлю будь-якої країни з кожної групи товарів. Інформація збирається Статистичним відділом ООН і охоплює більш ніж 98% обсягу світової торгівлі. Ця база містить річні дані щодо вартісті та фізичних обсягів експорту та імпорту близько 200 країн та регіонів з 1962 року та щомісячну статистику торгівлі з 2010 року з розбивкою щодо країн-партнерів та видів товарів[5].

Державна служба статистики України (ДССУ) у межах своїх повноважень здійснює заходи щодо співробітництва зі статистичними органами ЄС, міжнародними організаціями, а також статистичними службами іноземних держав з питань, що належать до її компетенції [6].

Отже, основними джерелами інформації як внутрішньої, так і зовнішньої торгівлі є переліковані вже бази даних. Вони є у публічному доступі, а ось дані щодо регіонів України, то вони не можуть бути опублікованими щоб не порушувати закон стосовно конфіденційності.

Список літератури

1. Інструкція про порядок заповнення вантажної митної декларації URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0443-97> (дата звернення 19.08. 2021 р.).
2. Використання УКТ ЗЕД для митного оформлення товарів. *Вісник - офіційне видання державної фіскальної служби України*. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/9558> (дата звернення: 27.09.2021).
3. Форма № 14-ЗЕЗ (місячна) «Звіт про придбання (продаж) товарів для забезпечення життєдіяльності транспортних засобів, потреб пасажирів і членів екіпажу». Інструкції щодо її заповнення, затверджені наказом Держкомстату 16.07.2010 № 283. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/albom/albom_2012/ZT_TOV/14_ZEZ_11.doc (дата звернення: 14.07.2021р.).
4. Эверит Б.С. Большой словарь по статистике: науч.ред.перевода И.И. Елисеева. 3-е изд. М.: Проспект, 2012. 736 с. B.S. Everitt, The Cambridge Dictionary of Statistics. Ed.3.
5. UN Comtrade Database. *United Nations*. URL: <http://comtrade.un.org> (дата звернення: 25.09.2021р.).
6. Регламент Державної служби статистики України, затверджений наказом Державної служби статистики України від 9 березня 2017 року "Про затвердження Регламенту Державної служби статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/Zakon/ukr/regl_DSSU.pdf (дата звернення: 01.07.2021р.).

ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ЩОДО МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ

Лисак Володимир Юрійович

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри менеджменту

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнко

В сучасних реаліях соціально-трудових відносин науково-обґрунтованим методологічним підходам до мотивації часто приділяють не достатньо уваги досить часто її сприймають спрощено не маючи взагалі уявлення про те, як вона працює. Процес мотивації є набагато складніший, ніж його уявляє більшість як керівників так і працівників. Оскільки, у різних людей для задоволення їх потреб необхідно використовувати різний мотиваційний механізм. Для задоволення потреб працівники ставлять перед собою різні цілі для досягнення яких як правило виконують абсолютно різноманітні дії. Невірно припускати, що один і той же підхід до мотивації підійде для всіх. З цієї причини спрощеним є переконання в достоїнствах оплати, заснованої на показниках праці, як стимул для мотивації [1, с. 154].

Проблемами мотивації в західних країнах які на сьогодні мають розвинуту економіку почали інтенсивно займатись в 40 – х роках двадцятого століття. Коли зрозуміли, що від того наскільки працівник буде зацікавлений в результатах своєї праці та як інтенсивно він працюватиме залежить кінцевий прибуток підприємства та отримання конкурентних переваг на ринку.

Вірне розуміння категорій які характеризують мотивацію працівників дасть можливість керівництву та спеціалістам з управління персоналом розробити такий мотиваційний механізм який забезпечить дієву мотивацію працівників, дасть можливість менеджерам підприємств контролювати зусилля персоналу для досягнення загальної мети та цілей підприємства.

Однією з перших категорій яку необхідно вивчити в процесі нашого дослідження є «мотив». Термін «мотив» походить від латинського «movere», що означає «приводити в рух», «штовхати». Мотив в економічній літературі трактується по-різному, але найчастіше як усвідомлене спонукання до дії [2, с.8].

У своїй праці Дж. О'Шонессі визначає мотив як «те, що активізує поведінку або підтримує й спрямовує як тільки організм виведений зі стану спокою», або як «схильність до досягнення деяких основних цілей», а мотивацію – як «комплекс мотивів, що визначають схильність або несхильність особистості до тих чи інших дій, вчинків, оцінки» [3, с. 34].

Проблемами мотивації на території пострадянського простору почали займатись значно пізніше ніж на заході однак цій проблемі присвячено чимало праць вітчизняних науковців.

Як зазначає Харченко В.Е., мотиви бувають внутрішніми, породжені відношенням людини до своєї діяльності, і зовнішніми, пов'язані з дією на нього певних факторів, існуючих незалежно від нього, які приводяться в дію іншими людьми або обставинами [4, с. 186]

На думку А. Єгошина, мотив – це те, що викликає певні дії людини, її внутрішні і зовнішні рушійні сили [5, с.379].

Велика кількість науковців стверджує одними з важливими мотивами які цікавлять керівників підприємств та організацій є мотиви праці, які сприяють покращенню трудової діяльності працівників.

Дослідження проведені як зарубіжними так і вітчизняними вченими вказують на те, що чималий вплив на формування мотивів праці має те наскільки імовірним є досягнення цілей. Якщо працівник для отримання блага не буде докладати особливих особистих зусиль чи, навпаки, потрібні значні зусилля, то мотив формуватись не буде, необхідною умовою для його формування є те, коли трудова діяльність виступає основною умовою отримання блага за інших умов працівник блага не отримує.

Не можна не погодитись з думкою як науковців так і економістів-практиків про те, що мотиви виникають розвиваються і формуються на основі потреб. Однак, як свідчать дослідження та практична діяльність наявність однакових потреб у різних людей зовсім не гарантує виникнення однакових мотивів і дій які будуть задовольняти дані потреби.

Аналіз як зарубіжної так і вітчизняної літератури дає підстави стверджувати, що поряд з категорією мотив широко використовується термін стимул. На жаль відсутнє однозначне трактування їх співвідношень. Багато науковців стверджує про схожість та навіть деяку тотожність категорій мотиви і стимули.

Термін «стимул» (від латинського stimulus – стрекало, батіг, пуга) означає спонукання до дії, спонукальну причину. Виходячи з етимології терміна, маємо всі підстави припускати, що в основі цих спонукальних дій лежать зовнішні чинники (матеріальні, моральні тощо).

Значення слова «стимул» з плином часу розширювалось – від палки, якою поганяли тварин, до всього, що провокує, підвищує або прискорює фізичну активність, і, нарешті до поняття, в яке включається все, що збуджує оживляє або надає додаткову енергію свідомості і душі [6, с.21].

На нашу думку таке трактування в сучасних економічних умовах не повною мірою висвітлює суть даного поняття.

В. Ковальчук [7] вважає, що механізм стимулювання повинен бути адекватним механізму мотивації працівника, тобто його прагненню задовольнити свої потреби за допомогою трудової діяльності. Важливе значення в задоволенні потреб мають стимули, спонукання до дії, оскільки стимулювання опосередковане мотивацією. Підхід до трудового стимулювання полягає у виділенні й зіставленні, з одного боку, системи стимулів, з іншого, – системи мотивів і потреб, на задоволення яких спрямовані ці стимули. Отже, одним із пріоритетних управлінських завдань є забезпечення такого впливу стимулів на мотиви, який би сприяв формуванню найбільш доцільної й вигідної для підприємства трудової поведінки.

Відповідно до тверджень Л. Владимирової, стимул – це інструмент, за допомогою якого утворюється залежність між внутрішньою та зовнішньою мотивацією людини, між її внутрішніми прагненнями та сприятливими зовнішніми обставинами, що викликають заохочення (покарання) працівника. [8, с.32].

Аналіз категоріального апарату щодо мотивації працівників дає підстави стверджувати, що на сьогоднішній день серед науковців не існує єдиного підходу та бачення даної проблеми. Однак, на нашу думку беззаперечним є той факт, що мотивація – являє собою складний та багатогранний процес, на розвиток якого має вплив багато факторів та причин.

Список літератури

1. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами. 8-е изд. пер. с англ. Москва. Питер, 2007. 832 с.
2. Колот А.М. Мотивація, стимулювання, й оцінка персоналу: Навч. посібник. Київ. КНЕУ, 1998. 224 с.
3. О'Шонесси Дж. Принципы организации управления фирмой. Москва. Экономика, 1979 . 127 с.
4. Харченко В.Е. Человеческий капитал: проблемы накопления и использования. Белгород. 2001. 248 с.
5. Егоршин А.П. Управление персоналом. Новгород. НИМБ, 1999. 624 с.
6. Адаир Д Эффективная мотивация. Москва. Изд-во Эксмо, 2003. 256 с. С. 21
7. Ковальчук В. Мотивы и стимулы. Служба кадров. 1998. № 3. с. 12 – 15.
8. Гриньова В.М., Грузіна І. А. Проблеми мотивації праці персоналу підприємства: Монографія. Харків. ВД «ІНЖЕК», 2007. 184 с.

ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ПІДПРИЄМСТВА: СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Мартин Ольга Максимівна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Україна

Живко Зінаїда Богданівна,

доктор економічних наук, професор
професор кафедри менеджменту,
Львівський державний університет внутрішніх справ, Україна

Співак Ярослав Дмитрович,

магістр,
Львівський державний університет внутрішніх справ, Україна

Економічна безпека підприємства як складна і системотворча економічна категорія враховує обмеженість економічних ресурсів підприємства, намагання найбільш повно задовільнити його потреби, реалізується в умовах посилення конкурентної боротьби на ринку, є передумовою підвищення ефективності виробництва і ефективності управління господарськими процесами, виступає своєрідним ринковим брендом як ознаки високої конкурентоспроможності підприємства.

Економічна безпека підприємства – це «комплекс взаємопов'язаних заходів організаційно-правового характеру, що здійснюються спеціальними органами, службами, підрозділами суб'єкта господарювання, спрямованих на захист життєво важливих інтересів працівників підприємства від протиправних дій з боку реальних або потенційних фізичних та юридичних осіб, що можуть призвести до істотних економічних втрат, та спрямованих на зміцнення економічної безпеки підприємства» [1, с. 110]. Економічна безпека підприємства характеризує економічну безпеку на мікрорівні як своєрідну специфічну діяльність, оскільки цей стан базується і передбачає управлінську діяльність на підприємстві стосовно попередження, виявлення, а відповідно і подолання реальних і потенційних загроз, що здатні спричинити негативні впливи, збитки, а також зумовити банкрутство підприємства.

Системний характер економічної безпеки підприємства означає, що вона має структурні одиниці, які між собою взаємодіють і формують її цілісність. На наш погляд складовими елементами економічної системи підприємства є фінансова, виробничо-технологічна, правова, інформаційна, маркетингова, екологічна, силова та кадрово-інтелектуальна безпека. Фактично кожна з перерахованих складових характеризує певну сторону економічної безпеки підприємства і несе певні загрози цій безпеці. Так, реальними загрозами зі сторони фінансової безпеки є відсутність достатньої кількості фінансових ресурсів для розвитку

підприємства; низький рівень ефективності перерозподілу фінансових ресурсів між видами економічної активності; неефективне фінансове планування; зменшення прибутку підприємства; неефективна цінова політика; значні розміри кредиторської або дебіторської заборгованостей. Реальними загрозами зі сторони кадрово-інтелектуальної безпеки є збільшення віку робітників в зв'язку із демографічною ситуацією; відсутність узгодженої кадрової політики; недостатня увага керівництва до підвищення рівня кваліфікації кадрів; плінність кадрів; нестабільний морально-психологічний мікроклімат в колективі; неналежне збереження комерційної таємниці. Реальними загрозами зі сторони інформаційної складової є наявність конкретних фактів несанкціонованого доступу до комерційної інформації; відсутність надійного захисту інформаційних систем та засобів обробки інформації на підприємстві, відсутність або недостатній об'єм інформації про конкурентів, споживачів та ринки збуту продукції.

В економічній літературі науковці пропонують різні класифікації загроз економічній безпеці підприємства, зокрема В.Г. Єфімова та С.М. Марущак пропонують віднести до основних класифікаційних ознак класифікацію за джерелами виникнення, за сферами діяльності підприємства, за ймовірністю виникнення, залежно від об'єктивної обумовленості, за частотою виникнення, за ступенем тяжкості наслідків [2, с. 80-81], крім цих класифікаційних ознак вони пропонують загрози економічній безпеці підприємства класифікувати за об'єктом посягання, за часовою ознакою, за просторовою ознакою, за вірогідністю настання, за моментом існування, за об'єктивністю існування, за дією на об'єкт, за природою виникнення, за способами здійснення, за можливістю прогнозування, за сферою виникнення, залежно від можливості запобігання, залежно від величини втрат [2, с. 79-80].

Найбільше у науковій літературі обґрунтований поділ загроз економічній безпеці підприємства за джерелами виникнення, відповідно загрози економічній безпеці підприємства поділяються на внутрішні та зовнішні загрози [4, с. 148; 7, с. 230; 5, с. 44]. Внутрішні загрози обумовлені чинниками внутрішнього середовища і залежать від рівня управління на підприємстві, тоді як негативний вплив зовнішніх загроз підприємство уникнути не може, але може пом'якшити цей вплив на виробничо-фінансову діяльність підприємства і наслідки будуть не настільки негативними.

Зовнішнє середовище динамічно змінюється, постійно виникають нові зовнішні загрози. Сучасними такими загрозами є рейдерство [3] та особливо пандемія COVID-19, яка суттєво вплинула на економічну безпеку підприємств, особливо підприємств сфери послуг [8]. Вітчизняні науковці пропонують ввести поняття COVID-умови господарювання, які формують конкретні загрози економічній безпеці підприємства [6, с. 87].

Існування різноманітних загроз економічній безпеці підприємства обумовлює потребу формування механізму зміцнення економічної безпеки на підприємстві і науково обґрунтоване управління цим процесом. Функціонування механізму зміцнення економічної безпеки підприємства повинно передбачати певну структурованість, носити комплексний характер, виступати основою для

його управлінської діяльності, спрямованої на виявлення і нівелювання реальних і потенційних загроз та мінімізацію можливих збитків.

Створення механізму зміцнення економічної безпеки означає створення системи забезпечення на підприємстві економічної безпеки, яка є організаційно-технічним комплексом, який передбачає конкретні заходи і певний алгоритм управлінських дій, що спрямований на нейтралізацію загроз економічній безпеці підприємства. Для досягнення конкретних цілей, мети та місії, необхідно використовувати різноманітні методи, щоб нівелювати загрози, які виникають як у внутрішньому середовищі підприємства, так і поза межами підприємства у зовнішньому середовищі.

Список літератури

1. Вівчар О.І. Комплексне дослідження концептуалізації сучасних поглядів на дефініцію економічної безпеки підприємств. *Вісник Хмельницького університету. Економічні науки*. 2020. № 6. С. 106-111.

2. Єфімова В.Г., Марущак С.М. Систематизація і ідентифікація загроз діяльності підприємства як передумова управління його економічною безпекою. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 1. С. 77-84.

3. Згадова Н.С., Рогатіна Л.П., Губко В.І. Рейдерство в Україні – загроза економічній безпеці. *Економічний простір*. 2020. № 159. С. 49-52.

4. Колодяжна І.В., Букріна К.А. Економічна безпека в системі сталого функціонування підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 23(1). С. 135-140.

5. Ліпич Л., Хілуха О., Кушнір М., Скорук О. Стратегія управління безпекою підприємства в контексті галузевих загроз. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Леся Українки*. 2018. № 4. С. 41-49.

6. Міщук Є.В. Розвиток теоретико-методологічних підходів до оцінювання економічної безпеки підприємств з урахуванням ефективності управлінських рішень. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія : Економічні науки*. 2020. № 4. С. 76-91.

7. Новик І.В. Проблеми та перспективи забезпечення економічної безпеки підприємства в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 43. С. 229-233.

8. Ольшанський О.В., Крамчанінова М.Д. Вплив пандемії COVID-19 на проблеми забезпечення економічної безпеки малих та середніх підприємств. *Економічний вісник Донбасу*. 2021. № 2. С. 78-82.

РЕЄСТРАТОР РОЗРАХУНКОВИХ ОПЕРАЦІЙ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Оніщик Анастасія Володимирівна

Доктор філософії зі спеціальності 051 «Економіка»,
доцент кафедри економіки підприємства та менеджменту
Академії праці, соціальних відносин і туризму

Рівень тіньової економіки є важливим показником розвитку національної економіки. Наслідками деструктивної тіньової діяльності є спотворення офіційної статистичної звітності, виведення потужних фінансових потоків із легального сектора, посилення криміналізації суспільства, перерозподілу ВВП на користь окремих суб'єктів господарської діяльності та відтоку капіталу за кордон. Все це призводить до різкого зниження ефективності державної політики та зумовлює об'єктивну необхідність у пошуку дієвих заходів щодо подолання сформованих раніше деформацій. Одним із таких заходів є введення у дію з 1 січня 2022 року реєстратора розрахункових операцій (далі - РРО) або програмного реєстратора розрахункових операцій (далі - ПРРО) для фізичних осіб-підприємців.

Запровадження РРО та ПРРО було передбачено проектом Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування і послуг» ще з 16 жовтня 2020 року [1]. Передбачалось поступове введення касових апаратів у господарську діяльність фізичних осіб-підприємців протягом трьох етапів. Перший етап розпочався у серпні 2020 року та передбачав добровільне запровадження РРО (ПРРО) фізичними особами-підприємцями у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг. Другий етап з 1 січня 2021 року зобов'язав обов'язкове використання РРО (ПРРО) для фізичних осіб-підприємців 2-4 груп, які ведуть ризикові види діяльності. Зокрема для суб'єктів господарювання, хто здійснює продаж підакцизних товарів; продаж технічно складних товарів, що потребують гарантійного обслуговування; продаж лікарських засобів та медичних виробів; продаж ювелірних виробів; медичних послуг у сфері охорони здоров'я. Третій етап розпочався з 1 січня 2022 року, введенням касових апаратів для 2-4 груп незалежно від виду господарської діяльності, враховуючи виключення передбачені законодавством.

Згідно із Законом України «Про Внесення змін до Податкового кодексу України щодо детінізації розрахунків у сфері торгівлі і послуг» від 20.09.2019 р. № 129-IX з 1 січня 2021 року до 1 квітня 2021 року реєстратори розрахункових операцій та/або програмні реєстратори розрахункових операцій є обов'язковими для таких видів діяльності: реалізація товарів (надання послуг) через мережу Інтернет; реалізація технічно складних побутових товарів, що підлягають гарантійному ремонту; реалізація лікарських засобів, виробів медичного призначення та надання платних послуг у сфері охорони здоров'я; реалізація

ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного утворення та напівдорогоцінного каміння; роздрібна торгівля вживаними товарами в магазинах (група 47.79 КВЕД); діяльність ресторанів, кафе, ресторанів швидкого обслуговування, якщо така діяльність є іншою, ніж визначена пунктом 11 статті 9 Закону України "Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг"; діяльність туристичних агентств, туристичних операторів; діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщення (група 55.10 КВЕД); реалізація текстилю (крім реалізації за готівкові кошти на ринках), деталей та приладдя для автотранспортних засобів відповідно до переліку, що затверджується Кабінетом Міністрів України [2].

З 1 січня 2022 року не є обов'язковим застосування РРО (ПРРО) для платників єдиного податку: 1) першої групи; 2) другої - четвертої груп (фізичними особами - підприємцями), обсяг доходу яких протягом календарного року не перевищує 1000000 гривень. У разі перевищення платником єдиного податку другої - четвертої груп (фізичною особою - підприємцем) в календарному році обсягу доходу 1000000 гривень, застосування реєстратора розрахункових операцій та/або програмного реєстратора розрахункових операцій для такого платника єдиного податку є обов'язковим, незалежно від обраного виду діяльності, крім тих, які зазначалися вище [3].

Відповідно до норм чинного законодавства за порушення вимог Закону про застосування РРО до суб'єктів господарювання, які здійснюють розрахункові операції за товари (послуги) при проведенні розрахункових операцій з використанням РРО/ПРРО або розрахункових книжок на неповну суму вартості товарів або послуг; непроведенні розрахункових операцій через РРО/ПРРО з фіскальним режимом роботи; невидачі (в паперовому вигляді та/або електронній формі) відповідного розрахункового документа або проведення її без використання розрахункової книжки на окремому господарському об'єкті такого суб'єкта господарювання, застосовуються такі фінансові санкції: 1) 100 відсотків вартості проданих з порушеннями товарів (робіт, послуг) - за порушення, вчинене вперше; 2) 150 відсотків вартості проданих з порушеннями товарів (робіт, послуг) - за кожне наступне вчинене порушення [1].

Із вищенаведеного можна зробити висновок, що введення у господарську діяльність фізичних осіб-підприємців касових апаратів є дієвим податковим інструментом детінізації економіки, фінансові потоки яких будуть наповнювати державний бюджет, але водночас, це може стримувувати ділову активність у вигляді реєстрації нових суб'єктів господарювання. Введення касових апаратів збільшить контроль з боку податкових органів, зокрема за фінансовими операціями; буде відоме точне місцезоташування суб'єкта господарювання (передбачено при встановленні приладу чи програми); можливі суттєві штрафні санкції при відсутності обліку товару; потрібно контролювати неперевищення ліміту фізичними особами-підприємцями платниками єдиного податку; непередбачувані витрати на купівлю реєстратора з подальшими витратами на його обслуговування; втрата часу на освоєння апарату чи програми. Незважаючи на певні труднощі для фізичних осіб-підприємців, цифровий формат взаємодії між

контролюючими органами та суб'єктами господарювання є вагомим показником рівня соціально-економічного розвитку держави.

Список літератури:

1. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України No 266/95-вр від 06.07.1995. Дата оновлення: 16.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-%D0%B2%D1%80#Text2000> (дата звернення 12.01.2022).
2. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо детінізації розрахунків у сфері торгівлі і послуг: Закон України No 129-IX від 20.09.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-20#Text2000> (дата звернення 12.01.2022).
3. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо застосування реєстраторів» від 01.07.2015 No 569-VIII (дата звернення 12.01.2022).

СУЧАСНІ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ДИСТАНЦІЙНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

Сотник Ірина Миколаївна,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки, підприємництва та бізнес-адміністрування
Сумський державний університет, Україна

Нікуліна Марина Павлівна,
студент II курсу
Сумський державний університет, Україна

Молодецький Геннадій Геннадійович,
студент III курсу
Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця,
Україна

За останнє десятиліття в національних економіках багатьох країн світу відбувся ряд трансформаційних процесів. Поширення комунікаційних та інформаційних технологій дало поштовх розвитку дистанційної форми зайнятості, яка набуває все більшої популярності на українському і зарубіжному ринках праці, сприяючи частковому вирішенню проблем безробіття. Тому метою даного дослідження є аналіз основних переваг та недоліків дистанційної зайнятості, а також причин і перспектив її розвитку.

Слід зауважити, що популяризації такого виду зайнятості активно сприяла пандемія COVID-19. Після введення низки карантинних обмежень та стрімкого розповсюдження коронавірусної хвороби в Україні власники підприємств по можливості перейшли до віддаленої роботи. У зв'язку з такими подіями у 2021 році уряд ухвалив закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» задля того, щоб врегулювати законодавчо дане питання та внести ясність у ситуацію для працівників, власників компаній або уповноважених ними органів [1]. Згідно цього закону можна комбінувати дистанційну форму із роботою у звичайному режимі.

Насамперед, дистанційною зайнятістю охоплені особи, які працюють у сфері інформаційних технологій, журналісти і представники творчих професій (художники, вебдизайнери та інші). У такому самому форматі працює велика частка операторів кол-центрів, онлайн-консультанти та менеджери з продажів.

Через пандемію COVID-19 заклади освіти також були вимушені перейти у дистанційний формат роботи. Якщо молодшим працівникам це не завдало значних складнощів, то для старшого покоління було значно важче адаптуватися до нових реалій і виконувати свою роботу належним чином онлайн. Проте

експеримент більшою мірою був успішним: викладачі модернізували плани занять для створення сприятливих умов кожному здобувачу освіти. Сьогодні, щоб працювати віддалено, використовуються спеціальні програми та сервіси. Спілкування відбувається за допомогою месенджерів, електронної пошти або скайпу. Якщо працівнику для роботи необхідно придбати спеціальне обладнання, то роботодавець допомагає встановити його або надає у користування.

Оскільки надзвичайної популярності дистанційний формат зайнятості набув саме у зв'язку з пандемією коронавірусу, проаналізуємо недоліки та переваги віддаленої роботи на підставі власних спостережень (табл. 1).

Таблиця 1.

Недоліки та переваги дистанційної зайнятості (розроблено авторами)

Недоліки дистанційної зайнятості	Переваги дистанційної зайнятості
<ul style="list-style-type: none"> – брак очного спілкування з робочих питань; – брак зворотного зв'язку від керівництва/колег; – багато факторів, що відволікають від роботи; – дистанційний формат роботи змушує поєднувати домашні та робочі обов'язки; – складнощі у комунікації, наприклад, через проблеми зі зв'язком (інтернетом); – переважно сидячий спосіб життя, що негативно позначається на стані психічного та фізичного здоров'я працівника. 	<ul style="list-style-type: none"> – зниження витрат на транспорт та харчування у працівників та на опалення, освітлення й інші комунальні послуги – у роботодавців; – зниження кількості контактів із носіями інфекцій; – можливість самостійно розподіляти свій робочий час; – можливість працювати звідусіль, де є доступ до інтернету; – можливість самостійно під власні вподобання створити комфортні для роботи умови; – можливість поєднувати роботу та навчання, догляд за дитиною й інше.

Дистанційний тип зайнятості є надзвичайно зручним для батьків. Особа, яка займається вихованням дитини, має можливість поєднувати роботу та виховання, адже дистанційна зайнятість дозволяє підлаштовувати графік роботи під свої потреби. Натомість компанія-роботодавець може не витрачати кошти на навчання нового співробітника, адже працівнику не обов'язково надовго йти у відпустку по догляду за малолітньою дитиною.

Попри наявні переваги (див. табл. 1), дистанційна зайнятість підходить не всім, оскільки для такої роботи необхідно мати високий рівень самоорганізованості та стійку психіку, щоб розумно розпоряджатися своїм часом, не відчувати себе самотнім та не бути схильним до депресії.

За оцінками Міжнародної організації праці (МОП), до пандемії COVID-19 близько 260 млн осіб або 8% робочої сили світу працювали віддалено. Для країн Європейського Союзу частка осіб, які були зайняті у дистанційному форматі, становила близько 5% у віці 15-64 років. В США за останні 10 років кількість дистанційників зросла на 115%. При цьому 2,8 % (3,9 млн осіб) всіх працевлаштованих американців працюють саме дистанційно. Соціологічні дослідження свідчать, що через пандемію COVID-19 понад 35 % працюючого населення перейшли на роботу віддалено [2].

В цілому, дистанційний тип зайнятості в сучасних умовах є певним етапом розвитку, вдосконалення та покращення зайнятості в Україні. Він сприяє зменшенню рівня безробіття, оскільки особа, що працює віддалено, не прив'язана до місця роботи, що є однією із переваг такого формату. Дистанційна зайнятість насамперед, сприяє розвитку нових форм трудових відносин, стабілізації економіки та підвищує рівень життя населення. Саме тому у сучасних реаліях України варто розвивати та вдосконалювати дистанційний формат роботи.

*Публікація підготовлена в рамках виконання наукового проекту
«Фундаментальні основи фазового переходу до адитивної економіки: від
проривних технологій до інституційної соціологізації рішень»
(№ держреєстрації 0121U109557), що фінансується з державного бюджету
України*

Список літератури

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу. Офіційний вебпортал парламенту України, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#Text> (дата звернення: 08.01.2022).

2. Беззуб І. Дистанційна форма зайнятості: українські та зарубіжні реалії. Громадська думка про правотворення. 2020. № 16 (201). С. 4–11. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/dumka/2020/16.pdf> (дата звернення: 08.01.2022).

ОЦІНЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОЄКТУ ПРОМИСЛОВОЇ СОНЯЧНОЇ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ

Сотник Ірина Миколаївна,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки, підприємництва та бізнес-адміністрування
Сумський державний університет, Україна

Попов Владислав Сергійович,
студент IV курсу
Сумський державний університет, Україна

Мартим'янов Артем Сергійович,
студент IV курсу
Сумський державний університет, Україна

Зростання цін на електроенергію в Україні як для населення, так і підприємств актуалізує питання переходу на власне енергозабезпечення суб'єктів господарювання. В Україні в період з 2017 до 2020 рр. тарифи на електроенергію зросли більш ніж на 300% [1], тому енергоспоживачі серйозно оцінюють доцільність встановлення об'єктів відновлюваної енергетики (ВЕ) для економії власних коштів. Якщо на початку введення «зеленого» тарифу (ЗТ) у 2009 році для підприємств його ставки у 2-5 разів перевищували поточні тарифи на електрику, що робило надзвичайно вигідним продаж згенерованої «зеленої» енергії державі, то сьогодні ЗТ за окремими технологіями ВЕ практично зрівнявся або ж ненабагато перевищує ринкові ціни на електроенергію. Тим більше, що строк його дії завершиться наприкінці 2029 року і будуть діяти ринкові ціни на «зелену» енергію. Тому набуває популярності перетворення споживачів електроенергії на просьюмерів, які є одночасно і виробниками, і споживачами електрики.

Економічною перешкодою формування класу просьюмерів в Україні є іноді сумнівна прибутковість таких проєктів, які вимагають великих інвестиційних витрат та не завжди забезпечують свою окупність і прийнятну рентабельність. Це значно знижує конкурентоспроможність «зеленого» енергобізнесу. Географічне розташування України має показники річної інсоляції поверхні, які дорівнюють, а подекуди і перевищують показники Німеччини, що активно розвиває сонячну енергетику. В середньому по всій території України значення сонячної інсоляції становить більш ніж 1000 кВт·год на м² поверхні за рік. Але це не означає, що з 1 м² сонячної панелі можна отримати 1000 кВт·год на рік, так як існують значні втрати при перетворенні цієї енергії, які можуть досягати 30% [2; 3]. Тому для кожного проєкту «зеленого» енергобізнесу варто досліджувати

ефективність застосування різних варіантів виробленої електроенергії з урахуванням існуючих методик оцінки ефективності інвестиційних проєктів.

Сьогодні питання конкурентоспроможності вітчизняних проєктів ВЕ за різними варіантами використання електроенергії не достатньо вивчене та потребує подальших наукових розвідок. У зв'язку з цим розглянемо особливості оцінки конкурентоспроможності проєкту ВЕ на прикладі будівництва наземної промислової фотоелектричної сонячної електростанції (СЕС) встановленою потужністю 100 кВт з урахуванням різних опцій її використання, а саме:

- 1) продажу всього згенерованого обсягу «зеленої» електроенергії за ЗТ;
- 2) часткового споживання виробленої електрики на власні потреби та продажу згенерованого надлишку за ЗТ в мережу;
- 3) споживання виробленої електрики виключно на власні потреби.

Для варіанту 2 припустимо, що обсяг споживання на власні потреби підприємства становить 50% від річного обсягу виробництва електрики незалежно від місячних обсягів електрогенерації. При здійсненні обчислень будемо орієнтуватися на річні показники генерації електроенергії, не враховуючи різних обсягів її перетоків щомісяця, що є наступним припущенням. Промислова СЕС буде побудована на околиці м. Суми, Сумської області, і введена в експлуатацію на початку 2022 року. Розрахунки щодо її конкурентоспроможності будуть проводитися у євро, щоб уникнути негативного впливу коливань курсу національної валюти та порівняти отримані доходи за проєктом від продажу електрики за ЗТ, зафіксованим у євро.

Основні характеристики проєкту з будівництва промислової СЕС потужністю 100 кВт «під ключ» подані у табл. 1. Зважаючи на 25-річну гарантію на панелі та інвертор, приймемо тривалість життєвого циклу проєкту на рівні 25 років. При розрахунку доходів за проєктом для оцінювання його конкурентоспроможності за різними опціями використання виробленої електрики врахуємо, що при збуті електроенергії за ЗТ буде застосований тариф у розмірі 0,122 євро/кВт·год (без податку на додану вартість), оскільки промислова СЕС має потужність до 150 кВт та вводиться в експлуатацію у 2022 році [4; 5]. Строк дії ЗТ – до 31.12.2029 року [6]. Після цього терміну протягом решти життєвого циклу проєкту електроенергія буде збуватися за ринковою ціною. Її умовно приймемо на рівні 0,098 євро/кВт·год (без податку на додану вартість) [7] як мінімальний тариф для побутових споживачів станом на грудень 2021 року. Доходи від продажу «зеленої» електроенергії обкладаються податком на прибуток підприємств за ставкою 18% [8]. Відповідно до даних табл. 1, щорічно через зниження продуктивності сонячних батарей виробіток електроенергії буде знижуватися разом з доходами від продажу електрики.

Таблиця 1.

Основні характеристики проєкту промислової фотоелектричної СЕС
(складено авторами на основі [5; 6; 7; 9; 10])

Показник	Характеристика показника
Тип електростанції	Промислова наземна мережева фотоелектрична станція
Потужність сонячних панелей	100 кВт
Кількість фаз	3
Необхідна площа встановлення	530 м ²
Країна-виробник панелей/інвертор	Китай/Китай
Гарантія на панелі/інвертор	25 років
Кількість панелей	228 шт.
Потужність панелей	440 Вт
Коефіцієнт падіння річної потужності сонячних батарей	0,8%
Наявність акумуляторів:	ні
Тип сонячних панелей	монокристалічні
Річне виробництво електроенергії (перший рік експлуатації)	116946 кВт·год
Обсяг споживання на власні потреби за: варіантом 1 варіантом 2 варіантом 3	0 50% від річного виробництва електрики 100% від річного виробництва електрики
Рік введення електростанції в експлуатацію (01.01 – 31.12)	2022
Розмір «зеленого» тарифу (без ПДВ)	0,122 євро/кВт·год
Ціна на електроенергію для підприємства	0,98 євро/кВт·год

Інвестиції за проєктом представлені у табл. 2. Витрати на приєднання до електричних мереж вже враховано у витратах на будівництво СЕС.

Протягом 25-річного життєвого циклу проєкту виникатимуть додаткові витрати на обслуговування СЕС та її утилізацію по завершенню строку служби. Відповідно до [11], річні експлуатаційні витрати приймемо як 1% від інвестиційних витрат або 533,94 євро/рік, а витрати на виведення СЕС з експлуатації наприкінці терміну служби – на рівні 5% від інвестиційних витрат або 2670 євро.

Оцінимо економічну конкурентоспроможність проєкту промислової СЕС потужністю 100 кВт на підставі розрахунку та порівняння чистої поточної вартості проєкту (*NPV*) за різними варіантами застосування виробленої електроенергії [12]. Для обчислення *NPV* ставку дисконтування *r* приймемо на рівні 11% відповідно до [11], керуючись тим, що для формування інвестиційних витрат за проєктом використовуються власні і залучені (кредитні) ресурси у співвідношенні 50/50. Витрати за проєктом будуть складатися з первісних інвестицій, експлуатаційних видатків та витрат на утилізацію СЕС і з урахуванням дисконтування становлять 53590,51 євро. Доходи проєкту будуть різнитися залежно від обраного варіанту використання виробленої електроенергії.

Таблиця 2.

Витрати на будівництво промислової наземної СЕС потужністю 100 кВт «під ключ» (складено авторами на основі [9])

Найменування складової витрат	Модель	Кількість, шт.	Ціна за 1 шт., євро	Сума, євро
Сонячна панель	Risen RSM110-8-540M (440 Вт, монокристал, Half-Cell, PERC, 10 bb, Tier 1, 25 років гарантії)	186	183	33964
Мережевий інвертор	Huawei Sun 2000 - 50KTL-M0 (Китай, 6 MPPT трекери, 10 років гарантії)	2	4234	8469
Кріплення алюмінієвого профілю	Алюмінієва рейка, з'єднувач, шпилька, болт Т-подібний із гайкою, прижим міжпанельний і Z-подібний	186	23	4266
Електрофурнітура	Соларний кабель 6 мм розріз (1000 м), конектори MC4, запобіжники по постійній і змінній напрузі, обмежувач перенапруги, автоматичні вимикачі, витратні матеріали	1	1764	1764
Обмежувач генерації	Smart meter Huawei DTSU666-H	1	256	256
Монтажні та пусконаладжувальні роботи	Робота по встановленню та запуску сонячної електростанції «під ключ»	1	4499	4499
Всього витрат на будівництво				53218
Юридичне оформлення ЗТ	Оформлення та узгодження документів для отримання ЗТ	1	176	176
Всього інвестиційних витрат				53394

Варіант 1. У разі продажу всієї згенерованої електроенергії за ЗТ, доходи проекту у t -му році (D_t) будуть розраховуватися таким чином:

$$D_t = 3T \cdot \Gamma_t \cdot (1 - k_{nod}/100\%), \quad (1)$$

якщо t відповідає рокам 2022–2029, коли діє ЗТ;

$$D_t = k \cdot \Gamma_t \cdot (1 - k_{nod}/100\%), \quad (2)$$

якщо t відповідає рокам 2030–2046, коли ЗТ не діє;

де Γ_t – генерація «зеленої» електрики у t -му році з урахуванням коефіцієнту падіння річної потужності сонячних батарей, кВт·год / рік; $3T$ – «зелений» тариф, євро / кВт·год; k_{nod} – ставка податку на прибуток підприємств, %; k – тариф на електроенергію, євро / кВт·год.

Варіант 2. У разі продажу 50% згенерованої електроенергії за ЗТ та споживання 50% електроенергії на власні потреби, доходи проекту у t -му році будуть розраховуватися так:

$$D_t = 3T \cdot 0,5 \cdot \Gamma_t \cdot (1 - k_{\text{нод}}/100\%) + k \cdot 0,5 \cdot \Gamma_t, \quad (3)$$

якщо t відповідає рокам 2022–2029, коли діє 3Т;

$$D_t = k \cdot 0,5 \cdot \Gamma_t \cdot (1 - k_{\text{нод}}/100\%) + k \cdot 0,5 \cdot \Gamma_t, \quad (4)$$

якщо t відповідає рокам 2030–2046, коли 3Т не діє.

Дві складові суми у формулах (3) та (4) засвідчують оподатковані доходи підприємства від генерації і продажу «зеленої» електрики за 3Т (у 2022–2029 рр.) або за ринковою ціною (у 2030–2046 рр.), а також економію власних витрат, отриману через виробництво і споживання електрики на власні потреби.

Варіант 3. У разі споживання 100% електроенергії на власні потреби, доходи проєкту у t -му році у вигляді економії власних витрат будуть розраховуватися таким чином:

$$D_t = k \cdot \Gamma_t. \quad (5)$$

На підставі зазначених формул нами здійснено детальні розрахунки обсягів генерації електрики за роками, річних дисконтованих проєктних доходів за різними варіантами її використання.

За результатами обчислень, NPV за варіантами, як різниця дисконтованих доходів та витрат, складає:

$$NPV_{\text{проєктуВ1}} = 82726,66 - 53590,51 = 29136,15 \text{ євро};$$

$$NPV_{\text{проєктуВ2}} = 85157,74 - 53590,51 = 31567,23 \text{ євро};$$

$$NPV_{\text{проєктуВ3}} = 86779,41 - 53590,51 = 33188,90 \text{ євро};$$

тобто всі варіанти реалізації проєкту є прибутковими, забезпечуючи отримання дисконтованого прибутку у розмірі від 29136,15 до 33188,90 євро за весь життєвий цикл проєкту. Водночас, найбільш рентабельним є варіант 3, за якого підприємство генерує «зелену» енергію виключно для споживання на власні потреби. Це пояснюється двома обставинами:

- по-перше, невеликим розривом між закупівельною ціною електрики підприємством (0,98 євро / кВт·год) та ціною її збуту в мережу за 3Т (0,122 євро / кВт·год);

- по-друге, оподаткуванням доходів підприємства, отриманих за продаж «зеленої» електрики, за ставкою 18%, що знижує фактичний дохід підприємства від реалізації енергії. Натомість економія електрики, отримана за рахунок переорієнтації виробленої електроенергії на споживання на власні потреби, не підлягає оподаткуванню.

Враховуючи, що тривалість функціонування СЕС складає 25 років, рентабельність різних варіантів проєкту є порівняно великою: 54,4% – за варіантом 1, 58,9% – за варіантом 2 та 61,9% – за варіантом 3 від загальної суми початкових інвестицій і витрат на ліквідацію СЕС.

Отже, за розглянутих умов виробництва та цін за закупівлю електрики зі сторони і вартості власної генерації, ЗТ як стимулюючий фактор розвитку потужностей ВЕ втрачає своє економічне значення, а підприємству стає вигіднішим перетворитися на просьюмера. Це доводить високу економічну конкурентоспроможність проєктів «зеленого» енергобізнесу.

Публікація підготовлена в рамках виконання наукового проєкту «Фундаментальні основи фазового переходу до адитивної економіки: від проривних технологій до інституційної соціологізації рішень» (№ держреєстрації 0121U109557), що фінансується з державного бюджету України

Список літератури

1. Sotnyk I., Kurbatova T., Dashkin V., Kovalenko Ye. Green energy projects in households and its financial support in Ukraine. International Journal of Sustainable Energy. 2020. Vol. 39 (3). P. 218–239.
2. Дослідження режимів роботи сонячних електростанцій в Matlab Simulink. URL: <https://tinyurl.com/43u2arbk> (дата звернення: 05.01.2022).
3. Сучасні тенденції і потенціал розвитку «зеленої» енергетики в Україні. URL: <https://tinyurl.com/m7czdymn> (дата звернення: 08.01.2022).
4. Розвиток відновлюваних джерел енергії в Україні. URL: <https://tinyurl.com/yrdym8h5> (дата звернення: 10.01.2022).
5. Регулятор встановив «зелені» тарифи на 2022 рік. Економічна правда, 2021. URL: <https://tinyurl.com/4rzpuarv> (дата звернення: 06.01.2022).
6. Про ринок електричної енергії: закон України від 25.04.2019 р. № 2712-VIII. URL: <https://tinyurl.com/2bbtj7c9> (дата звернення: 08.01.2022).
7. Зручний калькулятор для розрахунку базової ціни та детальна інформація про тарифи для бізнесу. URL: <https://tek.energy/electricity/prices> (дата звернення: 04.01.2022).
8. Податковий кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2011. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 08.01.2022).
9. Мережева сонячна електростанція на 100 кВт для власного споживання та бізнесу. Сонячна енергія, 2022. URL: <https://sun-energy.com.ua/solar-power/solar-power-plants/ses100kwt> (дата звернення: 08.01.2022).
10. Калькулятор сонячної електростанції. Рентехно, 2022. URL: <https://rent techno.ua/ua/solar-calc.html> (дата звернення: 13.01.2022).
11. Звіт про науково-дослідну роботу «Формування економічних механізмів сталого розвитку відновлювальної енергетики в умовах глобальних та локальних загроз енергетичній безпеці України» (проміжний) / Кер.: Сотник І. М. Суми: СумДУ, 2021. 130 с.
12. NPV (Net Present Value) – formula, meaning & calculator. URL: <https://cleartax.in/s/npv-net-present-value> (accessed: 09.01.2022).

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО АНАЛІЗУ

Чуприна Олена Анатоліївна,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри статистики, обліку та аудиту

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, Україна

Кожне підприємство має систематично досліджувати та здійснювати аналіз свого фінансового стану, процесу формування, розподілення прибутку та напрямків його використання. Такий аналіз є дуже важливим як для внутрішніх користувачів, так і для зовнішніх, таких як: фінансові й податкові органи, місцеві бюджети, банки тощо [1].

Сучасне інформаційне забезпечення фінансового аналізу – це інформація про результати діяльності підприємства, що міститься у фінансовій звітності. Також джерелами інформації для проведення аналізу є законодавчі акти, які регулюють фінансово-господарську діяльність підприємства та питання щодо її планування, обліку і контролю; нормативно-правові акти з питань оподаткування; нормативні акти з бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Звітність – це заключний елемент системи бухгалтерського обліку. Всі елементи бухгалтерського звіту тісно пов'язані між собою і представляють єдине ціле, тобто систему економічних показників, що характеризують умови та результати роботи підприємства за звітний період. Разом з тим відомості, що містяться в фінансовій звітності, мають комплексний характер, тому що, як правило, вони відображають різні аспекти одних і тих же господарських операцій і явищ.

Бухгалтерський облік та фінансова звітність в Україні регулюються державою, мають єдині правила ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, а також є обов'язковими для всіх підприємств. З 2017 р. в Україні діє Закон України від 05.10.2017 № 2164-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо удосконалення деяких положень» (далі – Закон), згідно якого віднесення підприємств до мікропідприємств, малих, середніх та великих підприємств відбувається за певними критеріями; удосконалений порядок подання фінансової звітності в єдиному електронному форматі; розширена сфера застосування міжнародних стандартів фінансової звітності тощо. Також цей закон забезпечує можливість ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності відповідно до положень європейського законодавства, що сприяє підвищенню рівня прозорості та співставлення показників фінансової звітності підприємств України [2].

Але треба зазначити, що наразі фінансову звітність та консолідовану фінансову звітність за міжнародними стандартами складають підприємства, що становлять суспільний інтерес, публічні акціонерні товариства, суб'єкти

господарювання, які здійснюють діяльність у видобувних галузях, а також підприємства, які провадять господарську діяльність за видами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України. Підприємства, крім тих, що зазначені вище, самостійно визначають доцільність застосування міжнародних стандартів для складання фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності [3].

При Міністерстві фінансів України функціонує Методологічна рада з бухгалтерського обліку. Вона є дорадчим органом з питань методології бухгалтерського обліку і звітності та вдосконалення організаційних форм і методів бухгалтерського обліку. Серед її завдань для вирішення є й пов'язані з нормативно-методичними документами з бухгалтерського обліку і фінансової звітності [4]. Таким чином, Міністерство фінансів України, що здійснює державне регулювання бухгалтерського обліку та звітності в Україні, постійно працює над розвитком національної системи бухгалтерського обліку та урахуванням вимог щодо актів законодавства ЄС у відповідних сферах.

Що стосується цілей фінансового аналізу, то вони досягаються в результаті вирішення певного взаємозалежного набору аналітичних задач. Аналітична задача являє собою конкретизацію цілей аналізу з урахуванням організаційних, інформаційних, технічних і методичних можливостей проведення аналізу. При цьому, основним фактором, в кінцевому рахунку, є обсяг і якість вихідної інформації, яка міститься у фінансовій звітності підприємства.

Крім визначення та аналізу фінансового стану підприємства, інформація з фінансової звітності використовується для визначення рейтингу підприємств та оцінки можливого банкрутства та очікуваної платоспроможності.

Щоб приймати рішення з управління в області виробництва, збуту, фінансів, інвестицій і нововведень керівництву потрібна постійна ділова поінформованість з відповідних питань, яка є результатом відбору, аналізу, оцінки і концентрації вихідної інформації в підсумкових формах фінансової звітності.

Список літератури

1. Мних Є.В., Барабаш Н.С. Фінансовий аналіз: підруч. для студентів ВНЗ / Київ. нац. торг.-екон. ун-т. - Київ : КНТЕУ, 2014. 535 с.
2. Бухгалтерський облік в підприємницькій сфері / URL: <https://mof.gov.ua/uk/buhgalterskij-oblik-v-pidpriemnickij-sferi>.
3. Запровадження міжнародних стандартів фінансової звітності / URL: <https://mof.gov.ua/uk/zaprovadzhenja-mizhnarodnih-standartiv-finansovoi-zvitnosti>.
4. Методологічна рада з бухгалтерського обліку при Міністерстві фінансів України / URL: <https://mof.gov.ua/uk/metodologichna-rada-z-buhgalterskogo-obliku-pri-ministerstvi-finansiv-ukraini>.

ФІЗИКО-ХІМІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ЧОРНОЗЕМНИХ ГРУНТІВ НА ЛЕСОВИХ ПОРОДАХ ТЕРИТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Непша Олександр Вікторович

старший викладач кафедри фізичної географії і геології,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького, Україна

Дьячкова Анастасія Василівна

Студентка III курсу
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького, Україна

Непша Ольга Миколаївна

Студентка I курсу магістратури
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького, Україна

Грунтовий покрив Запорізької області представлений двома генетичними типами: чорноземами і каштановими. Обидва вони утворились в результаті дернового процесу ґрунтоутворення під степовою трав'янистою рослинністю в умовах недостатньої кількості опадів. Крім того, на каштановий тип накладена дія солонцевого процесу ґрунтоутворення [1,2,3].

Чорноземи звичайні переважно на лесових породах відносяться до найбільш розповсюджених ґрунтів Запорізької області (рис. 1).

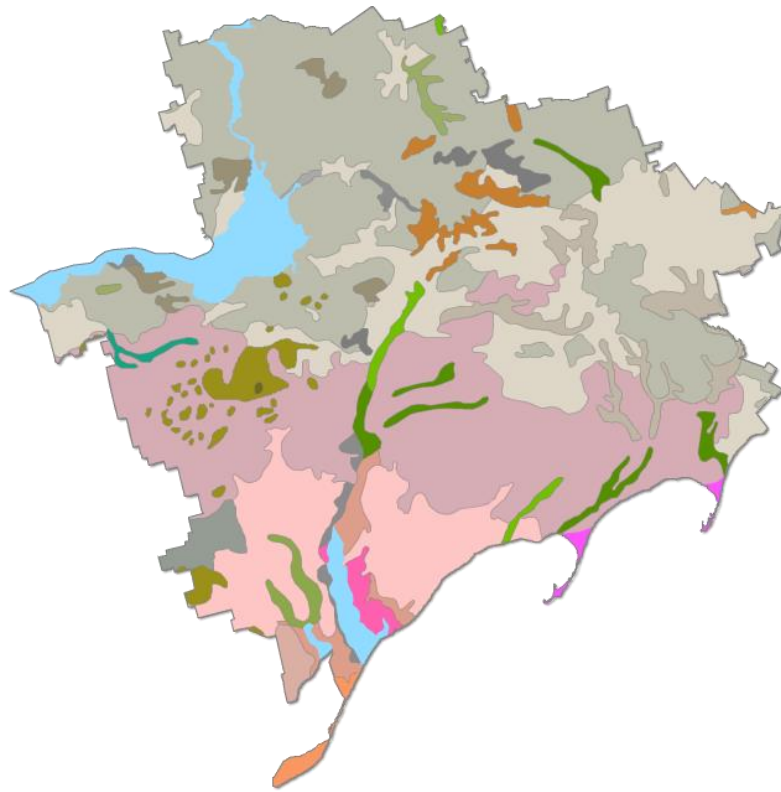

Рисунок 1. Чорноземні ґрунти Запорізької області, складено за [4]
Умовні позначки до рисунку 1:

Чорноземи

Чорноземи звичайні на лесових породах

- Чорноземи звичайні малогумусні глибокі
- Чорноземи звичайні середньогумусні
- Чорноземи звичайні малогумусні
- Чорноземи звичайні малогумусні неглибокі

Чорноземи південні на лесових породах

- Чорноземи південні малогумусні

Чорноземи на щільних глинах

- Чорноземи на щільних глинах
- Чорноземи солонцюваті на щільних глинах

Чорноземи переважно щебенюваті на елювії твердих некарбонатних порід

- Чорноземи переважно щебенюваті на елювії твердих некарбонатних порід

Чорноземи переважно щебенюваті на елювії щільних карбонатних порід

- Чорноземи карбонатні на елювії щільних карбонатних порід

Чорноземні глинисто-піщані та супіщані ґрунти

- Чорноземні глинисто-піщані та супіщані ґрунти

Чорноземи залишково-солонцюваті на лесових породах

- Чорноземи звичайні залишково-солонцюваті
- Чорноземи південні залишково-солонцюваті

Лучно-чорноземні ґрунти переважно на лесоподібних породах

- Лучно-чорноземні ґрунти
- Лучно-чорноземні поверхнево-солонцюваті ґрунти
- Лучно-чорноземні глибоко-солонцюваті ґрунти

Ґрунти суцільними масивами вкривають вододіли і їх положисті схили, утворюючи однорідний ґрунтовий покрив, де майже відсутній поверхневий стік. Звичайні чорноземи за глибиною профілю, вмістом гумусу і деякими іншими морфологічними та фізико-хімічними ознаками поділяються на чорноземи звичайні глибокі, чорноземи звичайні, чорноземи звичайні неглибокі [5,6,7].

Формування чорноземів відбулося під впливом степової трав'яної рослинності (дерновий процес ґрунтоутворення) при глибокому (понад 5-7 м) заляганні підґрунтових вод, в умовах нормального режиму атмосферного зволоження на лесах та лесово-карбонатних незасолених і не глейових породах. Ґрунтоутворення йшло за рахунок нагромадження гумусу і мінеральних поживних речовин при зростанні і відмиранні трав'янистої рослинності

Загальна глибина гумусового профілю (Н+НРк) у чорноземах звичайних глибоких 85-100 см, у чорноземах звичайних – 75-85 см, у чорноземах звичайних неглибоких – 55-60 см; гумусовий (Н) горизонт відповідно 40-45; 35-40; 30-35 см, рівномірно гумусний, темно-сірий, у вологому стані майже чорний (рис. 2).

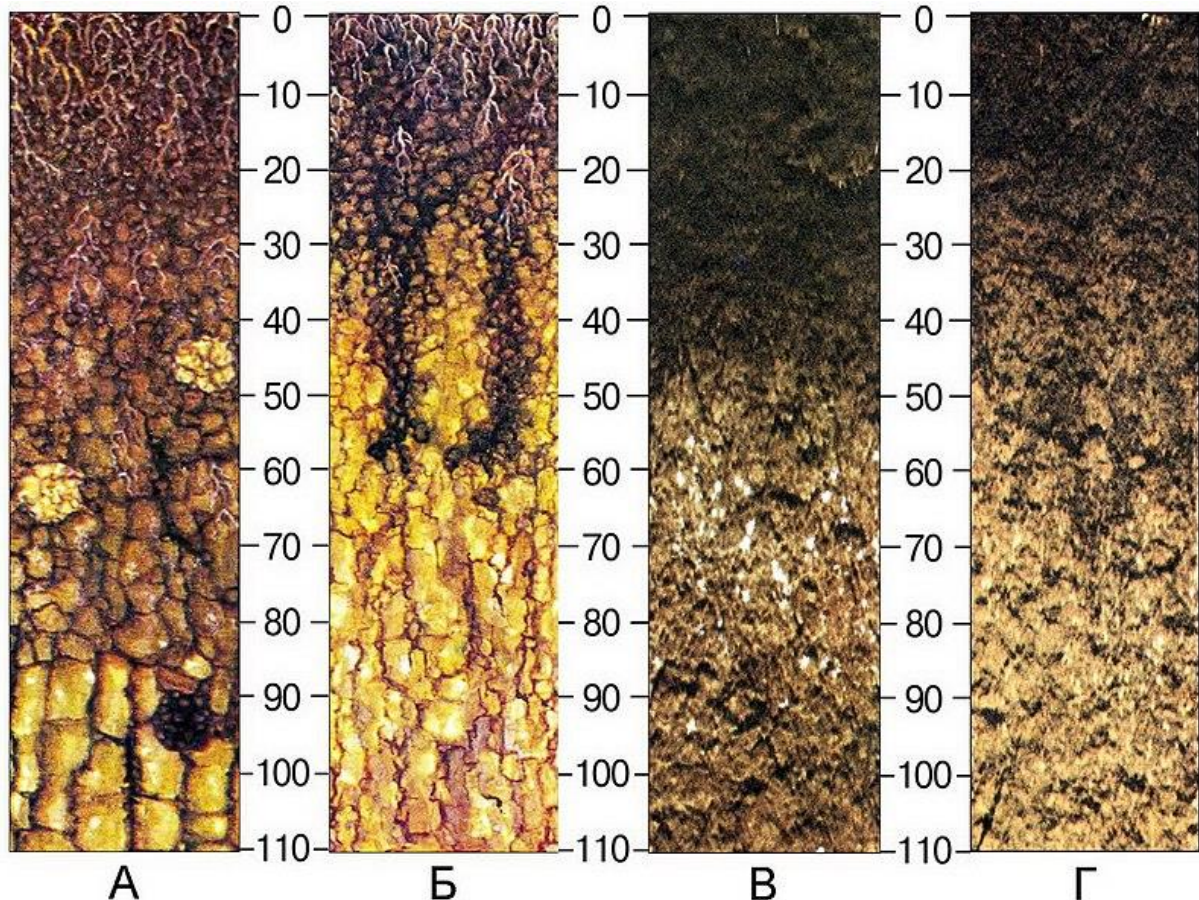

Рисунок 2. Профілі чорноземних ґрунтів Запорізької області [8]

Умовні позначки: А – чорнозем звичайний середньо-гумусний; Б – чорнозем звичайний мало-гумусний; В – чорнозем міцелярно-карбонатний; Г – чорнозем південний

Перерозподілу колоїдів за профілем не спостерігається. Структура в підорному шарі зерниста, в орному – розпорошена. Карбонати зосереджуються в породі у вигляді аморфної білоглазки, в межах перехідного горизонту – у вигляді сіруватої цвілі [5,6,7].

Механічний склад ґрунтів здебільшого важко-суглинковий і глинистий, зустрічається також супіщаний, легко- і середньо-суглинковий. Водно-фізичні властивості сприятливі для рослин і створюють умови для активної діяльності корисних мікроорганізмів, які сприяють нагромадженню в ґрунті рухомих форм поживних речовин.

Чорноземи звичайні за вмістом гумусу відносяться до мало-гумусних. Гумусу в орному шарі в середньому міститься 4-5%, причому його кількість поступово зменшується з глибиною. Відмічається пропорційна залежність кількості азоту від вмісту гумусу: чим вище процент гумусу, тим більше азоту. Ґрунти забезпечені легкорозчинним фосфором і калієм. Кількість фосфору по всіх видах ґрунтів з глибиною зменшується, що пов'язано з утворенням важкорозчинних сполук з кальцієм та іншими елементами. Реакція ґрунтового розчину близька до нейтральної. Чорноземи звичайні характеризуються високою насиченістю увібраним кальцієм, відсутністю перерозподілу колоїдів за профілем, а в зв'язку з цим – відсутністю будь-яких ознак диференціації профілю на горизонти елювію та ілювію. Значна насиченість кальцієм, високий вміст мулуватих часток та велика кількість гумусу забезпечують добрий водно-повітряний режим. Чорноземи звичайні на лесових породах відносяться до найбільш родючих ґрунтів, за винятком чорноземів супіщаних, в яких низький вміст гумусу, недостатня насиченість увібраними основами, невелика кількість поживних речовин зумовлені фракцією піску, що тут переважає [5,6,7].

Чорноземи південні на лесах належать до найбільш характерних ґрунтів Запорізької області. Вони поширені на рівнинних слабо-дренованих широких вододілах і їх схилах. За характером профілю нагадують чорноземи звичайні, але з коротшим переходом до ґрунтоутворюючої породи і деякою ущільненістю перехідного (НР) горизонту, а в сухому стані – і верхнього орного шару як наслідок прояву слабкої залишкової солонцюватості. Загальна глибина гумусового профілю (Н+НРк) – 55-60 см, горизонт (Н) – 30-35 см завглибшки, темнувато-сірий, в орному шарі – грудкуватий, порохоподібний, в підорному шарі – зернистий. Спостерігається проникнення гумусу язиками у ґрунтоутворюючу породу. Карбонати містяться лише у вигляді білої борошняної білоглазки здебільшого на глибині 80-120 см [5,6,7].

Механічний склад південних чорноземів переважно легко-глинистий, важко-суглинковий та подекуди середньо-суглинковий. Розподіл колоїдів за профілем не відбувається. Мулуваті частки (<0,001 мм) рівномірно розподілені по горизонтах, вміст яких поступово збільшується з глибиною.

За вмістом гумусу ці ґрунти відносяться до мало-гумусних. В легкосуглинкових – 1,8% гумусу, середньо-суглинкових – 3,0%, важко-

суглинкових – 3,6%, легко-глинистих – 3,9%. Розподіл гумусу та поживних речовин поступово зменшується з глибиною. Чорноземи південні мають велику ємність вбирання, що характеризується значною насиченістю кальцієм та магнієм, малим вмістом натрію. Це зумовлює нейтральну або слабко-лужну реакцію ґрунтового розчину. В південних чорноземах співвідношення увібраних основ Ca:Mg звужується до 4:1 [5,6,7].

Фізичні властивості південних чорноземів у порівнянні з звичайними характеризуються погіршенням водного режиму, яке зумовлено кліматом та фізичним складом: слабка оструктуреність, ущільнення. Більш сприятливий водний режим у південних чорноземів легкого механічного складу, які в зв'язку з малою вологоємкістю і доброю фільтрацією швидше накопичують активну вологу, але більш важкі за механічним складом чорноземи при таких же погодних умовах можуть бути не забезпечені необхідною кількістю вологи.

Чорноземи залишково-солонцюваті на лесових породах поширені на слабостічних і безстічних плато. Відрізняються від чорноземів несолонцюватих більшою розпорошеністю верхнього гумусового горизонту і добре помітною ущільненістю перехідного горизонту, що є наслідком прояву слабкої залишкової солонцюватості. Агрохімічна та фізико-хімічна характеристика їх подібна до несолонцюватих. Залишкова солонцюватість дещо погіршує водно-повітряний режим цих ґрунтів. Збільшується здатність ґрунтів до запливання після дощу та ущільнення в сухому стані. Важкий механічний склад зумовлює високу гігроскопічність та вологоємкість. Проте значна кількість вологи (до 15%) знаходиться в стані запасу, який рослинами не використовується.

За вмістом гумусу (3,7-4,5%) ці ґрунти відносяться до малогумусних. Характеризуються значною насиченістю кальцієм та магнієм, незначним вмістом натрію. Чорноземи залишково-солонцюваті достатньо забезпечені азотом і калієм, помірно – фосфором. Для них характерна нейтральна або слаболужна реакція ґрунтового розчину. Легкорозчинні солі вилугувані за межі профілю. Незважаючи на добру забезпеченість рухомими формами поживних речовин, дія органічних та мінеральних добрив (фосфорних та азотних) тут значна [5,6,7].

Чорноземи залишково-солонцюваті на лесових породах належать до родючих ґрунтів області, які можна з успіхом використовувати під посіви всіх сільськогосподарських культур та садів з внесенням як органічних так і мінеральних добрив.

Чорноземи солонцюваті переважно на лесових породах поширені в пониженнях на плато в Пологівському районі. За будовою профілю чорноземи слабосолонцюваті близькі до чорноземів несолонцюватих, проте їх верхній горизонт He (0-40 см) більш розпорошений, навіть у підорній частині, з помітною внизу присипкою SiO₂. Горизонт НРi (від 40 до 65-70 см) ущільнений, темно-сірий, дрібногоріхуватий угорі і горіхуватий унизу. Чорноземи звичайні середньо-солонцюваті спостерігаються у комплексі з чорноземами слабко-солонцюватими, але ознаки солонцюватості у них виразніші. Гумусовий елювіальний горизонт (He) – 25-35 см слабозернистий, темнувато-сірого

кольору; гумусовий ілювіальний (Ні) темніше забарвлений, досить ущільнений, вгорі горіхуватий, внизу горіхувато-дрібнопризматичний [5,6,7].

Вміст гумусу у горизонті 0-20 см становить 4,3-4,6%, фосфору в 100 г ґрунту – 9,9 мг, калію – 5,5 мг, кальцію – 34,8 мг-екв, магнію – 7,2, натрію – 6,3; у горизонті 20-40 см кальцію – 36,3 мг-екв, магнію – 11,1. Солонцюваті чорноземи характеризуються значною кількістю увібраного натрію, особливо в ілювіальному горизонті. Менша кількість увібраного натрію міститься в слабко-солонцюватих ґрунтах [5,6,7].

Список літератури

1. Гришко С.В., Зав'ялова Т.В., Прохорова Л.В. Основні риси ґрунтового покриву Запорізької області. *Актуальные научные исследования в современном мире* // Журнал. Переяслав, 2021. Вып. 5(73). Ч. 3 С.100-106.

2. Непша О. В., Підлозний І. В., Сугоняк Я. В., Костенко Ю. М. Основні зональні типи ґрунтів Північно-Західного Приазов'я. *Актуальные научные исследования в современном мире* // Журнал. Переяслав. 2021. Вып. 4(72). Ч. 10. С. 14–18.

3. Петроченко В.І. Природа Запорізького краю: Довідник. Запоріжжя: «Тандем Арт Студія», 2009. 200 с.

4. Карта ґрунтів Запорізької області URL: <https://geomap.land.kiev.ua/obl-7.html> (дата звернення: 12.01.2022)

5. Ґрунти Запорізької області / За ред. Ф.П. Стариковського. Днепропетровск: Промінь, 1969. 57 с.

6. Гришко С.В., Непша О.В. Фізико-хімічні властивості ґрунтів Запорізької області. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том 6: Проектування суспільних та гуманітарних досліджень: колективна монографія / Наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон: Посвіт, 2021. С.241-255.

7. Фізична географія Запорізької області: хрестоматія / Л. М. Даценко, В. В. Молодиченко, В. П. Воронка та ін. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 200 с.

8. Запорізька область URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C (дата звернення: 12.01.2022)

М.Х.ДУЛАТИ И «ТАРИХ-И РАШИДИ»**Биназарова Назым Нурлановна**Старший преподаватель, магистр истории
Таразский региональный университет им.М.Х.Дулати

Казахское ханство имеет большое значение в отечественной истории. Сегодня особое место занимают данные о Казахском ханстве, исторические письменные источники. Среди письменных источников того времени, посвященных историческим событиям XIII-XVI вв. на персидско-таджикском, турецко-чагатайском языках, большое значение имеет труд М.Х. Дулати «Тарих-и Рашиди», который является ценным источником в изучении истории Казахского ханства.

Автор произведения «Тарих-и Рашиди» Мухаммед Хайдар Дулати родился в 1499 году, известный историк, литератор, потомок древнего племени Дулатов Семиречья, полное имя-Дулат Мухаммед Хусаиноглы Мирза Мухаммед Хайдар. Здесь «Мухаммед Хайдар» - собственное имя, «Мухаммед Хусаин» - отчество, «мырза» - титул, означающее, что дети хана являются родословной династии, такой как принц, султан, а, «дулат» - имя племени происхождения.

Мухаммед Хайдар Дулати был потомком знатной династии, которая в свое время входила в состав государства Моголстан, занимала должности улусбека, Тархана на землях современного Юго-Восточного Казахстана, Кыргызстана и Восточного Туркестана, самостоятельно управляла своими наследственными владениями – Манлай-Субе. Его отец Мухаммед Хусаин был зятем Жуниса - Хана Моголстана. Мать Мухаммеда Хайдара Хуб-Нигар ханум-дочь Жунис-хана. Мухаммед Хайдар братья по материнской линии с ханом Могулистана султаном Саидом и основателем династии Великих Моголов Захираддином Мухаммедом Бабыром. Мухаммед Хайдар некоторое время после смерти своего отца жил во дворце Бабура. Затем, с разрешения Бабура, Султан приходит к Саид-хану, живет в его дворце в Кашгаре и руководит Дворцовой деятельностью. Участвует в войнах Саида Хана против Абубакира. Мухаммед Хайдар будучи всесторонне образованным человеком, знающим дворцовую деятельность, он становится воспитателем наследного сына хана Абу-Рашида султана.

После смерти султана Саида Рашид, восставший на престол, начинает опасаться вождей племени Дулатов и преследовать их. Опасаясь, Мухаммед Хайдар прибыл в Индию, во Дворец Великих Моголов. Он становится военачальником и участвует в войне за завоевание Кашмира. После завоевания от имени Великих Моголов правил в Кашмире около 10-11 лет.

Кашмир произвел большое впечатление на него. Несмотря на то, что там Мирза Хайдар выполнял военные стратегические задачи, он внимательно наблюдал за местностью, чтобы потом дать простор интеллектуальной работе. В 1542-1546 годах на персидском языке написал классическое историческое произведение

«Тарих-и Рашиди». В «Тарих-и Рашиди» он систематизировал свои знания об истории края, природе, вероисповедовании местного населения, его обычаях, архитектуре.

Данную работу Мухаммед Хайдар Дулати написал опираясь на передававшиеся от поколения к поколению рассказы о прошлом дулатов, легенды могулов, секретные документы, сохранившиеся во дворцах могульских ханов, свидетельства очевидцев и свои наблюдения. Автор также пользовался историческими произведениями таких известных ученых прошлого, как Жувейни, Жамал Карши, Рашид ад-Дин Али Йазди, Абдуразак Самарканди. Все это позволяет характеризовать данное произведение как исторический справочник, основанный на ясных архивных данных. Мухаммед Хайдар Дулати оставил очень ценные сведения, касающиеся средневековой истории казахов. «Тарихи Рашиди» содержит много сведений о формировании Казахского ханства, последовавших событиях в Семиречье и Восточном Дешт-и-Кыпчаке, падении Могулистана, феодальных войнах, установлении дружеских союзов между казахами, кыргызами и узбеками в борьбе против внешнего врага. В работе также имеется много ценных данных о социально-экономическом положении Южного и Восточного Казахстана в XV-XVI вв., городской и земледельческой культуре, исторической географии Семиречья, Средневековом Казахстане.

Труд Мирзы Хайдара «Тарих-и Рашиди» получил широкое распространение на Востоке. В настоящее время его списки есть во многих рукописе хранилищах мира.

В XVIII - XIX вв. «Тарих-и Рашиди» Мирзы Хайдара был переведен на уйгурский язык Мухаммад Садиком Кашгари и Мухаммад Нийазом Абдалгафуром. Список перевода с продолжением истории до середины XIX в. хранится в Институте востоковедения АН РУЗ.

Из западноевропейских ученых впервые сочинение Мухаммад Хайдара привлек к своим исследованиям В. Эрскин. Он воспользовался его сведениями при освещении истории Центральной Азии и Восточного Туркестана XV - XVI вв., привел выдержки из «Тарих-и Рашиди» при изложении истории моголов и дал ссылки на эту книгу в своих комментариях. В дальнейшем материалы из «Тарих-и Рашиди» по истории моголов, Центральной Азии и Восточного Туркестана были использованы в трудах Г. М. Эллиота и в книге Скрайна.

Широкую известность среди западноевропейских ориенталистов сочинение «Тарих-и Рашиди» получило после выхода в свет в 1895 г. его английского перевода, осуществленного Е. Д. Россом.

В.В.Бартольд отозвался на данное издание рецензией, в которой приветствовал появление в свет труда Мухаммад Хайдара в английском переводе и одновременно указывал на некоторые неточности в нем и недостатки.

Русских востоковедов сочинение «Тарих-и Рашиди» Мирзы Хайдара привлекло еще задолго до появления его английского издания. Впервые как основной и ценный источник его использовал в своем труде В. В. Вельяминов-Зернов. После него сведениями данного сочинения пользовались А. Н. Куропаткин в своем историко-географическом очерке о Кашгарии и В. И. Масальский при описании Туркестанского края.

В последующий период из «Тарих-и Рашиди» были извлечены и изданы в двух сборниках материалы о казахах, а ряд таких исследователей истории казахов, как В. Л. Вяткин, Т. И. Султанов, К. А. Пищулина, привлекли данные Мухаммад Хайдара к своим трудам.

Сведения Мухаммад Хайдара о киргизах вошли в такой фундаментальный труд, как «История Киргизии», в котором глава «Феодальная раздробленность на Тянь-Шане во второй половине XIV -- начале XVI в.» полностью основана на «Тарих-и Рашиди», а также использованы в работах К. И. Петрова и С. М. Абрамзона.

Материалы Мухаммад Хайдара по истории Моголистана привлечены в работах Б. А. Ахмедова, О. Ф. Акимовича и К. А. Пищулиной. Обращались к «Тарих-и Рашиди» и составители «Истории народов Узбекистана» и последующих ее изданий при освещении вопросов о происхождении узбеков и событий, связанных с Шейбани ханом.

Не прошли мимо «Тарих-и Рашиди» историки и при изучении кочевых племен Центральной Азии, их откочевок и военных дружин, а также в решении вопроса о происхождении термина "казах".

Свидетельства Мухаммад Хайдара об участии туркмен в битве при Кул-Малике в 1512 г. приведены в «Материалах по истории туркмен и Туркмении»; его сведения об уйгурах использованы и в работе Д.И.Тихонова.

К труду Мухаммад Хайдара обращались историки и при освещении некоторых социально-политических вопросов той далекой эпохи. Так, исследователь эпохи правления Бабура С. А. Азимджанова при изложении вопроса о применении рабского труда во второй половине XV в. в феодальном обществе Тимуридов преимущественно опиралась на сведения, извлеченные ею из «Тарих-и Рашиди».

Богатый материал, содержащийся в сочинении Мухаммад Хайдара, широко используют и археологи при изучении средневековых городов Центральной Азии. Обращаются к «Тарих-и Рашиди» и уйгурские историки, ибо значительная часть данного труда посвящена вопросам истории Кашгара.

И, наконец, «Тарих-и Рашиди» послужил основным источником для ряда исследовательских работ В. В. Бартольда, который привлек сведения Мухаммад Хайдара ко многим своим научным публикациям, посвященным политической истории, истории культуры, городов, этнических групп и народов Центральной Азии.

Исторический труд «Тарих-и Рашиди» Мирза Хайдар писал в Кашмире на протяжении нескольких лет. Сочинение состоит из двух частей – «дафтаров» (книг). Первый, в котором в систематическом порядке излагается история ханов-Чагатаидов Моголистана и Кашгарии со времени Туглук Тимура (год вступления на престол 1347-1348 г.) до Абдаррашид хана (1533 год - начало правления), был написан в 1546 г., позже второго. Второй «дафтар», заверченный в 1541-1542 гг., по объему почти в четыре раза превышает первый и представляет собой мемуары автора, которые наряду с известным сочинением Захираддин Мухаммад Бабура «Бабур-наме», написанном на узбекском языке, является образцом мемуарной литературы XVI в. на фарси.

Оба этих автора принадлежали к одному и тому же правящему кругу людей, даже были двоюродными братьями. Захираддин Мухаммад Бабура - известный

правитель ряда центральноазиатских областей, основатель государства Бабуридов в Индии, был образованным человеком, оставившим яркий след в истории культуры народов Центральной Азии. Мирза Хайдар, как и Бабур, был высокообразованным человеком своего времени, сочинял стихи, которыми изобилуют его мемуары. Оба труда и «Бабур-наме», и «Тарих-и Рашиди» - написанные на основе личных наблюдений; авторов, освещают один и тот же исторический период, часто касаются одних и тех же событий и лиц и существенно дополняют друг друга.

Выдающийся исследователь истории Центральной Азии В.В.Бартольд писал о том, что труд Мирзы Хайдара во многом напоминает записки его двоюродного брата Бабура, ибо историческое повествование Мирзы Хайдара отличается такой же правдивостью и беспристрастностью, а главы географического содержания - такой же ясностью и наглядностью.

Сопоставляя оба сочинения, историки приходят к выводу о том, что, хотя по систематичности изложения, точности хронологии, описанию мелких деталей «Тарих-и Рашиди» и уступает «Бабур-наме», в первом содержатся уникальные сведения по истории Моголистана и ни один источник их почти не дублирует, в то время как события, нашедшие отражение в «Бабур-наме», в значительной мере получили освещение в ряде других сочинений. Однако если «Бабур-наме» Захираддина Мухаммада Бабура неоднократно издавалось в тексте и в переводах на современные европейские языки, то «Тарих-и Рашиди» Мирзы Хайдара, кроме ряда извлечений из него, полностью увидел свет только в английском переводе Росса в прошлом столетии (1895г.), переизданном без изменений в 1972г.

Мемуарная и историческая части «Тарих-и Рашиди» представляют собой единое и неразрывное целое. Так, история современных автору могольских ханов, начиная с Йунус хана, во второй книге сочинения иногда описывается с большими подробностями, чем в первой, и Мирза Хайдар в таких случаях отмечает, что «эти события изложены во втором «дафтаре».

Во вступлении к первому «дафтару» Мирза Хайдар оговаривает три причины, по которым он дал сочинению название «Тарих-и Рашиди»: первая - в честь шейха Аршададдина, обратившего в ислам Туглук Тимура; вторая - в честь правильного пути (рушд), по которому вел свой народ Туглук Тимур, и третья - в честь могольского хана Абдаррашида.

Значимость сочинения «Тарих-и Рашиди» Мирзы Хайдара для исторической науки весьма велика, о чем свидетельствует постоянное обращение к нему исследователей истории Центральной Азии и сопредельных стран XVI в. Так, известный историк Востока В. В. Бартольд назвал "Та"рих-и Рашиди" едва ли не самым любопытным памятником мусульманской исторической литературы XVI в. и одним из важнейших источников по истории Восточного Туркестана. Исследователь истории Центральной Азии П. П. Иванов писал, что «Тарих-и Рашиди» - единственный источник, на котором основываются наши сведения о жизни Моголистана XV - XVI вв.

Русский востоковед В. В. Вельяминов-Зернов так отзывался о данном сочинении: «Тарих-и Рашиди», в особенности вторая часть его, составляет труд весьма значительный: «Это - источник единственный в своем роде для позднейшей

истории Джагатаидов. Рассказ его везде добросовестен и отчетлив. Впрочем, этих достоинств и следовало ожидать от автора "«Тарих-и Рашиди». Само общественное положение его давало ему возможность знать происшествия и изображать их а настоящем виде».

Историческое наследие ученого проникнуто размышлениями о добродетели, нравственности, о духовном совершенствовании человека. В книге "Казахи. Исторические личности" имя Мирзы Мухаммед Хайдара Дулати названо и числе людей, составивших «золотой фонд» нации, тех, «кто оставил неизгладимый отпечаток и яркий след в истории и духовной культуре казахского народа». Мы уверены, что изучение педагогических идей великого мыслителя пополнит и обогатит сокровищницу национальной культуры Казахстана.

Из творчества Мухаммед Хайдара Дулати следует, если государство хочет быть независимым, а люди свободными, необходимо, чтобы народ обладал общенациональной идеей, стоящей выше других корыстных интересов и выгод. То есть, народ, глубоко осознающий общенациональные интересы целеустремленно преодолевает трудности и невзгоды. Эти мысли созвучны с требованиями сегодняшнего дня.

Поэтому изучение жизни и творчества Мухаммед Хайдара Дулати способствует формированию у подрастающего поколения чувства национальной гордости и национального достоинства.

Творческое наследие Мирзы Хайдара получило всемирное признание и высочайшую оценку. Трудно переоценить его вклад в развитие науки, культуры и литературы стран Центральной Азии. Ученые многих стран мира справедливо считают, что истоки казахской исторической науки невозможно представить без классического труда М.Х. Дулати «Тарих-и Рашиди».

«Тарихи-и-Рашиди», является бесценным классическим наследием, отражающим историческую действительность народов Центральной Азии.

В произведении много ценных сведений об истории, этнографии и географии, литературе и культуре народов Центральной Азии XIII-XVI веков.

Список литературы

1. Бабур З. Бабур – наме. Госиздат. Уз ССР, 1948.
2. Бартольд В.В. Иран. Исторический обзор. Соч. Т.7. М., 1971. С. 309.
3. Дулати М.Х. Тарих-и Рашиди (Рашидова история): Перевод с персидского языка, 2-ое изд., доп. – Алматы: Санат, 1999.
4. Духовное наследие М.Х. Дулати и современность, сборник научных статей. – Тараз, 2003. – С. 62-66.
5. Канаев С., Удалкин А. Суфизм и Ясави // Мысль. – 1998. – № 10.
6. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (с древнейших времен до конца 18 в.). – М.: Педагогика, 1989. – 479 с.
7. Суфизм в контексте мировой культуры. – М.: Наука, 1989. – 384 с.

ШТРИХИ К ПОРТРЕТУ Д.А.КУНАЕВА

Утеубаев М.Т.

кандидат исторических наук, профессор Российской академии естествознания, ассоциированный профессор кафедры социально-гуманитарных дисциплин Экибастузский инженерно-технический институт имени академика К.И.Сатпаева, г. Экибастуз, Казахстан.

В этом году крупному государственному и общественному деятелю Казахстана, трижды Герою Социалистического Труда, академику Динмухамеду Ахмедовичу Кунаеву (1912 – 1993 гг.) исполнилось бы 110 лет.

В исторической летописи любого народа есть немало крупных личностей, о которых говорят: «Великий сын своей земли». Таким великим сыном казахского народа является крупный государственный деятель нашей Родины – Динмухамед Кунаев. Его имя по праву вписано золотыми буквами в историю Казахстана.

Сегодня независимый Казахстан – уважаемое и авторитетное государство в мире, признанная модель общенационального единства и общественного согласия. И в этом есть немалая заслуга тех, кто в сложное и переломное историческое время, прилагал величайшие усилия, чтобы сохранить, укрепить, развить и приумножить богатейший потенциал республики, стремился обеспечить достойное будущее соотечественникам. И Динмухамед Кунаев был одним из достойных фигур из плеяды тех великих личностей на звездном небосклоне отечественной истории.

Чтобы лучше понять глубину и масштаб личности Д.А.Кунаева остановимся на некоторых фактах его трудовой биографии.

Динмухамед Ахмедович Кунаев родился 12 января 1912 года в г. Алма-Ате. В 1936 году окончил Московский институт цветных металлов и золота. Получив специальность горного инженера, начал трудовую деятельность в тресте «Прибалхашстрой». Руководил крупнейшими в стране промышленными предприятиями. Был директором Коунрадского и Риддерского рудника.

Д.А.Кунаев - Президент Академии наук Казахстана в 1952 – 1955 годах, которая под его руководством проводила научные исследования с целью развития и совершенствования промышленности и сельского хозяйства, более эффективного использования природных ресурсов Казахстана.

Доктор технических наук, академик. Опубликовал около 200 научных трудов. Председатель Совета Министров республики в 1955 – 1960 годах.

Д.А.Кунаев - Первый секретарь Центрального Комитета Коммунистической партии Казахстана в 1960-1962 и 1964-1986 годы.

Д.А.Кунаев являлся на протяжении многих лет членом Политбюро ЦК КПСС, 25 лет был депутатом Верховного Совета СССР и республики.

Трижды Герой Социалистического Труда, был награжден 8 орденами Ленина, другими орденами и медалями СССР и зарубежных стран.

Автор книг: «О моем времени» (1992), «От Сталина до Горбачева» (1994).

Становление личности Динмухамеда Кунаева проходило в суровых условиях сталинской эпохи, в рамках централизованной административной системы. Его судьба складывалась под влиянием социально-экономических процессов, для которых были характерны, с одной стороны, всеобщий оптимизм, энтузиазм и негибкая вера народа в идеалы социализма, с другой - репрессии, волевые командные решения системы, "выжигающие" историю, культуру и традиции целых народов СССР.

Д. Кунаев как первый руководитель республики внес значительный вклад в социально-экономическое развитие Казахстана. Программа развития была направлена на становление промышленного производства, сельского хозяйства, интенсивное строительство. Благоприятные социально-экономические условия обусловили успешное демографическое развитие населения. С целью повышения качества руководства были организованы новые три области, возникли тысячи населенных пунктов, из них - 43 города, в том числе, когда Д. Кунаев был главой правительства республики, Экибастуз получил статус города. Огромное внимание Д.А. Кунаев уделял развитию Павлодар-Экибастузского топливно-энергетического комплекса. Он хорошо понимал, какое огромное значение будет играть угольный Экибастуз в экономике страны. Д.А.Кунаев много раз бывал в Экибастузе и Павлодарской области и других регионах Казахстана. В Экибастузе он посещал промышленные предприятия, угольные разрезы и электростанции. Именно при активном и деятельном участии первого секретаря ЦК Компартии Казахстана Экибастуз стал крупнейшим центром топливно-энергетического комплекса СССР и республики. Неслучайно, в 1982 году лидер партийной организации республики Д.А.Кунаев по праву и заслуженно стал почетным гражданином г. Экибастуза.

Особое внимание при Д. Кунаеве уделялось формированию научного потенциала республики. Мало кто знает о таком историческом факте: Динмухамед Кунаев будучи кандидатом наук в 40 лет (1952 г.) становится академиком и Президентом Академии наук Казахстана.

А в 1968 году первый секретарь ЦК Компартии Казахстана Д.А.Кунаев получает ученую степень доктора технических наук.

Профессиональный путь молодого инженера начался после окончания в 1936 году Московского института цветных металлов и золота, когда он получил направление на Балхашскую стройку. Пройдя трудовой путь от рядового машиниста до главного инженера рудника, Кунаев стал высокопрофессиональным руководителем-промышленником. В ноябре 1938 года была получена первая балхашская медь. Д.А. Кунаев был удостоен первой государственной награды - медали «За трудовое отличие».

В сентябре 1939 года Д.А. Кунаев был назначен директором Риддерского рудника. За короткий период новый директор рудника вывел его из отстающих в передовые, многократно увеличив объемы производства.

В апреле 1942 году в условиях военного времени Д. Кунаев был назначен заместителем Председателя Правительства республики. В 1949 г. на IV съезде коммунистов Казахстана он был выбран членом ЦК партии.

В 1948 году Д.А.Кунаев защищает диссертацию на соискание ученой степени кандидата технических наук.

В 1952 году Динмухамед Ахметович Кунаев был избран учеными Президентом Академии наук Казахстана.

В марте 1955 году Д.А. Кунаев был утвержден Председателем Совета Министров республики.

В этот период были организованы министерства цветной металлургии, строительно-монтажных работ, геологии, энергетики и др.

В 1955 году первым секретарем ЦК КПК был избран Л.И. Брежнев. Началась целинная эпопея. Освоение целинных земель сопровождалось массовой миграцией населения из союзных республик. Целина оказала эпохальное влияние на экономическое развитие Казахстана, изменив не только структуру экономики, но и общую социально-демографическую картину республики. Вспомним, что именно при деятельности Д.А.Кунаева республика несмотря на сложные природно-климатические условия многократно добывалась на постоянной основе ежегодного прироста знаменитого казахстанского «миллиарда пудов» хлеба.

Казахстан, являясь частью советской метрополии, представлял собой яркий пример «лаборатории дружбы народов». В советской прессе республику называли «планетой ста языков».

19 января 1960 году на Пленуме ЦК КПК Д.А. Кунаев единогласно был избран Первым секретарем ЦК Компартии Казахстана.

В декабре 1962 года Д. Кунаева вновь назначили Председателем Совета Министров республики, что было вызвано острым конфликтом с Первым секретарем ЦК КПСС Н.С.Хрущевым. Свидетельством этого является то, что он не следовал покорно и бездумно в русле господствующей политики центра, ему удалось вернуть Казахстану часть исконных казахских земель, насильно переданных Н.С.Хрущевым Узбекистану в начале 60-х годов. И самое главное: если на карту ставилась судьба Казахстана – Кунаев боролся в открытую, не признавая авторитетов. В этом заключалась его миссия как государственника и патриота Казахстана.

В октябре 1964 года Д.А. Кунаев находился в Москве и присутствовал на Пленуме ЦК КПСС, освободившем от должности Первого секретаря ЦК КПСС Никиты Хрущева и избравшим на этот пост Леонида Брежнева.

7 декабря 1964 года в Алма-Ате на расширенном Пленуме ЦК КПК партийным лидером Казахстана во второй раз единогласно был избран Динмухамед Кунаев.

В 1986 году состоялся XVI съезд Компартии Казахстана - последний под руководством главы республики Д.А. Кунаева. Осенью 1986 года Д. Кунаев вручил М.Горбачеву заявление с просьбой рассмотрения вопроса о выходе на пенсию. Генеральный секретарь ЦК КПСС М.С.Горбачев безоговорочно поддержал его просьбу. Фактически, он санкционировал кампанию дискредитации Кунаева, имевшую место после декабрьских событий 1986 г.

16 декабря 1986 года состоялся Пленум ЦК КПК, проводивший Кунаева на пенсию.

Динмухамед Кунаев был крупным ученым в области горного дела, талантливым организатором, многое сделал для развития Академии наук республики. Под его руководством проведены важные мероприятия по развертыванию деятельности научных учреждений, укреплению их квалифицированными кадрами, усилению связи науки с производством, а также по повышению культуры казахского народа. Его труды посвящены важнейшим вопросам теории и практики разработки месторождений открытым способом, актуальным проблемам социалистического строительства. Опубликовано около 200 научных работ Д.Кунаева. В их числе – «Разработка Коунрадского месторождения медных руд» (1949 г.), «Советский Казахстан» (1978-1980 гг.) и другие. Вспоминая о совместной работе с Д.А. Кунаевым, Президент страны Нурсултан Назарбаев так сказал: «Динмухамед Кунаев в истории Казахстана, безусловно, остается как крупная политическая фигура».

Д.А.Кунаев - академик, трижды Герой Социалистического Труда, награжденный восемью орденами Ленина, член Политбюро ЦК КПСС, первый секретарь ЦК КП Казахстана, он сполна оправдал эти высокие награды, звания, ученые степени, научные регалии и доверие, отработал все почести в течение всей жизни своим неустанным титаническим трудом.

За годы его деятельности производительные силы республики выросли более чем на 700 %. Иными словами, заново создано семь Казахстанов. Объем промышленности вырос в 9 раз, сельского хозяйства - в 6 раз, капитальное строительство - в 8 раз. Он вкладывал свои широчайшие знания, богатый опыт в развитие экономики и культуры Казахстана. Как и все политические лидеры того времени, Д.А. Кунаев прошел все стадии партийной деятельности, первоначально проработав на производстве, затем перейдя на партийную работу. Политическое долгожительство и жизнеспособность Д.А.Кунаева многие политические исследователи связывают с его личной дружбой с Л.И. Брежневым. Однако, отличительные способности его характера, ума, психологического склада, интеллекта, эрудиции и глубокой образованности выделяют его в ряду политических руководителей того времени. Не потеряв своего лица, Динмухамед Кунаев сохранил авторитет среди народа, у которого пользовался поддержкой и высоким заслуженным уважением.

Динмухамед Кунаев был великим государственным деятелем своего времени. Несмотря на то, что время его пребывания у власти было сложным и противоречивым, он вложил много труда в развитие экономики, социальной сферы, науки, национальной культуры. Находясь на высших постах, Д.Кунаев ни на минуту не забывал об интересах народа, его будущем.

Самое ценное качество руководителя – это умение расположить к себе собеседника. Этим качеством в полной мере обладал Д.А.Кунаев. Отличительной особенностью характера Д.Кунаева было умение ставить себя на место того человека, кто обращался к нему с просьбой. Он был не просто первым лидером республики, но при этом духовным наставником нации. Д.А.Кунаев умел радоваться жизни, умел с достоинством переживать невзгоды. Был очень тактичным и деликатным в отношениях с гражданами. Особое отношение было у него к людям искусства, науки и литературы. Он проявлял о них постоянную

заботу, остро реагировал на их нужды и запросы. Не раз поднимал он вопросы развития науки и культуры в республике. Не раз говорил о необходимости обогащения казахской литературы и искусства достижениями мировой культуры.

Д. Кунаев был целеустремленным человеком с нестигаемым характером. Он неукоснительно следовал жизненным принципам, которые выработал для себя еще в юности. «Поставить перед собой реальную цель – и достигнуть ее. Без цели нет человека».

Динмухамед Ахмедович Кунаев любил созидать, строить красиво, быстро и качественно. На его счету сотни, тысячи благородных дел для республики и народа Казахстана. Своим участием он мог не заставлять, а зажечь любого человека на благородное дело – созидание для народа.

Спокойный характер Лидера республики создавал деловую и спокойную обстановку в аппарате ЦК партии. Он был противником кампанейщины, не устраивал разгоны, умел слушать иную точку зрения.

За время руководства Д.Кунаева экономический потенциал республики возрос в 7 раз. Свое высокое положение Д.Кунаев умело использовал для поступательного развития экономики, науки и культуры Казахстана.

В течение четверти века успешного руководства республикой Динмухамед Ахмедович Кунаев проявил себя человеком высочайшей культуры, гуманным, интеллигентным, мудрым, знающим народные традиции, незаурядным человеком с глубокими знаниями и нравственным мышлением.

По воспоминаниям современников Д.А.Кунаев был скромн в быту и жизни и в свободное от работы время любил прогуливаться по улицам и проспектам г. Алма-Аты.

Великий гражданин, сумевший остаться в сложные времена честным сыном своего народа, Д.А.Кунаев умер 22 августа 1993 года на 82 году жизни. Безусловно, Динмухамед Кунаев прочно занял свое достойное место в истории Казахстана XX века. Имя Д.А.Кунаева сохранится в памяти благодарного народа.

В Казахстане много делается для увековечения памяти великого сына казахского народа Динмухамеда Кунаева.

Указом Первого Президента страны Нурсултана Назарбаева в августе 1993 года именем Д.А.Кунаева назван Институт горного дела. Создан мемориальный дом-музей Д.А.Кунаева и благотворительный фонд имени Д.А.Кунаева.

В Астане, Алма-Ате, Таразе, Талдыкоргане его именем названы улицы. В г. Экибастузе есть проспект имени Д. А. Кунаева.

Имя Д.А.Кунаева носит Евразийская юридическая академия.

Наследие Динмухамеда Кунаева является национальным достоянием республики, его имя по праву вошло в золотой фонд истории Казахстана.

ТЕНДЕНЦИИ И ОСОБЕННОСТИ ВЕДЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ ВОЙНЫ ПРОТИВ ВЕНЕСУЭЛЫ В ПЕРИОД КОНСТИТУЦИОННОГО КРИЗИСА ГОСУДАРСТВА

Лучинский Юрий Викторович

доктор филологических наук, профессор,
заведующий кафедрой истории и правового регулирования массовых
коммуникаций факультета журналистики ФГБОУ ВО «Кубанский
государственный университет», Россия

Потапович Олег Евгеньевич

студент III курса,
ФГБОУ ВО «Кубанский государственный университет», Россия

Аннотация. В статье рассматриваются процессы возникновения и развития информационного противостояния против Венесуэлы в рамках конституционного кризиса, в котором находится латиноамериканское государство. Исследуются особенности ведения информационной войны, методы, применяемые при противоборстве, выделяются тенденции и ключевые приёмы, используемые для манипулирования общественным сознанием. Выводы формулируются на основании анализа материалов средств массовой информации разных государств, в том числе публикаций СМИ Венесуэлы.

Ключевые слова: Венесуэла, США, информационная война, Николас Мадуро, Дональд Трамп, дезинформация, информационное противостояние, глобальное информационное пространство.

Конец XX – начало XXI вв. принято считать временем возникновения и оформления культуры нового типа – информационной культуры. К этому привело развитие СМИ, компьютерных технологий, начало формирования глобальной коммуникации, глобального информационного пространства. В это же время появляются практически неограниченные возможности для производства и оперативного распространения информации, способы её накопления. Однако наряду с позитивным значением эти тенденции приводят и к негативным последствиям: так, значительно возросли возможности манипулирования общественным сознанием, зомбирования масс при помощи инновационных методик воздействия на них.

Нельзя исключать, что к манипулированию массами прибегают политические силы, стремясь при помощи методик ведения информационной войны склонить мировое сообщество на выгодную себе сторону. Ярким

примером ведения войны такого типа является «конституционный кризис» в Венесуэле, как принято называть в СМИ возникший в начале 2019 года конфликт между официальным правительством и оппозицией латиноамериканского государства.

Ситуацию, сложившуюся в Венесуэле, разные мировые СМИ, в том числе и СМИ России, называют неудавшейся «цветной революцией», которой, по утверждению средств массовой информации разных регионов (в первую очередь – венесуэльских) не преминули воспользоваться Соединенные Штаты Америки, начавшие вести против латиноамериканского государства, а точнее, против его конституционного избранного, легитимного правительства и президента Николаса Мадуро, полноценную информационную войну, или, как выразился сам президент в одном из своих интервью, «войну нового типа».

Герман Горрайс Лопес, корреспондент СМИ Венесуэлы «Telesur TV», в качестве важнейшей причины заинтересованности США в ситуации внутри его страны, приведшей к ведению информационного противодействия, называет заключение между Венесуэлой и Китаем договора.

Согласно этому договору, «Sinopet», китайская интегрированная нефтяная и химическая компания, проспонсирует добычу нефти в Венесуэле. Финансовая помощь Китая позволит государству увеличить добычу нефти до 200 000 баррелей ежедневно, что в свою очередь ставит под удар геополитику Соединенных Штатов, в том числе и в области энергоснабжения. Таким образом, по мнению корреспондента «Telesur TV», США будет выгодно свергнуть президента Н. Мадуро – в том числе для того, чтобы отрезать Китай от мощного источника снабжения энергией [1].

Еще в 2017 году этот же корреспондент предсказал развитие событий в Венесуэле, которое можно было наблюдать на протяжении всего 2019 года. Так, Г. Лопес утверждал: «Итак, после интенсивной и планомерной кампании по дестабилизации, которая будет включать в себя резкое сокращение закупок нефти у Венесуэлы с нескрываемой целью экономического удушения правительства Мадуро, обвала цен на нефть, искусственно созданного дефицита товаров первой необходимости и раздувания в прессе проблемы безопасности гражданского населения, процесс преследования и свержения Мадуро завершится обращением к армии встать на защиту отечества в соответствии с планом действий, разработанным ЦРУ» [1].

В январе 2019 года Венесуэлу поразил так называемый «конституционный кризис», возникший в результате громкого заявления лидера контролируемой оппозицией Национальной ассамблеи Хуана Гуайдо, который провозгласил себя исполняющим обязанности президента Венесуэлы, а также обвинил нынешнее правительство в том, что результаты выборов были сфальсифицированы, а потому Николас Мадуро не может являться законно избранным президентом.

После этого заявления США открыто сообщили, что начинают кампанию, ставящую своей целью отстранить от власти президента Н. Мадуро, тем самым официально подтверждая начало ведения информационной войны против Венесуэлы, для которой был избран формальный повод.

Арсенал средств США, используемых для информационного противодействия, включает в себя как простейшие приёмы типа дозирования информации и её специального структурирования, так и сложные, включающие в себя, например, деморализующие информационные акции.

Важно уточнить, что наиболее заметным и регулярно используемым является метод дезинформации, или сообщения заведомо ложных сведений. Так, например, официальный представитель МИД России М. Захарова опровергла ложную информацию, транслируемую американскими и британскими СМИ, о том, что Россия убедила президента Н. Мадуро временно не покидать территорию Венесуэлы, а также о том, что лидер республики просил политического убежища в РФ [2]. М. Захарова назвала при этом действия США «агрессивной риторикой».

Распространяемые с подачи США fake-news направлены на то, чтобы показать жителям Венесуэлы, что избранный ими глава государства предаёт свою страну, что в свою очередь должно вызвать деморализацию мирных жителей. М. Захарова, а также другие политики отмечают, что аналогичным образом США действовали во время ведения информационной войны в Сирии.

Подрывной акцией США можно считать попытку отправить в Венесуэлу гуманитарную помощь, которую не просило правительство страны (при этом важно отметить, что санкции, введённые США против Венесуэлы, усугубили экономическую ситуацию в стране и привели к острому дефициту медикаментов и продуктов питания, что некоторые современники называют «новым голодомором» [3]). При этом появление гуманитарной помощи ознаменовало бы официальное вторжение США на территорию Венесуэлы. Относительно этого факта высказывается корреспондент испанского электронного издания «Estrategia» Хуан Альберто Санчес Марин, утверждающий, что продовольствие и медикаменты, поставляемые организацией USAID, которая должна была привезти помощь в Венесуэлу, «негодного качества». При этом автор вспоминает гуманитарное вмешательство НАТО на территорию Югославии, где бомбардировка государства была названа «гуманитарной интервенцией», проводя аналогию с венесуэльским вопросом [4].

Важно уточнить, что по мнению ряда исследователей, в частности, уже упомянутого выше корреспондента «Estrategia», США пользуются также методами информационного вмешательства в управление технологическими процессами ради попытки инициирования техногенной катастрофы. В данном случае речь идёт о массовом выходе из строя электросетей, в том числе и аварийных генераторов, в результате чего погибло множество жителей Венесуэлы, в том числе пациенты обесточенных медицинских учреждений.

Стоит отметить, что информационные атаки, ставящие своей целью деморализовать жителей страны, подорвать доверие к конституционно избранному президенту и правительству Венесуэлы, спровоцировать новую волну акций протестов и попыток свергнуть действующую власть, со стороны Америки направлены не только на жителей Венесуэлы, находящихся на данный момент на территории латиноамериканского государства, но и на тех граждан страны, которые живут и работают в США.

При этом эксперты-политологи, а также корреспонденты зарубежных и венесуэльских СМИ утверждают, что США ведёт информационную войну совершенно открыто и во многом непродуманно. Так, например, корреспондент «РИА Новости» И. Алкснис отмечает, что в результате заявлений госсекретаря США М. Помпео напрашивается вывод, что «...в случае Венесуэлы Штаты практически вышли из-за кулис и, не скрываясь, демонстрируют себя как организатора, режиссера и драйвера происходящего (*цветной революции, - прим. автора*)» [5].

Аналогичное мнение транслируется многими зарубежными СМИ, в частности, испанским изданием «Estrategia», мексиканским «La Jornada», азербайджанским «Naqqin.az», которые также утверждают, что промахи США при ведении информационной войны и неудачи в дестабилизации обстановки в Венесуэле постепенно приводят Америку к единственно возможному варианту достижения изначально поставленных целей по свержению конституционно избранного президента, а именно к вооруженному вторжению и открытому конфликту.

Список литературы:

1. Венесуэла как побочная жертва холодной войны между США и Россией. Герман Горрайс Лопес, Telesur TV // ИноСМИ.ru [Электронный ресурс] - URL: <https://inosmi.ru/politic/20170506/239300154.html> (дата обращения: 11.01.2022).
2. Захарова заявила, что США стараются посеять панику и страх в Венесуэле/ ТАСС // tass.ru [Электронный ресурс] - URL: <https://tass.ru/politika/6396064> (дата обращения: 11.01.2022).
3. Бернардино Эррера Леон. «Tal Cual» (Венесуэла). Голодомор // ИноСМИ.ru [Электронный ресурс] - URL: <https://inosmi.ru/economic/20190911/245805044.html> (дата обращения: 11.01.2022).
4. Хуан Альберто Санчес Марин. Три печальных фиаско венесуэльской оппозиции. Estrategia (Испания) // ИноСМИ.ru [Электронный ресурс] - URL: <https://inosmi.ru/politic/20190530/245174378.html> (дата обращения: 11.01.2022).
5. Вероятность вторжения в Венесуэлу растёт, и в нём обвинят Россию. И. Алкснис. РИА Новости. // ria.ru [Электронный ресурс] - URL: <https://ria.ru/20190313/1551726785.html?in=t> (дата обращения: 11.01.2022).

ФАХОВІ КОМПЕТЕНЦІЇ РЕДАКТОРА В ІНТЕРНЕТІ

Куценко Людмила Василівна

кандидат філологічних наук, доцент
доцент кафедри видавничої справи та міжкультурної комунікації
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

Терханова Олена Василівна

кандидат філологічних наук, доцент
методист I категорії Міжгалузевого навчально-наукового інституту
безперервної очно-дистанційної освіти
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна

Професійні обов'язки редактора в сучасних онлайн-засобах масової комунікації змінилися порівняно з роботою такого фахівця в редакціях традиційних друкованих ЗМІ. Основна увага в ланці редакційно-видавничого процесу змістилась із авторського оригіналу як основного об'єкта редакторського аналізу до власне контенту, який в Інтернеті набуває рис мультимедійності. У книзі «Редагування в засобах масової інформації» А. Капелюшний пише про те, що навіть за найширшого тлумачення обов'язків редактора, аналіз, оцінка та правка тексту є головними завданнями, що стоять перед таким фахівцем [1, с. 25]. Утім, як свідчить досвід сучасних онлайн-видань, у світі та Україні сьогодні саме мультимедійне змістове наповнення стає ключовою одиницею матеріалу для різних платформ, у яких існує певне ЗМІ (наприклад, онлайн-варіант ЗМІ, канал на відеосервісі YouTube, сторінки видання в соцмережах Facebook, Instagram тощо).

Активний розвиток галузі інтернет-технологій спричинив таку ситуацію, коли мати власний веб-сайт вже є не справою престижу, а першочерговою необхідністю. Сьогодні працює формула: якщо вас немає в Інтернеті, вас немає взагалі.

Хоча засобам масової комунікації, що існують в Інтернеті, вже близько тридцяти років, вагома частина дослідників продовжують послуговуватися тією теоретичною базою, що була розроблена для друкованих ЗМІ. Як наслідок, неврахування процесів технологічного розвитку, що супроводжують увесь сучасний медіапростір, може призводити до неправильного розуміння редакційних ролей.

Показовим фактом є те, що у вересні 2012 р. Міністерство соціальної політики включило професію «Редактор мультимедійних видань засобів масової інформації» до Національного Класифікатора України «Класифікатор професій» ДК 003:2010 [2].

В українських реаліях у більшості випадків редакторами, що працюють у мережі, стають самоуки, оскільки у вишах не приділяють достатньо уваги фаховій підготовці редактора, що працюватиме виключно в умовах онлайн-медіаринку. Вагому частку фахівців із веб-редагування становлять

також колишні редактори друкованих ЗМІ, що певним чином потребують перекваліфікації.

Досі відкритим залишається питання про те, як називати фахівця, що займається редагуванням мережевих ресурсів.

Звернімося до етимології слова «редактор». У варіанті *redactor* (походить від латинського «*redactoris*») воно дослівно означає «той, хто приводить до ладу»; у варіанті *editor* (від латинського «*editionem*») позначає «того, хто продукує».

Більшість сучасних тлумачних словників української мови дають переважно такі дефініції слова «редактор»: 1. Той, хто займається редагуванням тексту; 2. Той, хто керує видавництвом (виданням), визначає його спрямування та зміст; 3. Комп'ютерна програма для редагування.

Щодо роботи редактора в онлайн-ових ЗМІ на позначення цієї спеціальності сьогодні найчастіше вживають назви «редактор сайту», «інтернет-редактор», «контент-редактор», «веб-редактор», «контент-менеджер», «редактор потоку новин», «редактор мультимедійного контенту» тощо.

Поняття «веб-редактор» позначає не тільки спеціаліста, який редагує вебсторінки та очолює підготовку до публікації журналістських повідомлень із гіпертекстовими елементами, а й спеціальні програми, що пишуть та редагують код вебсайтів і підтримують мову розмітки сторінок HTML. Через таку двозначність дефініцію «веб-редактор» на позначення редактора в Інтернеті більшість медіадослідників радять не вживати.

Також досить неоднозначною в цьому аспекті виглядає фах «контент-менеджер», оскільки в перекладі це буде «керівник змісту». Мова йде про фахівця, який наповнює сайт контентом за допомогою адміністративного вебінтерфейсу (CMS – «системи управління контентом»). До завдань такого спеціаліста не входить редагування безпосередньо, а значна частина сучасних інтернет-редакторів займається наповненням сайту контентом, якщо це передбачено посадовими обов'язками.

В австрійському Відні в травні 2017 р. проходила конференція *European Newspaper Congress*, де, зокрема, говорили про зміну традиційної ролі редактора. На позначення такого працівника в мультиплатформній редакції запропонували вживати термін «транзакційний редактор». Така назва професійної діяльності виникла тому, що фахівець має бути не тільки експертом з редагування, а й продавцем контенту для цільових аудиторій із кінцевою метою ініціювати транзакцію, тобто взаємодію з групами реципієнтів. Хоча термін «транзакційний редактор» починають вживати в країнах розвинених демократій, однак стосовно українського онлайн-ового медіаринку він все ще не застосовується активно [3].

У редакціях нового типу з'являється такий фахівець, як редактор потоку новин. До його обов'язків належить відбір актуальних та важливих новинних приводів: такий редактор розподіляє роботу між журналістами з урахуванням їхніх професійних здібностей та навичок.

Ще однією новою спеціалізацією можна назвати редактора мультимедійного контенту, який формує та перевіряє на доцільність аудіо- та відеоматеріали, що пізніше інтегрують із текстовою частиною публікації.

Терміни «редактор потоку новин», «редактор мультимедійного контенту» є вузькими спеціалізаціями. Вони можуть існувати як окрема посада в редакційному відділі, а можуть поєднуватися з обов'язками редактора сайта – усе залежить від штату та структури мережевого ЗМІ.

Деякі науковці стосовно онлайн-видань виділяють редакторів-модераторів, редакторів-фасилітаторів та редакторів-рерайтерів. Знову ж таки, мова йде про один із аспектів редакторської роботи в мережі.

Редактор-модератор займається організацією інформаційного обміну з аудиторією з метою підвищення рівня довіри до певного ЗМІ. Дослідження Інституту Ройтерз у 2015 р. підтвердило, що перевіреному джерелу інформації аудиторія довіряє втричі більше, ніж новині від пересічного користувача інтернету. Якщо користувач натрапляє на новину в соцмережі, то більшою є ймовірність переходу на неї, якщо її було опубліковано від імені великого або впізнаваного медіабренду. Редактор-модератор займається тим, що знаходить першоджерело інформації та ґрунтовно вивчає його: аналізує публікації в ЗМІ про нього, активність розповсюдження в мережі тощо.

Редактор-фасилітатор координує редакційний процес та організовує ефективну групову роботу в процесі управління дискусією та обміном думками. Мета фасилітації – узгоджувати думки всередині редакційного колективу та знаходити методи конструктивних і конкретних рішень з точки зору очікувань цільової аудиторії. Цю спеціалізацію в чистому вигляді застосовують на практиці доволі рідко.

Редактор-рерайтер стежить за ефективним функціонуванням сайту – постійним оновленням контенту, доцільним мультимедійним наповненням та інтерактивною взаємодією з аудиторією. Цінність рерайтингу полягає не в оригінальності створеного контенту, а в його компонуванні та презентації читачеві в зручному для сприйняття вигляді [4].

Якщо говорити про коло завдань, яке доводиться виконувати редакторам онлайн-ЗМІ, то його не можна схарактеризувати тільки з позицій суто редакторської роботи та управління редакційним колективом. Мультимедійний характер роботи спричинив істотне розширення обов'язків редактора, опанування ним нових ролей та навичок, що раніше не входили до компетенції такого фахівця.

Змін зазнала й структура редакції: великого значення тут набуває технічний підрозділ, відповідальний за різні аспекти роботи із сайтом. Через це інтернет-редактору доводиться мати справу із представниками професій, поява яких у традиційних ЗМІ була рідкістю та радше винятком із правил. Мова йде про веб-дизайнерів, акаунт-менеджерів, SMM-ців – спеціалістів із просування продукту в соцмережах, бігдатерів або датамайнерів, що за допомогою нових технологій намагаються аналізувати великі обсяги даних та спрощувати роботу журналістам і редакторам, щоб вони не витрачали час на збирання та перевірку статистичних даних у базах. Іноді редакторам сайта самим потрібно мати справу із таким фронтом робіт, тому бути обізнаним із технічними й технологічними особливостями та можливостями сучасного медіаринку – одна із обов'язкових передумов для успішної роботи онлайн-видання.

Сьогодні поряд із таким працівником ЗМІ, як «універсальний журналіст» ми говоримо про «універсального редактора». Однак, на думку медіадослідника дослідника А. Калмикова, такий транспрофесіоналізм не повинен виявлятися у всезнанні та всеумінні, оскільки це може призвести до втрати професійної ідентичності. Як у журналіста, так і в редактора має бути ключова компетенція. Безумовно, як вважає А. Калмиков, рівень володіння універсальними компетенціями у редактора має бути високим, але треба враховувати, що лише високий ступінь професіоналізму в одній галузі дозволяє швидко опановувати суміжні спеціальності [4].

Отже, сучасний фахівець, що обіймає посаду «редактор сайта» та подібні, оперує цілим комплексом знань та навичок, що містять власне редакторський, технологічний, маркетинговий, менеджментовий, фінансовий підходи тощо. Із цього випливає, що найбільш вдалимими дефініціями на позначення посади редактора онлайн-засобу масової комунікації в Інтернеті є «редактор сайта», «інтернет-редактор», «контент-редактор». Їх ми пропонуємо вживати як синонімічні.

Зауважимо, що в першу чергу ми привернули увагу до розгляду тих аспектів діяльності редактора, втілення яких стало можливим завдяки утвердженню панівного становища інтернету як основного комунікативного, організаційного та технологічного майданчика для онлайн-ЗМІ.

Список використаної літератури:

1. Капелюшний А. Редагування в засобах масової інформації / Анатолій Капелюшний. – Львів : Паіс, 2005. – 304 с.
2. Професії журналіст і редактор інтернет ЗМІ відтепер в Національному класифікаторі професій [Електронний ресурс] // Українська асоціація видавців періодичної преси. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://www.uapp.org/pub_pr/12529.html
3. Ільїн І. 10 трендів у розвитку медіа [Електронний ресурс] / І. Ільїн, Я. Аржанова // Neo HR. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://neohr.ru/10-trendov-v-razvitii-media>
4. Фролова В. И. О меняющейся роли редактора в эпоху обновления интернет-коммуникаций / В. И. Фролова // Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева. – 2015. – №5.

CURRENT ISSUES OF CERTAINTY OF LAW ENFORCEMENT IN THE UKRAINIAN JUDICIARY

Guyvan Petro Dmitrovich,

Professor of Poltava Institute of Business,
k. yu. Sciences, Honored Lawyer of Ukraine.

The European Court of Human Rights (ECtHR) emphasizes that the right of access to a court includes the right to a fair decision in a case. One of the elements of a fair trial and the rule of law is legal certainty. In particular, it is emphasized that legal certainty is an eclectic concept that combines a variety of requirements for the quality of law and law enforcement practice [1, p. 14-16]. The rule of law stipulates that the actions of public authorities should be limited to pre-established and announced rules, which, in particular, make it possible to provide for coercive measures to be applied by government officials in a given situation. Taking into account this approach, a person can confidently plan their actions [2, p. 90]. Great importance is attached to the certainty of temporal characteristics in the use of legal acts to regulate public relations and protect the subjective rights of the individual. Adherence to these principles is the goal of the national judicial system, as legal certainty is "one of the most important components of the rule of law and the rule of law" [3, p. 7], at its expense the protection of trust of the person to reliability of the legal position is provided.

In addition to guaranteeing the temporal stability and fairness of the rule of law (this shows the importance of the principle of legal certainty in the law-making field), legal certainty must be achieved in the field of law enforcement. The European Court uses the notion of "reasonable time" to determine the appropriate length of proceedings and to settle disputes (Article 6 § 1 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms). At the same time, the shortest term of consideration and resolution of a court case, sufficient to provide timely (without unjustified delays) judicial protection of violated rights, freedoms and interests of a person, is interpreted as reasonable. In the national Ukrainian procedural legislation one can also notice the attempts of normative solution of this issue. Yes, in Art. 210 of the CPC states that the court must begin consideration of the case on the merits no later than sixty days from the date of initiation of proceedings, and in case of extension of the preparatory proceedings - no later than the next day from the end of such period. In this case, the court considers the case on the merits within thirty days from the date of the hearing on the merits.

Based on the content of this norm, citizens would have the right to expect that the consideration of their case will always be completed within a maximum of three months. But, in fact, this article is almost dead in the Ukrainian reality, the courts almost never adhere to these temporal dimensions, and if immediately after the

adoption of new procedural codes in late 2017, they still somehow tried (though unsuccessfully) to take into account the timing of proceedings. now no one pays attention to them, the norm has become an outright farce. It is significant that even the traditional reason for this state of justice is the understaffing of the courts, which may not always work. After all, the fully staffed Supreme Court, instead of considering cases in cassation within two months, resolves disputes for years. Therefore, we see a problem that is both the unsatisfactory work of the judiciary - the High Qualifications Commission of Judges for the selection of qualified judges, and the improper organization of processes in the judiciary of Ukraine.

The works of numerous Ukrainian and foreign scholars are devoted to legal research in this field. At the same time, it cannot be considered that the analysis of the essence of a person's right to receive a court decision that meets the requirement of temporal legal certainty has received enough attention in the scientific literature. The practical and doctrinal support of this principle is still far from complete. Civilized developments of concepts on the effectiveness of timely enforcement of national institutions and the adaptation of European experience to the Ukrainian legal mechanism are still extremely insufficient. The need to introduce law enforcement uniformity in the resolution of specific cases by national courts is particularly urgent. For example, the procedure for resolving conflicting issues regarding the jurisdiction of certain court cases is unclear: what principle should be used as a basis for determining jurisdiction - the subjectivity of the parties to the dispute or its subject matter. Therefore, the question requires further research to determine the content of the commented phenomenon. Analysis of the existing law enforcement in this area and its compliance with the convention requirements for the timeliness of proceedings requires additional attention.

One of the factors that needs meticulous attention in this work is the inappropriate, in the author's opinion, the activity of the national judicial system in the issue of ensuring the legal certainty of the jurisdictional powers of its individual members. The current practice of determining the jurisdiction of disputes in conflict situations by resolving this issue at the level of cassation review of the case by the Grand Chamber of the Supreme Court, as has already become apparent, has not justified itself. First of all, a person's right to have his or her case considered within a reasonable time is significantly violated. After all, this procedure seriously affects the timing of the dispute. When the infringing entity files a lawsuit within the established and established jurisdiction of the law enforcement agency, and the court only at the stage of cassation review of the case by the Grand Chamber raises the question of the possibility of moving away from stable practice and change of jurisdiction, it delays the trial not even for months, but for years. Because the change in the position of the state in the person of its body - the Supreme Court regarding the jurisdiction of courts over certain lawsuits, firstly, leads to the cancellation of all previously adopted during a long (unfortunately, sometimes quite long) proceedings and closure, and secondly the very mechanism of the relevant decision by the Grand Chamber has also been going on for years, as practice shows. All this leads to an illegal violation of the person's right to timely proceedings.

It should also be noted that the recent trend of the Supreme Court to reject the established tradition of jurisdiction over certain cases under private law procedural regulation and replace it with public law, especially administrative, is essentially incorrect, both theoretically and methodologically. points of view. At the same time, the highest body of the Ukrainian judiciary, making such decisions, often contradicts itself and is inconsistent, not to mention the lack of basic legal logic in such verdicts. In this context, we should cite the case № 1761/41023/17, which was considered by the Grand Chamber of the Supreme Court on September 10, 2019 [4]. In it, the court abandoned the traditional concept of the priority of the substantive factor over the subjective in determining jurisdiction, which is known and applied throughout the civilized legal world, and found that the claims of depositors to recover from the guarantor (the legal concept of guarantor and its status is regulated only by private law material mechanisms) of the troubled bank should be considered in administrative proceedings. Crucial to this decision was that the guarantor, the Individual Deposit Guarantee Fund, is a public entity created by the state. Thus, contrary to common sense and established world practice, the court established the priority of the subjective factor over the essential, substantive factor that characterizes the content of the relationship in determining jurisdiction. Of course, this approach is illegal, and we will feel its negative consequences very quickly in practice. After all, continuing this concept, any disputes of a public legal entity concerning the settlement of purely civil or economic relations (collection of debts for electricity or heat, performance of works, etc.) will soon be transferred to the courts of administrative jurisdiction.

In resolving the dispute in № 761/41023/17, the Supreme Court, in particular, referred to its recent practice in similar disputes. But such links cannot be considered appropriate. First, as already pointed out, the position of the Grand Chamber of the Supreme Court in some cases on the jurisdiction of disputes cannot be considered impeccable in view of its contradiction in the spirit of modern law. Secondly, in fact, the position of the Supreme Court is far from unambiguous, the relevant arguments were investigated in this case. Thus, a careful examination of the numerous cases considered in this context by the Grand Chamber has not revealed any decision on the conflict between administrative and civil proceedings, much less established that the legal position of the Grand Chamber of the Supreme Court to the Deposit Guarantee Fund of individuals are subject to consideration in administrative courts. Because all the jurisdiction disputes considered so far by this body concerned the conflict of economic and administrative legislation on the liquidation of the troubled bank: under the bankruptcy law or within the procedures provided by the special law on the deposit guarantee system.

It was also found that in cases considered by the Grand Chamber and erroneously identified as a model for the new position of the Supreme Court, the plaintiffs' claims were administrative and legal and aimed at declaring illegal the actions of an entity authorized to perform certain administrative functions and obligations. tying him to perform certain actions. It is important that the subject of the claims and the chosen method of protection were taken into account in their consideration for the qualification of the subject jurisdiction. Therefore, since all these claims of the plaintiffs were covered by the legal regulation of Article 19 of the Code of Administrative Procedure,

as disputes of individuals or legal entities with the subject of power to appeal its decisions (regulations or acts of individual action), actions or omissions, the Grand Chamber quite rightly acknowledged that they belong to administrative jurisdiction. Therefore, the Supreme Judicial Body noted that since the Fund is a subject of power, it acts in the exercise of its jurisdiction as a special state body created for this purpose, therefore, issues related to the procedure of removing an insolvent bank from the market and its liquidation, should be considered in administrative courts. It is known that the plaintiff in case №761/41023/17 had no claims against the Fund related to his actions in the process of liquidation of Bank Mykhailivsky. So, there is no analogy here and can not be.

However, the Supreme Court is not consistent in making such decisions on the proper jurisdiction of cases. It should be noted that in some cases he makes a correct and well-founded decision in these circumstances, which really corresponds to the logic of the law and the actual state of relations. In this sense, the position is correct, which has repeatedly been defended in the decisions of the Plenum of the Supreme Court and confirmed by previous established case law that the dispute, despite the participation of the subject of power, should be considered in civil or commercial proceedings. of such a decision, the person concerned has a civil right, and the disputed legal relationship on which the claim is based is of a private law nature. In this case, the requirement to declare the decision illegal can be considered as a way to protect the violated civil rights under Art. 16 of the Civil Code of Ukraine and appear in court for civil or commercial proceedings, if the basis for filing a claim for recognition of the decision illegal is a challenge to civil property rights that arose in a particular entity as a result and after the implementation of the decision sub. of the authority.

This indisputable rule was reaffirmed by the courts of all instances in № 803/413/18 [5], including the Grand Chamber. In it, the dispute arose between the parties as a result of the contested decision, which the City Council provided Limited Liability Company (LLC) on lease of land for construction and maintenance of non-residential premises for 10 years from the date of the land lease agreement. The City Council did not exercise power management functions and acted in these relations not as a subject of power, but only as an equal participant in land relations and land owner. The Grand Chamber, agreeing with the decisions of the courts of previous instances on the civil jurisdiction of this dispute, in its decision of 30 January 2019, in particular, stated that “according to the rules for determining the jurisdiction of Article 19 Code of Administrative Procedure administrative courts applies to public law disputes, including disputes of individuals or legal entities with the subject of power to appeal its decisions (regulations or individual acts), actions or omissions, unless otherwise provided by law the procedure of court proceedings. Used in this procedural norm, the term "subject of power" means a public authority, local government, their official or official, another entity in the exercise of public authority management functions under the law, including the implementation of delegated powers, or the provision of administrative services (paragraph 7 of the first part of Article 4 of the Code of Administrative Procedure).

Article 15 of the Civil Code of Ukraine provides for the right of every person to protection of his civil rights in case of its violation, non-recognition or challenge.

Everyone has the right to the protection of his interests, which is not contrary to the general principles of civil law. According to the fourth part of Article 11 of the Civil Code in cases established by acts of civil law, civil rights and obligations arise directly from acts of public authorities, authorities of the Autonomous Republic of Crimea or local governments. Thus, the decisions of the subjects of power, which include, in particular, local governments, may be grounds for the emergence of civil rights and obligations.

According to Article 16 of the Civil Code, the methods of protection of civil rights and interests include, in particular, recognition of illegal decisions, actions or omissions of public authorities, authorities of the Autonomous Republic of Crimea or local governments, their officials and officials (paragraph 10 of the second article). . The analysis of the above rules of law shows that the SCU regulates the procedure for considering not all public law disputes, but only those that arise as a result of the exercise of administrative powers and whose consideration is not directly within the jurisdiction of other courts. These provisions do not apply to legal situations that require other jurisdictional forms of protection against alleged violations of rights or interests. In addition, it is incorrect to extend the jurisdiction of administrative courts to a dispute only because the defendant in the case is a subject of power. Determining the substantive jurisdiction of cases, courts must proceed from the essence of the right and / or interest for which the person sought, the stated requirements, the nature of the disputed legal relationship, the content and legal nature of the circumstances of the case.

A public-law dispute to which the jurisdiction of administrative courts extends is a dispute between the parties to a public-law relationship and concerns that relationship. Defining features of private law relations are legal equality and property independence of their participants, the presence of property or non-property personal interest of the subject. A dispute will be of a private nature if it is caused by a violation of private law (usually property) of a subject subject to protection in the manner prescribed by law for private law, even if the violation of private law was caused by government administrative actions or decisions of the subject power.

The decision of the subject of power, which has the characteristics of a non-normative act and expires after its implementation, may be challenged in terms of its legality, and the requirement to declare the decision illegal - to be considered in civil or commercial proceedings. the person has the right of civil and disputable legal relations on which the claim is based, have private law character. In this case, the requirement to declare the decision illegal can be considered as a way to protect the violated civil right under Article 16 of the Civil Code and sued in civil or commercial proceedings, if in fact the basis and purpose of the claim for illegal decision is contestation of civil property law, which arose from a certain subject as a result and after the implementation of the decision of the subject of power. Thus, disputes that are based on public law nature are subject to consideration by administrative courts, ie they arise from the power-administrative functions or executive-administrative activity of public bodies. If as a result of the decision a person acquires property rights, the dispute concerns private law relations and is subject to consideration in civil or commercial proceedings, depending on the subject composition of the parties to the dispute.

As you can see, the conclusion is reasoned, quite correct and fair: since in legal relations on this dispute the City Council - did not exercise power management functions and was not a subject of power in these relations, but is only an equal participant in land relations and land owner, the dispute is private essence and should be observed according to the rules of relevant proceedings. The question alone is misunderstood. Wasn't all this common knowledge before? We must state that the same position was held by higher courts before. Moreover, they have substantiated it almost verbatim in a similar way during numerous decisions and "legal positions" in recent years. It should be noted that there were no opposing verdicts and conclusions in the case law. So what has changed, why was it necessary to keep the entire corps of judges in suspense (suspension and adjournment of numerous cases) in order to confirm the well-known capital truth with an authoritative decision ?? We have only one explanation - the tendency of the authorities to neglect the rights of the individual to temporal certainty in order to achieve illusory results, which can be reported, but in fact they are not worth it.

And one more caveat. If the well-known principle of litigation, based on its nature, nature of the relationship and the subject matter of the dispute, and not the subjective composition of the participants, in court cases involving ordinary, but still the subject of power - the local council, needed long-term determination of the highest body of national judiciary, what can be said about the cases when the interests of higher authorities, such as the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine, are at stake. Here, serious concerns arise not only about the period of resolving seemingly known and trivial problems, but also about, in fact, the essence of the verdict itself. Because, we repeat, common sense, authority of justice and fairness will be on the scales of the Supreme Court when considering this issue, on the one hand, and on the other hand, matrimonial relations between the government and the court, gratitude and good relations, etc. And only God knows what will prevail in the end.

The reasons for this enforcement are different. As already mentioned, there may be uncertainty in regulations, which entails the need to fill gaps in the judiciary. But it is well known that gaps are best addressed through proper lawmaking. Broad judicial discretion is possible and effective only when positive legal regulation is impossible. So far, given the lack of efforts of the legislator to normatively determine the jurisdiction of specific cases, we can talk about his incompetence or laziness.

From what is stated in this paper we can draw certain conclusions. The national judicial system convinces the public of the necessity of long and controversial exercises in the field of certainty of judicial jurisdiction. But the option currently widely discussed by scholars and legal practitioners also looks plausible. In this way, the indifference of the authorities related to their non-transparent and very subjective appointment to already usual and expected positions is supposed to work out the certainty of the process of judges of the Supreme Court. As we can see, litigation with "certainty of jurisdiction" occurs in cases where the defendant, ie the person who has to take a certain action or pay money, are the subjects of power. Therefore, delaying the consideration of claims against them is obligatory, if not impossible, it will, of course, significantly delay the fulfillment of these obligations, including the payment of funds from the budget. For this, our state, if not every judge, will encourage some,

at least not scold. Therefore, a certain bargain can be expected. At the same time, no one in the system is interested in the fact that the other side of the dispute is that the average citizen was robbed in this way, and may not have survived his case. The solution to this problem is in the plane of the need to reform the judiciary and the judiciary, provided by law, and the normative introduction of liability for violation of reasonable time limits, which the author has repeatedly pointed out in his work [6, p. 148].

List of sources used:

1. Presnyakov M.V. Legal certainty and certainty of rights in modern constitutional and legal discourse. *Гражданин и право*. 2014. № 4. pp. 3-16.
2. Hayek F.A. *Law, Legislation and Freedom: A Modern Understanding of Liberal Principles of Justice and Politics*; Moscow: ИРИСЭН. 2006. 644 p.
3. Kozyubra M.I. The principle of the rule of law and the rule of law: the unity of basic requirements. *Наукові записки НаУКМА*. 2007. Т. 64. Juridical sciences. Pp. 3–9.
4. Case № 761/41023/17. Archive of the Shevchenkivsky District Court of Kyiv for 2017
5. Case № 803/413/18. Archive of the Volyn District Administrative Court for 2018.
6. Guyvan P.D. Reasonable time for consideration of the case. Ukrainian legislative and law enforcement realities. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. pp. 144–149.

АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ВИДІВ ФІНАНСУВАННЯ ВИБОРІВ

Анна Сергіївна Вигівська

аспірантка кафедри конституційного права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

На думку М.М. Какітелашвілі, Залежно від різних критеріїв виділяють внутрішнє і зовнішнє, пряме і непряме, цільове (спеціальне), публічне та приватне фінансування виборчих кампаній.

Залежно від підходів, закладених в основу вирішення питань прямого фінансування виборів, прийнято розрізняти такі його види :

- вільне фінансування, коли межі витрат на виборчу кампанію і склад платників не обмежені. Вільне фінансування, як правило, відкрито не проголошується. Досить, якщо юридичні умови фінансування виборчої кампанії не закріплені в подробицях і межі витрат не встановлені. Наприклад, шведський закон про вибори говорить лише про те, що держава оплачує деяку кількість виборчих бюлетенів, а витрати по їх виготовленню, що перевищують встановлений мінімум, несуть партії, які на свій розсуд можуть інвестувати практично необмежені кошти в політичний виборчий процес;

- державне фінансування, коли всі витрати на вибори несе держава, а інші суб'єкти в межах наданих фінансових можливостей вправі брати участь у виборчих кампаніях тільки в якості виборців або претендентів на політичну перемогу. Такий режим фінансування декларувався в Радянській державі та інших країнах соціалістичної орієнтації, проте в даний час він практично не зустрічається. Винятком на всій території колишнього СРСР становить в даному відношенні тільки Республіка Білорусь, де будь-які інші витрати на організацію і проведення виборів, крім бюджетних, категорично заборонені;

- змішане (державно-суспільно-приватне) фінансування, коли за рахунок бюджету забезпечуються необхідні організаційні витрати на підготовку і проведення виборів, а також мінімальні витрати на передвиборну агітацію, що розподіляються між кандидатами і політичними партіями (виборчими об'єднаннями) в суворій відповідності з законом. При цьому у фінансуванні виборів допускається участь приватних осіб, політичних партій, громадських об'єднань, промислових і інших компаній, зацікавлених в результатах волевиявлення виборців, які можуть нести виборчі витрати, як правило, в межах встановлених законом розмірів недержавного фінансування виборів і (або) максимальних сум приватних пожертвувань.

Пряме фінансування виборів - перерахування, надходження, витрачання, облік грошових коштів, звітність та інші дії, що тягнуть за собою рух бюджетних та інших фінансових ресурсів держави, організацій, громадян, що впливають на волевиявлення виборців на виборах .

Непряме фінансування виборів пов'язане з наданням фінансової та матеріальної підтримки кандидатам, політичним партіям, наданням безкоштовного ефірного часу для цілей виборів, поширенням безкоштовної інформації про кандидатів, наданням податкових пільг, друкованих площ, місць для розміщення інформаційних, агітаційних плакатів та інших друкованих матеріалів, змістом виборчих комісій, інформаційних систем, спрямованих на забезпечення виборів.

Наявність непрямого і прямого фінансування виборів ставить перед вченими теоретиками, законодавцями і практиками (виборчими комісіями, судами і т.д.) проблему їх співвідношення і регулювання. Питання полягає не у виборі непрямого або прямого фінансування, а в їх збалансованому взаємодії. Теоретично і практично обидва види фінансування виборів існують взаємопов'язано.

Непряме фінансування виборів має регулюватися, перш за все, за допомогою законодавства про фінансування партій, політичних фондів і рухів, а також законодавства, що регулює фінансування виборчих комісій, спеціальних програм і організацій, пов'язаних безпосередньо з рішенням проблем виборів і виборчого права.

Здається, що пряме фінансування підлягає регламентації через спеціальні закони про фінансування виборів

Центральна проблема при розгляді моделі фінансування виборчих кампаній пов'язана в даний час з співвідношенням публічного і приватного фінансування, які істотно розрізняються за характером свого впливу на розвиток партійно-політичної системи. Це відноситься, перш за все, до державного фінансування, яке, за визнанням багатьох дослідників, принципово змінило юридичну і фактичну статус партій, їх місце і роль в суспільстві.

В даний час виключно приватного і виключно державного фінансування виборчих кампаній в Україні не існує.

Список літератури:

1. Арановский К.В. Государственное право зарубежных стран. Москва, 1998 г., с.305.
2. Выборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування /За заг. ред. Радченка Є.В. – К.: Факт, 2003. – С. 171.
3. Марцеляк О. В. Выбори народних депутатів України : навч. посібник /О. В. Марцеляк. – Харків : ТОВ “ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС”, 2007. – С. 603-604

ТАУАР ЖЕТКІЗІЛІМІ ШАРТЫН ЖАСАУ ЖӘНЕ РӘСІМДЕУ ТӘРТІБІ

Меирбекова Гульжазира Болатқызы

Абай атындағы ҚазҰПУ-і
Тарих және Құқық институты
«Құқықтану» кафедрасының
қауымдастырылған профессоры
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

Бекхан Нүрдәулет

Тарих және Құқық институты
«Құқықтану» мамандығының
3-курс студенті
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

Шотыбай Жәнібек Бақтиярұлы

Тарих және Құқық институты
«Құқықтану» мамандығының
3-курс студенті
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

Тауар жеткізілімі шарты азаматтық айналым үшін маңыздылығын ескере отырып, бүгінгі таңда экономика және құқық саласындағы ғалымдардың да, практиктердің де қызығушылығын тудырып отыр. Бұл бірқатар себептермен түсіндіріледі, олардың біріншісі – тауар жеткізілімінің кең таралуы және оның бизнес үшін маңыздылығы. Екінші себебі – бұл шарт түрін мемлекеттік және әкімшілік аумақтық бөліністер қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін пайдалану.

Тауар жеткізілімі азаматтық айналымға кәсіби қатысушылар арасында туындайтын сату-сатып алу қатынастарын реттеудің негізгі құралы болып табылады. Шарттық қатынастардың еркіндігі қағидасын жоққа шығармайтын тауар жеткізілімі қатынастарын кешенді реттеу Қазақстан Республикасында кәсіпкерлікті дамытудың маңызды алғышарты болып табылады.

Және сатып алу сату шартының бір түрі ретінде Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің Ерекше бөлімімен реттеледі [1].

Азаматтық құқық субъектілері тауар жеткізілімі шартын жасасу туралы шешімді дербес қабылдайды. Жеткізу шартының бірыңғай нысаны Қазақстан Республикасының заңнамасында дербес қарастырылмаған. Яғни, келісім жазбаша түрде ресімделуі мүмкін және нотариалды куәландырылмайды, немесе жазбаша түрде нотариалды куәландырумен, немесе кейбір жағдайларда заңда реттелген ауызша болуы мүмкін.

Бірінші жағдайда тауар тасымалы тараптар қол қойғаннан кейін, екіншісінде - нотариус куәландырғаннан кейін, үшіншісінде - тараптар

арасындағы барлық келісімшарт алдындағы мәселелерді шешкеннен кейін жасалған болып саналады.

Алайда, сарапшылар әлі де шарттың жазбаша нысанын экономикалық қызметте қолдануға кеңес береді, өйткені сотта дау туындаған жағдайда ауызша келісімдер негізінде өз ісін дәлелдеу қиын болады.

Кәдімгі тауар жеткізілімін жасасу мемлекеттік қажеттіліктер үшін жеткізілім шартын жасасудан өзгеше. Әдеттегі тауар жеткізілімі кезінде өнім беруші шарттың жобасын жасайды және контрагентке екі данада жіберіледі. Егер шарттың жобасын алған екінші тарап оны басқа талаптармен жасасуды ұсынса, ол келіспеушіліктер хаттамасында екі данада жасайды және оны қол қойылған шартпен шарт жасасу ұсынысында белгіленген мерзімде, ал ол болмаған кезде-жобаны алғаннан кейін 30 күннен кешіктірмей қайтарады.

Жоғарыда айтылғандай, жеткізу туралы келісімге қол қою стандартты, қарапайым рәсім деп айтуға болады, сондықтан келісім қарапайым жазбаша түрде жасалады және тараптар құжатқа қол қою сәтін оның басталуы деп санайды. Бірақ заң тәжірибесінде тараптар құжатты нотариалды куәландыру туралы шешімге келген кейбір жағдайлар белгілі. Әдетте, идеяның бастамашысы бейтаныс жеткізушіге онша сенбейтін тараптардың бірі болады.

Мұндай құжатты нотариалды куәландыру міндетті талап емес, бірақ тараптардың әдептілігіне және олардың шарт талаптарын адал орындауына кепілдік ретінде рұқсат етіледі. Нотариалды куәландырылған тауар жеткізілімі оны нотариус куәландырғаннан кейін күшіне енеді. Сондай-ақ, егер тараптар белгілі бір нысанда алдын-ала келісім жасасуға келіссе, онда ол белгіленген нысанды бергеннен кейін ғана жасалған болып саналады. Бұл жағдайда жеткізу шарты үшін заң белгілі бір нысанды белгілемейтіні маңызды болмайды.

Шарт жасасудың уақыты мен орны туралы мәселе өте маңызды, өйткені шарт жасалған аумақта шарт жасалған кезде қолданылатын заңнама шарттық қатынастарға қолданылады.

Әсіресе қазіргі уақытта келісім-шарт жасасудың электронды әдістері жиі кездеседі. Мұндай жағдайдың мысалы-құжаттардың көшірмелерін факс немесе электрондық пошта арқылы алмасу, бұл түпнұсқаларды бір-біріне белгіленген мерзімде жіберуді білдіреді. Бірақ шарттың бұл түпнұсқаларын екінші Тарапқа беруді ұмытып кетеді, осыған байланысты мәміле жарамсыз деп танылады және Тараптардың ешқайсысы қандай да бір бұзушылықтар туындаған жағдайда сот арқылы өз мүдделерін қорғай алмайды [2, 45 б].

Мемлекеттік қажеттіліктер үшін қажетті тауарларды сатып алу сатып алу саласындағы қолданыстағы заңнаманың ережелеріне сәйкес жүзеге асырылуы керек. Қаражатты аударудың заңдылығын растау үшін белгілі бір жеткізушіге тауар жеткізілімі шартын жасау қажет.

Азаматтық заңнамада азаматтардың мемлекеттік қажеттіліктері үшін тауарларды жеткізілімі шартының заңды табиғаты туралы консенсус жоқ. Көбінесе ол азаматтық-құқықтық шарт ретінде анықталады. Бірақ әдебиетте мемлекеттік қажеттіліктер үшін тауарларды жеткізу туралы келісім әкімшілік келісім деп санайтын авторлар бар екендігі айтылған. Бұл тәсілдің қарсыластары бюджеттік сатып алу туралы заңнаманың кешенді сипаты мемлекет мұқтажы

үшін тауарларды жеткізу шартына әкімшілік-құқықтық сипат бермейтінін атап көрсетеді [3, 47 б].

Сатып алу Мемлекеттік басқарудың қажеттіліктері үшін немесе тиісті деңгейлердің бюджеттері есебінен бюджеттік мекемелер құрылған міндеттерді орындау үшін жүзеге асырылады. Бұл міндеттер әртүрлі және қарастырылып отырған келісім-шарт аясында жеткізілетін тауарлар өте әртүрлі болуы мүмкін екендігі түсінікті. Бұл медициналық жабдықтар, Денсаулық сақтау қажеттіліктері үшін дәрі-дәрмектер болуы мүмкін. Мысалы, Алматы облысының сауданы ұйымдастыру бас дирекциясының сайтында тапсырыс берушілер: жұқпалы аурулардың алдын алу және бақылау жөніндегі Алматы облыстық орталығы, Қарасай аудандық орталық ауруханасы, Алматы облыстық клиникалық кардиологиялық диспансері және т. б. Сонымен бірге, бұл мектепке арналған кеңсе тауарлары болуы мүмкін, мысалы, Тапсырыс беруші-Алматы қаласы Алатау ауданының № 149 жалпы орта мектебі және т. б.

Мемлекеттік қажеттіліктер үшін тауарларды кез-келген жеткізу қолданыстағы сатып алу заңнамасының талаптарына сәйкес жүзеге асырылуы керек болғандықтан, тауар жеткізілім шартының заңдылығын растайтын негізгі талаптарды сатып алу саласындағы келісім-шарт жүйесі туралы заңнамалар ережелерінен алу керек. Бұл заңнама келісімшарттың мәні қандай болмасын, қолданыстағы келісімшарттарға қойылатын талаптарға арналған. Шағын көлемді сатып алуға тән кейбір жағдайларда тауарды сатып алу кезінде ресімделетін және осындай егжей-тегжейлі тармақтары жоқ қарапайым түрдегі жеткізу шартын пайдалануға болады, алайда олардың негізгілері сатып алу нысанына, бағасына және тараптардың құқықтары мен міндеттеріне қатысты міндетті түрде мәтінге енгізіледі.

Мемлекеттік қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін сатып алу саласындағы қолданыстағы заңнама мемлекеттік және әкімшілік келісімшарттар арасында негізгі айырмашылықтарды қалыптастырды.

Негізгі айырмашылық-қаржыландыру деңгейі. Мемлекеттік келісімшарттар жағдайында қаржыландыру мемлекеттік бюджеттен жүзеге асырылады. Әкімшілік аумақтық бөліністер үшін келісімшарттар үшін мұндай келісімшартты қаржыландыру коммуналдық бюджеттен бөлінетін қаражат негізінде жүзеге асырылады [4, 72 б].

Тағы бір нұсқа-республикалық бюджеттен мемлекеттік сатып алу бойынша қаржылық міндеттемелерді орындауды несиелеу түрінде қаржыландыру, содан кейін алынған несиелерді осындай бюджетке қайтару.

Мемлекеттік сауда-саттық тек мемлекеттік қаржыландырудан ғана ерекшеленеді-онда орналасқан мемлекеттік келісімшарттар туралы бірыңғай ақпараттық жүйеде деректерді талдау негізінде келісімшарттың бастапқы ең жоғары бағасының мөлшері жүз миллион теңгеден асатындығын, ал мемлекет мұқтаждықтарын қанағаттандыруға бағытталған келісімшарттар келісімшарттың бастапқы ең жоғары бағасының көрсетілген мөлшерінен бірнеше есе асып кетуі мүмкін екенін анықтауға болады.

Әкімшілік аумақтақ бөліністер үшін сатып алуға қатысушыларға мемлекеттік сауда-саттыққа қатысушыларға қойылатын талаптар бірдей. Олар

мемлекеттік және коммуналдық қажеттіліктерді қамтамасыз ету үшін тауарларды, жұмыстарды, қызметтерді сатып алу саласындағы келісімшарттық жүйе туралы Қазақстан Республикасының Мемлекеттік сатып алу талаптарымен реттеледі. Негізі, мемлекеттік сатып алу – Қазақстан Республикасының бейрезиденттеріне қызметтер көрсетуге байланысты кірістерді қоспағанда, тапсырыс берушілердің тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді толықтай немесе ішінара бюджет қаражаты және (немесе) меншікті кірістері есебінен сатып алуы.

Мемлекеттік сатып алу бойынша Әлеуетті өнім берушілерге мынадай біліктілік талаптары қойылады:

1) құқық қабілеттілігінің (заңды тұлғалар үшін), азаматтық әрекетке қабілеттілігінің (жеке тұлғалар үшін) болуы;

2) қаржылық орнықты болуы және тиісті қаржы жылына республикалық бюджет туралы заңда белгіленген айлық есептік көрсеткіштің алты еселенген мөлшерінен асатын салықтық берешегінің болмауы.

Әлеуетті өнім берушілердің қаржылық орнықтылығы оларды мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру қағидаларында айқындалған тәртіппен санаттау жолымен айқындалады.

3) банкроттық не таратылу рәсіміне жатқызылмауы;

4) мемлекеттік сатып алу туралы шарт бойынша міндеттемелерді орындау үшін жеткілікті материалдық, еңбек және қаржы ресурстарының болуы;

5) жұмыс тәжірибесінің болуы (әлеуетті өнім берушіде лицензияның және (немесе) рұқсаттың болуы мемлекеттік сатып алудың нысанасы болып танылатын жағдайларды қоспағанда мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру қағидаларында айқындалатын тәртіппен белгіленеді [5].

Тауар жеткізілімі шартын жасасу кезінде тараптар арасында шарттың жекелеген талаптары бойынша келіспеушіліктер пайда болған жағдайда шарт жасасуды ұсынған және басқа тараптан осы талаптарды келісу туралы ұсыныс алған тарап осы ұсынысты алған күннен бастап отыз күн ішінде, егер өзге мерзім тараптармен келісілмеген болса, шарттың тиісті талаптарын келісу жөнінде шаралар қолдануға не басқа тарапты оны жасасудан бас тарту туралы жазбаша түрде хабарландыруға тиіс.

Кәзіргі нарықтық қатынас кезеңінде тауар жеткізілімі шарттарының талаптарын жетілдірудің маңызы зор.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексі. Жалпы және Ерекше бөлімдері. Алматы: «ЮРИСТ», 2017 – 212 б
2. Жайлин Г.А. Азаматтық құқық (Ерекше бөлім) I-II-том. Алматы, Жеты Жарғы 2012.-340 б.
3. Гражданский кодекс Республики Казахстан (особенная часть) Комментарий /Отв. Ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. – Алматы: Жеті жарғы, 2000.-382с.

4. Жайлин Г. А. Обязательства в гражданском праве. Казахстан 2030 -проблемы совершенствования деятельности правоохранительных органов (Материалы научно-практической конференции). // Библиотека гражданского права. Вып. №7. – Алматы, 2015. — 414-421 бб.

5. Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік сатып алулар туралы» 2015 жылғы 4 желтоқсандағы Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000434>

КӨЛІК МІНДЕТТЕМЕЛЕРІНДЕГІ ТАСЫМАЛДАУ ШАРТЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Меирбекова Гульжазира Болатқызы

Абай атындағы ҚазҰПУ-і
Тарих және Құқық институты
«Құқықтану» кафедрасының
қауымдастырылған профессоры
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

Назар Арайлым

Тарих және Құқық институты
«Құқықтану» мамандығының
3-курс студенті
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

Тұрғынбай Бекзат

Тарих және Құқық институты
«Құқықтану» мамандығының
3-курс АОБ студенті
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

Көлік міндеттемелерін құқықтық реттеу негізінде Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделген бірқатар нормативтік құжаттар жатыр.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі жүкті, жолаушыны және теңдеме жүкты тасымалдауға, сондай-ақ өзге де көліктік міндеттемелерге қатысты барынша қағидатты ережелерді ғана айқындайды [1]. Бұл заңдық-техникалық тәсіл екі себеппен негізделген.

Біріншіден, елдің жекелеген бөліктерін байланыстыратын қоғамдық қызметтің осындай саласы бола отырып, көлік біркелкі реттеуді талап етеді. Тиісінше, көлік міндеттемелеріне арналған жеке құқықтық актілерде императивтік нормалардың үлес салмағы өте жоғары. Көліктің жекелеген түрлерімен тасымалдау және оның субъектілерінің жауапкершілігі шарттары Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде, көлік жарғылары мен кодекстерінде, өзге де заңдарда өзгеше белгіленбесе ғана тараптардың келісімімен айқындалуы мүмкін.

Екіншіден, тасымалдарды реттеу мемлекеттің ауқымын, көлік артерияларының ұзақтығын және оларды басқару күрделілігін ескере отырып, кешенді сипатқа ие болуға тиіс. Кешенділік бір құқықтық акт шеңберінде жеке және жария құқық нормаларын қосу жолымен қол жеткізіледі. Нәтижесінде көліктің тиісті түрін басқарудың бірыңғай схемасы, тасымалдауды ұйымдастыру әдістері, Көлік құралдарын, жолдарды, қатынас жолдарын ұстау шарттары және ақырында, тасымалдау міндеттемесі тараптарының өзара қарым-қатынастары

белгіленеді. Сондықтан Қазақстан Республикасы Азаматтық заңнамасында тасымалдаудың жалпы шарттары көлік Жарғысымен және кодекстермен, өзге де заңдармен және олардың негізінде шығарылатын ережелермен айқындалады.

Осылайша, көлік қатынастарының негізгі бөлігін реттеу арнайы заңдар деңгейінде жүзеге асырылуы тиіс.

Байланысты қатынастар жүктерді тасымалдаумен, жолаушылар мен теңдеме жүкді автокөлік көлігімен Заңымен реттеледі Қазақстан Республикасының 14.08.2007 № 278-З «Автокөлік көлігі туралы және автокөлік тасымалы туралы» Заңында көрсетілген [2].

Бұл көлік қызметінің негіздері мен оны жүзеге асыру принциптерін анықтайды, көлік қызметі субъектілерінің ұйымдық-құқықтық нысандары мен меншік нысандарына қарамастан негізгі құқықтарын, міндеттері мен жауапкершілігін белгілейді.

Көлік міндеттемелерінің аса маңызды ағымдағы проблемалары Қазақстан Республикасы Көлік және коммуникация министрлігінің актілерінде, атап айтқанда, «жүктерді автокөлік мен тасымалдау ережесін бекіту туралы» қаулыда [3], «Қазақстан Республикасында автокөлік көлігімен жүктер мен жолаушыларды тасымалдауға арналған тарифтерді қалыптастыру тәртібі туралы ережені бекіту туралы» Қаулыда [4] және т. б. көрсетіледі.

Кодекстерден, жарғылардан және өзге де аталған актілерден басқа, тасымалдауды құқықтық реттеу үшін тиісті көлік ведомстволары шығаратын ережелердің маңызы зор. Онда тек құқықтық нормалар ғана емес, көлік қызметінің техникалық нормативтері да бекітілген. Мысал ретінде «жүктерді автокөлік мен тасымалдау ережесін» келтіруге болады.

Ереже Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне және «Автомобиль көлігі туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 14 тамыздағы Заңына сәйкес әзірленді.

Жолаушылар мен теңдеме жүкді тасымалдауға байланысты қатынастар «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңымен реттеледі [5].

Қазақстан Республикасының әлемдік экономикалық қоғамдастыққа белсенді тартылуын ескере отырып, халықаралық көлік келісімдері мен конвенциялары жиі қолданылады. Олар халықаралық тасымалдарды жүзеге асыру кезінде пайдаланылады, сондай-ақ ол еліміздегі көлік құқығын біріздендіру үшін үлгі болып табылады.

Еуропалық елдер арасындағы жүктердің халықаралық автокөлік тасымалдары шартының талаптары 1956 жылғы 19 мамырдағы жүктердің халықаралық жол тасымалдары шарты туралы Конвенциямен айқындалады. Оған 1983 жылы КСРО қосылды және 1986 жылдың 1 тамызынан бастап Кеңес авто көлігімен жүктерді тасымалдау осы Конвенциямен реттеледі. Конвенция жүк иесі мен Тасымалдаушының автокөлік мен тасымалдау кезіндегі негізгі құқықтары мен міндеттерін, жүкті тасымалдауға қабылдау және оны межелі пунктте беру тәртібін айқындайды. Сондай - ақ жүк сақталмаған кезде тасымалдаушының жауапкершілік шегі-брутто салмағының 1 кг үшін 25 алтын франкі белгіленген [6, 480 б.].

БҰҰ-ның 1956 жылғы 19 мамырдағы жүктерді халықаралық жол тасымалдау шарты туралы Конвенциясы (КДПГ) жүктердің халықаралық тасымалын орындау кезінде тасымалдаушылардың бірыңғай жауапкершілігін белгілейді. КДТ-ның құқықтық нормалары жөнелтушіге тасымалдың барлық шығындары мен ҚМЖ халықаралық тауар-көлік жүкқұжатында мәліметтерді көрсеткен кезде оның дәлсіздігі немесе жеткіліксіздігі салдарынан келтірілген шығындар үшін жауапкершілікті жүктейді.

КДПГ әлемдік тәжірибеде қалыптасқан тасымалдау шартын жасауға және орындауға қатысты ережелер мен салттарды біріктіреді, сондай-ақ Шарттың талаптарын тиісінше орындамағаны үшін тараптардың жауапкершілігін белгілейтін нормаларды қамтиды.

Қазіргі уақытта аралас тасымалдарды ұйымдастырумен байланысты екі халықаралық шарт бар. Негізгі болып БҰҰ-ның 1980 жылғы жүктердің халықаралық аралас тасымалдары туралы Конвенциясы болып табылады, онда аралас тасымалдар операторларының құқықтық мәртебесі (ол клиент-жүк иесімен шарт бойынша айқындалған шарттарда тауарды жеткізу бойынша өзіне міндеттемелер қабылдайтын кез келген заңды тұлға бола алады), "оператор кінәсінің презумпциясы" ұғымы (жүк иесімен оператор арнайы келісіммен ресімделетін тауарды жеткізу шартын жасасады және ол тартатын үшінші тұлғалардың іс-әрекеттерін қоса алғанда, оны жүзеге асыру бойынша барлық; егер жүкпен бір нәрсе орын алса, жүк иесінің алдында әрқашан кінәлі тарап - шығынды өтеуге міндетті оператор) және басқа да ұғымдар бар. Аралас тасымалдарды тікелей және реттемейтін, бірақ олармен тығыз байланысты болса да, БҰҰ-ның 1991 жылғы халықаралық саудадағы көлік терминалдары операторларының жауапкершілігі туралы Конвенциясы екінші шарт болып табылады.

Жоғарыда аталған екі Конвенция да ратификациялаудың жеткілікті санын жинамағанын және демек, халықаралық шарттар ретінде күшіне енбегенін атап өту қажет. Осыған байланысты құқықтық реттеудің көзі ретінде халықаралық әдет-ғұрып үлкен маңызға ие. Әдетте, әдет-ғұрып жинақтарын беделді халықаралық ұйымдар шығарады [7, 25 б.].

Қандай да бір шарттың құқықтық табиғатын талдау кезінде реттелетін құқықтық қатынастарға қатысушылар үшін оның міндеттілігінің негіздерін айқындау өте маңызды. Жүкті халықаралық тасымалдау шарты осы мағынада мынадай ерекшеліктерге ие. Бір жағынан, еркі автономиясы принципіне байланысты тасымалдаушы мен жөнелтуші (жүк иесі) арасында жасалған азаматтық-құқықтық шарт ғана реттеуші мәнге ие бола отырып, жүк иесі мен тасымалдаушы арасында міндеттемелердің туындауының жалғыз негізі болып табылады. Әйтпесе, тасымалдау шартына кіретін субъектілердің өз еркін еркі ғана олардың осы құқықтық қатынастағы құқықтары мен міндеттерін туындатады.

Өз кезегінде, ерік-жігердің автономиясы қағидаттарынан оның Тараптары үшін Шарттың егеменді күші қағидаты туындайды. Әйтпесе, шарт жасасқан Тараптар оның шарттарымен заңмен байланысты. Сонымен қатар, тараптар арасында дау туындаған жағдайда сот үшін жасалған шарттың заң күші бар.

Алайда, екінші жағынан, азаматтық-құқықтық шарт тараптарының ерік-жігерінің автономиясы шектелмеген ретінде қарастырылмағанын ескеру қажет.

Бұл, ең алдымен, мемлекеттің азаматтық-құқықтық қатынастарға реттеушілік әсеріне байланысты.

Жоғарыда аталған барлық құқықтық актілерде көлік жүкқұжатын жасау және беру тасымалдау шартын жасасуды растайтыны арнайы көрсетілген.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексі. Жалпы және Ерекше бөлімдері. Алматы: «ЮРИСТ», 2017 – 212 б
2. Қазақстан Республикасының Көлік туралы 24 қыркүйек 1994 жылғы Заңы// [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/>
3. «Автомобиль көлігі туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 4 шілдедегі N 476 Заңы [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/>
- 4 «Қазақстан Республикасында автокөлік көлігімен жүктер мен жолаушыларды тасымалдауға арналған тарифтерді қалыптастыру тәртібі туралы ережені бекіту туралы» Қаулы// [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/>
- 5 Қазақстан Республикасының Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» 4 мамыр 2010 жылғы Заңы// [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/>
- 6 Жайлин Г. А. Перевозка в гражданском праве. //Материалы научно-практической конференции. Библиотека гражданского права. Вып. №8. – Алматы, 2015. — С. 200-206.
- 7 Мухитдинов Н.Б. Контрактная форма регулирования договор перевозки // Государство и право. №8.-1999. -120 с.

FEATURES OF PERSONNEL MANAGEMENT IN THE HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS

Bezruchenkov Yuriy

Ph.D., associate professor of the department of tourism,
hotel and restaurant business,

Luhansk Taras Shevchenko National University,
Starobilsk, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-0347-1812

Today the hotel and restaurant business occupies one of the leading positions in the field of services and is one of the most profitable economic activities in Ukraine but also one of the riskiest. Among the set of problems that have to be solved by the owners of hotel and restaurant enterprises one of the main ones is the solution of personnel problems.

The presence of highly qualified personnel ensures high competitiveness of any enterprise. However, the success of the hotel and restaurant business depends much more on the human factor than any other business as it belongs to the service sector in which the quality of services has a direct impact on demand and therefore determines the further pace and direction of its development.

The personnel issue of most enterprises is solved unsatisfactorily. There are many reasons for this, including the desire of owners to save on training and significant turnover of these staff, and the lack of proper professional education. In most cases, both practitioners and theorists focus on issues related to the organization of service production equipment of their institutions and more.

V. Usov and M. Kabushkin, who studied, among other things, the organization of production and service in the hotel and restaurant industry, provide very general information about the organization of staff. The same scientists who study the problems of management, do not dwell on the specifics of such enterprises. Exceptions are the works of J. Horowitz «Service Strategy: Consumer-Oriented Management» and T. Hoffman «How to Start, Run & Grow a Successful Restaurant Business: A Lean Startup Guide» which considers the conditions of a high level of service. Each company goes through different phases of its development, and at different stages of the task of personnel management are different. However, this issue remains little studied.

In the process of its operation, the company goes through several stages of the life cycle, from birth to liquidation, each of which can be divided into the content of personnel management. Given the pace of introduction of various innovative technologies in the field of tourism in general, and the activities of the hotel and restaurant company, in particular, we consider it appropriate to consider it as an enterprise operating in innovation. Guiding the research of specialists in this field of

economics, we define the functions of personnel management, according to the concept of the life cycle of the enterprise engaged in innovation.

At the stage of birth of the enterprise the main functions are: formation of personnel service; selection of personnel of certain qualifications; staff training; ensuring safe working conditions and health care; advance planning of promotion and business careers of employees.

At the stage of intensive growth of the enterprise it is expedient to allocate such functions of management, as advanced training of the personnel; attracting new staff (if necessary); implementation of motivational policy; career advancement planning; ensuring regulatory labor relations; formation of corporate culture of the enterprise and its constant support at the proper level.

At the stage of stabilization of the enterprise the following functions are recommended, which will be quite appropriate in the hotel and restaurant industry: certification of staff and jobs; improving the system of staff motivation; business career planning and employee promotion; dismissal of redundant employees; conflict management; overcoming the resistance of staff to future changes in the enterprise; selection of informal leaders among employees.

At the stage of recession and crisis of the enterprise the main functions of managers are: diagnostics of human resources of the enterprise; development of a strategy for the implementation of personnel programs to support the reorganization; staff reductions; increasing employee productivity; conflict management.

Personnel management in terms of active innovation policy of hotel and restaurant enterprises requires a special system and methods to integrate the values of classical management and, above all, high discipline, professionalism, rational organization in the system of socio-economic relations, promoting initiative, creativity, independence in solving non-standard production situations.

Modern scientific research raises the question of mutual adaptation of personnel and innovations as opposed to the engineering approach that prevailed in practice, unilaterally ordering employees to adapt to innovation. To implement innovative activities requires a creative approach of each employee to perform their functions. As a result, traditional forms of personnel management are undergoing significant changes in order to ensure the proper level of internal independence of the enterprise and preserve the identity of its organizational culture as a set of specific values and ethical norms that affect the way of thinking and acting.

Long-term personnel management strategies according to many researchers are based on the preconditions of accelerated implementation of innovations which places much higher demands on the quality of personnel. It is quite obvious that the relevant strategy involves additional investments not only in the training and development of the workforce but also the creation of the necessary conditions for its fuller use.

It is necessary to take into account an important feature of personnel management in terms of innovation as overcoming the resistance of personnel to change. No one doubts the existence of resistance to change. However, in explaining its reasons, we can highlight not so much the conservatism of employees as barriers that arise in the organizational system:

- the complexity of the organizational structure leads to difficulties in reorienting the thinking of managers at different levels, as everyone understands and interprets innovation processes in their own way;
- the large number of subsystems and their close interconnection require careful planning of innovations, as the smallest unsynchronized shifts will lead to a mismatch of the whole mechanism;
- the presence of «groups» each of which claims certain privileges in the organization the more difficult to maintain the «balance of power» in the transition from one state to another;
- the age of the system itself and its own experience of implementing innovations the stronger its memory of past negative experiences of change the more difficult the system will be to perceive innovations;
- the way to innovate when an organization perceives change as imposed from the outside it begins to have protective instincts that can be destructive.

We have determined that during the introduction of innovations the company goes through several life cycles and at each of these stages management tasks change. The introduction of innovations can cause fear and opposition from employees, as the results of these changes are not known. When organizing personnel management, it is also necessary to take into account the structure of the enterprise the larger the enterprise the more thoughtful should be the management policy.

References

1. Horovitz, J. (2000). Seven Secrets of Service Strategy. Financial Times/Prentice Hall, p. 140.
2. Hoffman, T. (2017). How to Start, Run & Grow a Successful Restaurant Business: A Lean Startup Guide. CreateSpace Independent Publishing Platform; 1st edition. p. 270.
3. Bezruchenkov, Yu. (2021). Training of administrative staff of a modern restaurant. The world of science and innovation. Abstracts of the 6th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. London, United Kingdom. Pp. 59-64. URL: <https://sci-conf.com.ua/vi-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-the-world-of-science-and-innovation-14-16-yanvary-2021-goda-london-velikobritaniya-arhiv>

DEVELOPMENT OF LOGISTICS IN ODESSA REGION GRAIN MARKET

Smyrnova Nataliia

Ph.D. in Economics, Docent, Department of Marketing
Odessa National University of Economics

The grain market is a system of commodity-money relations arising between its subjects in the process of production, storage, trade and use of grain on the basis of free competition, free choice of grain sales and pricing, as well as state control over its quality and storage [1]. The subjects of the grain market are grain producers, grain storage enterprises, subjects of mortgage purchases of grain and intervention operations, accredited exchanges and others (Fig. 1).

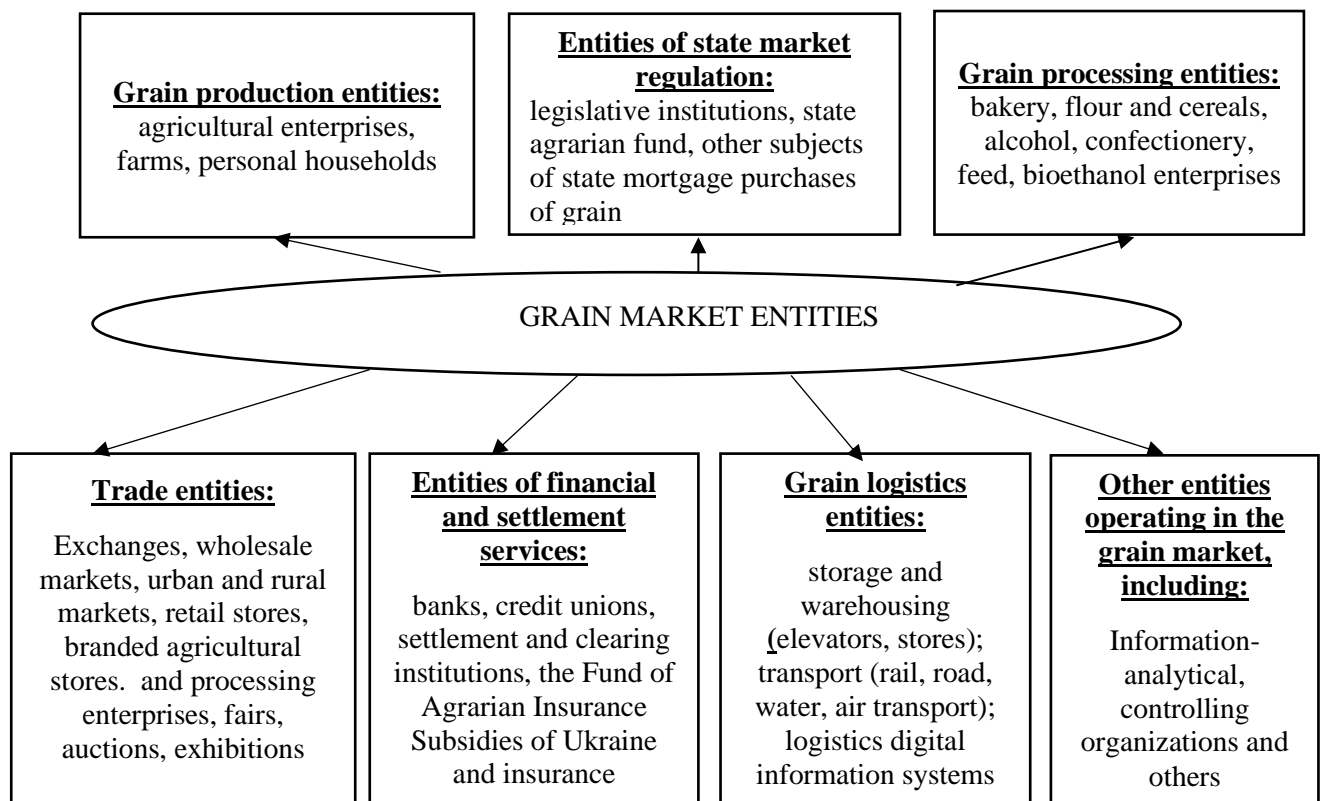

Figure 1. Subjects of the grain market of Ukraine

Source: created by the author

In general, the grain complex is the basis for the development of the grain domestic market, bakery, flour and cereals, alcohol, confectionery, feed, bioethanol production and other industries. In some cases, from the economic current to the final sale, the process of grain movement accumulates in itself from 3 to 22 related or by-products, which affect the cost of the final product [1].

By adopting the Law of Ukraine “On Grain and the Grain Market in Ukraine” in 2002 [2], the state determined the priority of grain production and undertook to promote the development and stable functioning of its market. The principles of the state policy on Ukrainian grain market regulation have determined. These are, first of

all, the provision of priority budget, credit and investment support to the subjects of collateral procurement of grain and intervention operations, meeting the domestic needs of the state in food, seeds, fodder, technical grain and measures to increase its exports; establishment of a minimum guaranteed price for mortgaged grain; prevention of restrictions on the movement of grain and products of its processing; control over grain quality and storage.

First of all, agriculture in Odessa region is based on the cultivation of cereals, the area of which is shown in Fig. 2.

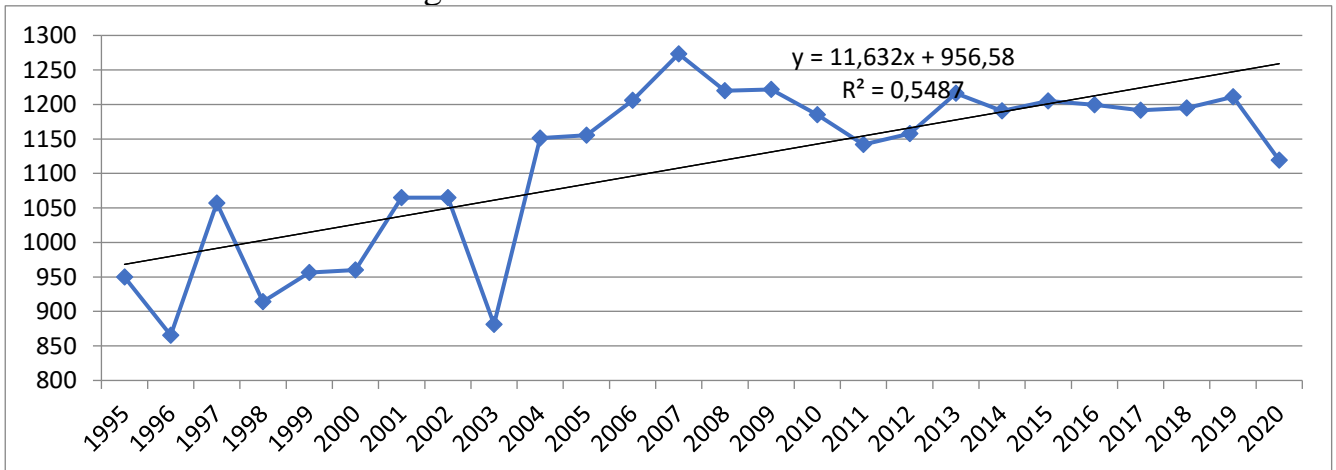

Figure 2. Sowing area of grain and legumes (specified) of enterprises of Odessa region, thousand hectares

Source: built by the author according to the data [3]

The data of fig. 2 show a tendency to increase the sown area of cereals on average per year by 12 thousand hectares. This increase is due to the refusal to grow other crops and to maintain pastures for animals.

Grain production occupies a special place among other branches of crop production. Odessa region occupies a leading position among other regions of Ukraine in grain production, so the level of economic efficiency of growing cereals and legumes significantly depends on the economic level of the region. The dynamics of the indicators (Fig. 3) shows the annual average growth of grain production by 72 thousand tons in the last 25 years.

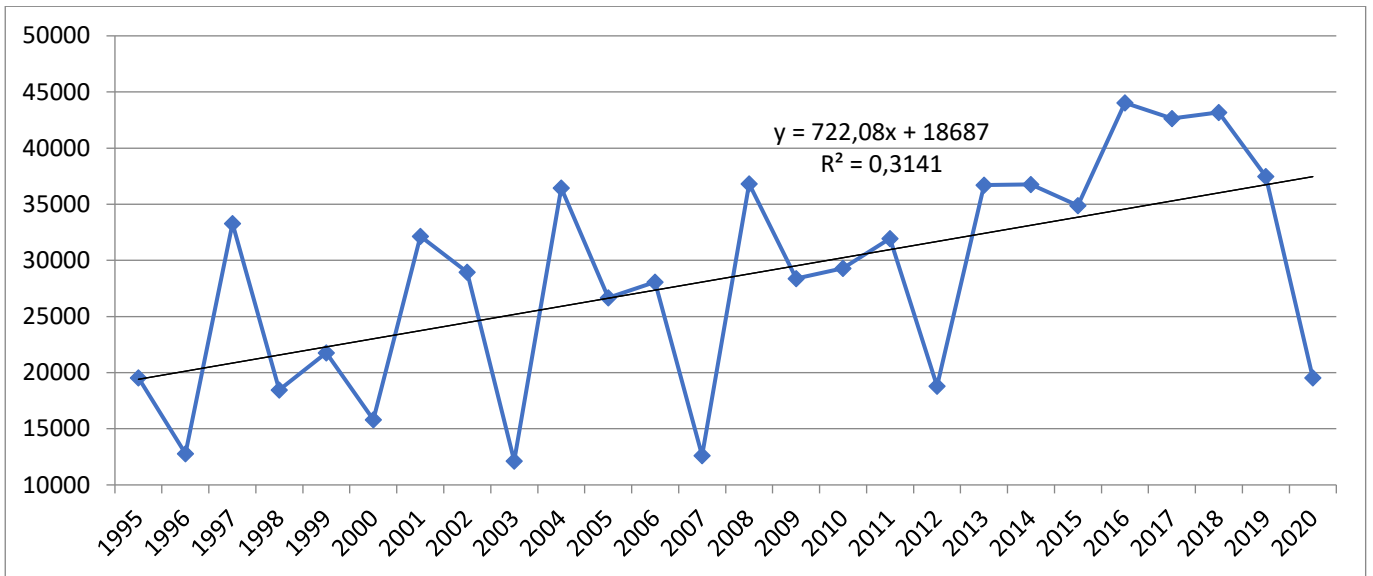

Figure 3. Production of grain by the enterprises of Odessa region in weight after finishing, thousand quintals

Source: built by the author according to the data [3]

Winter wheat and barley were the predominant cereals in the period. According to the results of 2020, the yield of cereals and legumes in the Odessa region amounted to 18.5 quintals per hectare (Fig. 4), which is less than in 2013-2019.

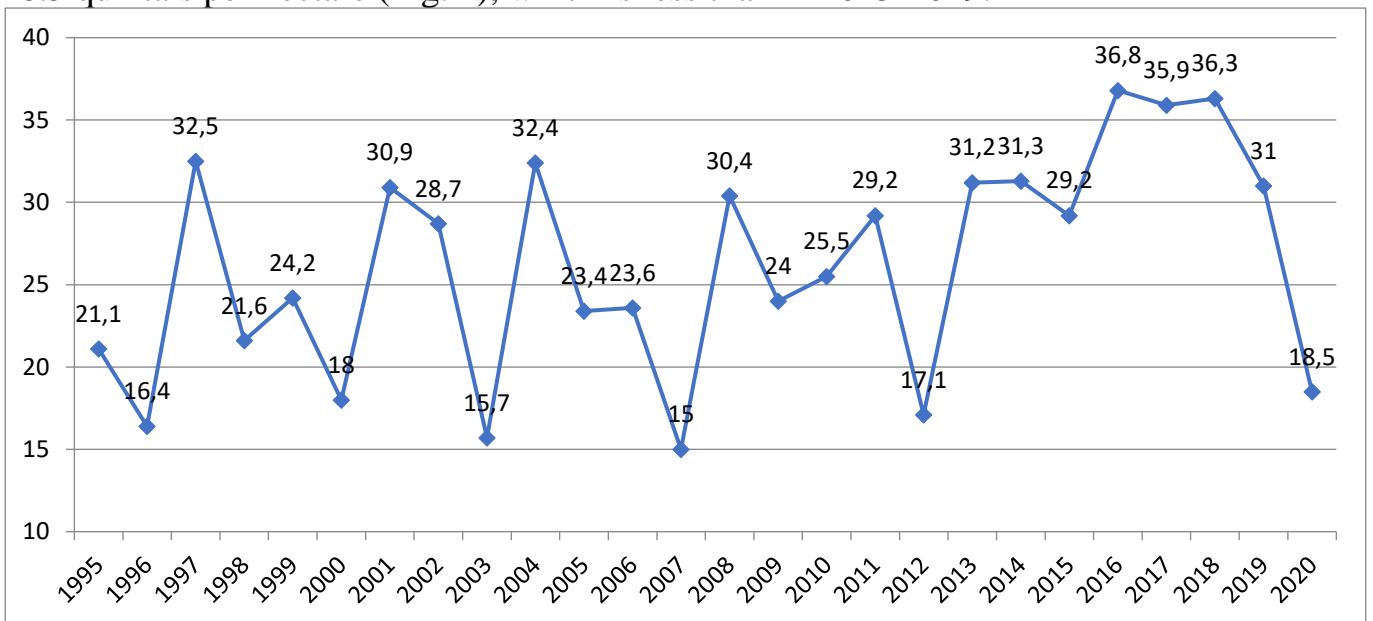

Figure 4. Yield of grain and legumes in the enterprises of Odessa region, quintals per hectare

Source: built by the author according to the data [3]

However, according to grain yield indicators, Ukraine has only 25 results in the world. Most European countries, China, Mexico, Egypt, have the best indicators, and New Zealand showed the highest wheat yield: 9.1 t / ha. At the same time, the share of wheat in the production of agricultural products of our country is 13% [4].

The volumes of gross grain production largely depend on natural and climatic

conditions. In 2020 the lowest level of yield among the districts of Odessa region was obtained in the city of Izmail, Reni and Bolgrad districts - that are the driest. The highest yields in 2020 were obtained in Kodyma and Savran districts - the most humid.

In 2020, the situation in the Odessa region was extremely serious with the harvest of winter grain crops due to drought, which could lead to losses of UAH 15 billion. The meteorological center recorded the lowest rainfall in the last 20 years in the region. Low rainfall, dust storms, dry winds, as well as frosts to $-9... -11$ degrees during the growing season led to the death of winter crops.

Among the most affected farms are Bolgrad, Izmail, Tatarbunary, Kiliya and Reni districts, where 70% of crops died. Crops in Bilgorod-Dniester, Bilyaiivka, Artsyz, Sarata, and Tarutyno districts died on 50% of the area.

In general, the situation on the regional market of grain products is ambiguous. Most farmers deliberately grow agricultural products for further export. They are stimulated to do so by world prices and constant demand for products. Ukraine is the sixth largest exporter of wheat in the world and ranks 9th in terms of production [4].

At the same time, grain prices were constantly growing during the study period (Fig. 5).

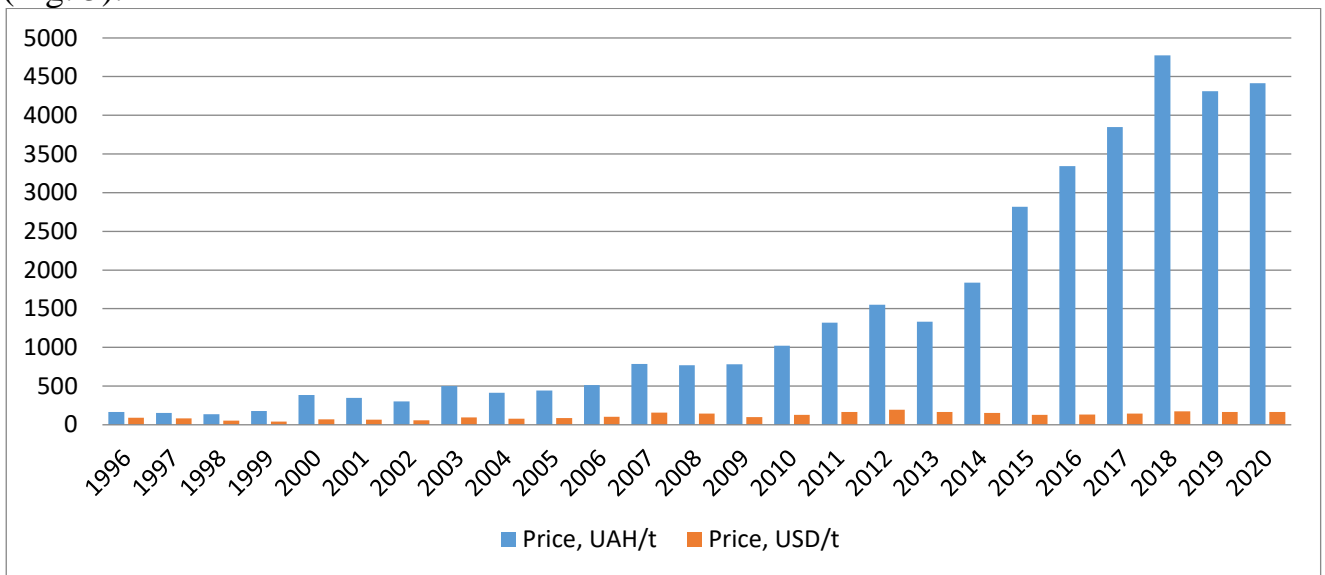

Figure 5. Average prices on the market of cereals and legumes in Odessa region
 Source: built by the author according to the data [3]

In the Odessa region, the average price of grain increased in 27 times: from 163.9 UAH / t in 1996 to 4415 UAH / t in 2020. At the same time, the price in dollars increased only 1.8 times. This is due to the inflationary processes that took place in the country during the study period. The hryvnia became cheaper much faster than the dollar.

One of the important areas of export support is the development of river and sea port elevator systems. With the production of 71 million tons of grain in Ukraine in 2015, there is enough available capacity for its storage, as 9.0 million tons will be produced and used in households, and corn will enter the warehouses no earlier than September, 4.5 million tons of grain will be used for livestock feed and 2.1 million tons - for processing for food and non-food purposes.

However, when grain exports increase to 35-36 million tons, it is necessary to increase its monthly shipment to 3.0-3.5 million tons, which requires the organization of a clear operation of port elevators, or the construction of new capacity by 8.5-9.0 million t [1].

Therefore, an important condition for ensuring the stability of the grain market should be the use of effective mechanisms of state regulation, the essence of which is to ensure a balance of quantitative and qualitative parameters of supply and demand for grain products.

The current practice of regulating the regional grain market of Ukraine does not meet the current needs of increasing the competitiveness of the national grain sector, does not take into account changes in the global environment associated with financial and economic and food crises, and as a result does not offer adequate tools for state regulation of the grain sector.

The relative passivity of the state in ensuring the national economic interests of Ukraine in the world grain market narrows the advantages of national grain producers in competition. Strengthening the role of the state in regulating the economy, which corresponds to the current trend of all leading countries, highlights for Ukraine the need to form and ensure a national export grain strategy focused on critical tasks of foreign economic component of the grain sector and the national economy as a whole [1].

According to the relevant action program, the role of the state in pursuing a balanced foreign economic policy can be significantly strengthened by intensifying public and private initiatives in ensuring Ukraine's foreign economic priorities in the world grain market. The National Grain Export Strategy should be considered as a comprehensive, purposeful, long-term program of state action in domestic and foreign grain markets, focused on implementing and ensuring sustainable and comprehensive development of the national export potential of the grain sector to effectively use it to address strategic issues. Based on the appropriate logic, the following target is needed: increase the profitability of national grain producers based on the use of the effective potential of the European market.

Relevant goals include, firstly, enshrining in the legal field of the relevant document (national grain export strategy), and secondly, the state operator as a significant agent in determining its legal status, called by market methods to influence the price dynamics of grain purchases from national grain producers and to sell the purchased volumes of grain on the foreign market, which will shift the balance of interests in the national grain market towards production and ensure further expansion of trade with EU countries.

Ukraine's main competitors in world grain markets are the United States, Canada, Australia, France, Russia, and Kazakhstan. Increase competition between countries and other grain exporters: Hungary, Poland, Turkey, and Hungary. Therefore, in the domestic grain market it is necessary to develop logistics infrastructure, which is an important prerequisite for strengthening Ukraine's competitive position in foreign markets.

The prospect of developing the infrastructure of the regional grain market in the context of globalization is the creation of digital logistics (DL), which is adapted to the needs of market participants system of data collection and processing in order to rationally use resources and effectively plan them. It consists of three key components - wireless network, service and consulting services, geographic information system and provides market participants with quality information DL through the use of the latest technologies, as well as the integration of science in DL (Fig. 6).

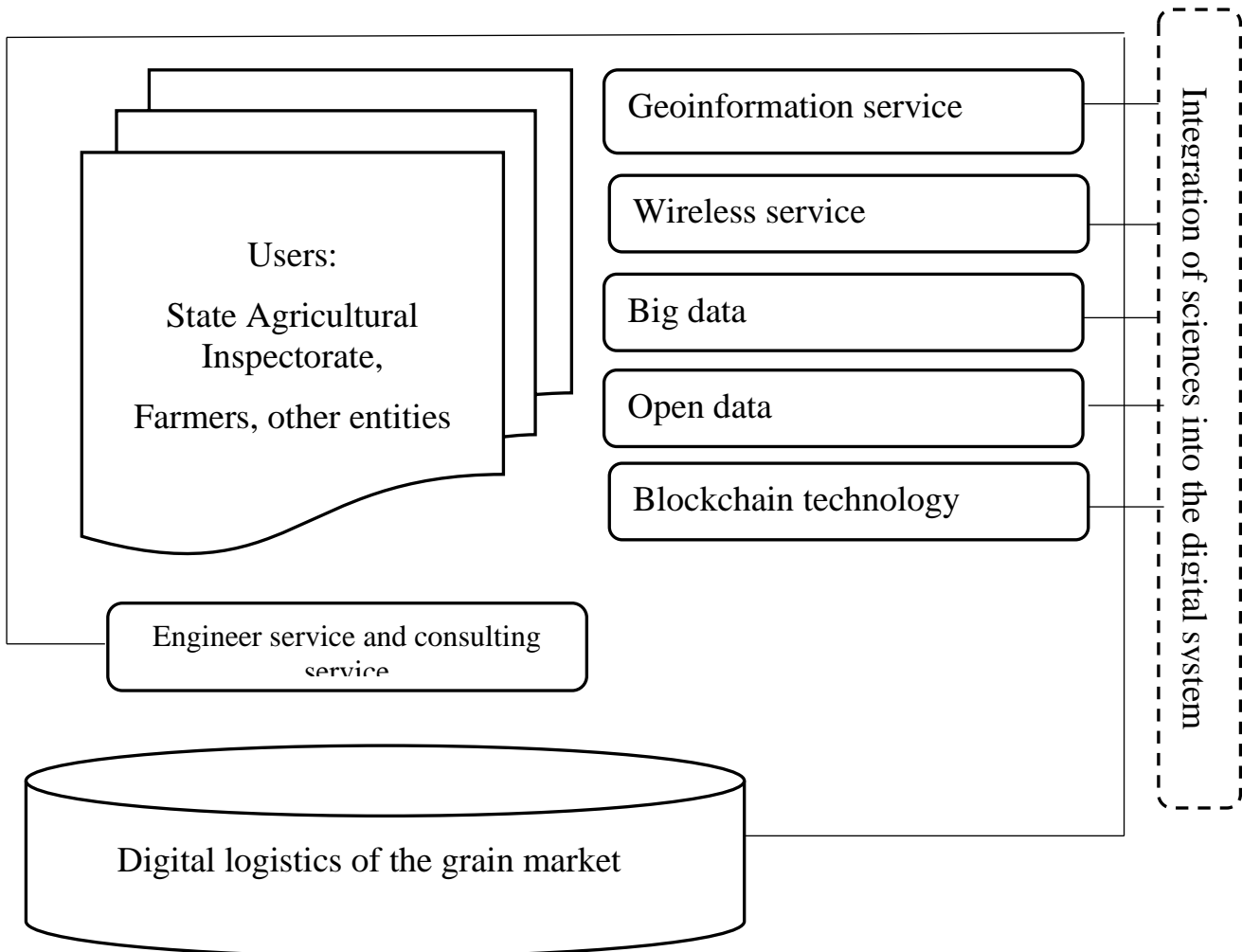

Figure 6. Components of digital logistics of Ukrainian grain market

Source: built by the author¹ and author³ in the base

The digital system must manipulate information in the form of a visual image of the necessary objects, text and digital data, audio messages. Therefore, programmers must choose the appropriate range of digital technologies and software, which are integral elements of the digital system.

Specialists must establish communication and information links between the port, railways, vehicles, manufacturer and trader. The introduction of digital logistics in the grain market of Ukraine has a specific goal - to reduce losses of financial and grain resources in the country. The system must be adapted to the modern needs of market participants and take into account the degree of technological and software changes over a period of time. Digital logistics should be available to every grain market

participant. At the initial stage, scientific support of the system operation will be required.

There will be a powerful information system that will reduce grain losses in Ukraine to 0.99% of total grain production in the country [5]. The state will be able to make the right decisions to regulate the grain market in Ukraine, using operational information, to effectively regulate not only stocks but also grain flows in the country. DL users will be able to maximize profits, which is important primarily for grain producers. Eventually, the culture of grain production and agribusiness in Ukraine will rise to a better level.

The geography of domestic grain exports in the Odessa region is constantly expanding. However, there is global competition in world markets for grain markets among major exporting countries. It should be emphasized that one of the important conditions for the effective functioning of the market is the availability of developed infrastructure. Equally important for the effective functioning of the domestic grain market is also the provision of its participants with quality operational information.

Based on the above material, the key strategic guidelines in the regional grain market are the following:

- ensuring the balance of interests of the Ukrainian grain market by regulatory harmonization of the distribution of profits in the chain from grain producer to grain trader, as well as taking into account the interests of the national consumer;
- management of volumes, quality and price of grain products in the European and Asian markets in order to increase foreign exchange earnings in the region's economy;
- increasing of added value in grain trade due to expansion of national participation in strategic links of logistics and transport networks;
- wide introduction of modern advanced post-harvest technologies in order to optimize commercial and logistical losses in the grain sector of the region;
- introduction of joint consortium international projects in logistics and transport chains and participation in joint ownership of terminals outside the region, organization of direct outlets in promising grain markets of individual countries, expansion of trade with other countries;
- state support for new concepts of entering promising local European markets;
- strategic diversification of national grain markets;
- management of protection of the value of national grain in conditions of unfair competition in the world market (including through the management of national stocks of grain to optimize its value in case of market fluctuations);
- ensuring the quality of grain production by complying with European standards;
- ensuring the systematic and consistent actions of national grain market entities and public authorities in the formation and implementation of annual priorities for grain export trade;
- developing of the of Ukrainian grain market logistics infrastructure.

References

1. Zhuk V., Sychevskii M. (2011) Grain market development. Scientific substantiation of intensification of grain production in Ukraine: speeches of scientists at the meeting of the Presidium of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (July 27, 2011). Kyiv: Agrarian Science. 92-101.
2. About grain and grain market in Ukraine. Law of Ukraine. Document 37-IV, valid, current version dated 07/19/2017. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15>
3. Main Department of Statistics in Odessa region. (2021). <http://www.od.ukrstat.gov.ua/>
4. State Statistics Service of Ukraine. (2021). <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Golyk S. (2014) Analysis of the domestic grain market and further development of its infrastructure. *Efficient economy*. http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_34.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ ПОСЛУГ АГРОКОНСУЛЬТАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ

Дар'я Вікторівна Безверха,
студентка спеціальності «Менеджмент»
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Головною відмінністю сучасної моделі підвищення ефективності виробництва в агропромисловому комплексі є зміна системи сільськогосподарського консультування. Для того, щоб перемогти в сьогоднішній конкурентній боротьбі, забезпечити більш-менш довготривалу конкурентоспроможність продукції та знизити підприємницькі ризики, вже недостатньо вивчати, прогнозувати та враховувати купівельний попит. Необхідно виявляти та формувати потреби, тобто на основі інформаційного забезпечення по суті «створювати» свій ринок та свого покупця.

У зв'язку з цим постає цілком закономірне питання: чи є різниця між попитом і потребою на теоретичному плані, саме з погляду організації підприємницької діяльності. Адже і у вітчизняній, і в зарубіжній літературі ці поняття часто-густо вживаються як синоніми. Тому залишається неясною відповідь інше питання: на задоволення попиту чи потреб повинен орієнтуватися підприємець. Тим часом відповіді на ці питання мають принципове значення для визначення шляхів підвищення ефективності агробізнесу, для розуміння мотивації самої підприємницької діяльності.

Система інформації про ринок забезпечує керівників даними про останні події і представляє набір джерел і методичних прийомів, з яких керівники отримують повсякденну інформацію про події, що відбуваються у комерційному середовищі. Керівники сільгоспідприємств застосовують такі методи збору інформації: читання газет, книг, спеціальних видань, бесіди з постачальниками та іншими особами, які не є штатними працівниками організації; обмін відомостями з іншими керівниками та співробітниками організації; призначення спеціалістів (консультантів) зі збирання зовнішньої маркетингової інформації (особливо про конкурентів); організація спеціальних відділів зі збору та розповсюдження поточної маркетингової інформації, в яких співробітники переглядають найважливіші видання у пошуках новин, складають огляди та розсилають їх консультантам з ІКС. У цих відділах ведуть досє відомостей, що цікавлять організацію. Це різко підвищує якість інформації, що надходить до фахівців з ІКС.

Процес динамічних змін у сільському господарстві є результатом конструктивної роботи багатьох установ та організацій. Такими установами можна вважати сільськогосподарські інформаційно-консультаційні служби незалежно від того, до якої організаційної або юридичної форми вони належать, підприємницькі структури, які співпрацюють як з безпосередніми споживачами

консультаційних послуг, так і з групою організацій, які надають знання та інформацію, необхідну для виконання інформаційно консультативною системою своїх функцій.

У сільському господарстві, як і раніше, зберігається дефіцит інформації, який відчувають не лише сільські жителі, а й державні чиновники, які приймають рішення у сфері аграрної політики.

На рівні держави слід надати імпульсу розвитку регіональних інформаційно-консультаційних служб, системи підготовки та перепідготовки кадрів АПК, систем інформаційно-консультаційної підтримки інноваційного розвитку сільськогосподарського бізнесу.

Підприємства АПК, як правило, відчувають велику потребу в консалтингових послугах, і, перш за все, у сфері прийняття інноваційних рішень. Водночас вартість таких послуг навіть за невеликими та середніми проектами становить значну величину — 1,5-5,5% вартості проекту (0,2-1% на дослідження та визначення сприятливих економічних умов, 0,25-1,5% на попередній техніко-економічний аналіз проектної ідеї, 1-3% на техніко-економічні дослідження варіантів проектних рішень до прийняття інноваційного рішення).

У вартість платних послуг входять прямі постійні витрати, у яких більшу частину становить оплата праці консультантів, зайнятих під час цієї послуги. Тому навіть при частковому покритті витрат на надання платних послуг з бюджету жодною мірою не знижується мотивація до отримання високого кінцевого результату від послуг як з боку консультативної служби, так і з боку сільгоспідприємства. У той же час, такий захід державної підтримки діяльності інформаційно-консультаційних служб сприятиме підвищенню ефективності консалтингової діяльності.

У новому соціально-економічному середовищі інформаційно-консультаційна служба виступає однією з небагатьох структур в АПК, яка працює у найбільш тісному контакті із сільгосптоваровиробниками, здатна забезпечити підвищення ефективності агровиробництва та науково-технічний прогрес у сільському господарстві.

Ми поділяємо думку фахівців, які вважають за необхідне проведенні в агропромисловому комплексі перетворень, спрямованих на розвиток ринкових відносин. Проте, це вимагає радикального перегляду концепції управління господарськими організаціями, бо у ринкових умовах організації АПК стають дедалі більш складними системами. Все це підвищує вимоги до гнучкості управління, тому що для ефективного управління такими системами необхідні нові методи, що здатні швидко і чітко реагувати на будь-які зміни середовища, та використання вичерпної кількості різноманітної інформації та новітніх досягнень науки. Тому за реформуванням виробництва виникає необхідність створювати такі формування, які взяли б на себе функції збору, обробки, систематизації та доведення інформації до організацій АПК з урахуванням їх потреб і рівня розвитку науки.

Основна мета сільськогосподарської інформаційно-консультаційної служби полягає у допомозі людям, зайнятим у сільськогосподарській галузі, у вирішенні економічних та соціальних проблем. Як правило, на практиці це означає надання

підтримки фермерам у їхньому прагненні збільшити дохід своєї сім'ї, в основному за рахунок підвищення рівня доходу, що отримується безпосередньо від сільськогосподарського виробництва. Нині сфера дії системи інформаційно-консультаційної служби значно розширилася і з охоплення користувачів, і з маркетинговим підходом у роботі. На даний момент ця структура надає допомогу жителям сільських регіонів у вирішенні їх проблем та стимулює розвиток аграрних зон.

Інформаційно-консультаційна служба у сільському господарстві та переробній промисловості АПК відіграє провідну роль у розвитку виробництва, підприємницької діяльності, переробці та продажу сільгосппродукції.

Товаровиробники та сільське населення більше ніж будь-хто ще потребує повсякденної інформації, консультацій та постійного підвищення своєї освіти. ІКС виконує широкий спектр робіт, починаючи від проведення індивідуальних бесід і консультацій та закінчуючи показом нових методів управління виробництвом, навчання дорослого сільського населення.

На жаль, досі проблемі сталого розвитку сільської місцевості мало приділялося уваги тому, як це робиться в аграрно розвинених країнах. Звичайно, вирішувалися питання освоєння нових технологій, закріплення кадрів на селі, соціального облаштування тощо, але це були окремі фрагменти проблеми сталого розвитку сільської місцевості, вирішення якої має ґрунтуватися на комплексному підході.

Завданням загальнонаціонального масштабу є розробка та планування стратегії сталого розвитку з використанням комплексного підходу. Головними елементами цієї стратегії мають бути сільськогосподарське виробництво, продовольча безпека, надійність та якість продовольчих товарів, охорона навколишнього середовища, створення відповідної інфраструктури. Тільки основі взаємозв'язку цих елементів можливе підвищення стійкості розвитку сільської місцевості.

Існує нагальна необхідність розробки комплексу першочергових заходів щодо стабілізації екологічного середовища за рахунок екологізації економічної діяльності та широкого поширення екологічно орієнтованих методів управління, масового впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій.

Слід перейти на міжгалузевий підхід до питань інтеграції сільського господарства на основі сталого управління природними ресурсами, що здатне забезпечити стале управління усіма видами систем виробництва.

Дуже гостро постає питання розробки правових засад для сталого розвитку сільської місцевості з наданням особливої уваги економічній диверсифікації, зміцненню кадрового потенціалу, участі населення у самоврядуванні та налагодженні партнерських відносин.

У зв'язку з необхідністю поширення інформації про стійкі методи ведення сільського господарства як ніколи зростає роль інформаційно-консультаційної служби. Вже зараз вони активно сприяють реструктуризації сільськогосподарських підприємств, відновленню економіки неплатоспроможних господарств, здійснюють ринкове та технологічне консультування.

АКТУАЛЬНІ ФУНКЦІОНАЛЬНІ СФЕРИ НАУКИ МЕНЕДЖМЕНТУ В РЕАЛІЯХ СУЧАСНОСТІ

Крикун Ольга Олександрівна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та менеджменту
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна, Україна

Історія менеджменту свідчить, що основа економіки та її концептуальних підходів до управління формувалася протягом століть. Концептуальні підходи до управлінської думки одночасно створювалися з такими науками, як: математика, теорія держави, макроекономіка, суспільна психологія, політична економія, соціологія, кібернетика, системний та ситуаційний аналіз [1]. Ці науки проявили відчутний вплив у формування багатфункціональних областей менеджменту. Видатні іноземні та вітчизняні практики-науковці зробили гідний внесок у систему управління економікою.

Основне припущення класичної концепції менеджменту є у тому, що саме керівник розробляє раціональне рішення щодо можливостей і робить усе можливе, для максимізації прибутку.

Головні досягнення школи наукового менеджменту полягають у визначенні основ менеджменту та способів організації роботи, розробці формальної структури організації та встановлення співпраці між керівником та робітниками (Ф. Тейлор, Л. Гіюлік, Г. Гантт, Дж. Муні, А. Рілей, Д. Аллен, А. Файоль, М. Фоллет, Р. Шелтон) [1; 2].

Головні досягнення адміністративної школи менеджменту полягають у принципах та функціях менеджменту в організаціях, як універсальні процеси (А. Файоль, М. Вебер, Л. Урвік, Г. Черчер, Дж. Муні, А. Рейлі) [1; 2].

Основне припущення неокласичної концепції менеджменту – теза у тому, що індивід вважається соціальним і самоактуальним. Головні звершення школи людських ресурсів: формальна та неформальна системи, мотивація та потреби, першість в організації; наукові основи вирішення питань людини в організації; ефективне керівництво поведінкою людей (М. Фоллет, Е. Мейо, А. Маслоу, Ф. Ротлісбергер, Р. Лайкарт, К. Арджіріс, Д. Мак-Грегор, П. Друкер, Ч. Барнард) [1; 2].

Основне припущення кількісної концепції менеджменту – принцип у тому, що інструмент практичної математики дає можливість регулювати проблеми організацій в менеджменті. Кількісна школа подає менеджмент – як прийняття рішень (Р. Акофф, Д. Екман, У. Хітч, А. Ентховен, Т. Шульц, Е. Квейд, Ян Тінберген, Л. Клейн, А. Гольдбергер, В. Леонтєв, Л. Канторович, В. Новожилов, С. Струмлінін) [1; 2].

Гуманізація, глобалізація та цифровізація вважаються головними особливостями нинішнього менеджменту. Виникнення поведінкової школи є

проявом ходу гуманізації менеджменту. Міжнародні компанії є проявом спрямованості глобалізації у менеджменті. Виникнення ж віртуального бізнесу та мережевих організацій вважається відображенням тенденцій цифровізації.

Менеджмент став одним із головних визначень у ринковій економіці. Його досліджують економісти, бізнесмени, фінансисти, банкіри та всі, кого стосується підприємництво [3]. Прогресивним спеціалістам потрібні ґрунтовні знання про його багатофункціональні галузі, але безпосередньо: операційний, HR-менеджмент, економічний, інвестиційний, інноваційний, маркетинговий, стратегічний менеджмент [3; 4; 5].

Операційний містить відповідні елементи: міжособистісну поведінку, масову поведінку, управлінський досвід, об'єднання соціальних систем, оптимальний вибір адміністративних рішень, комунікаційні центри та науку управління.

HR-менеджмент – це робота працівника по кадрах, спрямована на забезпечення компанії високоякісним персоналом, здатним здійснювати покладені на нього робочі функції та ефективно використання.

Фінансовий менеджмент – це управління окремими діями, а безпосередньо: формування та складання плану економічних показників з дотриманням наукових підходів та основ менеджменту, балансу прибутку та витрат, характеристик ефективності використання ресурсів, контроль бюджету, рентабельності та товарів, страховкою, роботою актуарію.

Інвестиційний менеджмент – це процедура управління усіма аспектами інвестиційної діяльності суб'єкта підприємництва: створення проєктів та планів реорганізацій, створення нових продуктів, підбір напрямків інновацій, оптимізація інвестицій, різноманітні аспекти управління персоналом.

Інноваційний менеджмент являє собою комплекс фінансових, мотиваційних, організаційних та правових засобів, способів і форм управління інноваційною діяльністю певного об'єкта управління з метою отримання оптимальним методом фінансових результатів даної роботи.

Маркетинговий менеджмент – це процедура аналізу, планування, здійснення та контролю над реалізацією заходів, вкладених у формування та збереження вигідних зв'язків із цільовим ринком з метою здійснення конкретних цілей підприємства і, насамперед, у бізнесі це отримання запланованого рівня доходів.

Стратегічний менеджмент займається дослідженням різних стратегій для різних підрозділів компанії, розподіляє реалізацію стратегій у часі, створює можливості успіху компанії та гарантує єдиний контроль у здійсненні вибраних стратегій [4].

Організація процедури праці, обліку, контролю, діловодства, дає оцінку фінансової продуктивності, рекомендації щодо доцільного застосування робочої сили, фінансів, безперервного вдосконалення продукту в інновації, своєчасно адаптуватися та здійснювати управлінські рішення.

Висновки. На основі синтезу ідей, висунутих у різні періоди розвитку науки менеджменту, дослідники прийшли до розуміння необхідності комплексного підходу до управління, враховуючи сучасну форму державного устрою (реформ, що проводяться) та зрілість сформованих ринкових відносин.

Комплексний менеджмент у дослідженні управлінських методів є одним з найважливіших елементів, оскільки сприяє всебічному впливові на структурно-функціональний зміст управлінських явищ, вивчає їх багатогранні зв'язки та оточуюче середовище, системоутворюючі фактори та їх розвиток. Головним призначенням комплексного менеджменту є системний розгляд комплексу елементів господарської діяльності та системи зв'язків між ними відповідно до поставлених завдань та цілей стратегічного планування.

Список літератури:

1. Дідковська Л.Г., Гордієнко П.Л. Історія вчень менеджменту: навчальний посібник. Київ, 2008. 477 с.
2. Класики менеджмента / Под ред. М. Уорнера / Пер. с англ. под ред. Ю.Н. Каптуревского. СПб. : Питер, 2001. 1168 с.
3. Мазаракі А.А. та ін. Менеджмент: теорія і практика. Харків : ТОВ "Атіка ЛТД", 2007. 584 с.
4. Мальцева А. Менеджмент, стратеги с которыми побеждают. Київ : Максимум, 2006. 320 с.
5. Юрик Н.Є. Історія менеджменту : курс лекцій. Тернопіль : ТНТУ імені Івана Пулюя, 2015. 114 с.

МЕТОДИ УПРАВЛІНСЬКОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ

Олена Ярославівна Резніченко,

студентка спеціальності «Менеджмент»

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

При організації системи управлінського консультування важливо не тільки правильно сформулювати цілі та завдання, але й знайти найбільш раціональні методи, підходи, методики та прийоми їх реалізації та залучення працівників до досягнення цих цілей. Для вирішення управлінського завдання (проблеми) має бути проведено низку необхідних та достатніх дій, що становлять метод її вирішення.

Для того, щоб метод був ефективний, його правила повинні відображати реальні, властиві об'єкту властивості та зв'язки, а також особливості діяльності, що здійснюється. У цілому метод - це свідомо вироблене вміння.

При консультуванні використовуються різні методи, що є основою конкурентних переваг консультанта, тому вони тримаються в секреті і стають доступними лише в міру їх використання та передачі клієнту у процесі навчання та спільної роботи під час вирішення проблеми.

Про багатство методичного інструментарію говорить той факт, що при існування великої кількості видів послуг кожен консультант, що спеціалізується в конкретній галузі, має своє бачення рішення проблеми. Життєвий цикл методик різний. На його тривалість впливає низка факторів. Методики старіють через динамічні зміни у навколишньому середовищі. Зміни в економічній політиці та економічній ситуації, законодавстві, конкуренції впливають на умови функціонування підприємств та організацій, що, у свою чергу, змушує консультантів удосконалювати використовувані методи. Перш ніж уявити кожен спосіб роботи консультанта окремо, слід зазначити, що розподіл їх між етапами процесу управлінського консультування носить певною мірою умовний характер. Справа в тому, що багато методів є універсальними, тобто можуть бути використані на всіх етапах консультування, наприклад діагностика.

Наведемо класифікацію та коротку характеристику методів консультування.

У зв'язку з розвитком процесного консультування методи можна згрупувати на: технічні (методи вирішення змістовної частини проблеми) та людські (методи створення взаємовідносин, сприятливих щодо змін).

Надалі слід можливо застосувати такі методи консультування як: інтерв'ю, аналіз документації, експертні оцінки, анкетування, порівняння, дерево цілей, аналіз сил впливу та ін.

Управлінське консультування містить етап впровадження. На використання навіть добре підготовлених рішень впливає безліч змінних, для реалізації цих рішень немає універсальної комплексної методики.

Організуюючи процес впровадження, на наш погляд, слід спиратися на індивідуальні і групові особливості та орієнтацію учасників впровадження, підходити до справи творчо. Працівник, якого зачіпає те чи інше нововведення,

погодиться з його реалізацією в тому випадку, якщо він припускає, що отримає від цього вигоду. Кожен працівник прагне, щоб баланс між тим, що він отримує від організації, і тим, що він їй дає, склався на його користь. У кожному випадку початку впровадження має передувати серйозний аналіз ситуації та вибір методів роботи з клієнтом.

Методи роботи з клієнтом: методи вибору ролей консультанта та клієнта.

Ці методи залежать від ситуації, яку вирішує консультант, який виступає у «чужих» ролях. Проводиться рольовий аналіз.

Методи розвитку творчого потенціалу керівників клієнтів. Серед методів, що активізують творче мислення, можна виділити: метод поділу та метод комбінування. Метод поділу - проблему ділять на підпроблеми і намагаються знайти рішення спочатку кожної з них, а на підставі цих рішень знаходять загальне вирішення проблеми.

Метод комбінування - дозволяє представити характеристики об'єкта, що вивчається, у вигляді таблиці, на підставі якої можна отримати різні комбінації нових рішень.

Методи підвищення вмотивованості персоналу та керівників до змін: методи переконання, методи використання почуття напруги та тривоги, методи заохочення та покарання, методи участі та довіри тощо.

Для прийняття теоретично обґрунтованих рішень, найкращих у заданих реальних умовах для досягнення поставленої мети, як правило, застосовуються методи побудови математичної моделі аналізованої ситуації. Роль моделей дуже висока для внесення якісних змін у процеси управління, тому що вони дозволяють у компактній та доступній для огляду формі ув'язати основні кількісні параметри діяльності соціально-економічного об'єкта.

В управлінському консультуванні використовуються різні моделі: у графічній формі або у формі економіко-математичних моделей, що є інформаційним описом економічного об'єкта, що реалізується засобами математичного та логічного апарату.

Графічні моделі являють собою різні таблиці, схеми, графіки, діаграми тощо. Серед них найбільш поширені:

- 1) матриця прийняття рішень - це таблиця, у якій наведено критерії оцінки тих чи інших варіантів рішень та варіанти рішення за десятибальною шкалою;
- 2) дерево рішень - це графічне зображення послідовності рішень та станів середовища із зазначенням відповідних ймовірностей й вигравів для будь-яких комбінацій альтернатив та станів середовища;
- 3) блок – схеми. Вони відбивають послідовність виконання будь-яких операцій, розрахунків, дій;
- 4) таблиці. Вони дозволяють привести числові дані у певну систему та вказати на їхній взаємозв'язок.

Економіко-математичні моделі є концентрованим виразом суттєвих взаємозв'язків і закономірностей процесу функціонування економічної системи в математичній формі.

Модель системного підходу до консультування дозволяє отримати теоретичні обґрунтування для вибору типу майбутнього підприємства, що

дозволяє знайти раціональне рішення в цілому та по кожній альтернативі. Отримані варіанти носять рекомендаційний характер і сприяють розробці ефективного управлінського рішення. Крім того, моделі допомагають застосуванню створеної програми дій практично.

Множинність методів ускладнює завдання вибору тих, які дозволять найефективніше вирішити проблеми організації, що консультується. Консультантам у кожному випадку доводиться аналізувати велику кількість чинників, враховувати різноманітні специфічні умови консультованої організації. Щоб полегшити та зробити більш ефективною цю роботу, консультанти створюють фонди методів (банки методів, банки знань, бібліотеки методів). Мета їх формування - накопичення знань про механізми та прийоми, що дозволяють швидко та якісно вирішувати завдання та проблеми організації.

Безумовно, клієнтів цікавить економічність запропонованих консультантами методик (тривалість, обсяги ресурсів, вартість). Так, за критерієм інвестицій методики діляться на: безвитратні, низьковитратні та затратні.

При управлінському консультуванні використовується багато різних методів. Отже, робота консультанта вимагає професійної підготовки та «вміння думати» у нестандартній обстановці, використовуючи різні методи, методики та моделі.

Сучасні складні виробничі організації - це соціальні системи, для ефективного управління ними керівники та фахівці будь-якого рівня повинні володіти системним мисленням, заснованим на застосуванні системного підходу.

Системний підхід до управління виробничими та іншими видами діяльності не є плодом кабінетних роздумів. Він бере свій початок у практичній роботі, у потребі управління людьми. Під системним підходом дослідники розуміють:

- 1) особливий стиль та спосіб мислення;
- 2) напрямок методології спеціального пізнання та соціальної практики, в основі якого лежить дослідження об'єктів як систем;
- 3) загальнонаукову концепцію, що реалізує філософський принцип системності під час вирішення складних міждисциплінарних проблем;
- 4) дослідження об'єкта чи явища як взаємодіючої мережі ланок, у якій на передній план виступають закономірності та зв'язки, суттєві для характеристики та визначення даного предмета;
- 5) методологія розгляду різноманітних комплексів, що дозволяє глибше і краще осмислити їх сутність (структуру, організацію та ін. особливості) та методи впливу на їх розвиток та систему управління.

В організаційному плані управлінське консультування поєднує чотири основні підсистеми: інформаційну, консультаційну, інноваційну та освітню. На наш погляд, до системи управлінського консультування крім перерахованих вище підсистем входять: науково-дослідна, рекламна і видавнича підсистеми.

Інформаційна підсистема має відкриту структуру загального доступу і носить характер інформаційно-довідкової системи з поповненням баз даних інформаційними ресурсами, що постачаються науковими та освітніми організаціями, органами управління, ринковими та іншими структурами АПК.

Інноваційна підсистема включає в себе в першу чергу наукові організації, а також інші структури, що забезпечують створення інновацій та сприяють сільгосптоваровиробникам у їх освоєнні та передбачає здійснення єдиної інноваційної політики в АПК, формування банку інноваційних розробок тощо.

Консультаційна - найбільша підсистема, що включає структури АПК, що є об'єктом консультаційного обслуговування з питань управління та організації виробництва, освоєння інноваційних розробок і передового виробничого досвіду, економіки виробництва, оподаткування, бізнес-планування, маркетингу і т.д.

Освітня підсистема включає аграрні навчальні заклади всіх рівнів, систему додаткової професійної освіти, центри навчання кадрів, що забезпечують підготовку та підвищення кваліфікації сільгосптоваровиробників усіх форм власності, працівників органів управління АПК та ін.

Застосування вищезазначених методів діагностики, розробки та реалізації рішень у процесі консультування дозволить підвищити якість консультаційних послуг та обґрунтувати правильність прийнятих управлінських рішень на підприємстві.

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА З РОЗВИТКУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Сакун Ганна Олександрівна

к.ф.н., доцент, доцент кафедри менеджменту та маркетингу
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку

Єніш Юлія Валеріївна

Магістрант спеціальності 051 «Економіка»
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку

Юхновець Олена Миколаївна

Бакалавр спеціальності 073 «Менеджмент»
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку

На етапі розвитку ринкових відносин дедалі більше підприємств приходять до усвідомлення того, що перспективне управління фінансовою діяльністю неможливо без використання такого інструменту, як фінансова стратегія. Метою будь-якого підприємства є ефективне функціонування в довгостроковій перспективі, досягнення високих темпів розвитку та підвищення конкурентоспроможності в умовах нестабільного ринкового середовища.

Актуальність розробки фінансової стратегії можна визначити низкою умов. До таких умов, на думку І. А. Бланка, можна віднести [1]:

- інтенсивність зміни факторів зовнішнього фінансового середовища;
- високу динаміку основних макроекономічних показників, які пов'язані із фінансовою діяльністю підприємств;
- темпи технологічного прогресу у фінансовій сфері;
- часті коливання кон'юнктури фінансового ринку;
- нестабільність економічної політики, а також форм регулювання фінансової діяльності підприємств.

Всі перераховані вище умови не дозволяють ефективно керувати фінансами підприємства, використовуючи для цього лише накопичений досвід та традиційні методи фінансового менеджменту. У зв'язку з цим, відсутність добре розробленої фінансової стратегії, адаптованої до можливих змін факторів зовнішнього середовища в сучасних реаліях ведення бізнесу може призвести до того, що фінансові рішення окремих структурних підрозділів носитимуть різний характер, що у свою чергу буде негативно впливати на ефективність фінансової діяльності підприємства в цілому.

Розвиток організації залежить від ефективного управління інвестиційною діяльністю, яка має бути заснована на сучасній раціональній стратегії. В цих умовах комерційні організації функціонують за умов невизначеності,

нестабільного інвестиційного ринку, що впливає на кінцеві результати та рентабельність, веде до ризиків забезпечення їх стійкості. [2].

Недооцінка фактору невизначеності при розробці інвестиційної політики може призвести до неефективної стратегії, що не забезпечить захист організації від конкурентів, не надасть унікальних можливостей, доступних в ситуації високого рівня невизначеності. Високий рівень динаміки макроекономічних факторів, пов'язаних з інвестиційною активністю організацій, розвиток науково-технологічного прогресу, зміни державної інвестиційної політики та форм її регулювання знижують ефективність управління інвестиціями комерційних організацій. У зв'язку з цим, все більше організацій вважають за необхідне розробку стратегії перспективного управління інвестиційною діяльністю.

Стратегія інвестиційної діяльності визначає стратегію управління інвестиціями організації, послідовність певних дій щодо залучення та використання інвестиційних ресурсів, реалізації інвестиційних проектів відповідно з місією організації, стратегічними цілями розвитку, системою функціональних сегментарних стратегій за видами діяльності, інвестиційними проектами, інноваційними продуктами.

На наш погляд, розробка інвестиційної стратегії організації має бути заснована на програмно-цільовому підході, що забезпечує взаємозв'язок стратегічних цілей суб'єктів управління при реалізації інвестиційної політики з визначенням послідовного їх досягнення.

Якщо оцінити фінансову стратегію підприємства з боку відомих теорій управління (біхевіористична, теорія максимізації добробуту власників), а також з урахуванням існуючого розриву між функцією володіння та функцією управління та контролю, то можна визначити основні цілі фінансової діяльності підприємства:

- виживання підприємства в умовах жорсткої конкуренції;
- максимізація прибутку;
- економічне зростання підприємства;
- зростання ринкової вартості підприємства;
- фінансова гнучкість - здатність знаходити і залучати кошти з різних джерел, які так необхідні будь-якому підприємству в умовах нестабільного середовища.

У свою чергу, здатність підприємства залучати кошти залежить від стабільності, складу активів та структури капіталу, рентабельності підприємства, а також від умов та тенденцій розвитку фінансового ринку. Фінансова гнучкість особливо важлива у той період, коли підприємству необхідно пролонгувати свою короткострокову заборгованість. Насправді, це виявляється у створенні базової фінансової стратегії підприємства, яка пов'язана з ефективним управлінням грошовими потоками, формуванням дивідендної політики, оптимізацією майнового потенціалу та джерел його фінансування.

Важливою здатністю в управлінні підприємства є передбачення майбутніх подій. Але передбачення буває різним, наприклад, розрізнятися за горизонтами (ближнє, майбутнє і далеке), обмежене часом чи ні, за формою (план, програма,

прогноз, прогноз), за джерелами (інтуїція, науковий аналіз на основі розрахованих коефіцієнтів, аналогія, узагальнений досвід).

Одним із таких видів передбачення певною мірою є стратегія. Фінансова стратегія, як одна з найважливіших стратегій серед усіх функціональних стратегій підприємства, що дозволяє підприємству бути готовим до кризових ситуацій. Важливим є вміння розпізнавати характерні сигнали наступних змін, а також фінансова стратегія забезпечує зменшення тактичних помилок керівництва та у свою чергу, допомагає розробляти ефективні технології управління фінансами підприємства [3].

Жодна стратегія та жоден підхід не може виключити елемент невизначеності. У зв'язку з цим необхідно розуміти, як між собою взаємопов'язані стратегія та невизначеність. «Навіть у найневизначеніших умовах, у яких доводиться функціонувати підприємству, існує багато корисної та стратегічно важливої інформації» [5].

По-перше, найчастіше можна визначити основні тенденції, які будуть спостерігатися у майбутньому, наприклад, демографічні зміни на ринку, що у свою чергу впливатиме на попит на ринку.

По-друге, завжди є безліч факторів, які на даний момент не відомі, але будуть відомі після ретельного та глибокого аналізу. Це може бути ефективність існуючих технологій, еластичність попиту на стійкі товари, а також інформація про конкурентів, всі ці фактори є тими змінними, про які мало що відомо, але вони, у свою чергу, можуть дати багато стратегічно важливої інформації.

У своїй роботі Г'ю Кортні, Джейн Кіркланд, Патрік Вігуері. «Стратегія в умовах невизначеності» [3] дають визначення залишкової невизначеності. Вони пояснюють, що залишкова невизначеність, це «невизначеність, яка залишається після ретельного аналізу». Вони виділяють чотири рівні залишкової невизначеності:

- рівень 1: Досить ясне майбутнє;
- рівень 2: Альтернативне майбутнє;
- рівень 3: Діапазон майбутніх подій;
- рівень 4: Абсолютна невизначеність.

Досвід доводить, що більшість усіх стратегічних проблем перебуває на другому та третьому рівні невизначеності, тоді як частина, що залишилася, знаходиться на першому. Для того щоб визначити та оцінити всі стратегічні варіанти на кожному рівні невизначеності необхідно використовувати різні види аналізу.

Необхідно формувати фінансову стратегію підприємства з урахуванням факторів залишкової невизначеності. Це означає, що стратегія має бути гнучкою, оскільки у будь-який момент може з'явитися нова стратегічно важлива інформація, яка так чи інакше вплине на функціонування підприємства. У свою чергу підприємство за необхідністю має бути готове внести корективи до фінансової стратегії з урахуванням відомих, стратегічно важливих фактів.

Формування фінансової стратегії здійснюється через певні етапи. Щоб краще зрозуміти процес формування фінансової стратегії підприємства, необхідно позначити основні етапи:

1. Визначення терміну який фінансова стратегія формується.

2. Діагностика зовнішнього та внутрішнього середовища. Для цього можна використовувати такі методи аналізу:

– SWOT - і SNW-аналіз;

– PEST-аналіз;

– аналіз та оцінка економічного потенціалу підприємства;

– аналіз конкурентних переваг за М. Портером;

– аналіз розривів (GAP-аналіз).

Єдиний підхід систематизації факторів за рівнем управління визначає взаємозв'язок результатів інвестиційної діяльності комерційної організації із загальними цілями та завданнями інвестиційної політики підприємства. Керуючими факторами розвитку інвестиційної стратегії підприємства у моделі забезпечення сталої господарської діяльності на мікрорівні є економічні, інвестиційні, фінансові, інноваційні фактори, що насамперед забезпечують інвестиційну привабливість суб'єкта, результативність та стійкість розвитку господарської діяльності в цілому

Таким чином, при розробці фінансової стратегії підприємства у сучасних умовах необхідно враховувати фактори невизначеності середовища за основними етапами формування фінансової стратегії, застосовуючи необхідні для цього методи аналізу та визначаючи рівень залишкової невизначеності, що дозволить визначити реалізованість розробленої стратегії загалом.

Перелік літератури:

1. Бланк И. А. Финансовая стратегия предприятия. Киев: Ника–Центр, Эльга, 2004. - 720 с.

2. Воронина Л. А., Бабенко Н. И. Управление инвестиционной деятельностью промышленных холдингов в условиях риска и неопределенности // Финансы и кредит. 2011. - №22 (454). - С. 10–16.

3. Courtney Hugh, Kirkland Jane and Viguerie Patrick. Strategy under uncertainty. Harvard Business Review, Nov. Dec, - 1997.

ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВ В ЕПОХУ КОРОНАКРИЗИ

Станкевич Ірина Володимирівна

д.е.н., проф., завідувача кафедри менеджменту та маркетингу
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку

Пономаренко Антон

Магістрант спеціальності 073 «Менеджмент»
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку

Незважаючи на зупинку глобальної економічної активності, банкам вдалося без втрат вистояти під час пандемічного шоку, значною мірою завдяки державним заходам підтримки економік та інвестиціям. Проте, ще до коронавірусної кризи сформувалася група слабких банків, для яких скасування антикризових заходів підтримки їхніх позичальників могло створити серйозні ризики.

Під час глобальної фінансової кризи різкий економічний спад призвів до зростання банкрутств – тоді банки на тлі зростання кредитного ризику скоротили кредитування та знизили показники левериджу (співвідношення позикових та власних коштів). Коронавірусна криза виявилася нетиповою з погляду реакції банківської системи: незважаючи на всесвітнє «заморожування» ділової активності, банки не тільки не знижували левередж, але й нарощували кредитування.

На тлі регуляторних реформ, проведених після глобальної фінансової кризи для зміцнення банківської системи, глобальний розподіл банків щодо їхнього капіталу до виважених за ризиком активів «змістився вправо», тобто банки стали стійкішими, медіанний показник збільшився з 12% у 2006 р. до 17% у 2020 р. Сильна фінансова позиція банків дозволила регуляторам розглядати їх у поточній кризі не як частину проблеми, а як елемент її вирішення: регулятори не посилювали свою політику щодо банківської системи, а навпаки, стимулювали банки використовувати накопичені буфери (тобто перевищення накопиченого капіталу (встановлених нормативів) для підтримки кредитування економіки. Зокрема, в рамках антикризових заходів регулятори тимчасово послаблювали вимоги до капіталу та ліквідності та запроваджували обмеження на виплату дивідендів. Одночасно пакети фіскальних стимулів надали підтримку позичальникам банків.

Нетипово виглядають й індикатори якості кредитних портфелів банків: на відміну від минулих фінансових криз, під час коронавірусної пандемії показники проблемних кредитів залишалися на низькому рівні через такі введені регуляторами заходи (у тому числі гарантії кредитів), які дозволили стримати банкрутства і, як наслідок, ризики для банківської системи. І, хоча резерви під

незворотні кредити збільшилися, частково цей тренд вже розгорнувся, що говорить про мінімізацію ризиків із кредитних втрат.

Регуляторні метрики, що розраховуються на основі балансових показників, нечутливі до короткострокової ринкової волатильності, натомість ринкові оцінки банківського капіталу часто є ефективним сигналом проблем банку.

Картина пандемії виглядає зовсім інакше. Вихідний коронавірусний шок – визнання пандемії Всесвітньою організацією охорони здоров'я у березні 2020 р. – призвів до метушні на ринку. Проте, на відміну від минулих криз, банки продовжили кредитувати економіку та – через нові вимоги до звітності – збільшили резерви, через що трохи знизилася балансова вартість капіталу. Але після цього і балансові показники пішли вгору – тобто період визнання втрат банки уникли.

Стресовий сценарій показав, що більшість банків зберігають досить високий показник достатності базового капіталу першого рівня, лише для невеликої кількості він опустився нижче 7%. При цьому саме банки з низьким показником стикаються із суттєвим скороченням достатності капіталу у стресовому сценарії – тобто втрати зазнають тих банків, які ринок вже зараз дисконтує.

«Слабкі» банки характеризуються низькими прибутковістю та рентабельністю активів. Наприкінці 2021 р. у середньому рентабельність їх активів становила 0,3% – це третина середнього показника решти банків у вибірці (0,9%). У цьому вони більшою мірою, ніж інші кредитні організації, залежні від короткострокового фінансування. Кредитна якість портфеля у них також низька: частка прострочених кредитів наприкінці 2021 р. становила 4,1% – майже вдвічі більше, ніж решта банків (у середньому 2,4%).

Скасування заходів економічної підтримки та антикризових регуляторних послаблень чинило додатковий тиск на якість кредитного портфелю цих банків. При цьому «слабкі місця» банківської системи не концентровані в якихось окремих регіонах чи юрисдикціях, ситуація характерна і для Європи, і для Азії. Зокрема, в Азії та Європі за останні 5 років зниження капіталізації банків скоротило їх показники в середньому на 2,5 відсоткового пункту – що багато в чому нівелювало виграш у показнику, що виник у результаті покращення регулювання.

Інвестиційний потенціал банків має велике значення, оскільки серед усіх гравців фінансового ринку саме банки показують динамічне зростання операцій із цінними паперами.

На нашу думку, можна виділити основні мотиви інвестиційної діяльності банків в період кризи:

1. Примноження доходу (прибутку) від інвестиційної діяльності забезпечується з допомогою зростання відсотків і дивідендів з цінних паперів, і навіть з допомогою різниці курсової вартості цінних паперів при угодах [1].

2. Стабілізація оптимальної ліквідності банку за рахунок придбання висококласних цінних паперів

3. Диверсифікація активів та менеджмент ризиків через придбання цінних паперів із мінімальним ризиком.

4. Контроль та вплив на діяльність емітента через створення портфеля участі у дочірніх та залежних акціонерних товариствах.

Зазначимо, що це мотиви виконуються з допомогою операцій із різними цінними паперами. Підвищений попит кредитних організацій до спекулятивних інвестиційних операцій спостерігається у стадії економічного зростання та стабілізації фондового ринку. В умовах економічної турбулентності банки значно знижують обсяг вкладень в акції та відмовляються від спекулятивних угод на фондовий ринок. За даними аналітиків, вкладення банків у пайові цінні папери як напрям інвестиційної діяльності досяг мінімального значення у кризовому 2014 р. та не має зростаючої тенденції досі [2]. У цьому мотиви інвестиційної діяльності банків слабо пов'язані з потребами реального сектора економіки.

Трансформація вкладень банків - від корпоративних цінних паперів до боргових державні цінні папери демонструють спад спекулятивної привабливості фондового ринку країни в період пандемії. Різке зниження спекулятивних інвестиційних доходів банків негативно позначається на банківського прибутку загалом [2]. Кредитні організації змушені шукати нові ефективні джерела та інструменти для забезпечення прибутку, оскільки у поточний період у них спостерігається зменшення ефективності інвестицій у цінні папери, і ця тенденція збережеться у середньостроковій перспективі.

На нашу думку, інвестиції лише у цінні папери сприяють збільшення ризиків для банку. Тому банкам необхідно посилити інвестування у галузі реального сектора, оскільки він є драйвером розвитку економіки. Відомо, що реальний сектор економіки не позбавлений ризиків і вчення пропонує групувати галузі за ступенем інвестиційної привабливості, щоб «найбільш рентабельні галузі отримували інвестиційні ресурси від приватних інвесторів (зокрема банків), а менш привабливі від держави» [2]. Економічне зростання визначають дві складові:

- 1) інвестиції в основний капітал;
- 2) інвестиції в людський капітал (освіта, охорона здоров'я, «економіка знань» тощо).

Проте в Україні ці показники перебувають на рівні 17 і 14% відповідно - за такого рівня зростання неможливе. [2] Необхідні форсовані вкладення людський капітал. Особливо це стало актуальним у період пандемії коронавірусу. Основним джерелом таких інвестицій є інвестиційні кредити банків. Проте основна причина недостатнього економічного зростання - відсутність сприятливого інвестиційного клімату.

Щоб успішно працювати в постпандемічних умовах, банкам треба діяти вже зараз, розширювати цифрові технології, проводити відеоконференції. Так, у Китаї та Італії вже через місяць після початку епідемії кількість споживачів цифрових банківських технологій збільшилося на 20%, і після закінчення пандемії очікується їх зріст. [2] Доцільно на сучасному етапі розвивати онлайн-консалтинг, обговорювати фінансові проблеми клієнтів, допомагати у скоєнні віддалених (мобільних або інтернет) транзакцій, рекомендувати ефективні інвестиційні угоди. Банки можуть розширити спектр своїх послуг: запустити

інвестиційні послуги, консультувати клієнтів віддалено, запропонувати бухгалтерські та податкові послуги. Банки діють відповідно до принципу клієнтоорієнтованості: вводять кредитні канікули, скасовують штрафи за прострочення для клієнтів, які постраждали від коронавірусу тощо. Це вимагатиме від банків збільшення інвестицій для вдосконалення своїх цифрових каналів зв'язку. [4]

Таким чином, перспективний розвиток інвестиційної банківської діяльності в посткризовий період буде забезпечено за рахунок ефективного використання інвестиційного потенціалу банків. Зміцнення їх інвестиційних можливостей реально за умови посилення ролі держави у формуванні довгострокових інвестиційних ресурсів, зростання довіри до банків з боку клієнтів, підтримки великих та системно значущих інвестиційних проектів тощо.

Перелік літератури:

1. Головнин М.Ю., Оганесян Г.Р. Влияние внешних и внутренних факторов на трансграничные потоки капитала, связанные с Россией. Мир новой экономики. 2019;13(4):41–50.
2. Ларионов А.В. Методологический подход УК оценке инвестиционной привлекательности отрасли для банковского сектора. Вопросы статистики. 2019;(12):52–60.
3. Фрост С. Настольная книга банковского аналитика: Деньги, риски и профессиональные приемы. Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс; 2006. 627 с.
4. Porter, M., Kramer, M. Strategy and society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility // Harvard Business Review, 2006. № 84 (12). P.78-92.

PREDICTION OF PREMATURE OVARIAN INSUFFICIENCY BASED ON SOME BIOCHEMICAL PARAMETERS

Bobokhonova Muhayyoxon Muminjonovna,
Assistant

Z.A.Muminova,
assistant of professor
Fergana Public Health Medical Institute
Uzbekistan, Fergana

In most cases, women have a normal course of puberty with the establishment of a regular menstrual cycle. The onset of premature ovarian insufficiency may be gradual and manifest as oligomenorrhea. Another option is the manifestation of this condition with amenorrhea. Most of the POI clinic is associated with hypoestrogenism. A woman may complain of vaginal dryness, decreased libido, weight gain, deterioration of hair and nails, irritability, night sweats, increased blood pressure and more. Usually, patients consult a doctor about the sudden cessation or reduction of menstruation and unsuccessful attempts to get pregnant.

The most important aspect is that the PS develops gradually, that is, the decrease in the ovarian reserve does not occur simultaneously, therefore, it is necessary to try to identify this pathology even at the preclinical stage, when fertility is reduced to a small extent.

Conditionally, it is possible to distinguish the stages or stages of the development of manifestations of premature ovarian insufficiency:

1. The latent form (latent) is characterized by reduced fertility (determined by a decrease in markers of ovarian reserve - anti-Muller hormone, inhibin B and others), normal levels of follicle-stimulating hormone. The menstrual cycle is not broken.

2. The biochemical form is also accompanied by a decrease in the indicators of the ovarian reserve, but there may also be a slight increase, a decrease in estradiol.

3. The clinical form (explicit) is characterized by sharply reduced fertility, elevated levels of gonadotropins, and a decrease in estradiol. Oligo- or amenorrhea is characteristic.

Diagnostic criteria for premature ovarian insufficiency are: absence of menstruation for at least 4 months; decrease in estradiol levels; increase in the concentration of follicle-stimulating hormone (at least twice the determination of FSH concentration with an interval of 1 month) more than 40 IU / l.

It is advisable to carry out the diagnosis of PS in stages. To begin with, it is necessary to exclude other diseases and conditions that may manifest as a decrease in

reproductive function and oligo- or amenorrhea (polycystic ovary syndrome, hyperprolactinemia, thyroid diseases, amenorrhea having a central genesis). To diagnose premature ovarian insufficiency, it is necessary to conduct a set of studies, including the determination of the concentration of estradiol and gonadotropins, especially important is FSH. To assess the ovarian reserve, a number of indicators are used, most often the amount of anti-muller hormone is determined. This substance is produced in the granulosa cells of the follicles and reflects the ovarian reserve. The concentration of inhibin B can also serve as a marker of follicular reserve.

Transvaginal ultrasound examination is also used as a diagnostic method, which allows to assess the volume of the ovary, the number of follicles. The use of biopsy as a method of diagnosing PJN is a controversial issue. Its results indicate only the absence or a significant decrease in the number of follicles in the ovary, which has no advantages over non-invasive methods. In order to confirm or exclude chromosomal abnormalities, monogenic mutations, isolated gene defects, molecular genetic studies are carried out.

To determine the autoimmune nature of premature ovarian insufficiency, antibodies to ovarian tissue are determined. An important aspect is the identification of concomitant damage to the endocrine organs. When detecting antibodies to the adrenal glands, it is necessary to exclude asymptomatic CNN. To do this, a screening method is used, which consists in determining the level of cortisol in the blood serum on an empty stomach in the morning. At a hormone concentration of more than 18 mcg / dl, adrenal insufficiency can be excluded, but if cortisol is below 18 mcg / dl, ACTH (adrenocorticotropic hormone) is stimulated and, depending on the results, CNN is confirmed or excluded.

I would especially like to pay attention to the long-term consequences of PON. They are mainly associated with a premature decrease in the concentration of estrogens. It has been established that women with premature ovarian insufficiency develop endothelial dysfunction. Estrogens are known to increase the production of substances that promote vasodilation (NO, prostacyclin), inhibit apoptosis of endothelial cells, block calcium channels, participate in the regulation of migration of monocytes and neutrophils, thereby exerting a powerful antiatherogenic and vasoprotective effect. Consequently, women with PYAN against the background of hypoestrogenism have an increased risk of developing serious diseases of the cardiovascular system at a fairly young age.

The main direction in the treatment of premature ovarian insufficiency is hormone replacement therapy. During treatment, it is necessary to select such doses of drugs at which the hormone level in the blood will be as close as possible to the physiological norm and the estrogen deficiency will be compensated. Estradiol is used orally - 2 mg / day, transdermal forms of the drug can also be used - 100 mcg / day. It is noted that estrogens should be taken together with progestins (every month for 12 days), which allows a woman to have menstrual-like reactions and thereby prevent hyperplastic processes in the endometrium.

Timely initiated substitution therapy, maintaining a healthy lifestyle, weight control, balanced diet, optimal physical activity, rejection of bad habits can

significantly reduce the risk of developing such formidable complications of hypothyroidism as osteoporosis and cardiovascular diseases.

An important area of therapy is the solution of reproductive problems. At the moment, there are no effective means to restore fertility in PON. However, in a small percentage of cases, spontaneous restoration of ovarian function is observed and pregnancy occurs. In the case of PYAN, it is often used to take a donor egg, fertilize it in the laboratory and transfer it to the uterus of an infertile woman.

Women who have been diagnosed with PSA are in a state of despair, they do not understand how to proceed, information about infertility is especially difficult for them. Therefore, it is very important to find an individual approach to the patient, explain the essence of her disease, focus on the positive effect of therapy for PON, explain that this is not a verdict for them and there are ways to solve the problem. In special cases, a psychologist's consultation is necessary.

Premature ovarian insufficiency is currently not a fully studied pathology. It is necessary to continue the search for therapies that will allow a woman to realize her reproductive potential and avoid the formidable complications of estrogen deficiency.

References:

1. Dubkova E. A., Marinkin I. O., Sokolova T. M., Usova A.V. The effect of combined oral contraceptives on the level of anti-muller hormone in the pathogenesis of premature ovarian depletion. *Medicine and education in Siberia*. 2014;3:75.
2. Chebotnikova T. V. Premature ovarian insufficiency: expert opinion. *Bulletin of Reproductive Health*. 2007;1:22-32. doi: 10.14341/brh2007122-32.
3. Tillashaykhova M. H., Mukhamedkhanova Sh. T., Yuldasheva D. S., Ishchenko I. V., Akhmedova D. R. The role of viral and mycoplasma infection in the genesis of the syndrome of depleted ovaries. *Actual in-fectology*. 2015;3(8):59-61.
4. Petrov I. A., Tikhonovskaya O. A., Kupriyanova I. I., Okorokov A. O., Logvinov S. V., Petrova M. S., Agarkova L. A. Mechanisms of secondary ovarian insufficiency during operations on pelvic organs (experimental study). *Obstetrics, gynecology and reproduction*. 2015;9(4):6-17. doi: 10.17749/2070-4968.2015.9.4.006-017.
5. Sosnova E. A. Uterine artery embolization in uterine fibroids in patients of reproductive age and its role in the formation of autoimmune oophoritis. *Archive of Obstetrics and Gynecology named after V. F. Snegirev*. 2016;3(2):81-87. doi: 10.18821/2313-8726-2016-3-2-81-87.

A METHOD FOR REMOVING SMALL STONES FROM THE ABDOMINAL CAVITY THAT HAVE FALLEN OUT OF THE GALLBLADDER DURING LAPAROSCOPIC CHOLECYSTECTOMY

Galimov Oleg V.

Professor, MD, Head of the Department of Surgical Diseases and New Technologies with a course of Institute of Additional Professional Education (IAPE), Bashkir State Medical University;
<http://orcid.org/0000-0003-4832-1682>

Khanov Vladislav O.

MD, Professor of the Department of Surgical Diseases and New Technologies with a course of Institute of Additional Professional Education (IAPE), Bashkir State Medical University;
<https://orcid.org/0000-0002-1880-0968>.

Galimov Dmitrii.O.

Student
Bashkir State Medical University, Russia

When performing laparoscopic cholecystectomy, due to various reasons (technical errors, the presence of cystic fistulas, etc.), sometimes the gallbladder is perforated with stones falling into the free abdominal cavity. To collect and retrieve the fallen stones, there are containers of various designs.

However, the procedure for catching calculi is quite laborious and sometimes takes a lot of time. We have proposed a technique for extracting stones from the abdominal cavity that have fallen out of the gallbladder using a trocar dilator tube used for cholecystectomy.

The tube is brought to the calculus, in such a way that the latter is in its lumen. Next, the outer lumen of the tube is blocked by the fingers or the palm of the surgeon's hand. When a pressure of 12-14 mm Hg is created in the abdominal cavity, the palm is quickly removed from the outer lumen of the tube and the stones fly out of the abdominal cavity through the tube "like a cork from a bottle." The only necessary condition for such a manipulation is that the size of the calculus is less than the inner diameter of the trocar.

We have been successfully using this method of extracting stones from the abdominal cavity that have fallen out of the gallbladder during its perforation during laparoscopic cholecystectomy since 1995. We did not observe any complications associated with the technique.

PATHOLOGY OF THE GASTROINTESTINAL TRACT IN PATIENTS WITH BRONCHIAL ASTHMA

Galimova Elena S.

MD, docent of Department of propaedeutics of internal diseases with a course of physiotherapy, Bashkir State Medical University, Russia
<https://orcid.org/0000-0002-3788-2284>

Borisova Alla I.

Assistant of Department of propaedeutics of internal diseases with a course of physiotherapy Bashkir State Medical University, Russia

Galimov Dmitrii O.

Student
Bashkir State Medical University, Russia

Bronchial asthma (BA) is a serious medical problem, many aspects of which are far from being solved. The spread of asthma is growing both in Russia and abroad [1,2]. At least 300 million of the world's population currently suffer from asthma, and another 100 million, according to experts, will overtake asthma by 2025. [3,4]. Asthma accounts for 1 in 250 deaths worldwide [5]. It is noted that BA, combined with diseases of the gastrointestinal tract (GIT), is more severe. Pathology of the gastrointestinal tract in AD is very common [6]. Of particular interest is pathological gastroesophageal reflux (GER), considered as a trigger for asthma attacks, mainly at night.

The aim of the study was to study the prevalence of pathology of the gastrointestinal tract (GIT) among patients with bronchial asthma.

Material and research methods. We examined 90 patients with BA in the acute stage. The age of patients ranged from 15 to 60 years, on average 48+3.5 years. Women predominated - 56 (62.2%), men were 34 (37.8%). When diagnosing bronchial asthma, we used the 2006 GINA international classification. The following forms of asthma were diagnosed: allergic - 20 patients (22.2%), non-allergic - 33 (36.7%), mixed - 37 (41.1%). BA was diagnosed based on standard criteria. To assess the state of the gastrointestinal mucosa, fluoroscopy, endoscopy with the Olympus apparatus (Gif-q30), abdominal ultrasound, biochemical blood tests, and fecal dysbiosis tests were performed.

Results and its discussion. Anamnestically, indications of previous or existing chronic gastritis, duodenitis, peptic ulcer of the stomach and duodenum, chronic cholecystitis and pancreatitis were noted by 55 BA patients (61.1%). X-ray endoscopic examination of patients with asthma: superficial gastritis, gastroduodenitis was detected in 19 people (21.1%), duodenal erosion - in 4 (4.5%), duodeno-gastric reflux - in 20 (22.2%), atrophic gastritis - in 8 (8.9%), and biliary dyskinesia in 10 (11.1%)

patients with BA. According to abdominal ultrasound data, 68 (75.6%) BA patients had pathology of the gastrointestinal tract in the form of diffuse changes in the liver - 42 (61.8%) and in the pancreas - 32 (47%) patients, respectively. Gallstone disease was diagnosed in 3 patients with BA (4.4%). We conducted a comparative study of some immunological parameters in patients with a combination of BA and gastrointestinal pathology and 25 patients in whom BA proceeded without signs of gastrointestinal damage.

Analysis of the cellular component of the immune system revealed a decrease in the content of T-lymphocytes (CD3) in the main group by 15.0% ($p < 0.01$) compared with the control group, T-helpers (CD4) - by 27.5% ($p < 0.001$), cytotoxic T-cells (CD8) - by 20.5% ($p < 0.05$), B-lymphocytes (CD22) - by 51.0% ($p < 0.01$). The state of humoral immunity in patients with BA associated with gastrointestinal lesions is characterized by a decrease in the content of IgG - by 17.5% compared with the control group ($p < 0.05$), IgA - by 26% ($p < 0.01$), a tendency to a decrease in the content of IgM and an increase in the level of the CEC ($p > 0.05$). Due to the low content of IgG and IgM, the antitoxic, opsonizing effect of antibodies and the effectiveness of phagocytosis decrease.

An examination for dysbiosis was carried out before discharge from the hospital, i.e. at the beginning of the remission period. In the majority of BA patients with combined lesions of the gastrointestinal tract - 52 (57.8%), dysbiotic changes of varying severity were found: dysbiosis of I-II degree - in 36 (69.2%), dysbiosis of III degree - in 16 patients (30.8%). At the same time, clinical manifestations of dysbiosis were found in 26 patients. It should be noted that the majority of patients with asthma before the examination did not pay attention to the state of bowel function.

However, when conducting a targeted survey, characteristic clinical manifestations were revealed: flatulence, discomfort or slight pain in the abdomen, moderate stool disorders, mostly with relief. Growth inhibition of facultative anaerobes was observed in all patients with identified dysbiosis (52): bifidobacteria were found in 6-7 dilutions (i.e., in the amount of 10⁶-10⁷ CFU/g), and lactobacilli - in 6 dilutions (10⁶ CFU/g). In some patients, quantitative disturbances were noted only in one of these links. The total amount of *Escherichia coli* corresponded to the norm in 15 patients, it was moderately increased (up to 6.2 × 10⁸ CFU/g) in 12, and decreased in the rest of the patients (25). The decrease in the level of normal *E. coli*, as a rule, was moderate - up to 1.3 - 2.8 • 10⁸ CFU / g, in some cases - up to 10⁷ CFU / g (6 patients). With grade III dysbiosis, along with quantitative and qualitative changes in the normoflora, an excessive growth of opportunistic microorganisms was noted: more often - hemolytic *Escherichia coli* (in 11 patients), less often - *Candida* fungi, *Enterobacter*, *Klebsiella*, *Staphylococcus aureus*.

Conclusions. The pathology of the upper digestive tract was diagnosed in 67.8% of cases in the examined patients with BA. In patients with BA combined with gastrointestinal pathology, there is a decrease in the function of T- and B-links of immunity (a decrease in the number of CD3+, CD4+, CD8+, CD22+, the functional activity of T-lymphocytes, the concentration of serum immunoglobulins A, G and M), which indicates a violation inductive and effector phases of the immune response. In

57.8% of cases, BA patients with concomitant lesions of the gastrointestinal tract were found to have dysbiotic changes of varying severity, with dysbiosis of I-II degree observed in 69.2%, dysbiosis of III degree in 30.8% of patients.

References

1. Chuchalin A.G. "Bronchial asthma", - T. 2. - M., - 1997. - S. 40–63.
2. Maev I.V., Vorobyov L.P., Busarova G.A. The state of the digestive system in chronic obstructive bronchitis, bronchial asthma and pulmonary emphysema // Pulmonology.- 2002.- №4.- P.85-92.
3. Benjamin Stanley B, Kern Deschner. Extraesophageal manifestations of gastroesophageal reflux. Am J Gastroenterol 1989;84(1):1–5.
4. Chernow B, Johnson LF, Jauowitz WR, Castell DO. Pulmonary aspiration as a consequence of gastroesophageal reflux. Dig Dis Sci 1979;24:839–44.
5. Ekstrom T, Tibbling L. Esophageal acid perfusion airway function, and symptoms in asthmatic patients with marked bronchial hyperreactivity. Chest 1989;96(5):963.
6. Goodall RJR, Earis JE, et al. Relationship between asthma and gastroesophageal reflux. Thorax 1981;36:116–21.

PROGNOSTIC SIGNS OF THE DEVELOPMENT OF MICROSATURNISM IN CHILDREN UNDER ENVIRONMENTAL LOAD

Antonova O. V.

Doctors of Philosophy, associates professor
Department of Hygiene, Ecology and Occupational Safety
Dnipro State Medical University, Ukraine

Among the wide variety of the factors that affect the people, the leading place belongs to the chemical one, in the spectrum of which the special place is occupied by the heavy metals and such a global and potentially dangerous toxicant as lead is on the first place [1].

In accordance with the abovementioned, the purpose of our work was a complex hygienic assessment of the lead in the environment of the ecologically unfavorable territory and its impact on the health of the preschool children. Studies were carried out for 5 years in 2 districts of the city, the choice of which is based on the presence of a large number of the intensive industrial sources of the environmental pollution with lead, and in a control conditionally clean rural area. The regular sampling was carried out in the ambient air, drinking water, local foodstuffs, with an evaluation of the results according to the existing requirements.

To study the content of specific pollutants of the environment of the urban technogenic agglomerations - heavy metals in the human biosubstrates is considered as high-potential. Such evaluations are the most specific and can be a proof of the influence of the activity of the industrial facilities on the formation of pathology or pre-pathological conditions in the population, including the children as one of the most sensitive part of the population [2].

Taking into account the external exposure of the child's organism by the low concentrations of the lead, the state of health was studied in the conditions of the full-scale hygienic experiment in accordance with the requirements of the analytical epidemiology. Studies were carried out in 123 preschoolers.

When carrying out the hygienic monitoring, it was established that lead in the ambient air of the observation areas was determined in the concentrations that did not exceed the corresponding normative values. At the same time, the lead content in the air of the industrial areas is 0.03-0.04 $\mu\text{g}/\text{m}^3$, which is 14 times higher than the control one ($p < 0.001$).

The conducted study of the lead content in the ground layer of the atmospheric air in the residential area of the second industrial region showed that the metal under the study was determined continuously with a difference in the absolute values from 0.01 to 0.34 $\mu\text{g}/\text{m}^3$. Its concentrations over the years of observations averaged $0.079 \pm 0.033 \mu\text{g}/\text{m}^3$. At the same time, in some months there was an excess of Maximal Limited Concentration (MLK). The dynamics of the changes in the average monthly concentrations of metals during the year indicates their increase in the air of this area

in the summer and autumn seasons, but it is without the sufficient statistical evidence in relation to the average annual value ($p > 0.05$).

In the tap water, lead was recorded in concentrations that do not exceed the corresponding MLC by the average annual values. The lead content in the drinking water of the observation areas is 0.004-0.008 mg/l, in the tap water of the control area is 0.003 mg/l. In some periods in the drinking water of the industrial regions the concentration of the lead was at the level of MLC.

In regional food products, the lead was continuously determined in the concentrations of 0.01 -0.1 mg/kg, which is not higher than MLC.

The analysis of the dynamics of this xenobiotic during the 5 years shows its contradictory regularity, namely, a gradual increase of the metal concentrations in the drinking water and food, especially of the animal origin, but a decrease of it in the atmospheric air.

When assessing the influence of the lead on the human health, the biomonitoring method is widely used, what makes it possible to estimate the total body stress with this metal. The blood most thoroughly characterizes the "internal contamination" of the organism from all types of biosubstrates, as the best indicator of the recent intake of this xenobiotic by the body. The level of the lead in the blood is the main indicator of its influence on the health of children. The accumulation of the lead takes place already in the intrauterine period due to its transplacental migration from the mother's body even at the low external exposures. In the umbilical cord of the newborns of the Dnepr was detected $87.0 \pm 0.12 \mu\text{g/dl}$ of this metal, which is much higher than the existing standard. Children from Kiev have an increased content of the lead in their hair, as well as in teeth and urine in presence of a changed porphyrin metabolism and with a simultaneous disturbance of the central nervous system, attention, and the mental working capacity. At the same time, the lead content in the children's hair is 1.6 times higher than in the adults', which may be due to its more active absorption.

In our study, the average concentrations of lead in the blood of children in the industrial areas are 1.6-5 times higher than the normative one and 9.5-30 times higher than the control concentration. 70-100% of them has the concentration of the lead at the level of the intellectual development impairment.

The concentrations of the lead in the urine of the surveyed children in both of the industrial and control areas are above the norm by 6.4-11.2-12.8 times and can be regarded as a metal bearing or the initial stages of the intoxication, which finds a place in 33-66% of the preschoolers from the industrial regions, as well as in 12% of children from the control area.

The hair of the preschoolers from the industrial regions contains lead in the concentrations corresponding to the permissible level in the first one, but exceeds it by 1.3 times in the second one. It should be emphasized that in 73-78% of children from the industrial areas, the lead content is higher than the quoted norm and 2-3.5 times higher than in the children from the control area.

The increased content of the lead in the biosubstrates was accompanied by an increased activity of δ -ALA by 1,2 and 1,9 times higher than the norm, which was

observed in 51-89% of the examined patients, with the normal values in the children of the control region.

A reliable correlation between the lead content in the environmental objects and its concentration in the children's biosubstrates has been established. Thus, a strong direct relationship was established between the content of the lead in the air, products, its TDI and concentration in the blood ($r = 0.85$, $p < 0.001$, $r = 0.92$, $p < 0.001$, $r = 0.78$, $p < 0.001$). The lead content in the environment (air $r = 0.47$, products $r = 0.51$, TDI $r = 0.42$, daily ration = 0.36) significantly ($p < 0.001$) also effects on its biochemical marker - δ -ALA (medium force connection, straight in the direction). A pair correlation analysis found that the content of the lead in the blood is directly proportional to the activity of the δ -ALA and accumulation in the hair. Multiple correlation analysis indicates that the lead content in the blood and hair is most closely related to the concentration of the lead in the food. Regression analysis allowed to calculate the "thresholds" of the content of toxicant in the environmental objects, at which its concentrations in the body can go beyond the limits of the norm. For air, they are set at 0.023 mcg/m^3 , for TDI - 0.06 mg/day , for the ration - 0.04 mg/day . It is important that these values are 1.3-2 times lower than the corresponding standards in the air and diet. It was found that with the lead content in the blood at the concentrations above the $4.16 \text{ }\mu\text{g/dl}$, in hair - $2.75 \text{ }\mu\text{g/g}$, its enhanced renal excretion is already taking a place. The established "threshold" for the concentration of δ -ALA is 1.2 mg/g of the creatinine, in which the content of the lead in the urine and hair exceeds the normative values.

So, despite the relatively low external concentrations of the lead in the environmental objects, with its integrated intake into the body of children, the internal content exceeds the permissible ones, which is confirmed by the increased concentrations in the biosubstrates, which can be associated with a long and constant intake of it into the body of a child with the air, water and food.

The obtained data made it expedient and necessary to develop and implement a set of measures aimed to reduce the external "stress" of this abiotic metal and to increase the resistance and adaptability of the child's body.

References

1. Onul N.M. Atmospheric air contamination as a risk-factor for the population health // Modern European Science – 2016: Materials of the XII international scientific and practical conference. – Sheffield, 2016. – P.16-18.
2. Antonova O.V. Monitoring of the changes of the premorbid indicators of the children's health under the influence of low lead concentrations // Укр. журнал медицини, біології та спорту -2018. - Том 3, №4 (13). - С.137-140.

ЧОМУ ВАРТО ЛЕГАЛІЗУВАТИ ЕВТАНАЗІЮ У ВСЬОМУ СВІТІ?

Коваленко І.О.,

студент III медичного факультету

Левченко Є.Д.,

студентка III медичного факультету

Демочко Г.Л.,

доцент катедри суспільних наук

Харківський національний медичний університет

м. Харків, Україна

Актуальною проблемою в наш час є легалізація евтаназії в країнах. В деяких країнах евтаназія заборонена, в інших вона легалізована. В Україні евтаназія нелегальна. Але спочатку треба розібратися, що таке евтаназія та види цієї процедури.

Евтаназія – практика припинення життя людини яка страждає на невиліковне захворювання та відчуває внаслідок цього нестерпні страждання. Її застосовують для людей, які мають невиліковне захворювання, яке викликає у пацієнта біль, котру не можна стерпіти.

Евтаназію поділяють на декілька видів.

Евтаназія відносно людини буває:

- Добровільна – процедура відбувається коли людина сама погоджується на свою смерть.
- Недобровільна – відбувається з угоди родичів пацієнта, коли згода пацієнта неможлива.
- Примусова – це здійснення процедури без згоди з пацієнтом, або родичами, така евтаназія розглядається як кримінальний злочин.
- Також евтаназію поділяють за способом здійснення:
- Активна – процедура введення лік, які швидко та безболісно припиняють життя людини.
- Пасивна – вид евтаназії, яка передбачає припинення підтримки життя хворого, або введення лік, які скорочують життя хворого.

У наш час евтаназія легалізована у 33 країнах світу. В Україні практика припинення життя нелегальна у будь-яких її видах. Але з кожним роком кількість країн, які підтримують евтаназію зростає. Так чому ж варто легалізувати евтаназію? Відповідь на це питання намагався знайти ведучий "П'ятого Поверху" Олександр Кан. У статті BBC News він обговорює відкидання британським парламентом законопроекту про легалізацію евтаназії на території Великої Британії. У блозі Олександр говорить що: «Це питання обговорюється десятиліттями, і аргументи обох сторін видаються дуже вагомими. І мені здається, що рішення немає.». Однак я вважаю, що легалізація цієї процедури це справа часу.

Дозвіл на евтаназію у всьому світі передбачає те, що людина, яка страждає та не може більше терпіти біль, може звернутися до лікаря, який може зупинити муки. Також підтримка життя безнадійного хворого дуже дорого обходиться як ліками так і місцями в лікарнях, тому з економічного погляду евтаназія є найкращім рішенням для хворого та лікарень. Крім того, пацієнт може бути згоден з донорством його органів іншим, тому це також вигідно. Процедура припинення життя безнадійного може врятувати життя інших. Підтримка життя хворого та його може бути безкінечною та сильно б'є по моральному та матеріальному стану близьких пацієнта. Крім того, за хворим доглядає медичний персонал лікарні, які втрачають сили на підтримку та лікування безнадійного, коли цій час можна втратити на лікування тих, кого можна врятувати, особливо коли в лікарнях всього світу не вистачає лікарів. Легалізація евтаназії в усіх країнах позбавить людей від того, щоб їхати в іншу країну, де евтаназія легалізована, щоб закінчити своє життя. Так, наприклад, хворі Великобританії їдуть до Швейцарії чи Голландії щоб закінчити своє життя. Тому, я вважаю, практика припинення життя повинна бути легалізована в усіх країнах світу. Також як було сказано вище евтаназія не тільки позбавить від страждань хворих, а ще й забезпечить економію медичних ресурсів та персоналу, та може врятувати життя інших людей якіх ще можна врятувати.

Таким чином, проведенне дослідження підтверджує, що евтаназію потрібно легалізувати у всьому світі та дозвіл на цю процедуру в усіх країнах лише справа часу

Список використаної літератури

1. Евтаназія: аргументи за та проти https://www.bbc.com/russian/society/2015/09/150911_5floor_euthanasia_debate (дата звернення (27.11.2021))

2. Фармацевтична енциклопедія
<https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2302/evtanaziya>
(дата звернення 27.11.2021)
3. Евтаназія – Вікіпедія <https://uk.wikipedia.org/wiki/Евтаназія>
(дата звернення 29.11.2021)
4. Евтаназія за та проти <https://www.dw.com/ru/эвтаназия-за-и-против/a-3465452>
(дата звернення 29.11.2021)

ВАЖЛИВІСТЬ РОЗВИТКУ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В МЕДИЦИНІ УКРАЇНИ

Луценко П.П.,
студент III медичного факультету

Чернявський А.В.,
студент III медичного факультету,

Демочко Г.Л.,
доцент катедри суспільних наук,
Харківський національний медичний університет,
м. Харків, Україна

Вже приблизно два роки людство охоплене пандемією Cov-19, і структури охорони здоров'я кожної країни розвивають методи лікування, протидію вірусу і масову вакцинацію населення. Дослідження цих напрямів потребує потужної цифрової бази і особливо гостро ця проблема торкнулася медицини в Україні.

В наш час майже медичні спеціальності еволюціонують через технологічний прогрес і цифрова медицина зараз є доволі перспективним напрямком. Найбільш наявними перевагами можна назвати полегшення контакту лікар-пацієнт, випередження бюрократичної системи реєстрації та простіший доступ до консультації.

Так звана «телемедицина»-термін, що означає отримання лікарської допомоги через засоби зв'язку, мережу Інтернет, певні додатки тощо. Американська аналітична компанія Frost & Sullivan в своєму дослідженні довела, що попит на послуги охорони здоров'я зростає приблизно на 20-25% саме через використання цифрових технологій. Цей зріст статистики обумовлений декількома великими важливими причинами. Перш за все це суттєва економія витрат на процеси, які можна здійснювати дистанційно. Яскравим прикладом з системи охорони здоров'я України можна назвати реформу, за якої замість виклику на дім сімейний лікар може проконсультувати хворого телефоном.

Друга причина пов'язана зі старінням нації, а саме з тим, що в країні поступово зростає кількість літніх людей, які можуть потребувати постійного моніторингу стану. Третя причина необхідності цифрового розвитку була озвучена у доповіді ВООЗ «Загальна реальність: без трудових ресурсів немає здоров'я» (2013р.) В ній зазначена загрожуюча статистика спадання кількості кваліфікованих кадрів медицини і перспективи на майбутнє.

Другою технологією, що стрімко розвивається в сфері медицини є штучний інтелект. Така здатність комп'ютерних систем брати на себе функції інтелекту людини може знизити гостру нестачу кваліфікованого лікування або принаймні діагностування захворювання чи виявлення симптомів. Суміжним є розвиток сенсорних пристроїв, робототехники та доповненої реальності.

Гарною новиною є ріст розвитку цифрової галузі в Україні за останній рік, передові позиції електронної трансформації. Одним з досягнень можна відмітити створення національного е-порталу про вакцинацію громадян. Також Україна почала співпрацювати з дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), маючи на меті структурування й полегшення алгоритму надання допомоги дітям, які її потребують. Особливим аспектом діяльності фонду в Україні є допомога постраждалим зони озброєного конфлікту на Сході.

Насамкінець хочеться наголосити на тому, що хоч електронні технології й здатні виконувати організуючі завдання та діагностування найпростішого рівня, вчення, розум і практичний досвід практикуючих лікарів є стрижнем і незамінним елементом медицини майбутнього.

Список використаної літератури

1. Офіційний веб-сайт UNICEF, URL:<https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/new-technologies-will-improve-healthcare-access-most-vulnerable-communities-eastern>
2. Наші провідні рішення Цифрова медицина, URL: <https://www.medintegro.com.ua/cifrova-medycyna/>
3. Сайт Здорові комунікації, URL: <https://zdorovi.agency/blog/cifrovi-tehnologiyi-u-medicini-majbutnye-sho-zovsim-poruch/>

АУТОЕРОТИЧНА СМЕРТЬ: СУДОВО-МЕДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Малик Оксана Романівна,

кандидат медичних наук, доцент,

доцент кафедри патологічної анатомії та судової медицини

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького,

Україна

Самоушкодження та міжособистісне насильство стали п'ятою основною причиною смерті в Україні (2019). Вікових рамок це явище практично немає, проте більшість почали завдавати собі шкоду з 12 років (спричиняли опіки, порізи, зловживали медикаментами). У судово-медичній практиці іноді можна зустрітись з нещасними смертельними випадками при аномальній сексуальній активності. Аутоеротична смерть (асфіксіофілія) - це самоіндуковане повішення, задушення, хімічна асфіксія, а в атипових випадках смерть настає внаслідок різних форм небезпечної поведінки: самокатування, каліцтво; введення сторонніх предметів у природні отвори; використання струму, вогню, води, лікарських засобів.

Мета дослідження - визначити судово-медичні особливості смерті внаслідок асфіксіофілії, статистично проаналізувати тенденцію показників смертності від навмисних самоушкоджень (сюди належить і смерть унаслідок асфіксіофілії) в Україні.

Асфіксіофілія (синоніми гіпоксофілія, сексуальна асфіксія, аутоеротична асфіксія) – це синдром, який полягає в тому, що статеве задоволення досягається в процесі розвитку асфіксії при самоповіщенні чи поміщенні голови в повітронепроникні обмеженого об'єму ємності. При цьому внаслідок гострої кисневої недостатності відбувається порушення процесів збудження та гальмування в головному мозку, що зумовлює центрального походження сім'явиділення й оргазм. Вважають, що у людей, які практикують еротичну асфіксію без смертельного результату, формується психологічна залежність з імперативним бажанням повторення епізодів церебральної гіпоксії для отримання психофізіологічної розрядки.

Найпоширеніші методи аутоеротичної смерті - це повне чи неповне повішення (70–80%) та асфіксія пластиковим пакетом та / або хімічними речовинами (10–30%).

Неасфіктичну аутоеротичну смерть часто називають атиповою аутоеротичною смертю, тому що вона передбачає сексуальну самостимуляцію за допомогою інших засобів, таких як електрика (струм зазвичай проходить через соски грудей, калитку, статевий член) та введення чужорідних тіл (летальний

наслідок настає внаслідок крововиливів, обструкції дихальних шляхів чи повітряної емболії).

Виокремлюють 15 загальних характеристик поведінки людини, які потрібно визначити на місці події стосовно аутоеротичного характеру смерті: оголеність, оголенні статеві органи, переодягання в одяг протилежної статі, докази мастурбації, введення чужорідного тіла, лубрикант, порнографія, дзеркала, відеозапис, прикривання обличчя (наприклад, маска або клейка стрічка), бондаж на статевих органах, інші види бондажів, інша мазохістська поведінка, захисна підвіска для підвішування та свідчення повторюваної поведінки [1]. Так як аутоеротичне задушення - це прихований синдром і смерть настає наодинці випадково при сексуальній активності через погане функціонування пристроїв для дозованого стискання шиї, на місці події нерідко слідчий на експерт знаходять ці пристрої, сконструйовані асфіксіофілом. У зареєстрованих випадках сексуальних смертей осіб чоловічої статі часто спостерігали достатньо складні засоби не тільки для стимулювання асфіксії, але й сильного болю чи його імітації. І навпаки, потерпілих осіб жіночої статі на місці події знаходять частіше оголеними з однією петлею, без будь-яких химерних пристроїв. Родичів асфіксіофілів, зазвичай, вражають такі обставини смерті, оскільки їм часто бувають невідомі факти сексуальних аномалій і патології психіки, тому вони можуть перешкоджати з'ясувати істину та вилучати з місця події предмети сексуального характеру [2].

Ознаки сексуальної асфіксії потрібно оцінювати в сукупності. Зазвичай відсутнє вільне висіння тіла, навколо шиї може знаходитись захисна м'яка підкладка, яка використовувалась неодноразово. Саме вона захищає шию від помітних синців і ссаден, які може бути важко пояснити, якщо співпрацівники, друзі чи сусіди запитають, як їх отримали. Петля може проходити через пахвові западини, може знаходитись в єдиному комплексі із зв'язаними руками і ногами, замикаючись на шиї таким чином, щоб була можливість за допомогою напруження м'язів рук регулювати ступінь натягування петлі, посилюючи чи послаблюючи ступінь задушення. Зовсім не обов'язкове охоплення петлею передньої поверхні шиї, інколи петля охоплює тільки задню чи бокові поверхні, перетискаючи сонні артерії, чим досягається «скарфінг» - відчуття оргазму в результаті дозованого тиску на артерії. Поряд з трупом можуть бути знайдені вібратори, презервативи та інший асортимент із секс-шопів, а також овочі, пляшки, які використовувались для введення у піхву чи анальний отвір. Переодягання в одяг протилежної статі - це ще один поширений елемент асфіксіофілії, в якому чоловік носить нижню білизну, сукні, нейлонові панчохи, високі підбори, перуку та косметику. Іноді реквізити використовуються для створення грудей або для приховування чоловічих статевих органів. В сексуальних фантазіях потерпілим зазвичай допомагає дзеркало, матеріали порнографічного змісту [3].

Для з'ясування динаміки смертності в Україні внаслідок самоушкоджень у 2008-2019 рр.. застосували метод розрахунку показника наочності стосовно

коефіцієнтів смертності внаслідок самоушкоджень жінок і чоловіків усіх вікових груп [4, 5, 6, 7] та визначили відносну частку величин у порівнянні з 2008 р.. Дослідили, що у 5 разів частіше смерть наставала серед чоловіків у порівнянні з жінками (відповідно 15,8 і 3,4). Показники наочності були різними: у 2009 р. в порівнянні з 2008 р. - 103%; у 2010 р. - 97%; у 2011 р. - 96%; у 2012 р. - 97%; у 2015 р. - 93%; у 2016 р. - 86%; у 2018 р. - 20%; у 2019 р. – 94%. Отже, показник наочності у 2009 р. збільшився на 3%, в 2010 р. зменшився на 3%, в 2011 р. зменшився на 4%, в 2012 р. зменшився на 3%, в 2015 р. зменшився на 7%, в 2016 р. зменшився на 14%, в 2018 р. зменшився на 20%, в 2019 р. зменшився на 6% у порівнянні з 2008 р.

Отже, ознаки сексуальної асфіксії як самоушкодження з/без летального наслідку судово-медичному експертові потрібно оцінювати в сукупності з урахуванням 15 загальних характеристик поведінки людини на місці події стосовно аутоеротичного характеру механізму ушкоджень. Показники наочності дають змогу стверджувати, що з 2019 р. в Україні є тенденція до нового різкого підйому рівня смертності внаслідок самоушкоджень. Для профілактики міжособистісного насильства та самоушкоджень як показника нерозв'язаних емоційних проблем, потрібна, перш за все, турбота про психологічне здоров'я особи з раннього віку, адже в теперішній час асфіксіофіли майже в половині випадків представлені підлітками.

Список літератури

1. Gall John A.M., Payne-James J. Jason «Current Practice in Forensic Medicine. Volume 2» - John Wiley& Sons, 2016. - р. 86-93.
2. Дерягин Г.Б. Расследование половых преступлений. - Юрлитинформ, Москва, 2008. – С.386-393.
3. Jay A. Siegel, Pekka J.Saukko, Geoffrey C.Knupfer Encyclopedia of Forensic Sciences. – Academic Press, 2000. - р. 295-299.
4. Експрес-випуск: «Смертність населення від зовнішніх причин у побуті у 2012 році». – Київ, 2013. – С.3-4.
5. Експрес-випуск: « Смертність населення від зовнішніх причин у побуті у 2009 році». – Київ, 2010. - С.3-4.
6. Експрес-випуск : « Смертність населення від зовнішніх причин у побуті у 2010 році». – Київ, 2011. - С.3-4.
- 7.Таблиці народжуваності, смертності та середньої очікуваної тривалості життя за 2018 рік. – Київ, 2019. - С. 29.

ІНФОРМАЦІЙНА МОДЕЛЬ ОБ'ЄКТА ДОСЛІДЖЕННЯ ДЛЯ СИСТЕМ ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ ЛІКАРСЬКОГО РІШЕННЯ

Яровенко Анатолій Григорович,

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри комп'ютерних наук
та економічної кібернетики

Вінницький національний аграрний університет, Україна

Мунтян Ольга Анатоліївна,

кандидат медичних наук,
асистент кафедри акушерства та гінекології №2
Вінницький національний медичний
університет імені М.І. Пирогова, Україна

Мунтян Максим Леонідович

асистент кафедри хірургічної стоматології та щелепно-лицевої хірургії
Вінницький національний медичний
університет імені М.І. Пирогова, Україна

Актуальність теми та формулювання проблеми. Стрімкий розвиток комп'ютерної техніки та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) спричинив кардинальне технічне і технологічне переоснащення в усіх галузях суспільної діяльності і, зокрема, в медицині. Як відзначається в Концепції інформатизації охорони здоров'я України, прийнятій в 2017 році, «в розвинутих країнах цифрова трансформація вже змінила ряд індустрій та організацій, приносячи істотну вигоду як громадській охороні здоров'я, так й індивідуальному медичному обслуговуванню та адаптуючи способи надання медичних послуг і характер управління системами охорони здоров'я на всіх рівнях» [1, с.1].

Однією з найважливіших задач, визначених Концепцією, є «підвищення ефективності праці лікарів, якості медичних послуг за рахунок вдосконалення робочих процесів за допомогою ІКТ, впровадження систем підтримки клінічних рішень» [1, с.4].

Тому удосконалення існуючих та розробка нових методів і засобів медичного призначення з використанням ІКТ та сучасних технологій обробки даних є стратегічно важливим завданням для медичної галузі. Актуальними також залишаються питання проектування спеціалізованих медичних систем підтримки прийняття рішень (СППР; англ. *Decision Support System*) для формування та підтримки діагностичних рішень.

Особливо важливим і перспективним є використання СППР у сфері охорони здоров'я, зокрема для медичної діагностики. За даними звіту про тенденції в галузі охорони здоров'я від Stanford Medicine [2] майбутнє охорони здоров'я залежить від ряду важливих тенденцій, серед яких виділяють прогнозування та профілактику захворюваності. У цьому контексті, якісний аналіз даних може потенційно поліпшити лікування пацієнтів, знайти невідомі фактори ризику захворювань або виявити супутні захворювання, зробити медичну діагностику більш точною, покращити управління витратами, тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні ІКТ, які застосовуються в медичній сфері, відчутно впливають на ефективність діагностики та лікування та загальну якість медичного обслуговування населення. Проте на сьогодні не існує універсальних медичних інформаційних систем, які б повністю забезпечували діагностику, лікування та прогнозування процесу протікання хвороби чи патології [3, с.167].

В даний час є широкий спектр комп'ютерних діагностичних систем в різних предметних областях медицини, в яких використовуються різноманітні математичні методи підтримки прийняття рішення і сучасні інформаційні технології [4-6]. Особлива увага при розробці таких систем приділяється методам обробки біомедичних сигналів з метою визначення діагностичних ознак [5-8]. Технологія опрацювання даних в СППР базується на методах інтелектуального аналізу даних з використанням апарату Data Mining (насамперед, методів класифікації, кластеризації, прогнозування, асоціації, ідентифікації та визначення змін) та багатомірного статистичного аналізу.

Мета статті полягає в ідентифікації основних компонент медичних СППР діагностичного типу та побудові інформаційної моделі об'єкта дослідження для створення бази даних таких СППР.

Виклад основного матеріалу дослідження. Специфіка діагностики захворювань чи патологій полягає в тому, що на ранніх стадіях вони відзначаються поганою симптоматичністю, тому навіть досвідченому лікарю досить складно виявити ознаки, які вказують на наявність захворювання. Саме тому сучасна медична діагностика базується на доказовому підході, який заснований на використанні високоточної апаратури і нових інформаційних технологіях і дозволяє отримати достовірні дані про стан організму людини та об'єктивно його оцінити [4, с.9].

Але просте підвищення точності вимірювань фізіологічних показників не дозволяє сформулювати та обґрунтувати чітку кореляцію між суб'єктивними відчуттями пацієнта та діагностичними даними.

Тому тільки сучасні інтелектуальні технології підтримки прийняття рішень дозволяють підвищити достовірність результатів діагностичних досліджень за рахунок використання спеціалізованих методів обробки даних та надання клініцисту розширеної інформації щодо патологічного процесу [4, с.10].

Для розв'язання задач діагностики та прогнозування захворювань та патологій і створюються спеціалізовані інформаційні системи – СППР, які є інформаційними системами третього покоління і призначені не для автоматизації функцій особи, яка приймає рішення, але для підтримки її дій у пошуку ефективного рішення. Медичні діагностичні СППР спрямовані на підтримку прийняття рішення про характер захворювання на основі результатів різних медичних обстежень і даних про самопочуття пацієнта.

В дослідженні розглянуто принципи побудови СППР, визначено їх основні характеристики та компоненти. Встановлено, що обов'язковими компонентами СППР є база даних, яка містить інформацію про об'єкти, що аналізуються, та база моделей, в якій зберігаються математичні, логічні, лінгвістичні та інші моделі, які використовують для багатокритеріального, порівняльного аналізу альтернатив рішення.

Технологія опрацювання даних в СППР базується на методах інтелектуального аналізу даних з використанням апарату Data Mining (насамперед, методів класифікації, кластеризації, прогнозування, асоціації, ідентифікації та визначення змін) та багатомірного статистичного аналізу.

В медичних СППР діагностичного типу об'єктом дослідження (ОД) є пацієнт, який розглядається (досліджується) в деякому фрагменті предметної області (ПрО) – окремій вузькоспеціалізованій області медицини, яка визначає сферу застосування СППР. Саме параметри ОД – властивості та характеристики пацієнта – розглядаються та аналізуються в СППР з метою оцінки стану пацієнта, тобто, діагностики.

У відповідності з концептуальною структурою медичних СППР діагностичного типу для обґрунтування та підтримки лікарського рішення необхідно мати базу моделей ОД для різних фрагментів ПрО.

Під інформаційною моделлю ОД (ІМОД) будемо розуміти сукупність даних про ОД, які характеризують його найбільш істотні властивості і стани, принципово важливі для завдань дослідження та цілей моделювання.

У відповідності з теоретико-множинним підходом до моделювання систем (Томашевський В.М., Холл А., Фейджін Р. та Фейджін Ф.) подамо ІМОД, тобто, формальний опис ОД, в теоретико-множинному виді – у виді множин даних, які описують його властивості, стани та процес функціонування (поведінку) [9, с37]:

1. Множина параметрів – множина значень «власних» властивостей (атрибутів, характеристик) ОД

$$P = \{p_i\}, \quad i = 1, 2, \dots, n_p$$

2. Множина значень зовнішніх впливів – множина значень впливів зовнішнього середовища (інших об'єктів) на ОД (на його параметри):

$$V = \{v_l\}, \quad l = 1, 2, \dots, l_v$$

Впливи зовнішнього середовища можуть бути контрольованими (які спостерігаються) та неконтрольовані (збуреннями), детермінованими або випадковими, статичними або динамічними.

В загальному випадку всі вищевказані множини не перетинаються.

В будь-який момент часу стан ОД визначається значеннями p_i , та v_l .

Сукупність станів ОД утворює множину станів:

$$s_q \in S, q = 0, 1, 2, \dots, n_q,$$

де s_0 – початковий стан.

Сукупність залежностей станів s_q ОД від часу називатимемо фазовою траєкторією.

Поведінка (процес функціонування) ОД описується деяким оператором F , який в загальному випадку перетворює незалежні змінні в залежні у відповідності із відношеннями виду:

$$p_c(t) = F(p_i(t), v_l(t), t), \quad (1)$$

де $1 \leq c \leq n_p, c \neq i$.

(1) називається законом функціонування, який в загальному може бути заданий у виді функції, функціоналу, логічних умов, в алгоритмічній чи табличній формі, у виді словесного правила відповідності.

Сукупність залежностей $p_c(t)$ називатимемо вихідною траєкторією ОД.

Враховуючи специфіку розглядуваних СППР, в подальшому для спрощення ІМОД виключимо з неї зовнішні впливи на ОД.

Нехай p_i – елементарний параметр (ознака) ОД, який може бути поданий у вигляді: <код>=<значення>. І код, і значення ознаки можуть приймати значення з деякого домену D – множини допустимих значень. Якщо для коду ознаки існує єдиний домен (перелік кодів, відповідних назвам ознак), то значення ознаки в загальному випадку можуть прийматись з різних доменів. Наприклад ознака «Вік» може приймати значення з доменів $B_1=[0..120]$, $B_2=[\text{юний, молодий, середній, літній, старий}]$, $B_3=[\text{до 18, 18-25, 25-40, 40-60, старше 60}]$.

Для фіксації того, що в якості множини допустимих значень ознаки p використовується домен D , будемо використовувати нотацію p/D . Тоді можна записати: «Вік»/D, де

$$D = \bigcup_{i=1}^3 B_i.$$

Елементарні ознаки можуть бути згруповані (кластеризовані) за видом і утворювати множини ознак одного виду. Вид ознаки – це, фактично, вид аналізів (вимірювання, опитування) ОД. Наприклад, «Аналіз крові», «Антропометричні характеристики», «Результати УЗД легенів» тощо.

ІМОД подамо у вигляді кортежу:

$$IM < ID, P >,$$

де: ID – ідентифікаційний код ОД, P – множина ознак ОД, яка є об'єднанням множин видів ознак ОД:

$$P = \bigcup_{i=1}^N P_i$$

Кожен елемент p_j ($j=1..k$) множини P_i ознак одного виду подається у вигляді тернарного кортежу:

$$< ID_{p_{ij}}/D_j, p_{ij}/D_{p_{ij}}, t_j >,$$

де t_j – час (у форматі *data/time*) вимірювання ознаки p_j .

Така модель є гомоморфною ОД, оскільки враховуються не всі ознаки ОД, але тільки ознаки важливі для задач діагностики.

Не важко довести, що в кожний момент часу існує єдина ІМОД, оскільки в кожний момент часу стан ОД характеризується набором значень своїх параметрів (ознак).

Висновок. В цій роботі розглянуто метод побудови інформаційної моделі об'єкта дослідження на основі теоретико-множинного підходу для формування бази моделей для медичних СППР діагностичного типу.

Список літератури

1. Концепція інформатизації охорони здоров'я України. URL: https://moz.gov.ua/uploads/2/12639-pro_20190604_1_dod.
2. School of Medicine: Stanford Medicine 2017 Health Trends Report Harnessing the Power of Data in Health. URL: <https://med.stanford.edu/content/dam/sm/smnews/documents/StanfordMedicineHealthTrendsWhitePaper2017.pdf>.
3. Штофель Д. Х., Коваль Л. Г., Злепко С. М., Космач Л. В. Медична система прийняття та підтримки прийняття рішень. *Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Інформатика та моделювання*. 2013. Вип. 992. С.167–172.
4. Інтелектуальні технології в медичній діагностиці, лікуванні та реабілітації: монографія / за редакцією С. Павлова, О. Авруніна. Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2019. 260 с.
5. Поворознюк А.І., Поворознюк О.А., Мумладзе Г.Р. Інформаційна підтримка діагностично-лікувальних заходів у медицині. *Інформаційні технології та комп'ютерна інженерія*. 2017. Том 38, № 1. С.30-36.
6. Аврунін О.Г., Бодянський Є.В., Калашник М.В., Семенець В.В., Філатов В.О. Сучасні інтелектуальні технології функціональної медичної діагностики: монографія. Харків: ХНУРЕ, 2018. 236 с.
7. Білобородова Т.О., Скарга-Бандурова І.С. Комплексний підхід до обробки різнорідних медичних даних з відсутніми значеннями. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. 2018. № 42 (1318). С.180-187.
8. Мунтян М.Л., Мунтян О.А., Яровенко А.Г. Проектування спеціалізованих медичних систем підтримки прийняття лікарського рішення. *ЛОГОС. Мистецтво наукової думки*. 2020, Січень, №9. С.41-43.
9. Томашевський В.М. Моделювання систем. К.: Видавнича група ВНУ, 2005. 352 с.

FORMATION OF A CULTURE OF COMMUNICATION BASED ON MONOLOGUES AND DIALOGUES IN ENGLISH LESSONS AT THE MEDICAL UNIVERSITY

D. M. Najmiddinova,
Scientific director

Kaleem Ullah.,
the first -year student bachelor,

I.I. Azamov
the first-year student.
Department of Foreign languages SEI «ATSMU». Tajikistan

Relevance: In the 21st century, the formation and development of a culture of speech is one of the main problems as a set of norms, principles and rules of communication, as well as a technology for their implementation, which developed by society in order to increase the effectiveness of communication. When we talk about a culture of communication, we assume knowledge, understanding and observance of such norms of interpersonal communication that will be:

- To conform to a humanistic approach to the interests, rights and freedoms of the individual;
- approved in this society as a "guide to action";
- not to violate the views and beliefs of the person himself;
- assume its readiness to comply with these norms [2, p.15-16].

It is worth noting that the teacher should always be ready for the fact that these conditions are not always present in reality, and even more so, comprehensively. Society can be built so that the dominant norms communication will be those norms that are inhumane in nature or ignore human interests. But it may be that the individual does not understand or accept these norms or accepts, but does not know how to comply with them. It is here that the role of the teacher is revealed, which is to clarify, show the need to comply with them and, finally, teach how to comply with them.

The culture of communication performs its function under the influence of the following factors: psychological, moral, technological, socio-cultural. The highest level of communication culture has with moral attitudes, communicative ideals, values and stereotypes - what forms the concept of moral culture. The moral culture of a society as a whole or individuals is manifested in a certain level of their moral

consciousness, peculiarities of moral relationships with others, specifics of behavior and communication.

The main signs of the moral culture of the individual in communication are:

- respectful attitude towards the partner, restraint, tact, neat the treatment of the word,

since it can injure a person;

- understanding of communication goals, willingness to always understand, evaluate and accept judgments of the interlocutor;

- observance of the principle of tolerance, which generates mutual trust and contributes to the prevention and management of conflict situations.

These characteristics do not appear suddenly. On the one hand, they require working hard on himself, for example, for a teacher who has extensive experience.

In every society, attitudes towards people are expressed in their own rules behavior.

They form part of the culture of society and are tightly woven with public structure.

In societies based on the oppression of one class in others, the culture of communication, on the one hand, vividly conveys relations dependencies, inequality, and on the other - as a rule, it happens very complicated and fictitious. It is worth noting that the culture of communication.

English-speaking society is much lighter and more natural due to the external expression of respect for people - courtesy, which depicts a truly humane human relationship.

Purpose of study: To form and develop the cultural and communicative competence of medical students.

A foreign language in a medical University in the light of state educational standards is one of the mandatory components of the humanitarian training of a specialist In the curriculum of Foreign language of medicine in English classes students learn the basics of business English, the necessary vocabulary, read texts containing specialized vocabulary, developing Dialogic and monologic speech, in the course of the study, the students are formed abilities and skills of using foreign language as means of communication, means of obtaining new, relevant and useful information from different areas of knowledge, for example, from the field of medicine.

While studying the language, students (deepen) develop their knowledge of English grammar and vocabulary. On the basis of certain tasks, the course program includes grammatical topics that form the skills of working with medical scientific foreign-language text, dialogical speech, which will contribute to effective oral communication on professional topics of future medical workers in English. When it comes to the culture of communication in English-speaking society, then takes into account the fact that communication is conducted at three levels of courtesy - official, neutral and familial.

Each level politeness refers to a certain speech style, and from this it follows that you can create a classification of all polite words and expressions by stylistic and classified as official, neutral and family style of speech.

"Being pleasant in society is the only way to make staying in it pleasant for yourself. Intelligence and knowledge are the first and most necessary conditions for being liked in society, but this is by no means enough; know that these qualities will never be properly appreciated if they are not joined by courtesy and manners" [3, p. 25]. Most Englishmen attach special importance to culture in dealing with strangers and, in turn, believe that when communicating with friends, you can use the least degree of politeness; culture of communication at work it is given less importance than when communicating with strangers; it is also believed that in conversation with family, managers and friends in the process of communication, recognizing each other, they cease to attach special importance to formal politeness.

Observing the culture of communication is important not only for the English themselves, but also for everyone who studies English as a foreign language.

The culture of communication gives politeness to speech, regardless of its content.

On the other hand, it should be noted that an intelligent and meaningful speech will create an unpleasant impression on listeners if the one who makes this speech grossly violates the norms of culture. In order for the efforts to learn English not to be in vain, an English language learner should not only learn to speak it well, but also learn to be

polite and pleasant to communicate with the people whose language he is learning. Also, we can say that the English manner of communication is a great art of getting people to like you. It follows from this that the English culture of communication is of great practical importance and therefore deserves special and careful study, as well as continuous improvement.

Today, the ultimate goal of teaching a foreign language is the ability to use dialogue in real communication situations achieve mutual understanding of interlocutors, to which involves the use of various formulas of speech etiquette.

Therefore, one of the main goals in the English lesson is the formation of a culture of communication [4, p. 8]. Setting this goal in the conditions of modern education often meets some skeptical attitude in connection with the limited grid of hours and limited language material. And, nevertheless, the task the formation of a culture of communication in English lessons can and should be solved.

The possibility of such an approach to the promotion of practical goals of teaching a foreign language in a modern school is due to the fact that the formation of a culture

of communication does not actually require any additional language material or additional time. This goal can be achieved by changing the nature of the motivation of educational activities for students and restructuring its structure.

Material and research methods.

The methodology of teaching a foreign language has accumulated extensive theoretical and practical experience in the development of general cultural competence I.A. Zimnaya, N.P. Simaeva, A.V. Khutorskoy) [5, p.10].

To consolidate the material in practice, students compose dialogues, for example, one assumes the image of an Englishman, and the other speaks on behalf of a Tajik, for example, on the topic of "TREATMENT OF RHEUMATIC

ENDOCARDITIS”, and students independently create monologues dialogues and situations of a doctor with a patient themselves and, accordingly, the passing topic of the lesson. During the performances? shows of these tasks, a creative approach is especially welcome, the inclusion of and medical words (Latin, English) and phrase logical units [6, p.206].

Real intercultural communication can be achieved in the process of introducing students to world values through the inclusion of a foreign language in the program:

- special courses containing the socio-cultural aspect of the language being studied;

- independent work with cultural material;

- cultural studies material as a component of intercultural communication.

The effectiveness of these materials is ensured, first of all, by their authenticity, and, as a result, the ability to introduce to a foreign language culture. Their advantage is also that they stimulate almost genuine communication: students seem to live through all the events, play certain roles, solve problems, satisfy their interests

Results: Thus, the experience of working in this direction allows us to assert that the use of an intermediary language in teaching English as a foreign language becomes an objective reality, is a timely interactive method of work in the context of new requirements for teaching students foreign languages, designed to solve methodological problems for the organization of an effective educational process.

Conclusion: One of the main goals of teaching English is the socio-cultural development of the students' personality, preparing them for intercultural communication, which in turn involves familiarization with the culture of the countries of the language being studied, in particular, the study of public life and culture of Great Britain as a member of the world community. The deepening of cultural knowledge about the way and lifestyle of the British contributes to the formation of students' respect for other cultures and peoples, readiness for business cooperation and mutual assistance, joint solution of universal problems.

As it is known that textbooks contain insufficient information about topics in this regard, each student chooses a IWS (independent work of a student) by topic and works extensively on it, and during the lesson, students one by one thematically speak and give information about this topic. To form a culture of speech, communicative competence, we must give freedom of speech to each student to accept his opinion and not deny it, but eloquently correct, supplement, and students can also express their opinions that such tactics form independence, competence, confidence and mobility.

Literature

1. Shchukin A.N. Teaching foreign languages: Theory and practice: A textbook for teachers and students M.: Filomatis, 2004. - p.414
2. Oganesyanyan S.S. Culture of speech communication // Foreign language at school. 2002. 15-16 p.
3. Petrovskaya L.A. Competence in communication. - M.: Publishing House of Moscow State University, 2001 p.25

4. Vartanov A.V. "From teaching foreign languages to teaching foreign languages and cultures" - Foreign languages at school, 2013. No.2, p. 38
5. Chernyak, V.D. Culture of speech. practicum (for bachelors) / V.D. Chernyak. - M.: KnoRus, 2016. - p.10
6. [A.M. Maslova, Z.I. Winestein, L.S. Plebeyskaya. Lesson 37 p.206]

МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Худойбердиева А.Х.

Старший преподаватель

Педагогического института Каршинского

Государственного Университета

Аннотация: В данной статье рассматривается о своеобразности использования модели формирования творческого мышления учащихся начальных классов в процессе обучения. А также универсальных учебных действий в условиях развивающего обучения.

Ключевые слова: творчество, деятельность, методы, обучение, познания, мышления, воображения.

Развитие творческих способностей как основы для решения проблем в раннем детстве имеет решающее значение. Креативность - это многогранная ступенька, которая формирует основу когнитивных навыков и способностей, метапознания, развития мотивации, стратегий и личностных факторов. Креативность в образовании (или, в данном случае, обучении) описывается как понятие, которое включает инновации, решение проблем, сотрудничество, критическое осмысление, способность общаться и устанавливать связи с креативностью, можно развивать с помощью подхода творческой среды, а также дидактических материалов чтобы учителя могли развивать творческие способности детей, стимулируя их естественную любознательность.

Мышление играет поистине огромную роль в познании. Мышление расширяет границы познания, дает возможность выйти за пределы непосредственного опыта ощущений и восприятия [4]. Мышление дает возможность знать и судить о том, что человек непосредственно не наблюдает, не воспринимает. Оно позволяет предвидеть наступление таких явлений, которые в данный момент не существуют (рассчитывать заранее затмения Солнца и Луны, орбиты космических кораблей, предвидеть ход общественно-исторического процесса и т. д.). Мышление перерабатывает информацию, которая содержится в ощущениях и восприятии, а результаты мыслительной работы проверяются и применяются на практике.

Творчество – деятельность, результатом которой является создание новых материальных и духовных ценностей. Оно предполагает наличие у личности способностей, мотивов, знаний и умений, благодаря которым создаётся продукт, отличающийся новизной и оригинальностью, уникальностью [5]. Я. А. Пономарёв разделяет понятие творчества в широком и узком смысле (широкий смысл именуется «прямым», узкий — «общепринятым»): «Творчество — в прямом смысле — есть созидание нового. В таком значении это слово могло быть применено ко всем процессам органической и неорганической жизни, ибо жизнь — ряд непрерывных изменений и все обновляющееся и все зарождающееся в природе есть продукт творческих сил. Но понятие творчества предполагает

личное начало и соответствующее ему слово употребляется по преимуществу в применении к деятельности человека [6]. В этом общепринятом смысле творчество — условный термин для обозначения психического акта, выражающегося в воплощении, воспроизведении или комбинации данных нашего сознания, в (относительно) новой форме, в области отвлеченной мысли, художественной и практической деятельности (творчество научное, творчество поэтическое, музыкальное, творчество в изобразительных искусствах, творчество администратора, полководца и т. п.» [7].

В зарубежной психологии творческое мышление чаще связывают с термином «креативность». Креативность - это особое качество, свойство личности, проявляющееся в выраженной способности к творческому мышлению. Креативность рассматривается как важнейший и относительно независимый фактор одаренности. Именно в процессе обучения и воспитания развивается творческое мышление. Оно формируется в процессе взаимодействия с миром, посредством овладения в процессе обучения содержания материальной и духовной культуры, искусства. Поэтому есть возможность говорить о специальном, целенаправленном формировании творческого мышления, о системном формирующем воздействии.

Начальная школа играет важную роль в подготовке к творческому труду. Именно в младшем школьном возрасте закладывается психологическая основа для такой деятельности. Развиваются воображение и фантазия, творческое мышление, воспитывается любознательность, активность, инициатива, формируются умения наблюдать и анализировать явления, проводить сравнения, обобщать факты, делать выводы, практически оценивать деятельность [8]. Чем разностороннее и совершеннее умения и навыки человека, тем богаче его фантазия, реальнее замыслы.

Но есть некоторые нюансы, которые мешают творческому развитию. Г. Линдсей, К.С. Халл и Р.Ф.Томпсон обнаружили, что проявлению творческого мышления мешает не только недостаточное развитие определённых способностей, но и наличие определённых личностных черт: желание быть похожим на другого. Человек опасается высказывать необычные идеи из-за боязни показаться смешным или не очень умным [9].

Цензура – в особенности внутренняя цензура. Люди, которые боятся собственных идей, склонны к пассивному реагированию на окружающее и не пытаются творчески решать возникающие проблемы.

Ригидность – часто приобретаемая в процессе школьного обучения.

Типичные методы помогают закрепить знания, принятые на сегодняшний день, но не позволяют научить ставить и решать новые проблемы, улучшать уже существующие решения. По этому поводу у В. Гюго есть прекрасные слова: «У каждого человека три характера: тот, который ему приписывают; тот, который он сам себе приписывает; и, наконец, тот, который есть в действительности». Выводом можно сделать следующее. Критическое мышление направлено на выявление недостатков в суждениях других людей. Человек, у которого в большей степени развит именно этот тип мышления, видит только недостатки,

но не предлагает своих конструктивных идей, поскольку опять-таки замыкается на поисках недостатков, но уже в своих суждениях. С другой стороны, человек, у которого преобладает творческое мышление, стремится к разработке конструктивных идей, но при этом не уделяет должного внимания тем недостаткам, которые содержатся в них, что также негативно отражается на разработке оригинальных идей [10]. В нашей жизни очень много вопросов, проблем, задач, которые требуют решений. Используя творческое мышление в своей жизнедеятельности человек решая задачи размышляет, делает выводы на этой основе познает, созидает и преобразует мир вокруг него делая свою жизнь ярче и комфортнее.

Открытость новому, способствующее творческому мышлению, это качество личности, которое выражается в освоение и восприятие нового что появляется в окружении человека.

Одна из основных задач педагогики - создание условий для полноценного развития творческой активности всех детей. При этом необходимо выявить школьников, проявляющих глубокий интерес, стремления и способности в определенных областях, создать все условия для их дальнейшего развития. И для этого: важно создать условия для развития творческой активности учащихся младшего школьного возраста.

Использованная литература:

- 1.Реферат: "Развитие творческого мышления" | Социальная сеть работников образования <https://nsportal.ru>
- 2.Особенности творческого мышления <https://revolution.allbest.ru>
- 3.Пархунцова_Общая_и_экспериментальная_психология_(с_практик_умом).docx
- 4.Пархунцова_Общая_и_экспериментальная_психология_(с_практик_умом).docx
- 5.Особенности творческого мышления <https://revolution.allbest.ru>
- 6.Гарднер Г. Структура разума: теория множественного интеллекта. Москва: Издательский дом Вильямс, 2007. – 501 с.
- 7.Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта / Дж.Гилфорд // психология мышления в 2 т. / под.общ.ред. А.М.Матюшкина. Москва: Просвещение, 1965. –456с.
- 8.Дьюи Д. Психология и педагогика мышления. – М., 1997. – 208 с.
9. Дружинин В. Н. Психология общих способностей.-М., 1994
10. Пономарев Я.А. Психология творческого мышления. – М., 1960. – 294 с.

EXTRACURRICULAR ACTIVITIES OF FUNCTIONAL LITERACY FORMATION IN THE PROCESS OF TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE

Myrzakhanova Farida Muratkyzy

Teacher of the Department of Practical foreign language
Kazakh National Women's Teacher Training University, Kazakhstan

The changes taking place in the country and society have fundamentally affected the field of education: not only programs, textbooks, methods and forms of education have changed, but also our students, parents and, of course, teachers. Today, the teacher is faced with the task not only to form in his students the necessary set of subject knowledge, skills and abilities that make up elementary literacy, but also to create conditions for the development of functional literacy, that is, the ability of students to apply all the knowledge, skills, skills, experience gained in life to solve a wide range of vital practical tasks. As you know, the PISA international study evaluates such areas of functional literacy as reading, mathematical, natural science, financial, as well as global competencies and creative thinking. 15-year-old schoolchildren take part in the study, but basic competencies are formed in primary school, therefore, a modern teacher needs to develop key competencies and reveal the individual inclinations and talents of students, master and apply various activity-type educational technologies, including information and communication technologies, realizing that not only the quality of achieving the planned results, but also the future of our state depends on it.

Functional literacy is the ability to adapt and function in the external environment. A functionally literate person is able to use the acquired knowledge, skill and skill to solve life tasks in various spheres of human activity. The main types of functional literacy are distinguished: communicative literacy involves the possession of all types of speech; information literacy searches for information in different sources, processes and systematizes; activity literacy shows organizational skills, formulates the purpose of the activity, plans, exercises self-control, self-assessment, correction. The formation of functional literacy of students is a priority in the process of teaching the Russian language. This material is closely related to other subjects, literary reading, the outside world, fine art, family education and is aimed at humanistic education of the individual based on universal values. It traces the culturological principle focused on students' awareness of their native culture as part of the world. A unified educational environment contributes to the formation of a common picture of the world. Education of a citizen of a country of regional revival. The concept of "citizenship" means awareness of one's involvement in the Motherland, its people, its origins and roots. Students' love for their native land is formed gradually, in the process of accumulating knowledge and ideas about the world around them, about the history and traditions of the people, about the life of the country, about the work of people. Important components of citizenship at the present stage are patriotism, ethnic tolerance, moral and legal culture of the individual. A multifaceted, systematic, purposeful and

coordinated activity orients the child to study the centuries-old history of the Fatherland, the place and role of Kazakhstan in the historical process, the history and traditions of the region; knowledge of historical and cultural origins at the level of experience of belonging to the past, awareness of the uniqueness of the Fatherland, its destiny of continuity with it, pride of belonging to the achievements of previous generations and contemporaries.

The formation of functional literacy requires modeling of educational situations, in which the student demonstrates his activity. The main components of the educational situation are: educational object, tasks, solving situations, demonstration of educational products, systematization of the information received, reflection. Tasks are based on practical activity, are connected with the observation of objects of the surrounding world, description. Examples of tasks: to reproduce from memory, connect concepts with lines, determine numbers in order, color, emphasize, perform creative works, sketches, drawing diagrams. Tasks immerse students in creative work, motivate them to perform, do not require mechanical reproduction, are developmental in nature, allow them to form universal (general educational) skills necessary for the student, assume elements of research, creative activity. Recordings help children to better remember the content of classes, contribute to the development of the ability to independently convey their impressions. The element of play and competition allows you to maintain the interest of participants throughout the implementation period. Bright, emotionally saturated events of the "start" and "completion" create a general positive tone. Didactic tasks become the subject of attention, discussion and approval in the class team. A fixed account of the child's success is carried out in the form of registration and filling in the page "Final work "I am a citizen". At the end of a certain stage, the best children's works are awarded. Systematic systematic work, the use of a variety of didactic tasks, the common efforts of the school and the family will give positive results and will become the basis for further work in the education of citizenship of the younger student. The content of this kind of extracurricular activities in Russian language lessons is aimed at the formation of functional literacy and not only expands and consolidates the acquired knowledge, but also significantly increases the creative and intellectual potential of students. Since students have a great imagination and desire to prove themselves, it is worth teaching them to express their own thoughts as often as possible, including with the help of information technology.

This type of extracurricular activity in the Russian language lesson contains the following topics: "My Homeland is Kazakhstan", "My favorite mountains are the Trans-Ili Alatau", "My hometown". The proposed topic is aimed at teaching students to respect their home, their family, the traditions of the people, folk crafts. By completing tasks, students will learn the name of our country, region, city; they will learn to distinguish the symbols of the state, the city, which is traditionally one of the elements of educating children in the spirit of healthy patriotism; they will get acquainted with the history and traditions of our region, learn about the seven wonders of the country and the people who brought glory to our region. Students read author's texts supplemented with fiction stories, poems, excerpts from chronicles and other

documentary sources, as well as legends, fairy tales, myths, riddles, proverbs. The level of complexity of the studied material depends on the age characteristics of students from 5th to 8th grade. Thus, children will learn how to apply the acquired knowledge in everyday life. Subject to the implementation of the above in practice, students will achieve the main goal of education - the formation of functional literacy of students.

Literature

1. Vinogradova, N.F. Functional literacy of a junior schoolboy: a book for a teacher / N.F. Vinogradova. 2018. - 264 p.
2. Sharipova, R.D. The content of functional literacy skills of younger schoolchildren / R.D. Sharipova. -Moscow: Prosveshchenie, 2016. -114 p.

FACTORS INFLUENCING THE EFFECTIVENESS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING TO STUDENTS OF GYMNASIUMS IN GRADES 5–6 ACCORDING TO COMPETENCE-BASED APPROACH

Polonska Tamara Kostiantynivna

Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Senior Researcher,
Leading Researcher of Foreign Languages Teaching Department
Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine

Competence-oriented foreign languages teaching in institutions of general secondary education (IGSE) is considered as the ability of students, according to their age characteristics and potential opportunities, to consciously perform educational actions that ensure the mastery of foreign language communication in oral and written forms within spheres, topics, situations and with the help of linguistic means outlined in the current curriculum.

Recommendations of the European Parliament and the European Council of the European Reference Framework for Key Competences for Lifelong Learning; “The Common European Framework of Reference for Language Education: Learning, Teaching, Assessment”; Law of Ukraine “On Education” serve as methodological bases for the organization of competence-oriented foreign language teaching in grades 5–9 of the IGSE. The educational process is based on communicative, activity, personality-oriented and cultural approaches, which in its essence determine the goals and content of foreign language teaching as an important means of intercultural communication and understanding in today’s globalized, multilingual and multicultural world society.

Competence-oriented foreign language teaching needs to take into account a number of important factors that affect the effectiveness of such education. Let’s describe them.

Objectives of school foreign language education (in general and at a certain stage of study in particular). The main features of this aspect are the peculiarities of goal-setting, its focus on the practical mastery of a foreign language as a means of communication, as well as on the formation of students’ ability to solve their own educational problems using critical reflection, aimed at improving foreign language skills and speech experience throughout life in accordance with their own communication needs.

According to the State Standard of Basic Secondary Education, the purpose of secondary school (gymnasium) is the development of natural abilities, interests, talents of students, the formation of competences necessary for their socialization and civic activity, conscious choice of life and self-realization, continuing education at the level

of specialized (profile) education or obtaining a profession, education of responsible, respectful attitude to family, society, environment, national and cultural values of the Ukrainian people [1].

The purpose of competence-oriented teaching of foreign language communication for students in grades 5–9 is to direct the educational process towards the formation of students' ability to integrate the acquired knowledge, existing skills and abilities, acquired educational experience, worldview values, attitudes and beliefs with active creative independent research activities within the guidelines outlined in the curriculum in the process of selection and use of language and information material for the production of oral and written texts and for the identification of foreign language expressions in the process of their perception during reading and listening [2].

Achievement of these objectives is ensured through the formation of key competences necessary for every modern person for successful life. Key competences include: 1) fluency in the state language, 2) the ability to communicate in native (in case of difference from the state) and foreign languages, 3) mathematical competence, 4) competence in the field of natural sciences, engineering and technology, 5) innovation, 6) environmental competence, 7) information and communication competence, 8) lifelong learning, 9) civic and social competences, 10) cultural competence, 11) entrepreneurship and financial literacy.

The basis for the formation of key competences is the personality qualities, personal, social, cultural and educational experience of students; their needs and interests motivating them to learn; knowledge, skills and attitudes formed in the educational, sociocultural and informational environment, in different life situations.

The following skills are cross-cutting in all key competences: a) to read with understanding; b) to express one's own opinion orally and in writing; c) to think critically and systematically, d) to prove one's own position logically; e) to act creatively, which involves creative thinking; f) to show initiative, g) to manage emotions constructively; h) to assess risks; i) to make decisions; j) to solve problems; k) to collaborate with others.

It should be noted that the formation of key competences by means of a foreign language is not a one-time action. This is a long process that does not end with the study of a certain topic of communication or the completion of studies in general secondary education. The work in this sphere is determined by the topic defined by the curriculum for each class. Among the key competences there are those that are formed constantly, in different volumes and directions throughout the process of teaching a foreign language. And there are competences, the selective formation of which is possible only within certain topics of communication. In addition, the formation of some key competences can be integrated in several topics at different stages of studies. Consequently, learning activities in a particular classroom, aimed at developing some key competences, may not occur.

The content of foreign language teaching is aimed at the formation of the following speech functions: a) to describe, tell, characterize; b) to compare; c) to justify their

choice, their own point of view; d) to request and provide information; e) to ask in order to explain and clarify information; f) to ask for help; f) to offer, accept, reject the proposal; g) to express one's impressions, feelings and emotions; h) to assess events, situations, deeds, actions, facts; i) to exchange opinions.

Features of the selection and organization of the content in teaching a foreign language. This factor is due to both the goals and the subject of teaching foreign language communication. The content of education is ensured by the unity of subject, procedural and emotional-value components, and is created on the basis of mastering a foreign language in the context of intercultural paradigm, which involves teaching the language of the people who communicate with it, and acquaintance with its culture. This factor takes into account the current trends in the development of school foreign language education (competence-based, communicative, activity-based, personality-oriented, culturological approaches), meta-subject categories related to organizational, information-cognitive, communicative, emotional-value types of educational activities aimed at mastering the linguistic aspects of communication and mechanisms of foreign language communication in oral and written speech, at learning the features of communicative behaviour, adopted in the countries of the target language, to comply with the socio-cultural norms of using strategies in accordance with the communication situation, ensuring the success of communicative interaction. This approach determines the formation of readiness for intercultural communication within the framework of typical spheres, topics and situations of communication determined by the curriculum. After the end of the adaptation cycle (grades 5–6), the students of general secondary education institutions who study the first foreign language reach the A2 level, and after the completion of basic subject education (grades 7–9) – the B1 level.

Features of selection and use of methods, forms, teaching aids. This factor is due to certain trends in the development of modern school foreign language education, in particular: a) communicative direction of the educational process; b) activity-based learning technology; c) personality-oriented paradigm of the learning process, its compliance with the age characteristics of school students; d) culturological direction of educational activity. Certain educational technologies should contribute to the successful mastering by students of educational actions focused on obtaining a foreign language experience of communication in oral and written forms, it is impossible without the assimilation of linguistic units and mechanisms of operating them in practical foreign language activities. Therefore, the methods, forms, types of teaching and means of its implementation should optimally ensure the effectiveness of ways for presenting and activating the selected language and speech units and enable the implementation of objective control / self-control of students' academic achievements.

Features of organization of the educational process. It is envisaged that training is organized according to the principle of parallel and interconnected mastering by students of all types of speech activity (listening, speaking, reading, writing). At the same time, thanks to the means of a foreign language, one gets acquainted with the socio-cultural, sociolinguistic, linguistic aspects of the culture of the country whose

language is being studied. In this regard, the whole learning process takes the form of dialogue of cultures (foreign and native), which is carried out by means of a foreign language. This approach is provided by special types and forms of foreign language learning activities, among which the decisive place belongs to communicative tasks, including interactive technologies and learning-speech situations, which acquire priority teaching aids in the educational activities of students.

Features of objects, forms and types of control in educational achievements of students. This factor presupposes the use of a new approach to assessing foreign language achievements of students. Attention is focused in general on learning outcomes, in particular on the level of language and speech skills formation, as well as on the quality of acquired general learning experience. At the same time, the priority is the types and forms of control not so much the level of the language formation (phonetic, lexical, grammatical) skills of students (although they are the objects of testing), as the quality of foreign language skills in four types of speech activity: speaking, listening, reading, writing. At the same time, it should be noted that the general learning experience of students is not ignored, and it allows them to use non-verbal means of communication, carry out activities to meet their own needs of communication in a foreign language in specific situations. This element is important in the context of competence-based teaching, when the attention of students and teachers should be focused on learning outcomes as objective indicators of didactic and methodological feasibility and effectiveness of modelling the educational process.

Both the model [2] and the educational [3] curricula in foreign languages for grades 5–9 of the IGSE are aimed at implementing the requirements for the compulsory learning outcomes of students in foreign language defined in the State Standard of Basic Secondary Education. Compulsory learning outcomes and levels for assessing foreign language education are based on the Common European Framework of Reference for Languages. Accordingly, the level of foreign language proficiency of students was established: at the end of the 6th grade – the A2 level; at the end of the 9th grade – the B1 level.

Psychological characteristics of younger teenagers. The transition from primary school to the basic school is a turning point, a crisis period in the life of younger teenagers (10–12 years old), therefore, knowledge and consideration of their psychological characteristics will help the teacher to identify and determine the optimal approaches to the selection and content of teaching a foreign language.

An important mental neoplasm of younger teenagers is the development of arbitrariness of all mental processes, caused primarily by other higher requirements for them by educational activities. Teenagers are already able to organize their thinking independently, memory, attention, to some extent to regulate their own emotional and volitional processes.

At this age, the intellectualization of all psychological actions continues. First of all, this is expressed in the development of children's *abstract thinking*, that is, in a change in the relationship between concrete figurative and abstract thinking in favour

of the latter. The main thing in the development of thinking of younger teenagers is the fact that they first master the process of concepts formation, move to a new and higher form of intellectual activity – to thinking in concepts (conceptual thinking). This promotes the development of skills and abilities to analyse, systematize and group complex phenomena, to identify common and different.

A characteristic feature of the psychophysiology of a modern student is *clip thinking* (clip – “a text fragment”, “a film fragment”, “a newspaper clipping”), the formation of which is associated with a steady increase in information flow as a result of rapid development of modern information and communication technologies. Clip thinking assumes a superficial and fragmentary perception of information using short and vivid passages without effort to establish logical connections between them. The advantage of this type of thinking by students is the rapid perception of images, visuality, emotionality, associativity, the ability to absorb a large amount of information. However, modern children, who are accustomed to receiving instant information in the form of short fragments, have a reduced ability to think critically. Teachers should take into account both negative and positive aspects of clip thinking and direct efforts to appropriate and effective organization of learning according to educational and emotional needs of students and their age with the introduction of modern learning technologies (critical thinking technology, case technology, problem-based learning technology, etc.).

At this age, a child’s *memory capacity* increases significantly not only due to better memorization of the material, but also due to its logical understanding. Unlike mechanical memorization, memory becomes logical (the use of logical operations in the process of memorization). The main task of a teacher in working with teenagers is the purposeful development of memory processes: memorization, preservation, reproduction.

Teenagers’ *attention* becomes more stable, conscious and selective. Unlike primary school students, who are dominated by involuntary attention, younger teenagers are able to focus not only on visual objects, but also on imaginary ones. The teacher can control the attention of students by presenting new material by different methods, including it in independent activity, making it interested in its content.

Teenage years are characterized by such specific neoplasms as a sense of adulthood, the need for self-realization and self-affirmation, which is possible only with object-oriented and practical activities related to communication. The growing need for socialization means that *communicativeness* is becoming one of the important characteristics of the individual. For the development of students’ communicative skills, it is necessary to simulate situations of communicative interaction, in which they can train the use of new language and speech material, solving problems that are close to real ones.

References

1. State Standard of Basic Secondary Education: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 30.09.2020 No 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16> (in Ukrainian).
2. Model curriculum “Foreign Language. Grades 5–9” for general secondary education institutions (authors: Redko V. H., Shalenko O. P., Sotnykova S. I., Kovalenko O. Ya., Koropetska I. B., Yakob O. M., Samoiliukevych I. V., Dobra O. M., Kior T. M.) / Recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine: Order of 12.07.2021 No 795. 42 p. URL: https://drive.google.com/file/d/n1Lvr1Juvpo3CMswC PPtWQozxXDQpq_yH-/view (in Ukrainian).
3. Curricula in foreign languages. Grades 5–9: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated June 12, 2017 No 804. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/programi-inozemni-movi-5-9-12.06.2017.pdf/804/17> (in Ukrainian).

DEVELOPING AND SHAPING THE SPEECH CULTURE OF THE FUTURE SPECIALISTS

Saidova Hushnuda,

Baymatov Sanginboy,

Najmiddinova D.M.

1Foreign languages department of SEI “Avicenna TSMU”, Tajikistan
Research supervisor - Najmiddinova D.M.

2Educational private institution of higher education “MOSCOW INTERNATIONAL
ACADEMY” Master,
Scientific adviser Ph.D., Zabrovets N.P.

Relevance. Language is a mirror of culture, it reflects not only the real world surrounding a person, not only the real conditions of his life, but also the social identity of the people, their mentality, national character, lifestyle, traditions, customs, morality, system of values, worldview, vision of the world.

It is a treasury, a pantry, a piggy bank of culture. He keeps cultural values - in vocabulary, in grammar, in proverbs, sayings, in folklore, in art and scientific literature, in forms of written and oral speech.

Language is not only a means of communication and expression of thought, but also the accumulation of cultural values.

One of the most important indicators of the level of human culture, his thinking, intelligence is his speech. Well-developed speech serves as one of the most important means of human activity in modern society. Speech is a way of knowing reality. On the one hand, the richness of speech depends to a large extent on the enrichment of a person with new ideas and concepts; on the other hand, good language proficiency, speech contributes to the successful knowledge of complex connections in nature and in society. Speech is one of the types of communication that people need in their joint activities, in social life, in the exchange of information, in knowledge, in education, it enriches a person spiritually, serves as an object of art. From language of these texts it chooses the most suitable words and turns of speech, a beret from developed by the previous generations relevant for itself, introducing them to express the new ideas, representations, new vision of the world. Naturally, new generations refuse what seems archaic, not consonant with a new manner of formulating a thought, conveying their feelings, attitude to people and events. Sometimes they return to archaic forms, giving them new content, new perspectives of reflection. In each historical era, the norm is a complex phenomenon and exists in rather difficult conditions

Purpose. The way of how to form and develop culture communication and study the peculiarities of culture and conditions of communication efficiency. **Materials and methods.** Today it became obvious that insufficient attention to the personality of

the representative in the process of improving the culture of speech leads to pedagogical miscalculations. This raises the question of speech training based on communication. The result of the training depends on how the communication is organized. You cannot work on speech without taking into account educational opportunities for communication. The educational significance of communication is that it expands the outlook of the employee, contributes to the development of thinking, attention, memory, imagination, and develops the emotional sphere. Communication also affects the strong-willed development of the employee. Whether he gets used to being collected, persistent, determined, purposeful or will have opposite qualities prevail - much depends on the specific situations of communication in which he finds himself during the improvement of his own speech. Of course, not all communication leads to this result, but organized when an employee becomes a person in accordance with moral principles. It should be accompanied by the education of attention to people and the communication of the necessary knowledge on the culture of speech, the culture of human communication.

In the field of improving speech culture, active learning methods are particularly effective, involving a system of methods that is aimed mainly not at presenting and reproducing ready-made knowledge, but at self-mastering knowledge in the process of active cognitive activity, it is training activities. Active methods are based on dialogic communication. The main form of transfer of theoretical knowledge is lecture. With all its advantages (the ability to systematically reflect a large amount of material, to cover the number of students, limited only by the size of the audience, etc.), the traditional form of the lecture has drawbacks (monologue, weak operational control over the absorption of educational material, limited possibilities for implementing an individual approach).

Lectures on improving speech culture include elements of discussion; A small, logically completed part of the material can be prepared by one of the employees with rhetorical skills; the lecture can begin or end with answers to questions that are unclear or most interesting. In the process of rhetorical education, a lecture-dialogue is successful, which allows you to include employees in communication and thereby intensify their educational and educational activities. In lectures of this type, theoretical material organized in the form of modules (i.e. regarding independent "blocks," "portions" of educational material), is interspersed with its discussion, identification of the main one, drawing up a plan, we express our point of view by each employee, etc.

A form that is transitional from a lecture to a practical lesson is an actively used lecture-practical lesson, during which the theoretical material alternates with practical tasks. It is successful to use a lecture-practical lesson when presenting topics: "Speech styles," "Norm as the most important communicative quality of speech," "Richness of speech," etc.

Conclusion. The culture of speech is the ability to speak and write correctly, as well as use language tools in accordance with the goals and conditions of communication. Speech is correct, which is consistent with the norms of the literary language (pronunciation, grammar, vocabulary).

A genuine culture of speech is achieved by skillful and appropriate use of vocabulary of different styles, a variety of syntactic constructions; in oral speech, the

wealth of intonations is especially valuable. It is necessary to have a clear idea of the stylistic gradation of language elements, their different purposes. So, book words are appropriate in the genres of book-writing speech - a scientific article, a report, a text of the law, newspaper correspondence - and are used little in everyday situations of communication.

References:

1. Sokolova V.V. Culture of speech and culture of communication. M.: Enlightenment, 1995. Page 65.

2. 1. Problems of speech culture in the works of L.V. Shcherby. Literature: Shcherba L.V. Modern Russian literary language. He's the one. Literary language and ways of its development (in relation to the Russian language)//Fundamentals of speech culture: Chrestomatia. M, 1984. S.191-204; 204-213.*

3. S.P. Obnorsky on the culture of Russian speech. Literature: Obnorsky S.P. Culture of the Russian language//Texture... S.173-191. 3. S.I. Ozhegov on the culture of speech.

NATIONAL ECONOMICS COMPETITIONS AS A METHOD OF DEVELOPING SOFT SKILLS IN FUTURE BACHELORS OF BUSINESS ECONOMICS IN CHINA

Tsytsiura Kseniia Valeriivna,
foreign expert of Jiaxing university,
Jiaxing, Zhejiang, China,

PhD student of “University of Educational Management”
of National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
Kiev, Ukraine

Li Qiuping

3rd year student
of Jiaxing Nanhu College,
Jiaxing, Zhejiang, China

Skills of the 21st century is not an abstract concept, these are the skills that make the effective work and activities possible in our new world. They embody the requirements which modern companies are already giving to their employees. In this context, the experience of the companies of the country which economy has caught up and surpassed all other economies in the world over the past few years even despite the pandemic, – the People’s Republic of China – is certainly worth noting. In China, the most necessary “soft skills” that need to be developed in all the undergraduates are interaction, communication, collaboration, leadership and time management. So how are these skills formed in China?

The PRC actively uses case study, blended learning, which combines distance and full-time forms, flipped classroom model, when students can watch their teacher's lecture at home in their spare time, and the teacher can organize discussion and practice in the classroom using digital technologies. One of the methods we will focus on today is the research collective projects funded by the Ministry of Education of the People's Republic of China [1] for students of the Economics majors, which are implemented in the form of competitions. Such competitions for students are held on online platforms several times a year in different levels: the levels of universities, provinces and national level. We will analyze the participation of the Department of Business Economics of Jiaxing University in the national competition of the PCR as an example. a business simulator.

Regarding state-level competitions, it should be noted that POCIB (Practice for Operational Competence in International Business) [2] is a competition which is held annually on an online platform jointly launched by the Chinese International Trade Society, International Trade Magazine and Sega Software, and is a good example of an event that actively develops soft skills in Economics students.

POCIB focuses on students of higher education institutions specializing in Business Economics, International Economics and related specialties, and uses

simulation online games (business simulation) as the main method of introducing students to economics at the international level. Through the online platform, students buy virtual goods together in factories, draw up supporting documentation, advertise their stores, search for customers, place orders, sell them virtual goods and receive virtual money for it on the account of their team, which allows students to form skills of work in a real enterprise and gives them the opportunities for business practice and formation of operational competence in international business through innovative teaching methods.

Li Qiuping, one of the authors of this paper and one of the winners of this year's competition from Jiaxing University, Zhejiang [3], thinks that collaboration and interaction are not only about staying in the same classroom – some part of the work on this project is remote. A great deal of flexibility, understanding of cultural and local specific features is needed, because students sell goods to representatives of other countries, the ability to switch during almost simultaneous communication with colleagues from different cities in China, manage these information flows, cooperate with people at a distance. Communication in this case is not only the ability to write a good letter to a customer who will buy goods online, but also certain public speaking skills, the ability to give an oral presentation, communicate in a good language – in person, via gadgets, learn graphic and audiovisual ways of transmitting information in addition to printed text.

Thus, as we can see, China actively supports practice-oriented and project-based learning at the national level (organization of competitions), provincial level (organization and selection of universities for participation in competitions) and university level (preparation of student teams for participation in competitions) and motivates students to develop soft skills that are so necessary today. Undoubtedly, the organization of any competitions develops students' skills of purposefulness, time-management, leadership and perseverance. Not only do students learn to better understand their feelings and emotions, but they also develop empathy for each other, and shy students have the opportunity to find friends more easily.

References

1. Ministry of Education of the People's Republic of China. Available at: <http://en.moe.gov.cn>
2. Practice for Operational Competence in International Business. Available at: <http://www.pocib.com/intro.html>
3. Jiaxing University official website. Available at: <https://www.zjxu.edu.cn>

ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК КАК СРЕДСТВА ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ, В ОБУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛАХ С УЗБЕКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ

У.Атаев

Педагогический институт КарГУ

Аннотация: Умение использовать и понимать русские пословицы и поговорки в речи, для узбекских школьников является одним из нелегких задач. В данной статье показаны некоторые способы использования пословицы и поговорки в обучении русского языка в школах с узбекским языком обучения.

Ключевые слова: пословица; поговорка; фольклор, язык; иностранные языки; аспекты языка, обучение.

Устное народное творчество является ярким элементом самовыражения народа. Ведь только устное народное творчество считается, не смотря какой национальности вы не были легко усеваемым и интересным так как они отражают образ жизни народа, являются ярким и выразительным источником при изучении языка, культуры и самобытность того или иного народа. В обучении русского языка у школьников использование пословиц и поговорок является целесообразным в ходе формирования охватываются и тем самым же обогащается знания по таким направлениям как лексические, грамматические и фонетические навыки данного языка.

Одним из самых древних жанров фольклора считается пословицы и поговорки, накопленные многими веками, они выражают ум и опыт, народа. По этим метким выражениям можно судить о ценностях народа. Пословицы нигде не записывались, а передавались из уст в уста, их главной особенностью является краткость и точность. В древности в школах дети учились писать палочкой на сырых глиняных дощечках короткие формулы народной мудрости - пословицы. Они есть практически у каждого народа.

Так с поколения в поколение передавался полезный жизненный опыт. Например, пословица "Любишь кататься - люби и саночки возить" объясняет, что жизнь человека не может состоять только из удовольствий и забав - каждому лёгкому мгновению игры, радости, наслаждения предшествует большой и кропотливый труд. . Пословица "Слово не воробей, вылетит - не поймаешь" говорит о том, что нам надо быть внимательными к тому, что мы говорим другим людям, сначала обдумать то, что нужно сказать, и лишь потом произносить это вслух, чтобы никогда не сожалеть о невпопад сказанной фразе, которая могла обидеть другого человека. Как видим, большинство пословиц имеют прямое и переносное значение. Темы пословиц очень разнообразны. Каждый народ создавал пословицы на родном языке. Очень часто пословицы, возникшие на разных языках, выражают одну и то же идейный смысл, хотя звучат при этом по-разному.

Если переводить пословицы и поговорки с одного языка на другой язык, пословицы не переводятся дословно. Это потому, что в каждом языке сформировались целые устойчивые выражения, которые в другом языке отсутствуют.

К пословицам близки так называемые крылатые слова и выражения - краткие фразы из произведений писателей, философов, а также из мифов, кинофильмов, других произведений искусства.

От пословицы нужно отличать поговорку, которая когда-то, возможно, была частью пословицы, а потом стала существовать самостоятельно. Например, поговорка "Слово не воробей" когда-то была частью пословицы "Слово не воробей, вылетит - не поймаешь"; поговорка "Ложка дёгтя в бочке мёда" образовалась от пословицы «Ложка дёгтя бочку мёда портит».

Как видим, пословица содержит законченное суждение, в ней есть поучительный вывод, обобщение сказанного.

Поговорка же является частью суждения, она даёт яркую, меткую оценку событию или человеку, но не заключает в себе назидания, поучения.

Великолепный знаток пословиц и поговорок В. Даль писал: "Поговорка, по народному определению, цветочек, а пословица - ягодка; и это верно". Как один из жанров фольклора пословица обладает всеми его основными признаками, которые, проявляясь в ней особым образом. В пословицах ярче выражена коллективность творчества, они более широко употребляются в речи. Поговорки тесно примыкают к пословицам. Как и пословицы, поговорки относятся к малым жанрам фольклора. В большинстве случаев они даже еще более кратки, чем пословицы. Подобно пословицам, поговорки не специально исполняются, а употребляются в живой разговорной речи в соответствии с ситуацией. поговорки существенно отличаются от пословиц и по характеру содержания, и по форме, и по выполняемым в речи функциям.

Обобщения и заключения по самым разнообразным жизненным явлениям выражаются в пословицах: «Ученье - свет, а не ученье – тьма», «Правда глаза колит», «Как ахнется так и аукнется». В. И. Даль рассматривает пословицу как продукт исключительно народной среды общения: «Что за пословицами и поговорками надо идти в народ, в этом никто спорить не станет, в образованном и просвещенном обществе пословицы нет. Готовых пословиц высшее общество не принимает, потому что это картины чуждого ему быта, да и не его язык; а своих не слагать, может быть, из вежливости и светского приличия: пословица колет не в бровь, а прямо в глаз». Отличие поговорок от пословиц хорошо видно из следующих примеров. «Чудеса в решете» - поговорка, а «Чудеса: в решете дыр много, а вылезти некуда» - пословица. «Волк в овечьей шкуре» - поговорка, а «Знать волка и в овечьей шкуре» - пословица. Обобщающий универсальный характер содержания пословиц и конкретное содержание поговорок, они употребляются только в связи с определёнными лицами и их поступками, являются признаками, разграничивающими пословиц и поговорок.

Выразительные средства играют огромную роль в обучении как русскому, так и иностранному языку. О необходимости развития у ребенка языкового чутья, которое помогает ему

отбирать языковые средства для образного высказывания говорил К.Д.Ушинский. Он как писатель высоко оценивал значение художественной литературы и устного народного творчества. Уже в самом своем названии пословица содержит непосредственное указание на отношение к устной речи. Годы не помеха и что времена постоянно меняются, потребность народа увековечивать свою мудрость не становится меньше. «Пословицы и поговорки дают возможность проникнуть в другую систему мышления, познакомиться с другой системой ценностей. Глубокое содержание пословиц и поговорок не только развивает мышление студентов, но и оказывает воспитательное воздействие. Методическая и практическая ценность использования пословиц и поговорок в процессе обучения русскому языку очень велика», так писал о влиянии пословиц и поговорок в обучении русского языка О.И. Палей.

Использованная литература

1. Афанасьев А.Н. Происхождение мифа / А.Н. Афанасьев. - М.: Высшая школа, 1996. -150 с.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. - Т.1-4. – М., 1863-66. – С. 110.
3. Даль В.И. Пословицы русского народа / В.И. Даль. - М.: Изд-во Эксмо, Изд-во ННН. – 2003. - 616 с.
4. Кравцов Н.И. Русское устное народное творчество / Н.И.Кравцов, С.Г. Лазутин.– М., 1983. – 200 с.
5. Лазутин С.Г. Русские народные лирические песни, частушки и пословицы / С.Г. Лазутин. – М.: Высшая школа, 1990. – 250 с.
6. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.
7. Рыбникова М.А. Русская поговорка / М.А. Рыбникова // Русское устное народное творчество. Хрестоматия по фольклористике : Под. ред. Ю.Г. Круглова – М.: Высшая школа, 2003. – С. 159-166.
8. Рыбникова М.А. Русские пословицы и поговорки / М.А. Рыбникова. – М.: Издательство Академия Наук СССР. 1961. – 232 с.

DISTINGUISHING FEATURES OF EDUCATION OF THE ALPHA GENERATION

Vorona L.I.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy KZ «LNU named after Taras Shevchenko»

Stepanovich E.V.,

2nd year student of KZ «LNU named after Taras Shevchenko»

Andriyko D.M.,

2nd year student of KZ «LNU named after Taras Shevchenko».

World development trends require education to be a leading factor in progress. Today, unfortunately, the educational system of Ukraine is not in the best condition. The problem of the moment is seen in the approaches to defining the paradigm of national education. In our opinion, modernity requires a flexible integration of approaches, methods and forms of learning. The educational system should be focused not so much on the assimilation of the already open, but on the creative search for something new. Such conclusions were made in the justification of the Concept of the New Ukrainian School.

Generation theory provides an understanding of how to work with children of a certain generation, with their requests and habits to perceive information with an understanding of accents - what they are interested in and what not, what methods to use in working with children of different generations, what One of the most important issues addressed by Theory of Generations is the development of the ability to communicate with other generations so that they can better hear and understand us [2].

Modern educational institutions are a meeting place for different generations - teachers, children, parents. Teachers should know the characteristics of generations and in accordance with them to form the values of children.

In the domestic scientific literature, the study of planning a promising model of educational space in the context of the Theory of Generations was considered insufficient. The relevance of this topic is to develop the necessary skills in communicating with Alpha children.

Generation Alpha - children born after 2010. They will not do anything under duress. They know exactly what they don't want. To sell them something, you need to find something that motivates and inspires them. They are ready to accept your rules of the game only if they are interested and understand why they do it. There are no formalities or subordination for the Alpha generation. Frameworks and authorities. Not positions, social status or belonging to a certain group will be able to evoke in them

respect and desire to imitate. And only your way of life, the views you hold and the values you transmit. And this is more than just sales techniques [1].

Alpha time is a period of bright, creative, harmoniously developed self-sufficient individuals who are able to achieve higher realization and positively influence the world around them.

So what can generation X, Y and Z, the school we studied with, offer them?

For the last few decades, our education, the education of our parents and grandparents, has been little different. Except for the advent of computers and mobile phones. The school still remained for us the main, and sometimes the only source of information.

Alpha children have a unique ability to do several tasks at once. They are mobile and love to learn, but only if they are interested [3].

Today, the usual teaching methods no longer work on children on the Internet.

They have a lot of alternative ways of learning that book memorization simply can't compete with. Here and video lessons, and educational cartoons, and educational video games. Teachers need to come up with more creative and sophisticated methods to focus their students' attention on the lesson. Meanwhile, children are thinking about how to return to scrolling at home on their iPads and smartphones [1].

Schools and teachers will be able to interest capricious «alphas» (and future generations) only when they begin to use new technologies in the educational process. From that moment on, a smart school was born.

Scientists from around the world are already guessing what it will be like. And here are 4 predictions of how technology will soon make children learn with pleasure.

Alphas will never understand why they have to carry heavy paper books to school if all the textbooks can be viewed on a smartphone or tablet. Filling out a diary by hand doesn't suit them either. It is not appropriate for teachers to fill in journals and information manually. The whole world is trying to digitize all the data, education is no exception.

Lesson schedules, homework, tests, grades and materials for the lesson are gradually transferred to electronic format. And conservative teachers will do nothing about it.

References

1. Hiring and Retaining Good Employees: Treat employees like they make a difference and they will. Kindle Edition [Text] / Dr. Ravinder Ozha. – 300 p.
2. XYZ generation theory, it's worth knowing. XYZ generation theory, it's worth knowing. URL [https:// smyrnov.pp.ua/teoriya-pokolin-xyz-tse-var-to-znati/](https://smyrnov.pp.ua/teoriya-pokolin-xyz-tse-var-to-znati/).
3. Ratushnyak OG Interactive teaching methods for different generations. URL https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8548/statia_Ratushnyak.

ИНТЕРАКТИВНЫЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКС (ИЭУМК) ПО КИТАЙСКОМУ ЯЗЫКУ КАК СРЕДСТВО ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ-БАКАЛАВРОВ

Иеронова Ирина Юрьевна,
доктор педагогических наук, профессор Института
Образования БФУ им. И. Канта, Россия

Пэн Шихуэй,
Магистрант 2 года обучения,
БФУ им. И. Канта, Россия

Дулуба Екатерина Станиславовна,
Магистрант 2 года обучения,
БФУ им. И. Канта, Россия

В современном мире существенно изменились основные параметры культуросообразной образовательной среды как в средних общеобразовательных учреждениях, так и в университетах. В современной педагогике под культуросообразностью обучения понимают организацию такой учебно-воспитательной среды, которая способствует достижению высокого уровня профессиональной культуры, формированию готовности к эффективному осуществлению профессиональной деятельности в постоянно меняющихся условиях современного мира. Это мера и способ творческой самореализации специалиста в разнообразных видах деятельности и общения, направленных на освоение, передачу и создание профессиональных ценностей и новых технологий. Модель «человек - культуросообразная профессиональная среда - профессиональная культура специалиста» - это сложная открытая система. Однако в современных условиях, когда столь актуальным является внедрение информационно-коммуникационных технологий в систему образования страны, происходит качественная трансформация образовательной среды, которая выражается в росте количества учебных заведений, дополняющих традиционные формы обучения дистанционной в цифровой образовательной среде (ЦОС).

Как справедливо считает Вайндорф-Сысоева, основные функции цифровой образовательной среды заключаются в следующем: 1) информационно-обучающая (представленная в самых разных формах учебная информация); 2) коммуникационная (обучение проходит в диалоге с участниками учебного процесса); 3) контрольно-административная (проводятся комплексные меры по контролю уровня знаний, умений и навыков и администрированию[1, с. 33].

Однако, по нашему мнению, следует обратить особое внимание на создание

и разработку контента для наполнения цифровой образовательной среды вуза, на дидактические аспекты интерактивного электронного учебного курса (ИЭУК). Мы считаем, что создание ИЭУМК должно основываться на основных принципах цифродидактики, которые определяют его структуру и функции. ЭУМ представляют собой законченные интерактивные мультимедиа-продукты, обеспечивающие достижение образовательных целей. Интерактивность обеспечивается прежде всего наличием навигации по элементам контента, позволяя инициировать обращение к учебной, справочной и энциклопедической информации [2, с. 416]. Таким образом, важнейшей задачей преподавателей является разработка таких ИЭУМК, которые направлены на активизацию познавательной деятельности обучающихся и обладают целым рядом дидактических достоинств. По нашему мнению, применение ИЭУМК в образовательном процессе является одним из способов повышения его качества, активизации и развития творческого подхода у обучающихся.

Структура такого ИЭУМК должна обеспечивать все виды учебных занятий, аудиторных (лекции, практические, лабораторные) и внеаудиторных (самостоятельная работа), а также содержать контрольно-измерительные материалы (тесты, контрольные работы, и.т.д.). В настоящее время в Институте образования БФУ им. И. Канта существует нехватка цифровых ресурсов для обеспечения учебного процесса по подготовке преподавателей китайского языка.

Для удовлетворения возрастающих требований к квалификации бакалавра-преподавателей английского и китайского языков необходимо разработать ИЭУМК, который обеспечит овладение практическим языком на высоком уровне, которого требует ФГОС. Научная новизна нашего исследования будет заключаться в том, что объектом исследования выступит ИЭУМК, позволяющий эффективно организовать самостоятельную работу студентов-бакалавров, изучающих китайский язык. Основной целью нашего исследования выступит создание ИЭУМК для студентов первого курса, изучающих китайский язык, с использованием современных методов обучения китайскому языку и компьютерных дидактических игр для активизации самостоятельной работы студентов.

В связи с этим, курс рассчитан на тех студентов, которые изучают китайский на начальном этапе, а именно в первом семестре первого курса языкового педагогического вуза. Академические часы по самостоятельной работе согласно рабочей программы учебной дисциплины - 37.65 часов. ИЭУМК будет содержать сведения о фонетическом строе китайского языка (вводно-фонетический курс), базовую грамматику для 1 курса, лексику в рамках разговорных тем согласно рабочей программе для 1 студентов-бакалавров и материалы страноведческого характера по китайской культуре, природе и.т.д.. Стоит отметить, что УМК будет создан с учетом компетентностного подхода, в результате освоения которого формируются следующие компетенции:

1. УК-4: способен осуществлять деловую коммуникацию в устной и письменной формах на государственном языке Российской Федерации и иностранном(ых) языке(ах).

2. ПКС-6: способен выявлять и формировать культурные потребности

различных социальных групп.

3. ПКС-7: способен разрабатывать и реализовывать культурно-просветительские программы в соответствии с потребностями различных социальных групп.

Анализ показал, что методические концепции являются с одной стороны определяющим фактором в разработке любого электронного курса, с другой стороны – аналогом логической адаптации информационно-технологических средств к обучающим функциям. В обязательный состав учебно-методического раздела ЭУМК, по мнению Козевой, должно входить учебное (учебно-методическое) пособие [3, с.15]. У онлайн-обучения есть привычные и адаптируемые характеристики. Решающую роль играют их индивидуальные факторы, такие как способность к самостоятельному обучению, эффективность самостоятельного усвоения знаний и формирования необходимых навыков благодаря наличию большего количества контрольно-измерительных материалов, включающих не только тесты, но и различные творческие задания (проектный метод, критические эссе и т.д.).

Кроме того, благодаря интерактивности и разветвленности изложения учебного материала студент работает самостоятельно не с материалом, который предоставляется непрерывно, а с отдельными фрагментами экрана, которые подаются дискретно. Применение ИЭУМК в учебном процессе практического китайского позволяет повысить качество изучения языка для самостоятельного обучения, осуществления информационных, учебных и практических мероприятий в соответствии с особенностями китайского языка и методикой преподавания иностранного языка.

Результатами цифровизации образования станет эффективное самостоятельное образование, построенное на индивидуальных образовательных процессах и траекториях, и непрерывном мониторинге деятельности обучающегося за счет размещения в ИЭУМК контрольно-измерительных материалов. Цифровизация, по нашему мнению, значительно расширяет возможности использования различных форм опосредованной коммуникации (групповых и индивидуальных форм занятий), обеспечивает полное усвоение профессиональных знаний, способствует формированию заданных учебным планом компетенций.

Таким образом, мы видим, что результатом нашего исследования должно стать эмпирическое подтверждение рассмотренной проблематики. Полученные в ходе исследования результаты могут быть использованы для онлайн-обучения китайскому языку и разработки ИЭУМК по этой дисциплине для последующих курсов обучения.

Литература:

1. Вайндорф-Сысоева, М. Е. Новые педагогические технологии «Обучение ради будущего» (Проектная методика) [Текст] : учебно-методический комплекс спецкурса «Новые педагогические технологии каждому учителю» / М. Е. Вайндорф-Сысоева. – М. : Изд-во МГОУ, 2005. – 33 с.

2. Щербина Е. Ю. Шмурыгина О. В., Уткина С. Н. Цифровая дидактика профессионально-педагогического образования: основные компоненты //

Бизнес. Образование. Право. 2020. № 2 (51). С. 411–418.

3. Козева Е.Н. Разработка электронного учебно-методического комплекса дисциплины // модернизация профобразования — «ОБРАЗОВАНИЕ. КАРЬЕРА. ОБЩЕСТВО», 2017 — №1 (52). — С.15-17.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ВИЩОЮ ОСВІТОЮ

Кільдеров Дмитро Едуардович,

доктор педагогічних наук, професор,
декан інженерно-педагогічного факультету
Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Україна

Пригодій Микола Анатолійович,

доктор педагогічних наук, професор,
завідуючий кафедри промислової інженерії і сервісу
Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Україна

Приходько Юрій Іванович,

кандидат педагогічних наук, доцент
Глобальний союз учених за мир, Україна

Освіта, особливо вища, розглядається як головний, провідний фактор соціально-економічного прогресу, зміцнення обороноздатності держав, захисту національних інтересів. Домінуюча причина такої уваги полягає в розумінні того, що найважливішою цінністю та основним капіталом сучасного суспільства є людина, здатна до пошуку та засвоєння нових, інноваційних знань, прийняття виважених рішень як на перспективу, так і в екстремальних, нестандартних умовах. Саме освіта покликана сприяти формуванню інтелектуального потенціалу нації, всебічному розвитку особистості, стати могутнім фактором зростання духовної культури нації. За влучним висловом Е. Фромма, світовий розвиток буде визначатись не стільки тим, що людина має, скільки тим, хто вона є, що вона може зробити з тим, що має (Фромм Е. Мати або бути? М., 1986). Освітня система, в свою чергу, має бути здатною не тільки озброювати знаннями тих, хто навчається, але й, внаслідок постійного та швидкого їх оновлення, формувати й розвивати потребу в неперервному самостійному оволодінні ними, творчому підході до навчання, самовдосконалення в процесі майбутньої професійної діяльності.

Візія вищої освіти – формування фахового та науково-освітнього потенціалу нації на засадах безперервного професійного й особистісного розвитку, орієнтована на найвищі досягнення та практики, інтегрована у світовий освітній та дослідницький простір [1, с. 35]. В контексті викладеного в сучасній освіті домінує ідея заміни концепції “людини знаючої” (озброєної системою знань, умінь, навичок) на концепцію людини, підготовленої до життєдіяльності, що передбачає переорієнтацію процесу підготовки фахівців на формування та розвиток особистості, тобто людини, здатної активно і творчо мислити, діяти в екстремальних умовах, інтелектуально саморозвиватися, морально та фізично самовдосконалюватися. Особистісна, гуманістична, людиноцентрична освітня

концепція протистоїть центрizmu та одноманітності в освіті, екстенсивному зростанню знань з одночасним скороченням особистісних потреб і компонентів [1; 2]. Гуманістичний напрям у освіті – явище складне, інтегроване і включає концентрацію уваги на людині, культурі, соціумі як взаємопов'язаних детермінантах освіти, спрямованих на підтримку процесів індивідуального саморозвитку та самовизначення особистості. Як відзначає С.В. Кульневич, – саме ці особливості гуманістичної освітньої концепції склали передумови для виникнення у її контексті особистісно орієнтованих стратегій і моделей освіти [3]. На думку В.В. Серікова, – “Перехід до особистісної парадигми пов'язаний... з рішенням надтонкої дидактичної задачі синтезу знаннево-стандартизованого та особистісно-варіативного компонентів освіти, з побудовою освітньої системи нового покоління” [4, с. 10]. Методологічні та практичні засади особистісно орієнтованої освіти знайшли подальший розвиток у дослідженнях С.І. Подмазіна. Автором обґрунтовані основні принципи особистісно орієнтованої освіти, що визначають її як систему наукового знання та соціальної діяльності (гуманізму, реалізму, діяльності, самоорганізації складних систем, діалектичного редукціонізму, ціннісно-цільової сутності пізнання, інтегративності, діалогової взаємодії), викладені праксеологічні аспекти парадигми, які у вигляді конкретних психолого-педагогічних технологій пройшли практичну апробацію в діяльності освітніх систем [5, с. 12].

Розмаїття концептуальних поглядів на особистісно орієнтовану освіту породжує відповідні моделі педагогічної діяльності, які є виправданими і ефективними у тій чи іншій соціокультурній ситуації відповідно до домінуючої мети. Тому, імовірно, що особистісно орієнтований підхід, як і сама особистість, – складний, інтегративний предмет багатьох наук, – не може бути детерміновано зведений до одного-єдиного способу його розуміння. При цьому, вважає В.В. Серіков, – потрібна не конкуренція наукових ідей, а інша методологія, орієнтовна на поліконцептуальне бачення проблеми, на багатомірний простір ідей особистісно орієнтованої освіти. Своєрідним інтегратором цього простору, на думку автора, повинна виступити ідея множини суттєвостей, буття, культур і укладів особистості. Важливо лише за всіх варіантів, трактовок, напрямів такого підходу зберегти його основну ідею, яка полягає в попиті на особистісний життєвий прояв людини, можливості її розвитку в усій багатомірності освітнього процесу [4, с. 20].

У світлі викладеного актуальність дослідження проблем особистісно орієнтованої підготовки фахівців з вищою освітою зумовлена такими чинниками:

необхідністю впровадження ідей гуманістичної освітньої концепції в реальну педагогічну практику;

врахуванням в процесі навчання потреб та індивідуально-психологічних особливостей особистості;

вимогами щодо підвищення якості підготовки фахівців;

вичерпаністю можливостей багатьох традиційних форм і методів підготовки фахівців;

необхідністю пошуку та застосування інноваційних педагогічних технологій, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності тих, хто навчається, якісне засвоєння навчального матеріалу та розвиток у них мотиваційної сфери.

Основою реалізації гуманістичного підходу до освіти [6; 7] стають, набуваючи все більшого значення, освітні технології особистісно орієнтованої спрямованості як у викладанні навчальних дисциплін, так і в організації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців [8]. Організація навчання на таких засадах сприяє формуванню та розвиткові особистості фахівця, спроможного виявляти ініціативу, творчо виконувати поставлені завдання, приймати відповідальні рішення, самостійно, критично мислити, продукувати ідеї, захищати власну точку зору, переконання, систематично й неперервно поповнювати знання шляхом наполегливої самоосвіти [4; 5; 9]. Концепція особистісно орієнтованої освіти полягає “у розкритті природи та умов реалізації особистісно-розвивальних функцій освітнього процесу, що невіддільно від більш глибокого та цілісного розуміння його сутності. Практична цінність цієї концепції полягає в розробці регуляторів для практики освіти, яка повинна бути у певній мірі альтернативна традиційному навчанню, що редукує розвиток особистості до формування когнітивно-операційного досвіду” [4, с. 27].

Аналіз якості підготовки фахівців за результатами контрольних заходів і екзаменаційних сесій, звітними матеріалами Державних екзаменаційних комісій свідчить про неоднорідність рівня їх знань, умінь та навичок. Так, мають місце суттєві недоліки як в теоретичній, так і, особливо, в практичній підготовці. Найбільш виразно це проявляється при моделюванні різноманітних технічних, гуманітарних, конфліктних ситуацій, коли потрібно швидко та оперативно приймати рішення, організовувати їх виконання, уникати ризиків. При цьому має місце невміння комплексно застосовувати набуті теоретичні знання на практиці, послідовно та логічно знаходити найбільш прийнятні рішення та шляхи їх вирішення на основі ґрунтовного аналізу всіх обставин. Останнє найбільш виразно проявляється, як свідчать роботодавці, в ході практичної діяльності випускників в реальних секторах соціуму.

Розроблення та запровадження психолого-педагогічних засад особистісно орієнтованої підготовки фахівців дозволить:

визначитися з пріоритетами наскрізного цілеутворення на всіх етапах підготовки фахівців;

забезпечити системний, комплексний підхід до планування, організації та здійснення процесу навчання та викладання і як наслідок, – підвищити їх ефективність;

покращити управління освітнім процесом, здійснювати аналіз, прогнозування, проектування та діагностику рівня знань, умінь, навичок майбутніх фахівців;

забезпечити єдність навчання, виховання, розвитку фахівців, психологічну підготовку їх до практичної діяльності;

оволодіти фахівцями не тільки певною сумою знань, практичних навичок, а й навчитись самостійно їх здобувати та використовувати на практиці;

широко застосовувати сучасні інформаційні системи на основі комп'ютерної, відео-та аудіотехніки, різноманітних технічних засобів, штучного інтелекту;

підсилити мотивацію навчання, відповідальність за результати праці, стимулювати розвиток творчого мислення;

сформувати у майбутніх фахівців лідерські якості, індивідуальний стиль мислення, спілкування, діяльності;

набути навичок прийняття оптимальних рішень у широкому спектрі задач і ризиконебезпечних ситуацій, що виникають в ході практичної діяльності фахівців.

Основою особистісно орієнтованого навчання, викладання навчальних дисциплін є визнання індивідуальності того, хто навчається, створення необхідних та достатніх умов для його розвитку. З цього положення можна визначити основні цільові орієнтири особистісно орієнтованого викладання навчальних дисциплін та учіння:

найбільш повне досягнення розвитку тих здібностей особистості, які потрібні їй та суспільству;

визначення вихідного (початкового) стану розвитку та досвіду особистості;

включення особистості в навчальну, соціально-військову ціннісну діяльність;

забезпечення можливостей ефективного саморозвитку та самоосвіти особистості;

трансформація основної мети навчання в систему взаємопов'язаних цілей, що відображають динаміку розвитку особистості в процесі навчання;

обґрунтування цілей навчання кожної з навчальних дисциплін з урахуванням особистісних якостей, потреб, інтересів, мотивів і можливостей кожного, хто навчається;

здійснення діагностико-кваліметричних процедур.

Зміст особистісно орієнтованої підготовки, форми, методи та навчально-матеріальне забезпечення мають розроблятися на засадах варіативності. При цьому модель їх підготовки характеризується блочно-модульною побудовою навчального матеріалу, високим ступенем самостійності та індивідуалізації навчання. Блочно-модульна побудова навчального матеріалу з навчальних дисциплін, тобто його структуризація, реалізується на 2-х ієрархічних рівнях: рівні навчальних дисциплін та рівні модуля. Викладання кожного модуля розробляється та здійснюється на наступних організаційно-методичних засадах: поділ на теоретичну та практичну складові; розробка пакетів особистісно орієнтованих завдань; проведення лекцій, практичних занять, самостійної роботи; проведення контрольних робіт, здійснення контролю рівня засвоєння знань; розроблення вимог до вихідних знань і вмінь студента (слухача) після засвоєння модуля; здійснення вхідного рівня знань напередодні кожного заняття; розроблення структурної декомпозиції модуля; коригування педагогічної діяльності.

Організація та методика особистісно орієнтованої підготовки фахівців має базуватися на засадах всебічного вивчення їх індивідуально-психологічних особливостей, сприйняття їх як суб'єктів освітнього процесу [10]. При цьому вивчається: спрямованість особистості та її види; інтелектуальність (ступінь розвитку та структура інтелекту); емоційність (рівень реактивності, стійкості, неспокійності); вольові якості (уміння долати труднощі, наполегливість в

досягненні мети); комунікативність, ступінь товариськості; самооцінка (низька, адекватна, завищена); працездатність, рівень самоконтролю; швидкість і точність виконання завдань, задач, дій; спроможність до групової взаємодії; уміння розв'язувати складні завдання, діяти в нестандартних умовах.

Вивчення та врахування переважної більшості зазначених індивідуально-психологічних особливостей тих, хто навчається, здійснюються викладачем в процесі викладання навчальної дисципліни, позааудиторного спілкування, індивідуальних бесід тощо і не потребує застосування спеціального інструментарію.

Методичну основу особистісно орієнтованого навчання на різних видах занять становить пошук та запровадження ефективних способів комунікативного впливу викладача та типів взаємодії з тими, хто навчається. Виходячи з визначених науковцями рівнів спілкування (високий – характеризується теплотою у взаємовідносинах, взаєморозумінням, довірливим ставленням; низький – характеризується відчуженістю, нерозумінням, неприязню, зневажливістю, холодністю, відсутністю взаємодопомоги) та видів впливу (позитивний – схвалення, заохочення самостійності, похвала, гумор, прохання, рада та пропозиція; негативний – зауваження, насмішка, іронія, докір, погроза, образа, чіпляння), викладач має в кожній навчальній ситуації, залежно від обставин, застосовувати відповідні стилі комунікативної взаємодії з тими, хто навчається. В цілому ж, можна наголосити, що спілкування повинно носити цілісний характер на підставі гармонійного поєднання таких його компонентів, як обмін інформацією, організація взаємовідносин, пізнання особистості того, хто навчається, організація взаємовпливу тощо.

Важливою складовою особистісно орієнтованої підготовки фахівців є коригування педагогічної діяльності за результатами усіх форм контролю та самоконтролю. До основних елементів, які мають коригуватись, слід віднести такі: рівень цілепокладання; система потреб, інтересів і мотивів діяльності суб'єктів освітнього процесу; модель педагогічної та процесуальної діяльності (ефективність навчально-методичної роботи); уміння викладача конструювати навчальні завдання у відповідності з інтелектуальними та психофізіологічними можливостями тих, хто навчається; співвідношення реального характеру впливу викладача на майбутніх фахівців із загальногуманістичними та демократичними принципами взаємодії (суб'єкт-суб'єктні відносини); подолання стресових і конфліктних ситуацій (ступінь прив'язаності до реальних умов викладання навчальних дисциплін); подолання стереотипів і тенденцій до жорсткої алгоритмізації викладацької діяльності (індивідуальна система засобів педагогічної дії); система педагогічного контролю; комплексність засобів педагогічного впливу; ступінь і повнота матеріально-технічного, інформаційного та методичного забезпечення навчальних занять.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що процес організації та методики особистісно орієнтованого навчання майбутніх фахівців на різних видах занять має містити такі етапи:

підготовка матеріально-технічного та дидактичного забезпечення; визначення готовності суб'єктів навчання до заняття;

визначення теми, мети та структури заняття, обсягу завдань, навчального матеріалу;

спрямування тих, хто навчається, на засвоєння змісту заняття, здобуття необхідних знань, навичок та умінь;

загальне орієнтування суб'єктів навчання щодо особистісно орієнтованих завдань, навчально-методичних та дидактичних матеріалів;

надання рекомендацій щодо шляхів та етапів самоконтролю та самооцінки навчальної діяльності тими, хто навчається;

активне педагогічне спостереження та контроль за навчальною роботою тих, хто навчається, індивідуальне (групове) консультування, надання необхідної допомоги;

застосування елементів діалогізації в ході навчального заняття;

створення умов для формування у тих, хто навчається, мотивів навчально-пізнавальної діяльності;

поточне визначення ступеню засвоєння навчальних завдань;

оцінка індивідуальної навчально-пізнавальної діяльності тих, хто навчається;

застосування прийомів педагогічного заохочення, а при необхідності – адекватного впливу;

оцінка якості засвоєння змісту навчального матеріалу;

оцінка ступеню досягнення мети заняття;

визначення завдань на подальшу самостійну роботу;

заходи з коригування дидактичних, організаційно-методичних засад проведення навчальних занять.

Висновки. Особистісно орієнтована підготовка фахівців передбачає проектування освітнього процесу, де реалізуються такі концептуальні засади: студент – головний суб'єкт навчання; основна мета – розвиток індивідуальних здібностей тих, хто навчається; створення умов для їх активної навчально-пізнавальної діяльності, творчої самореалізації як особистостей; визначення засобів, що забезпечують реалізацію мети через виявлення та структурування суб'єктного досвіду студентів, їх індивідуально спрямованого розвитку в процесі навчання; саморегуляція, самокоригування навчально-пізнавальної діяльності; об'єктивний контроль, діагностика та коригування всіх складових освітнього процесу.

Складовими організації і методики особистісно орієнтованої підготовки фахівців є такі: конструювання пакетів навчальних завдань на різні види занять з вивчення теоретичного та практичного матеріалу; вивчення індивідуально-психологічних особливостей тих, хто навчається і, в першу чергу, – їх інтелектуальних здібностей та працездатності; організація та методика проведення різних видів навчальних занять з особистісно орієнтованим спрямуванням і використанням засобів спілкування та діалогізації; діагностика (контроль) результатів навчально-пізнавальної діяльності суб'єктів навчання; коригування педагогічної діяльності.

Список літератури

1. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки. [Електронний ресурс]. Доступно: http://www.reform.org.ua/proj_edu_strategy_2021-2031.pdf.

2. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні: монографія / Нац. акад. пед. наук України; [редкол.: В.Г. Кремень (голова), В.І. Луговий (заст. голови), О.М. Топузов (заст. голови)]; за заг. ред. В.Г. Кременя. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. 384 с.
3. Кульневич С.В. Педагогика личности: учебное пособие. Ростов н/Д., 1995. – Часть 1. 167 с.
4. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем. М.: Логос, 1999. 272 с.
5. Подмазин С.И. Личностно-ориентированное образование: Социально-философское исследование. Запорожье: Просвіта, 2000. 250 с.
6. Балл Г.О. Гуманізація загальної та професійної освіти: суспільна актуальність і психолого-педагогічні орієнтири // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: монографія. К.: Віпол, 2000. С. 134–157.
7. Кільдеров Д.Е. Підготовка майбутніх учителів технологій на засадах інтегрованого навчання: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2017. 563 с.
8. Богданова І.М. Технології в освіті: теоретико-методологічний аспект: монографія. Одеса: ТЕС, 1999. 146 с.
9. Плигин А.А. Личностно-ориентированное образование: история и практика: монографія. М.: «КСП+», 2003. 432 с.
10. Рибалка В.В. Психологічна структура особистості як основа систематизації професійно важливих якостей фахівця // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: монографія. К.: ВІПОЛ, 2000. С. 432–451.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Лавренова Марія Василівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики початкової освіти,
Мукачівський державний університет, Україна
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4749-8910>

Люди всього світу протягом 2020-2021 років знаходяться у жорстких умовах карантину, спричиненого новим вірусом, та вимушене пристосовуватись та перебудовувати практично всі галузі життя, зокрема й освіту як основну складову формування майбутніх поколінь. З метою збереження освітнього процесу на достатньому рівні ЗВО та ЗЗСО, змушені були вдаватися до пошуку нових шляхів викладання та навчання. Вирішенням проблеми здійснення освітнього процесу в умовах пандемії стало дистанційне навчання як форма, що дозволяє уникати особистих контактів та, відповідно, призупиняє розповсюдження інфекції. Враховуючи той факт, що темпи поширення коронавірусу серед населення України неспинно зростають, а прогнозовані «хвилі» захворюваності у світі, нажаль, підтверджуються, запровадження альтернативних форм навчання у ЗВО та ЗЗСО є обов'язковою умовою збереження освітнього процесу на період пандемії в цілому. Така форма роботи поставила перед освітніми закладами цілий ряд задач та проблем, які необхідно вирішувати швидко й ефективно, оскільки навчання – це живий і досить швидкоплинний процес, а дистанційне навчання докорінно відрізняється від аудиторного чи класного, а отже, потребує нових методів, прийомів та засобів.

Новітнім технологіям дистанційного навчання присвятили свої роботи: Ю. Біляй, К. Гаврильєва, І. Іванюк, О. Іщенко, А. Лотоцька, А. Матвєєва, В. Хрипун, та інші. Питання дистанційного навчання в Україні досліджено у працях Д. Аверіна, О. Андрєєва, І. Баранова, В. Бикова, А. Бідюк, І. Блощинського, І. Бондаренка, К. Бугайчук, Ф. Гарєєва, Ю. Грабовського, К. Дмитренка, О. Дрозденка, В. Завізіон, Н. Карпенка, Л. Карташової, В. Кислициної, О. Колгатіна, В. Кухаренка, В. Логвіненка, Н. Люлькун, І. Ляшенко, І. Марченко, Н. Морзе, Г. Мурасової, О. Суховерша, О. Овчарук, Ю. Хворостенка, М. Ходжуж, М. Чурсанової та інших.

Мета статті узагальнити інформацію навчально-методичних матеріалів і наукових праць з проблеми дистанційної освіти.

З початку 2020 року весь світ опинився в складних економічних, суспільних і психологічних умовах, зумовлених пандемією. Перехід на дистанційне навчання став несподіваним, неочікуваним та доволі серйозним випробуванням для усіх учасників освітнього процесу – від освітян, студентів, учнів та їхніх батьків. Всім довелось швидко адаптуватись до обставин сьогодення, а освітяни мають бути готовими до організації такого навчання. Дистанційне навчання не

може стати повною заміною очного навчання, але воно може стати ефективним помічником і доповненням не тільки під час карантину, а й після нього.

Історично дистанційне навчання виникло у 1840 році, коли Ісаак Пітман запропонував навчання через поштовий зв'язок для студентів Англії. Інтенсивний розвиток дистанційної освіти в Європі і Америці розпочався в 70-і роки. В Україні дистанційну освіту як самостійний повноцінний метод організації навчального процесу, ЗВО та ЗЗСО стали використовувати лише із запровадженням урядом країни карантинно-обмежувальних заходів на початку 2020 року.

Відповідно теми нашої розвідки потребуємо з'ясувати сутність поняття «дистанційне навчання».

Таблиця 1

Тлумачення дефініції «дистанційне навчання» у науковій літературі

Автор	Тлумачення поняття
О. Андреев, В. Солдаткін	Це цілеспрямований, організований процес інтерактивної взаємодії суб'єктів та об'єктів навчання між собою та з засобами навчання, причому процес навчання індиферентний до їх просторового розташування та проходить у специфічній педагогічній системі. Елементами цієї системи є підсистеми цілей, змісту, методів, засобів навчання, організаційних форм навчання тощо. Дистанційна освіта – це система, у якій реалізується процес дистанційного навчання для досягнення та підтвердження студентами певного освітнього цензу, що стає основою їх подальшої творчої та (або) трудової діяльності [1].
А. Баландина	Нова організація освітнього процесу, що базується на принципі самостійного навчання. Середовище навчання характеризується тим, що учні та студенти, здебільшого, віддалені від вчителя (викладача) в просторі на часі, але водночас, вони мають можливість у будь-який момент встановлювати і підтримувати діалог за допомогою засобів телекомунікації [2].
В. Биков	Це форма навчання з використанням комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, навчальних платформ, он-лайн курсів, що забезпечують інтерактивну взаємодію викладачів та учнів (студентів) на різних етапах навчання і самостійну роботу з матеріалами інформаційної мережі [3].
Є. Волинський	Форма здобуття освіти, поряд з очною та заочною, за якої в освітньому процесі використовуються кращі традиційні та інноваційні засоби, а також форми навчання, засновані на комп'ютерних і телекомунікаційних технологіях [4].

<p>Н. Іванькова, О. Рижов</p>	<p>Педагогічна модель електронного дистанційного навчання, реалізація якої включає такі етапи: структурування єдиного освітнього простору університету, реалізацію комунікаційної компоненти засобами хмарних сервісів Skype for Business, відеозв'язку, цифрової телефонії або чату в команді Teams, MS Yammer, реструктуризація змісту навчання, підготовку студентів та викладачів [5].</p>
<p>В.Кухаренко</p>	<p>Сукупність ІТ, які забезпечують надання студентові основного обсягу матеріалу, інтерактивну взаємодію студентів та викладачів у процесі навчання; можливість самостійної роботи для засвоєння матеріалу, оцінку знань і навичок студентів у процесі навчання; дистанційне навчання – набуття знань і вмінь шляхом інформатизації та навчання з використанням усіх технологій, а також інші форми навчання на відстані [3; 6].</p>
<p>Ю.Овод</p>	<p>Технологія, яка поєднує традиційні та інноваційні засоби та форми навчання, включає принципи відкритого навчання і базується на комп'ютерних та телекомунікаційних технологіях [8].</p>
<p>Н.Самолук</p>	<p>«... дистанційні технології навчання можна розглядати як природний етап еволюції традиційної системи освіти від дошки з крейдою до електронної дошки й комп'ютерних навчальних систем, від книжкової бібліотеки до електронної, від звичайної аудиторії до віртуальної аудиторії» [9].</p>
<p>А. Стадній</p>	<p>Структурно-функціональна модель організації мережевого курсу дистанційного групового навчання, перевагами якої є результативність (що визначається у виконанні практичної діяльності, моніторингу, контрольних зрізів тощо), універсальність, оптимальність (раціональне використання ресурсів); гнучкість (адаптивність до різних навчальних умов). Встановлена також важливість соціально-емоційної складової впровадження моделі дистанційного навчання [10].</p>
<p>Н.Ткачова, О. Казанська, О. Шевцова</p>	<p>Дистанційне навчання – дієвий інструмент менеджменту освіти, що характеризує особливості впровадження навчальних інформаційних систем в дистанційне навчання [11].</p>
<p>Федорук П.</p>	<p>Нова організація навчального процесу. Застосування систем дистанційного навчання та практичне впровадження програмних засобів дозволяє зберегти якість традиційних технологій передачі знань і, в окремих випадках, за рахунок використання адаптаційних алгоритмів забезпечити помітне підвищення результатів навчання студентів [12].</p>

Хуторський О.	Це електронний варіант денного або заочного навчання, що адаптує традиційні форми занять та паперові засоби навчання в телекомунікаційні. Дистанційне навчання покликане вирішувати специфічні завдання щодо розвитку творчої складової освіти [13].
Шаран Р.	Це самостійна педагогічна технологія, основою якої є самостійна робота студентів (керована, дидактично забезпечена та контрольована); із застосуванням у навчанні сучасних комп'ютерів, ІТ, телекомунікаційних мереж, засобів зв'язку [14].

Отже, дистанційне навчання» – це індивідуалізований процес передання і засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчання у спеціалізованому середовищі, яке створене на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій.

Простір для організації дистанційного навчання має забезпечувати такі функції:

- проведення онлайн-уроків;
- доступ до різноманітних електронних навчальних матеріалів;
- отримання робіт учнів (тести чи виконані практичні завдання в зошитах);
- оцінювання та зворотний зв'язок щодо виконаних робіт;
- можливість поставити питання та отримати відповідь поза межами онлайн-уроку.

Дистанційна освіта зручна тим, що дозволяє:

- навчатися у відповідності до свого темпу, особистісних особливостей та освітніх потреб;
- не обмежувати себе у виборі навчального закладу та освітніх можливостей, попри своє місцеперебування;
- використовувати під час процесу навчання сучасні технології;
- самостійно планувати час та розклад занять, а також перелік предметів, що вивчаються;
- навчатися у найбільш приємній та сприяючій продуктивності обстановці, створюючи для себе сприятливу атмосферу [7, 11].

Серед недоліків дистанційної освіти можна виділити:

- відсутність особистісного спілкування між вчителем та учнем (відбувається менш ефективна, безособистісна передача знань). Також не вистачає спілкування з однокласниками для обміну досвідом;
- необхідність наявності в учнів сильної особистісної мотивації, вміння навчатися самостійно, без постійної підтримки та підштовхування з боку вчителя;
- відсутність можливості негайного практичного застосування отриманих знань із наступним обговоренням виниклих питань з вчителем і роз'яснення ситуації на конкретних прикладах.
- учні не завжди можуть бути забезпечені достатнім технічним обладнанням – мати комп'ютер та постійний вихід у Інтернет [11].

Таким чином, пандемія COVID-19 призвела до змін в організації освітнього процесу усіх країнах й України, обмеживши учасників навчального процесу соціальною дистанцією. Водночас вона пришвидшила трансформацію освіти на цифрове навчання.

Список літератури

1. Андреев А. & Солдаткин В. (1999). Дистанционное образование: сущность, технология, организация – М. : МЭСИ, 196 с.
2. Баландина А. «Ждем с ужасом»: как школы перенесут удар COVID-19. URL: <https://www.gazeta.ru/social/2020/08/05/13178485.shtml>
3. Биков В. & Кухаренко В. (2005). Дистанційний навчальний процес. К.: Міленіум, 292 с.
4. Волинський Є. Формування комунікативної компетентності майбутніх перекладачів з використанням технологій дистанційного навчання: дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельниц. нац. ун-т. –Хмельницький, 2012. – 280с.
5. Іванькова Н. & Рижов О. Модель педагогічної системи електронного дистанційного навчання на базі хмарних сервісів. *Медична освіта*. (3), 34-42.
6. Кухаренко В. (2007). Дистанційне навчання. Енциклопедичне видання. – К. : Редакція «Комп'ютер», 127 с.
7. Lavrenova, M. & Gubal M. Modern educational tools for primary class teachers // Problems and tasks of modern science and practice. Abstracts of IX International Scientific and Practical Conference. Bordeaux, France 2021. Pp. 230-233.
8. Овод Ю. (2012). Підготовка майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності засобами дистанційного навчання: дисертація канд. пед. наук: 13.00.04: Хмельниц. нац. ун-т. – Хмельницький, 200 с.
9. Самолюк Н. Актуальність і проблемність дистанційного навчання. *Нова педагогічна думка*. 2013. № 11. 193 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2013_1_50
10. Стадній А. Моделі дистанційного навчання. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Т. 4. № 29. С. 151-156.
11. Ткачова Н., Казанська О. & Шевцова О. (2020). Особливості впровадження навчальних інформаційних систем в дистанційне навчання. *Current trends in the development of science and practice*. С. 235-238
12. Федорук, П. (2001). Система дистанційного навчання та контролю знань на базі Internet-технологій (на прикладі медичних вузів). К., 219 с.
13. Хуторской А. Принципы дистанционного творческого обучения URL: www.eidos.ru.
14. Шаран, Р. (2010). Професійна підготовка магістрів інформаційних технологій в системі дистанційної освіти США. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 249 с.

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ОСІБ ІЗ РАС В УКРАЇНІ ТА СВІТІ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

Мурліна Юлія Романівна,

студентка 3 курсу

Харківської гуманітарно-педагогічної академії
факультету дошкільної и спеціальної освіти та історії

Шлях до усвідомлення важливості статевого виховання як дітей з нормотиповим розвитком, так і дітей із РАС був досить довгим.

В Україні ідеї статевого виховання зародилися наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.. завдяки феміністичним рухам, появи шкіл та класів спільного навчання дітей різної статі та посиленні уваги науковців до сексуальної проблематики [1].

1904 р. Є.Лозинський у статті «Проблеми сексуальної педагогії» увів у науковий обіг поняття «сексуальна педагогіка» [2, с.254]. Термін визначали так: розділ педагогічної науки, що вивчав сутність і закономірності сексуальної освіти, статевого виховання та формування сексуальної культури, їх взаємозв'язок з вихованням особистості взагалі, а також питання про інформування дітей щодо народження людини.

Основними проблемами науки виявились нестача фахівців зі статевої освіти, відсутність чіткого визначення, хто саме мав займатися статевим вихованням (батьки чи школа?), невизначеність у питанні віку, з якого слід починати просвітницькі заходи, а також невизначеність форм і змісту статевого виховання [2, с.254].

У ХІХ – на початку ХХ ст., попри політизоване ставлення до сексуальності, в Російській імперії відбувались ті ж процеси, що і за кордоном [2, с. 255]. Вітчизняні педагоги активно вивчали зарубіжний досвід: були видані праці Дж. Бедлея, А. Молля, З. Фройда, С. Штіля та інших. Виходила велика кількість статей про сексуальну соціалізацію (Н.Жаринцева, М.Лішневська, В.Половцева та ін.), причому акцент робили на питаннях ознайомлення з фізіологічною стороною статевих стосунків, формування моральної чистоти, залякування наслідками венеричних захворювань [2, с. 255].

Неправильно обрані методи та форми статевого виховання приносили лише шкоду, сприяючи розвитку у дітей фантазування на еротичні теми [2, с. 256], адже відомо, що патологічні фантазії дітей з РАС можуть відзначатися підвищеною яскравістю й образністю, мати агресивний відтінок.

Підсумком наукових дискусій цього часу стала книга П.Блонського «Вступ в дошкільне виховання». У книзі автор розглянув питання про необхідність статевого виховання в стінах школи, наявності кваліфікованих фахівців з даної проблематики [2, с.256].

У роки політичної реакції (1908–1913) питання статевого виховання зробило крок назад. Багато науковців почали відмовлятися від власних положень і

вилучати розділи про статеве виховання із своїх робіт, аргументуючи тим, що це передчасне явище для суспільної моралі (В.Половцов), несвідоме розбещення дитини (П. Блонський) [3].

У пореволюційний час відбулися суттєві зміни. Проблема статевого виховання залишалася у центрі уваги науковців, відбулося поступове зміщення акценту з біологічної складової на соціальну, морально-етичну. Все більшої актуальності набувало питання про доцільність спільного навчання дівчат і хлопців. П.Блонський писав: «Спільне виховання створює товариські стосунки між статями, тоді як раніше були зазвичай або ніякі, або еротичні» [2, с.258].

У 1920-1930 рр. проблеми сексуальної педагогіки розроблялись в основному педологами (В. Бехтерев, Б. Райков, А. Залкінд, П. Блонський та ін.). Досліджувалась вікова динаміка дитячої сексуальності, вивчені відхилення в сексуальній поведінці дітей. Це був етап досить інтенсивного нагромадження знань про дитячу сексуальність.

У вітчизняній педагогіці гуманістичний курс підтримки дітей з порушеннями в розвитку знайшов своє втілення у 1923 р. в прогресивній системі спеціальної освіти, яка передбачала оптимістичні цілі їх соціальної адаптації. Невдовзі з'явилась установка на максимальну десексуалізацію дітей [2, с.260].

Так, Г.Фортунатов у журналі «Педологія» (1929) звертав увагу на наявність яскраво вираженого статевого диморфізму, що супроводжувався відторгненням протилежної статі. Л.Виготський стверджував, що виховна система школи повинна бути наповнена активним спілкуванням дітей обох статей [2, с.261].

З 1930 р. питання статевого виховання вилучається зі шкільної програми, а педологи, котрі хоча б актуалізували сексуальну проблематику, піддаються переслідуванням. 1936 р. було ліквідовано педологію як науку. Дослідження з питань статевої соціалізації, статевого дозрівання дітей в СРСР були заборонені, опитування з питань сексуальної політики не здійснювалися, статева просвіта була припинена [2, с. 262].

У 1960-1970 рр. було відновлено проведення досліджень з питань сексуальності (С.І. Голод, Д.Н. Ісаєв, В.Є. Каган), зокрема, вивчення сексуальної поведінки радянської молоді [4].

У 1980-ті роки формальне статеве виховання реалізовувалося в рамках шкільних курсів «Етика і психологія сімейного життя» і «Гігієнічне та статеве виховання». Відбувалися спроби модернізувати систему статевого виховання, але відсутність кваліфікованих фахівців була серйозною проблемою [4].

Упродовж останніх десятиліть активізувалися науково-педагогічні дослідження проблеми статевого виховання учнівської молоді (М. Боришевський, Г. Ващенко, Т. Говорун, В. Кравець, О. Кузнецова, І. Трухін та ін.) [1]. Водночас, у вітчизняній педагогіці досі досконало не розроблено програми статевого виховання учнівської молоді із РАС.

Україна за роки незалежності зробила перші кроки на шляху до актуалізації проблематики статевого виховання. Нині статеве виховання в Україні керується такими положеннями: мусить здійснюватися у постійному взаємозв'язку з усіма іншими напрямками виховної роботи.

Проте, зараз, як і сто років тому, пріоритетними напрямками статевого виховання залишаються пропагування цінностей сімейного життя, виховання дитини «морально чистою», піднесення честі та гідності як обов'язкової складової моральності, утримання від статевого зв'язку як єдиної безпечної сексуальної поведінки, профілактика ранніх сексуальних інтересів [1].

Дослідження проблеми статевого виховання молоді в країнах європейського регіону викликає надзвичайний інтерес. Так, дану проблему досліджували науковці Р. Борман, М. Гемпель, Ф. Кох та ін. (Німеччина); В. Брейнак, М. Козакевич, В. Оконь та ін. (Польща), С. Джонс, П. Махоні, С. Діксон та ін. (Велика Британія); В. Ескрідз, Т. Бартс, К. Едгард, М. Кузьма та ін. (Скандинавські країни) [5, с. 34].

До XVIII ст. у Європі про сексуальність розмовляли з дітьми лише вдома. Аналіз літературних джерел XVIII і XIX ст. показав, що в цей час тема сексуальності та сексу стала табу [5, с. 34].

Перше офіційне дослідження сексуальності в Європі зробив у Норвегії богослов Е. Сандт, який у середині XIX ст. приступив до вивчення норвезької моралі шляхом систематичної реєстрації випадків позашлюбної народжуваності у країні. Це дало змогу виявити широку сексуальну активність по всій країні та викликало надзвичайне здивування й занепокоєння [5, с. 34].

Варто зазначити, що процес становлення системи статевого виховання у країнах Скандинавії (Норвегія, Швеція та Данія) є дуже цікавим та має тривалу історію. Статева просвіта розпочалася з кінця 30-х років XX ст. із введення курсу «Розмноження людини». Відділ у справах освіти та релігії доповнив курс такими темами як статевий потяг, засоби контрацепції, планування сім'ї, аборти, хвороби що передаються статевим шляхом тощо [5, с. 36].

Починаючи з 1956 р., програми статевого виховання увійшли до навчальних планів та значно розширились питаннями про відмінності статей, сексуальні стосунки, будову статевих органів, пологи тощо, починаючи з початкових класів [5, с. 37]. Проте такі методи виявились не досить ефективними, оскільки все одно кількість небажаних вагітностей, захворювань на СНІД та інші негативні тенденції серед молоді продовжували зростати.

У 1975 р. відбулось реформування системи статевої освіти. З ініціативи працівників освіти статево виховання почало здійснюватися під час вивчення природничих дисциплін і було інтегровано у інші навчальні предмети [5, с. 37]. Про ефективність такого підходу у статево вихованні свідчить те, що за даними асоціації UNICEF, за 10 років у Швеції кількість підліткової вагітності знизилась на 80 %, а кількість захворювань, що передаються статевим шляхом – на 40 % [5, с. 37].

У Німеччині становлення статевого виховання відбувалося з XVIII ст. Про сексуальність до XX ст. з позиції християнської моралі говорили лише як про невід'ємну частину співіснування чоловіка та жінки в шлюбі. Офіційна позиція церкви впродовж століть полягала у тому, що сексуальні відносини у шлюбі мають бути спрямовані не на задоволення, а на народження дітей [5, с. 36].

Із середини 80-х рр. XIX ст. у Німеччині масово з'являються публікації на теми статевого виховання, проте, основою тогочасної суспільної моралі

залишалося переконання, що незнання у сфері статевої освіти – кращий захист від небезпек, які можуть загрожувати цнотливості [5, с.36].

На кінець XIX ст. у Німеччині статево виховання було вже соціально необхідним і обов'язковим, оскільки вважалося, що за допомогою відповідних знань можливо втримати підлітків від дошлюбних сексуальних стосунків [5, с.36].

Ретроспективний аналіз наукових джерел дав змогу встановити, що статево виховання дітей у Великій Британії упродовж століть було стихійним, а перевага надавалася здебільшого освіті хлопців [5, с.35]. До кінця XVIII ст. домінували погляди на призначення жінки як продовжувачки роду і чоловіка як годувальника сім'ї. Вікторіанська епоха (середина XIX–початок XX ст.) в історії Великої Британії відома своїми табу на вираження сексуальності та патріархальністю поглядів [5, с. 35].

Перші курси з підготовки молоді до дорослого життя у британській школі датуються раннім XVIII ст.. Вони були спрямовані виключно на навчання дівчат як майбутніх матерів. У перших посібниках подавався матеріал із питань особистої гігієни, догляду за дитиною [5, с.35].

Отже, у підсумку зазначимо, що шлях до усвідомлення важливості статевого виховання в Україні та світі був досить довгим. Цей процес відбувався хвилеподібно: статево освіту то визнавали як необхідну і вводили до курсів біології, етики та валеології, то забороняли зовсім [2, с.264].

Нині, як і раніше, залишаються актуальними положення, напрацьовані ще у 1900-ті роки: сексуальна освіта має здійснюватися злагоджено сім'єю та школою; сексуальна соціалізація мусить бути орієнтована на цілі підготовки молоді до майбутніх обов'язків подружжя і батьків; статево виховання не може бути відокремленим від виховання морального тощо.

Досі в Україні пріоритетними напрямками статевого виховання залишаються пропагування цінностей сімейного життя, утримання від статевого зв'язку як єдиної безпечної сексуальної поведінки, запобігання появи ранніх сексуальних інтересів тощо [2, с.264].

У Європі справи із статевою освітою просуваються дещо краще. Наприклад, про результативність системної статевої освіти може свідчити те, що у Швеції, за даними асоціації UNICEF, за 10 років кількість підліткових вагітностей знизилась на 80% [5, с. 37].

Багато в чому високий рівень сексуальної освіченості у європейських країнах завдячує «Стандартам сексуальної освіти в Європі». У документі виділено основні положення: сексуальна освіта повинна відповідати реальному життю молоді; в основі сексуальної освіти лежать сексуальні та репродуктивні права людини; сексуальна освіта ґрунтується на гендерній рівності; сексуальна освіта починається з моменту народження.

Список літератури

1. Бялик О. В. Статево виховання учнівської молоді в системі освіти країн Євросоюзу та України: порівняльний аспект. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2013. № 17 (1). С. 112-120.

2. Кравець В. І. Історія становлення сексуальної педагогіки в Україні. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць*. 2016. №17. С. 254-265.
3. Статеве виховання школярів: сторінками історії (20-30-ті роки ХХ ст.): Хрестоматія / уклад. В.Л. Федяєва, Т.В. Кравченко. Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. 184 с.
4. Горелова. А. А. История полового воспитания в России. *ПЕРСПЕКТИВЫ. Сб. научных статей магистрантов и аспирантов*. 2021. №10. С. 20-26.
5. Бялик О. В. Історія розвитку системи статевого виховання у країнах Європейського Союзу. *Теоретичний та науково-методичний часопис «Вища освіта України»*. 2015. № 3 (1). С.33 – 39.

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫМЕН ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫН ЖҮРГІЗУ АРҚЫЛЫ БИОЛОГИЯ ПӘНІНЕ БАУЛУ

Нұрдәулетқызы Ұлдана

1 курс магистранты
ҚАЗҰУ студенті

Ғылыми жетекші

Кулмурзаева Ляйля Рухулловна

биофизика, биомедицина және нейронаука кафедрасының
аға оқытушысы, ҚАЗҰУ

Аннотация

Жалпы білім беру мектептерінде жаратылыстану бағытында оқытылатын пәндердің қосымша практикалық сабақтармен толыққанды оқытылмауы елімізде білім саласын ақсатып тұр. Осы арқылы қазіргі таңда пәнге деген қызығушылық азайып білім сапасына әсерін тигізуде. Мақалада мектеп қабырғасында жүргізілетін ғылыми зерттеу жұмыстарының барысы мен оның нормалары туралы айтылатын болады.

Түйін сөздер: жаратылыстану, ғылыми зерттеу жұмыстары, бағдарлама.

Кіріспе. Білім беру саласының негізгі мақсаты – бой жетіп келе жатқан өскелең жас ұрпақтың білім саласындағы біліктілігін қалыптастырып қана қоймай, жас ұрпақтың қоршаған ортадан өздеріне қызықты мәліметтерді өздері іздеп тауып және анализ жасай алатын, сондай-ақ алынған мәліметті өмірде пайдалана білетін, осы заманға лайықты кәсіп иесі болуға дағдыланған жеке адамның тұлғалық қасиеттерді қалыптастыра білу болып отыр. Жалпыға бірдей білім беретін мектеп оқушыларының мектеп қабырғасында ғылыми-зерттеу жұмыстарымен белсенді айналысуы қазіргі уақыттың негізгі талабы. Бұл күнде оқу және білім беру процесстеріне білім алушылардың зерттеу және жобалық жұмыстарын жасау кеңінен етек жайып келе жатыр. Мектептегі ғылыми-зерттеу жұмыстары өз дамуының жаңа кезеңінен өтуде және білім беруді жаңғырту бағыттарының бірі болып табылады. Оның үстіне көбіне ғылыми-зерттеу жұмыстары таңдаған пән мұғалімнің бастамасымен жүзеге асады. Студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастырушы және жетекші қызметін атқаратын және сәйкесінше жұмыстың нәтижесіне жауап беретін мұғалім.

Жоғарыда айтылған іс-шаралар мұғалімдерден арнайы қосымша білім мен ғылыми қызмет тәжірибесін талап етеді, сондықтан олардың көпшілігі белгілі бір қиындықтарға тап болады. Ал, қазіргі мектепте мектеп оқушыларының ғылыми-зерттеу жұмыстары кеңінен өріс алды. Көптеген оқу орындарында студенттердің ғылыми қоғамдары жұмыс істейді, жыл сайын ғылыми жұмыстар конкурстары, мектеп конференциялары өткізіліп тұрады.

Бұл оқу құралының мақсаты – мектеп оқушыларының ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыруда және жүзеге асыруда мұғалімдердің өз пәніне деген қызығушылығын арттыру. Ол өз кезігінде болашақ білікті мамандарды дайындауға алғышарт.

Әдебиетке шолу. Ғылыми-зерттеу жұмыстары (ҒЗЖ) - қазіргі жаңа танымдарды алуды кеңейту, академиялық гипотезаларды бақылау, әлемде, табиғатта көрінетін заңдылықтарды анықтау, жоспарларды академиялық жинақтау, академиялық түсіндіру мақсаттарында ізденіспен, зерттеулер жүргізумен, эксперименттермен ұштасатын академиялық адамгершілік қызметі[1]. Кеңестік дәуірде қолданысқа енген ғылыми-зерттеу жұмысы термині Халықаралық стандартпен (ГОСТ) 1998 жылы орындау тәртібі[2] және 2017 жылы есепті дайындау әдіснамалары дайындалды[3] және қазіргі таңда Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 38-тарауымен реттеледі.

Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 12 шілдеде бекітілген “Ғылым туралы” Заңы ғылым мен білімді ұйымдастыруды одан әрі қарай дамытудың, инновация мен зерттеу жұмыстарын ұйымдастырудың, кадрлар дайындаудың, ұлттық ғылымды әлемдік ғылыми өркениетке интеграциялаудың алғашқы қадамын жасауына алғышарт құжат болды. Одан бергін мемлекеттің білім және ғылым саласын дамыту үшін бірнеше стратегиялар қабылданды. Мәселен, «2010 жылға дейінгі білімді дамыту стратегиясы» (2001 жыл), «2005-2010 жылдарға арналған білімді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы» (2004 жыл) [4].

Жалпыға бірдей білім беру мектептері және жоғары оқу орнындағы білім алушылардың білімін дамыту мақсатында мемлекеттік деңгейде әр түрлі деңгей-дәрежедегі оқу мекемелерін кәсіпкерлендіру мен аттестациялаудың әр түрлі дәрежедегі нормалары белгіленді. Болашақ білікті мамандар даярлауды жаңарту мен жақсарту мақсатында «Дарын» және «Зерде» мемлекеттік бағдарламалары іске асырылу үстінде. Бұл жоғарыда аталған бағдарламалар өскіншек жас ұрпақтарға тәрбие мен білім берудегі білім мекемелерінің негізгі стратегиялық жұмыстарын белгілейді[5].

Білім алушылардың оқу мен зерттеу жұмыстары оқушылардың алдына қойылған ғылыми мақсаттары мен жеке міндеттерін ара жігін ажырату процесі деп айтылады. Бұлай оқытудың басты мақсаты оқушылардың осы күнге дейін өткерген өзінің тәжірибесінен және оқи таныған басқа тұлғалардың тәжірибесінен оқып-үйрену дағдыларын қалыптастыру үшін қолайлы орта жасау болып табылады[6].

Бүгінгі таңда білім алушылардың эксперименттік жұмысы оқушылардың ғылымның, техниканың, өнердің әртүрлі салаларында бұрын таныс емес қорытындымен, шығармашылық зерттеу проблемасымен ұштасатын оқу-тәрбие қызметінің нысаны ретінде көзделеді, сонымен қатар академиялық зерттеу мақсатына тән негізгі сатылардың болуын көздейді: проблеманы қою, осы проблематикаға сәйкес әдебиетпен танысу, зерттеу технологиясын игеру, өзінің пайдаланылған материалын алу, оны зерттеу сондай-ақ синтез және қорытынды [7].

Негізгі мәтін. Қазіргі уақытта мектеп оқушыларын зерттеуді ұйымдастырудың негізгі мақсаты білім алушылардың зерттеу позициясын, аналитикалық ойлау қабілеттерін жақсарту болып табылады. Мақсаттың нәтижесі ретінде, ғылыми-зерттеудің әр түрлі деңгейінде оқушыға белгілі бір еркіндік, бостандық беру керек, кейде маңызды қағаздарға зиян келтіруге де мүмкіндік беру қажет. Әйтпесе, оқушылардың танымдық белсенділігін арттырудың негізгі мәні болып табылатын зерттеу біртіндеп репродуктивті оқу жүйесінде стандартты оқу кезеңдерінің әдеттегі тізбегіне айналуы мүмкін.

Бастауыш сынып оқушысын оқу және зерттеу қызметіне қосу мәселесі өте өзекті, бірақ әрқашан сәтті шешіле бермейді. Осыған байланысты бастауыш білім беру жүйесінде оқушылардың оқу-зерттеу қызметін ұйымдастыру үшін қолайлы жағдайларды белсенді іздеу қажет. Бұл проблема әсіресе бастауыш сынып оқушылары үшін өзекті деп санаймыз, өйткені онтогенездің дәл осы кезеңінде оқу іс-әрекеті жетекші болып табылады және дамып келе жатқан тұлғаның негізгі танымдық ерекшеліктерінің дамуын анықтайды. Осы кезеңде ойлаудың негізгі формалары дамиды, бұл ғылыми білім жүйесін одан әрі игеруді, ғылыми, теориялық ойлауды дамытуды қамтамасыз етеді. Мұнда оқыту мен күнделікті өмірде өзін-өзі бағдарлау үшін алғышарттар жасалады. Бұл жаста өзін оқыту пәні ретінде тану басталады.

Мәселенің өзектілігі де білім берудің бастапқы сатысының құрылымын өзгерту бүгінгі реформалардың басты бағыты болып табылатындығынан. Оқытудың пәндік материалын мақсатты түрде игеру баланың осындай эмоционалдық, әлеуметтік және интеллектуалдық дамуының құралына айналады, бұл оқытудан өзін-өзі тәрбиелеуге көшуді, демек, кіші оқушының табысты әлеуметтенуін қамтамасыз етеді.

Мәселенің өзектілігі білім берудің бастапқы сатысының құрылымын өзгерту бүгінгі функционалдық негіздердің басты бағыты болып табылатындығымен байланысты. Оқытудың пәндік материалын мақсатты түрде игеру баланың осындай эмоционалдық, әлеуметтік және интеллектуалдық дамуының құралына айналады, бұл оқытудан өзін-өзі тәрбиелеуге көшуді, яғни, оқушының табысты әлеуметтенуін қамтамасыз етеді.

Көптеген жылдар бойы қалыптасқан оқушылардың оқу-зерттеу іс-әрекетінің тәжірибесі даму педагогикасы контекстінде білім беру процесін ұйымдастырудың жаңа тәсілдерін әзірлеуге, білім, білік пен дағдылардың қосындысын игеру ретінде білім беру сипатын өзгертуге бағытталған инновациялық технологияларды игеруге — ізденіске, оқушыларды өзін-өзі анықтауға ынталандыруға негіз болды.

Әртүрлі үлгідегі білім беру мекемелерінде оқушылардың оқу-зерттеу қызметін ұйымдастыру тәжірибесі көрсеткендей, оқу-зерттеу қызметі:

- мектеп программасының барлық пәндері бойынша қызығушылықтарын арттыру, алынып жатқан білімнің ауқымдандыру және оның өзектілігін арттыру, өтіліп жатқан пәндерден пәнаралық байланыстарын қалыптастыру;
- негізгі және қосымша білім беру программаларын игеру жұмыстарында оқушылардың зияткерлік қадамдарын дамыту;

- ғылыми ойлау тәсілін дамыту үшін алғышарттар жасау;
- кез-келген қызмет түріне шығармашылық көзқарасты игеру;
- ғылыми қызметпен, фундаменталды ғылымдармен айналысудың беделіне деген көзқарасты қалыптастыру;
- оқушылар, педагогтар, ғалымдар мен мамандар арасында балалар ұжымы ішінде мазмұнды пәндік қарым-қатынас саласын қалыптастыру;
- қазіргі заман талабына сай АҚТ оқыту және коммуникациялық құралдармен жұмыс жасау;
- оқушы үшін мекептен тыс ой-өрісін дамытушы ортасын қалыптастыру;
- балалардың кәсіби өзін-өзі анықтауы;
- кәсіптік даярлық алу;
- балалардың бос уақытын тиімді ұйымдастыру;
- оқу-зерттеу қызметінің әртүрлі бағдарламаларын іске асыратын балалардың, педагогтердің, ғалымдар мен мамандардың ғылыми-педагогикалық қоғамдастығын қалыптастыру

Қазіргі заманда оқушылардың, білім алушылардың ғылыми-зерттеу қызметтері әртүрлі формалармен берілген. Олардың маңыздылары: оқушылардың ғылыми бірлестіктері (ОҒК), балалар мен жасөспірімдер бірлестіктері (оқушылардың қызығушылықтары бойынша), турнирлер, көрмелер, конференциялар, олимпиадалар, ғылыми-әдістемелік жиналыстар, Кіші Ғылым академиялары (КҒА).

Көптеген ұйымдардағы студенттердің эксперименттік жұмысы жалпы білім беру, орта білім беру және қосымша білім беру проекттерін жинаудың құралы болып отыр, бұл осы екі типтегі білім беру бағдарламаларына тән артықшылықтарды топтастыруға мүмкіндік береді: жалпы орта білімнің лицензиялық және кадрлық жұмыстарды арттыруға қоғам мен әлеуметтің мемлекеттік міндеттерін жасауға бағытталуы және қосымша білім мен ғылымның бағыты, оның қоғам туралы жеке көзқарасын дамыту, танымдық мотивацияны, мүмкіндіктерді, сондай-ақ бейімділіктерін қалыптастыру. Интеграцияның бұл тәсілі ерекше дамып келе жатқан білім беру саласын қалыптастыруға мүмкіндік береді, сонымен қатар баланың осы жұмыс барысында мұғалімнің, тәлімгер мен досының нақты беделіне, осы жасалынып жатқан жұмыс тұлғаларының бір-біріне ізгі ниетпен қарауына бағытталған бала мен мұғалім үшін де қолайлы, өзгеше дамушы білім беру ордасын құруға мүмкіндік береді. Ал, тәлімгер өз кезегінде оқушыларды табиғат заңдылықтарымен таныстыра отыра биология пәніне баули алады.

Қортынды. Оқушылардың ғылыми-зерттеу қызметі дегеніміз – Алдына қойылған белгісіз мақсатты шешу үшін шығармашылық зерттеу жағдайларына жауап табып іздеумен байланысты, ғылымның барлық саласында ғылыми-зерттеуге тән басты кезеңдердің өткерілуін қажет ететін қызмет. Ғылыми-зерттеу оқушылардың алынған мәліметтерді бақылап нәтижелерін талдап, оған өз болжамдарын ұсынып, тұжырымдамаларды талдау және оны тексеру секілді басты шарттарды қолдану арқылы оқушылар үшін жаңа беймәлім

мәселерді шешу мақсатымен анықталады. Биологияда микроорганизмдер, өсімдіктер немесе жануарлардың мектеп оқулықтарында берілмеген сан қилы мүмкіндіктерін зерттеу арқылы қызығушылығын арттырып, болашақ кәсіби маман дайындауға септігін тигізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Research [Электронный ресурс]. Режим доступа <https://en.wikipedia.org/wiki/Research>
2. Межгосударственный стандарт [Электронный ресурс]. Режим доступа ГОСТ 15.101-98 Система разработки и постановки продукции на производство (СРПП). Порядок выполнения научно-исследовательских работ, ГОСТ от 03 сентября 1999 года №15.101-98.
3. Межгосударственный стандарт [Электронный ресурс]. Режим доступа ГОСТ 7.32-2017 СИБИБД. Отчет о научно-исследовательской работе. Структура и правила оформления (с Поправкой), ГОСТ от 24 октября 2017 года №7.32-2017.
4. Леонтович А.В. Разговор об исследовательской деятельности: публицистические статьи и заметки. — М.: Знание, 2006.
5. Республиканский научно-практический центр “ДАРЫН” [Электронный ресурс]. Режим доступа <http://daryn.kz>
6. Алексеев Н.Г., Леонтович А.В., Обухов А.С., Фомина Л.Ф. Концепция развития исследовательской деятельности учащихся // Исследовательская работа школьников. — 2002.
7. Егорова Т.А. Развитие исследовательских умений и навыков детей старшего дошкольного возраста в процессе коммуникативной деятельности // Исследовательская работа школьников. — 2004.

БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Рысқұлбек Аружан Бүркүтбайқызы

1 курс магистранты

ҚАЗҰУ студенті

Ғылыми жетекші

Кулмурзаева Ляйля Рухулловна

биофизика, биомедицина және нейронаука кафедрасының
аға оқытушысы, ҚАЗҰУ

Аннотация

Қоғам дамуының қазіргі кезеңі Қазақстанның білім беру жүйесіне саяси, әлеуметтік-экономикалық, идеологиялық және басқа да факторларға байланысты бірқатар принципті жаңа мәселелерді қояды, олардың ішінде білім берудің сапасы мен қолжетімділігін арттыру қажеттілігін атап өту керек. Бұл мәселелерді шешудің тиімді жолдарының бірі – білім беруді ақпараттандыру. Байланыстың техникалық құралдарының жетілдірілуі ақпарат алмасуда айтарлықтай ілгерілеуге әкелді. Компьютерлік техника мен телекоммуникациялық желілердің дамуымен байланысты жаңа ақпараттық технологиялардың пайда болуы білім беру жүйесін дамыту мен жетілдірудің негізі ретінде сапалы жаңа ақпараттық-білім беру ортасын құруға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: инновациялық технологиялар, техникалық құралдар, білім беру жүйесін дамыту және жетілдіру, даму.

Кіріспе. Еліміздің алғашқы Елбасы Н.Ә. Назарбаев меңзеп кеткен «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» Жолдауында жаңа кезеңнің негізгі міндеттерінің бірі «...осы заманғы білім беру, «парасатты экономиканың» негіздерін қалыптастыру, жаңа технологияларды пайдалану мамандарды дайындау сапасын көтеруге басты себеп болатын, инновациялық экономиканы дамыту» деп атап көрсетілген.

Жаңашылдықтың мақсаты – дәстүрлі жүйемен салыстырғанда оқушы тұлғасының сапалық өзгеруі. Бұл тәжірибеге белгісіз дидактикалық және білім беру бағдарламаларын кәсіби қызметке енгізудің арқасында мүмкін болады, бұл педагогикалық дағдарысты жоюды білдіреді. Іс-әрекетті ынталандыру, алынған ақпаратты өз бетінше шарлау, шығармашылық стандартты емес ойлау қабілетін дамыту, ғылым мен практиканың соңғы жетістіктерін пайдалана отырып,

балалардың табиғи қабілеттерін барынша ашу арқылы дамыту басты мақсат болып табылады. инновацияның. Тұлғаның өзін-өзі адамгершілік жағынан жетілдіруге бағытталған әлеуметтік маңызы бар тәжірибе ретінде білім берудегі инновациялық қызмет қоғамда қалыптасқан тәжірибенің барлық түрлерін түрлендіруді қамтамасыз етуге қабілетті болғандықтан маңызды.

Білім – кез келген өркениетті қоғамның қалыптасуының негізі. Қалыптасу бастауларынан бастау алған білім, тәрбие, оқыту, әлеуметтік жүйенің дамуына қарай дамып, жетілдірілді. Сондықтан білім берудің мазмұны ғылым мен тәжірибеге ілесе отырып, тұлғаның практикалық іс-әрекетінде қолдау тауып, мемлекет пен қоғамдық сұранысты қанағаттандыра отырып, оқу-тәрбие процесінің әдістері мен технологияларын үнемі жетілдіріп отыруы қажет.

Әдебиетке шолу. "Инновация" сөзі ағылшын тілінен алынған. Британдықтарда innovation-өзгеріс, жаңашылдық. Инновация-бұл алдыңғы әрекеттерді жаңарту, түрлендіру, кейбір элементтерді басқаларымен ауыстыруға немесе барларын жаңаларымен толықтыруға әкелетін қызметтің нәтижесі. Инновация (жаңашылдық) - нарықта сатылатын жаңа немесе жетілдірілген өнім, практикалық қызметте пайдаланылатын жаңа немесе жетілдірілген технологиялық процесс түрінде іске асырылған инновациялық қызметтің түпкілікті нәтижесі [1].Педагогикалық технология-бұл білім беру тиімділігін арттыратын факторларды талдау, әдістер мен материалдарды жобалау және қолдану, сондай-ақ қолданылатын әдістерді бағалау арқылы оқу процесін оңтайландырудың принциптерін анықтау және әдістерін жасау [2].«Білім беру кеңістігінде белгі формалары неғұрлым көп болса, оқушылар оны неғұрлым тереңірек меңгереді, соғұрлым белгілер көп болады. Әртүрлі дәрежедегі күрделілік олардың танымдық процесінде болады» [3, б. 221].Мемлекеттік білім стандартының енгізілуіне байланысты биологиялық білім берудің жаңа жүйесінің құрылымы мен мазмұны әзірленуде; оның сапасы мен нәтижелері жаңаша айқындалды [4].Зерттеушілер білім беру технологияларына инновациялық тәсілдердің үш түрін ажыратады: түбегейлі – мысалы, бүкіл оқу процесін компьютерлік технологиялар негізінде қайта құру әрекеті, соның ішінде Интернет арқылы оқыту, қашықтықтан оқыту, виртуалды семинарлар, конференциялар, ойындар және т.б.; комбинаторлық - бұрын белгілі элементтердің жиынтығы (белгілі әдістер мен әдістердің әдеттен тыс үйлесімі ретіндегі оқытудың жаңа әдісі, мысалы, лекция-диалог немесе өзекті мәселе бойынша «сыни оқиғаларды талдау» семинары); модификациялау (жетілдіру) – бар оқыту әдістемесін айтарлықтай өзгертпей жетілдіру, толықтыру (мысалы, іскерлік немесе рөлдік ойын) [5, б. 95].

Инновациялық технологиялар мен оларды жүзеге асыру құралдары оқу процесінің әртүрлі жағдайларында қолданылады. Жаңа материалды меңгеру немесе білімді тексеру кезеңінде компьютер немесе интерактивті тақта оқушылармен жеке жұмысты ұйымдастыруға көмектесетін тамаша көрсету құралы қызметін атқарады [6].

Негізгі мәтін. Жаңа білім беру жүйесін құру қазіргі заманғы мектептің оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудағы елеулі өзгерістерді болжайды, олар нарық жағдайында одан әрі білім алуға, кәсіби дамуға және ұтқырлыққа қажетті негізгі білім мен дағдыларға ие белсенді тұлғаны қалыптастыруға бағытталған. Осыған байланысты білім беру технологияларының рөлі артып келеді.

Инновация-бұл алдыңғы әрекеттерді жаңарту, түрлендіру, кейбір элементтерді басқаларымен ауыстыруға немесе барларын жаңаларымен толықтыруға әкелетін қызметтің нәтижесі. Қазіргі қоғамда білім беруде жаңа термин пайда болды-"педагогикалық технология". Педагогикалық технология-бұл білім беру тиімділігін арттыратын факторларды талдау, әдістер мен материалдарды жобалау және қолдану, сондай-ақ қолданылатын әдістерді бағалау арқылы оқу процесін оңтайландырудың принциптерін анықтау және әдістерін жасау. Педагогикалық процеске қатысты инновация-оқыту мен тәрбиелеудің мақсаттарына, мазмұнына, әдістері мен формаларына жаңасын енгізу, мұғалім мен оқушының бірлескен іс-әрекетін ұйымдастыру.

Педагогикалық инновация-педагогикалық қызметтегі жаңалық, оқыту мен тәрбиелеудің мазмұны мен технологиясындағы өзгерістер, олардың тиімділігін арттыру мақсатында. Педагогикалық инновация-бұл өзгеріске бағытталған, білім беру ортасына жеке бөліктердің, компоненттердің және тұтастай білім беру жүйесінің сипаттамаларын жақсартатын инновацияларды енгізетін педагогикалық инновация. Педагогикалық инновациялар білім беру жүйесінің жеке ресурстары есебінен де, жаңа құралдарды, жабдықтарды, технологияларды тарту есебінен де жүзеге асырылуы мүмкін. Педагогикалық инновациялар педагогикалық идеялар, процестер, құралдар, әдістер, формалар, технологиялар, оқытудың мазмұнды бағдарламалары болуы мүмкін.

Зерттеушілер білім беру технологияларына инновациялық тәсілдердің үш түрін ажыратады: түбегейлі – мысалы, бүкіл оқу процесін компьютерлік технологиялар негізінде қайта құру әрекеті, соның ішінде Интернет арқылы оқыту, қашықтықтан оқыту, виртуалды семинарлар, конференциялар, ойындар және т.б.; комбинаторлық - бұрын белгілі элементтердің жиынтығы (белгілі әдістер мен әдістердің әдеттен тыс үйлесімі ретіндегі оқытудың жаңа әдісі, мысалы, лекция-диалог немесе өзекті мәселе бойынша «сыни оқиғаларды талдау» семинары); модификациялау (жетілдіру) – бар оқыту әдістемесін айтарлықтай өзгертпей жетілдіру, толықтыру (мысалы, іскерлік немесе рөлдік ойын).

Бұл мәселе бойынша әдебиеттерді талдау педагогикалық тәжірибеде келесі технологиялардың басымдыққа ие болғанын көрсетті: ақпараттық-коммуникациялық, тұлғалық-бағдарлы, деңгейлерді саралауға мүмкіндік беретін, жобалық іс-әрекеттің технологиялары және проблемалық жағдайларға негізделген оқыту. Бұл технологиялар білім беру мазмұнының барлық деңгейлері мен салаларында, соның ішінде биология маңызды рөл атқаратын жаратылыстану ғылымдарында кең сұранысқа ие. Мемлекеттік білім стандартының енгізілуіне байланысты биологиялық білім берудің жаңа жүйесінің құрылымы мен мазмұны әзірленуде; оның сапасы мен нәтижелері жаңаша айқындалды.

Оқу үдерісінде жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану цифрлық қоғамда объективті және табиғи үдеріске айналды. Қазіргі мектеп оқушылары ерте жастан бастап жаңа инновациялар мен жаңа ақпараттық орта жағдайында дамиды, бұл Интернетті, теледидарды және компьютерлік бағдарламаларды пайдалануды көздейді, бұл мұғалімнің сөйлеуі сияқты дәстүрлі ақпарат көздерінің маңыздылығының төмендеуіне әкеледі. оқулықтар.

Білім берудің ақпараттық технологиялары – ақпаратпен жұмыс істеу үшін арнайы әдістерді, бағдарламалық және техникалық құралдарды (кино, аудио және бейне – құралдар, компьютерлер, телекоммуникациялық желілер) қолданатын педагогикалық технологиялар. Бұл технологияларды қолдану қазіргі мектеп оқушысының ақпаратты қабылдауы мен ойлауының жаңа түрін қалыптастыруды анықтайды. Процесс оқу материалын таңбалық-символдық түрлендіруге, семиотикалық кеңістік құруға негізделген, оның әсері барған сайын артып келеді.

Атақты ғалым А.Е. Войкунский бұл технологиялар табиғи және мәдени жадыға қосылып қана қоймай, сонымен бірге оны шешуші түрде қайта құратын, қайта құрылымдайтын сыртқы жадыны қамтамасыз ететінін атап өтеді; адамның қабылдау қабілетін арттыру, ақыл-ой әрекетін басқаша жоспарлау және жүзеге асыру мүмкіндігін ашу.

Биология сабақтарында инновациялық бағдарламалық құралдарды пайдалану мұғалімге мемлекеттік білім стандартының талаптары контекстінде бірқатар мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Нәтижеге қол жеткізу жөніндегі нұсқаулықта: тұлғалық – қызығушылық пен мотивтердің қалыптасуына ықпал етеді; метатақырып – биологиялық ақпараттың әртүрлі көздерімен жұмыс істеу қабілетін дамытады, яғни. әртүрлі дереккөздерден қажетті ақпаратты табу, оны талдау, бағалау және бір формадан екінші формаға түрлендіру; өз ұстанымын талқылау және дәлелдеу, әртүрлі көзқарастарды салыстыру, өз көзқарасын дәлелдеу, өз ұстанымын қорғау үшін сөйлеу құралдарын барабар пайдалана білу; пәндік – биологиялық объектілер мен процестердің маңызды белгілерін таңдауға, жіктеулерді меңгеруге ықпал етеді; адамдардың практикалық іс-әрекетіндегі биологияның рөлін түсіндіру, биологиялық объектілер мен процестерді салыстыру және т.б.: «Білім беру кеңістігінде белгі формалары неғұрлым көп болса, оқушылар оны неғұрлым тереңірек меңгереді, соғұрлым белгілер көп болады. Әртүрлі дәрежедегі күрделілік олардың танымдық студенттік процесінде болады».

АКТ әмбебап білім беру іс-әрекеттерін қалыптастыру процесін оңтайландыруға мүмкіндік береді, ең алдымен – когнитивтік және коммуникативті. Бұл технологиялар әртүрлі объектілердің маңызды жақтарын көрнекі түрде көрсетуді, зерттелетін процестер мен құбылыстардың динамикасын қадағалауды талап ететін практикалық сипаттағы тапсырмаларды орындау кезінде әсіресе тиімді.

Мұндай ерекшеліктер оның түрін (танымдық, дәлелдеу, иллюстративті) анықтайтын оқу үрдісі мен көрнекілік міндеттерімен, ақпараттың ерекшеліктерімен және ондағы жұмыс кезеңдерімен, оқушылардың жеке ерекшеліктерімен байланысты. Мультимедиялық анимациялық модельдер

студент санасында биологиялық процестің толық бейнесін қалыптастыруға мүмкіндік береді, интерактивті модельдер процесті өз бетінше «жобалауға», қателерін түзетуге, өз бетімен жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

Жалпы, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мектеп оқушыларының сабақ барысында танымдық іс-әрекетін ұтымды ұйымдастыруға мүмкіндік береді; оқу процесін дараландыру үшін компьютерді пайдалану; әрбір студенттің өзіндік оқу жолын қамтамасыз ететін ашық білім беру жүйесін құру; іргелі жаңа когнитивтік құралдарға жүгіну; микро- және макроэволюциядағы құбылыстар мен процестерді күрделі техникалық және биологиялық жүйелер шеңберінде компьютерлік графика мен модельдеуді қолдану негізінде зерттеу; шын мәнінде өте жоғары немесе төмен жылдамдықта болатын әртүрлі биологиялық процестерді білдіреді.

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар сабақтың әртүрлі кезеңдерінде және сыныптан тыс жұмыстарда қолданылады. Биология сабақтарында жаңа инновациялық бағдарламалық құралдарды қолдану мұғалімге дәстүрлі оқыту түрлерін әртараптандыруға ғана емес, сонымен қатар келесі міндеттерді шешуге мүмкіндік береді: тапсырмаларды орындау кезінде студенттердің өзіндік жұмысын жеңілдету, білім мен дағдыларды қалыптастыру сапасын арттыру, және биологияны оқытуды қызықты, тиімді және мазмұнды етуге көмектеседі. Педагогикалық тәжірибені талдау биология сабақтарында келесі инновациялық технологиялық құралдардың қолданылатынын көрсетті: интерактивті тақта, мультимедиялық презентациялар, слайд-шоулар.

Инновациялық технологиялар мен оларды жүзеге асыру құралдары оқу процесінің әртүрлі жағдайларында қолданылады. Жаңа материалды меңгеру немесе білімді тексеру кезеңінде компьютер немесе интерактивті тақта оқушылармен жеке жұмысты ұйымдастыруға көмектесетін тамаша көрсету құралы қызметін атқарады.

Бұл технологиялар мұғалімге немесе оқушыға үш құралды біріктіруге мүмкіндік береді: біріншіден, бұл дисплейге арналған экран, екіншіден, қарапайым тақта, үшіншіден, интерактивті монитор. Мұндай технологияларды пайдалану кезінде көбінесе компьютерлік презентациялар қолданылады. Компьютерлік тестілеу – студенттердің білімін бақылау нысандарының бірі, ол материалды жекелеген оқушылардың немесе жалпы сыныптың меңгеруі туралы статистикалық мәліметтерді жылдам алуға және өңдеуге мүмкіндік береді.

Оқытуда инновациялық технологияларды қолдану бойынша жүргізілген зерттеулер интерактивті тақтаның арқасында танымдық қызығушылығы артып, оқу іс-әрекетінің нәтижесі жақсаратынын көрсетті. Интерактивті тақтаны пайдалану кәдімгі мультимедиялық проекторға қарағанда слайдтар мен бейнелерді көрсетуге ғана емес, сонымен қатар сурет салуға, салуға, проекцияланатын кескінді белгілеуге, кез келген түзетулер енгізуге және оларды компьютерлік файлдар ретінде сақтауға мүмкіндік береді. Интерактивті тақта биология сабақтарын қызықты етеді және оқушыларға материалды жақсы түсінуге көмектеседі. Өз бетінше презентацияларды дайындаған кезде студенттерде әртүрлі көздерден ақпаратты алу, оны компьютерлік технологияны

қолдану арқылы өңдеу, өз көзқарасын қысқа және нақты тұжырымдау дағдылары қалыптасады.

Мультимедиялық технологиялармен жұмыс иллюстрациялық, статистикалық, әдістемелік, сондай-ақ аудио және бейнематериалдарды бір уақытта қолдану арқылы сабақта жұмыс түрлерін әртараптандыруға мүмкіндік береді, тақырып бойынша ақпаратты жүйелеу, жұмыс жасау қабілетін қалыптастыруға мүмкіндік береді. топта әр түрлі дереккөздерден ақпаратты табу, жинақтау, талдау.

Қорытынды. Осылайша, биологияны оқыту процесінде заманауи технологияларды қолдану оның тиімділігін арттырады, іргелі білім алуға, оқушылардың шығармашылық қабілетін, топта жұмыс істеу қабілетін, жобалық ойлау және аналитикалық дағдыларын, коммуникативті құзыреттіліктерді, төзімділік пен шыдамдылықты, жалпы алғанда, білім алушылардың тұлғалық дамуының табыстылығын қамтамасыз ететін өздігінен білім алу қабілетін қалыптастыруға мүмкіндік береді

Жаңа педагогикалық технологиялардың барлық салалары психология мен білім берудегі гуманистік көзқарас деп аталатын көзқарасқа жатады, оның басты ерекшелігі – адамның даралығына, оның жеке басына ерекше көңіл бөлу, өз бетінше сыни тұрғыдан ойлауды саналы дамытуға бағытталған нақты бағдар. Бұл тәсіл дүниежүзілік педагогикалық тәжірибеде негізінен дайын білімді меңгеруге және оларды жаңғыртуға негізделген дәстүрлі әдіске балама ретінде қарастырылады. Бұл арада айтылғандар авторлар педагогикадағы революциялық қайта құруларға ұмтылады дегенді білдірмейді. Біз тек бүгінгі күннің қажеттіліктерін ескеретін эволюциялық процесс туралы, сабақ барысындағы дайын білімді меңгеруден әрбір оқушының өзіндік белсенді танымдық әрекетіне, оның ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін ескере отырып, басымдықтарды өзгерту туралы ғана айта аламыз, олар сабақ жүйесіне сәйкес келмейтін әрекеттер. Педагогикалық технологиялардың осы салаларының әрқайсысы бір дәрежеде, сондай-ақ бір-бірімен біріктіріліп, оқу-тәрбие процесінде өз орнын тапса, бірте-бірте, табиғи түрде, дәстүрлі жұмыс әдістері мен формаларын ығыстырып шығаруға болады.

Педагогикалық теория мұғалімнің әдістемелік шеберлігінде нығайып, осы дағдыны ынталандырғанда ғана тиімді күшке ие болады. Демек, мектеп оқушыларының танымдық белсенділігін арттырудың әдістемелік құралдары мен тәсілдерінің жүйесін әр мұғалім іс жүзінде меңгеруі, сәйкес іскерлік пен дағдыны дамытуда қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Вассерман К. Современные педагогические и информационные технологии. - М.: Академия, 2009. - 465 с.
2. Кувырталова, М.А. Знаково-символическая деятельность как основа вхождения обучающегося в цифровое образовательное пространство / М.А. Кувырталова, К.Ю. Брешковская / Цифровое общество как культурно исторический контекст развития человека: сб. науч. статей и материалов

- международной конференции / Под общ. ред. Р.В. Ершовой.— Коломна: Государственный социально-гуманитарный университет, 2016.— 443 с. МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РФ (elibrary.ru)
3. Особенности урока биологии. [Электронный ресурс]: <http://uroki-fgos.ru/ob-obrazovanii/ob-urokakh-pofgos/194-osobennosti-uroka-biologii-fgos>
 4. Панфилова, А.П. Инновационные педагогические технологии: Активное обучение: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А.П. Панфилова.— М.: Издательский центр «Академия», 2009.— 192 с.
 5. Шинкаренко Р.В., Попова Ю.М. Инновационные технологии обучение в высшей школе // Международный журнал экспериментального образования. – 2013. – № 4 – С. 329-332.
 6. Пустохина, О.А. Урок в современной школе — Изд. Учитель: Волгоград, 2009.

ІНДИВІДУАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПЕРЕДУМОВА ДОСЯГНЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Чайковська Ганна Богданівна

кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та методики
початкової та дошкільної освіти
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна

Сталий розвиток суспільства неможливий без індивідуальної відповідальності кожної людини за досягнення цілей сталого розвитку та встановлення балансу між потребами сучасної людини й захистом інтересів майбутніх поколінь.

Науковий пошук щодо визначення поняття «індивідуальна відповідальність» дав нам змогу зробити висновок про потужні наукові доробки з цієї проблеми в соціальному контексті. Ми спробуємо окреслити зміст поняття індивідуальної відповідальності з точки зору сталого розвитку.

Деякі автори розглядають відповідальність як «причину» (тобто як причину бідності, екологічних проблем, боргу тощо) [2]. Інші відповідальність пов'язують із готовністю піклуватися про себе, оточуючих та брати зобов'язання за свою родину, громаду та суспільство задля досягнення цілей сталого розвитку [4]. Водночас Дітлев-Сімонсен наголошує на необхідності відходу від усвідомлення соціальної відповідальності до індивідуальної дії кожного члена суспільства в інтересах сталого розвитку [3].

Зазначимо, що концепція сталого розвитку враховує потреби та інтереси людей у безпосередньому зв'язку з раціональним використанням ресурсів задля їх задоволення. Сталий розвиток – це баланс між потребами людини та спроможністю навколишнього середовища задовільнити ці потреби [7]. Сталий розвиток це не стільки про витривалість середовища, скільки про відповідальність суспільства.

Концепція сталого розвитку ґрунтується на передумові, що розвиток має задовольняти сьгоднішні потреби, не ставлячи під загрозу виживання майбутніх поколінь (наприклад, виснаження невідновлюваних ресурсів без пошуку альтернатив, руйнування екосистем, необхідних для життя, зміни в природних умовах тощо істотно ускладнюють шанси на виживання людини як біологічного виду).

Таким чином, сталий розвиток є своєрідною «настановою» сучасному та майбутньому суспільству, яка узгоджує економічний і соціальний прогрес із повним збереженням навколишнього середовища.

Концепція сталого розвитку містить чотири виміри, які належать до компетенції індивідуальної людської відповідальності людини, – екологічний, соціальний, економічний та інституційний [6].

1. Екологічний вимір стосується таких показників, як охорона повітря та вирішення глобальних екологічних проблем (парниковий ефект, кислотні дощі, озонові діри), охорона ґрунтів, вод, лісів та їх раціональне використання, охорона біорізноманіття, готовність реагувати на стихійні лиха тощо.

2. Соціальний вимір контролює стан здоров'я населення та фактори, які на нього впливають, демографічний розвиток, гендерну рівність, тенденції урбанізації, скорочення нерівності, подолання бідності тощо.

3. Економічний вимір вирішує питання економічної ефективності та припущень щодо її подальшого розвитку, раціонального використання природних ресурсів, використання енергії, виробництва та правильного поводження з відходами, екологічного транспортування людей та товарів тощо.

4. Інституційний вимір зосереджується на впровадженні систем управління навколишнім середовищем, питаннях глобальної відповідальності та турботи про навколишнє середовище, розробці та практичному втіленні програм, стратегій, планів сталого розвитку, здійсненні контролю та оцінювання ефективності діяльності в напрямі сталого розвитку, активній пропаганді ідей сталого розвитку в наукових, навчальних, бізнесових колах тощо.

Аналіз проблеми формування індивідуальної відповідальності за сталий розвиток дав змогу визначити шляхи її досягнення.

По-перше, опираючись на теорію відповідальності, вважаємо роздуми про власну відповідальність передумовою «відповідальності в дії», яка включає особливо важливі соціальні практики досягнення сталого розвитку суспільства. Як зазначає Оноре, усвідомлення власної відповідальності сприяє «здатності досягати найбільшого успіху без нанесення шкоди» [5, с. 14]. Тобто усвідомлення глобальної відповідальності за те, що дії кожної людини впливають на навколишнє середовище і на всю планету, є важливим механізмом досягнення сталого розвитку суспільства.

Ми провели дослідження із здобувачами другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми 013 Початкова освіта Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Вибірка дослідження склала 30 студентів першого року навчання. За методикою словацьких вчених [7] здобувачам вищої освіти було запропоновано дослідницьке завдання, яке полягало у визначенні та обґрунтуванні компетенцій власної відповідальності за сталий розвиток суспільства.

За отриманими результатами ми визначили такі компетенції індивідуальної відповідальності за сталий розвиток (на думку наших респондентів): *сортування сміттям* (20 відповідей), *зменшення обсягів споживання* (14 відповідей), *раціональне використання природних ресурсів (води, світла, газу)* (17 відповідей), *перехід на альтернативні види транспорту (скутери, велосипеди)* (10 відповідей), *перехід на альтернативні джерела енергії (сонячні батареї, енергія вітру тощо)* (14 відповідей), *повага до права інших людей жити в безпечному середовищі* (6 відповідей), *відмова від одноразових речей (посуду,*

тари, пакетів тощо) (19 відповідей), якісна освіта для сталого розвитку (15 відповідей), допомога бідним (16 відповідей), участь у громадських організаціях (11 відповідей) тощо.

Аналіз виконаних завдань доводить, що респонденти нашого дослідження усвідомлюють власну відповідальність за сталий розвиток. Позитивним вважаємо те, що у їх відповідях прослідковуються усі чотири виміри сталого розвитку. Майбутні вчителі початкової школи найчастіше зазначають відповідальність в екологічному вимірі. Їх турбує те, що проблема спустошеного довкілля стає глобальною, як і той факт, що досі не вдалося пом'якшити руйнівний вплив людини на навколишнє середовище. Тому майбутні вчителі початкової школи вбачають свою важливу участь в охороні довкілля.

Економічний вимір індивідуальної відповідальності молодь вбачає в раціональному використанні природних ресурсів, управлінні відходами. Молодих людей особливо турбує хижацьке прагнення людини до прибутку та власна вигода за рахунок руйнування навколишнього середовища.

Соціальний вимір найменше представлений у відповідях, і це зрозуміло, адже демографічна криза в Україні не співвідноситься із демографічним вибухом як глобальною проблемою. Студенти також не зазначили урбанізацію. Припускаємо, що вони переїхали на навчання в місто і планують в ньому залишитися.

Індивідуальна відповідальність в інституційного виміру, на думку респондентів, пов'язана із впровадженням освіти для сталого розвитку в сучасний освітній простір на усіх рівнях здобуття освіти. Майбутні педагоги розуміють свою важливу роль у процесі імплементації ідей сталого розвитку в освітній процес початкової школи, хоча, на жаль, зауважують недостатній рівень особистої готовності. Студенти у своїх відповідях також пишуть про необхідність діяти і висловлюють готовність до практичних дій у громадянському суспільстві в цілях сталого розвитку.

Варто зауважити, що завдання для багатьох респондентів виявилось досить складним. Майбутні вчителі початкової школи серед відповідей зазначали такі, які не стосувалися їх особистої чи майбутньої професійної діяльності (наприклад, *не вирубувати ліси, зменшити видобуток корисних копалин, не розорювати ґрунти* тощо). Безперечно, ці заходи належить до механізмів забезпечення сталого розвитку суспільства, проте не є полем індивідуальної відповідальності здобувачів вищої педагогічної освіти.

По-друге, враховуючи той факт, що студенти відіграють важливу роль у стимулюванні сталого регіонального розвитку [8], вважаємо за необхідне підвищувати обізнаність здобувачів вищої освіти з питань соціальної, економічної та екологічної стійкості, механізмів досягнення сталого розвитку суспільства та індивідуальної відповідальності кожної людини в цьому процесі. Ми переконані, що випереджувальна освіта для сталого розвитку є ефективним засобом досягнення цих завдань [1].

Крім цього, закладам вищої освіти необхідно надавати перевагу соціальним практикам, які поєднують академічне навчання з громадською роботою. Це сприятиме усвідомлення наслідків індивідуальних дій та індивідуальної

відповідальності шляхом активізації почуття морального обов'язку перед природним та соціальним середовищем.

Отже, результати наших досліджень переконують, що індивідуальна відповідальність особистості є передумовою досягнення сталого розвитку суспільства.

Список літератури

1. Чайковська Г. Б. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи на засадах сталого розвитку. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. Ужгород, 2020. Вип. 1 (46). С. 138–142.
2. Bexell, M.; Jönsson, K. Responsibility and the United Nations' Sustainable Development Goals. *Forum Dev. Stud.* 2016, 44, 13–29.
3. Ditlev-Simonsen, C.D. From corporate social responsibility awareness to action? *Soc. Responsib. J.* 2010, 6, 452–468.
4. Hickel, J. The true extent of global poverty and hunger: Questioning the good news narrative of the Millennium Development Goals. *Third World Q.* 2016, 37, 749–767.
5. Honoré, T. *Responsibility and Fault*; Hart publishing: Oxford, UK; Portland, OR, USA, 1999. 132 p.
6. Lucas Mangas, S.; Marbán, J.M.; Unanue Cuesta, M.C.; Manso Argüelles, M.Á.; Romay Martínez, J. The Role Personal Responsibility Norms Play in Sustainable Development for University Students: The Impact of Service-Learning Projects. *Sustainability* 2021, 13, 7330. <https://doi.org/10.3390/su13137330>
7. Tkáčová, H.; Pavlíková, M.; Tvrdoň, M.; Jenisová, Z. The Use of Media in the Field of Individual Responsibility for Sustainable Development in Schools: A Proposal for an Approach to Learning about Sustainable Development. *Sustainability* 2021, 13, 4138. <https://doi.org/10.3390/su13084138>
8. Wakkee, I.; Sijde, V.D.P.; Vaupell, C.; Ghuman, K. The university's role in sustainable development: Activating entrepreneurial scholars as agents of change. *Technol. Forecast. Soc. Chang.* 2019, 141, 195–205.

ИКТ – КОМПОНЕНТ КАК СРЕДСТВО МОТИВАЦИИ К УЧЕНИЮ

Шаинбетова Голзада Самаровна

учитель начальных классов
КГУ «Средняя школа №26» г.Актобе

В древнеиндийской легенде говорится, о том, что давным-давно люди обладали божественными способностями. Однажды они прогневили Брахму, который лишил их этого дара. После чего он крепко задумался, куда спрятать отнятое. Поместить на вершину горы – человек рано или поздно доберется до него. Зарыть глубоко в землю или утопить в океане – но и там не очень надежное место. Тогда решил Брахма спрятать Божий дар туда, где не всякий догадается искать его, – в человеческую душу. И не ошибся, до сих пор об этом мало кто подозревает.

И именно учитель, богатый душой, выбирающий путь в профессию, получает «доступ к себе» как к Человеку, Ученику, Учителю.

Учитель – это даже не профессия. Это образ жизни. Это осознание огромной ответственности перед государством, обществом, а прежде всего – перед учеником.

За партами на моих уроках сидит будущее Казахстана. И от того, какими станут эти дети, зависит жизнь страны. Я не просто учитель. Я – первая учительница, которая входит в жизнь ребёнка и его семьи. Родители доверяют мне самое дорогое, что у них есть, – своих детей. Наверное, нет на свете ни одного родителя, которого бы не волновало, как его ребёнок будет учиться в школе, какие взаимоотношения у него сложатся с учителем, со сверстниками, насколько учение будет для него радостным и полезным. И от меня, первого учителя, зависит, как сложится школьная жизнь ребёнка. От меня зависит, как родители будут относиться к школе, станут ли они верными помощниками и соратниками. Много лет я буду незримо присутствовать в семье каждого ученика. И, возможно, стану хорошим другом отдельных семей на всю жизнь.

В условиях обновления содержания среднего образования Республики Казахстан значительно усилилось влияние новых информационных технологий на учебно-воспитательный процесс. Основными характеристиками применения современных информационных технологий являются возможность дифференциации и индивидуализации обучения, а также возможность развития творческой познавательной активности учащихся. Современный педагог должен быть способен помочь учащимся использовать средства ИКТ для того, чтобы они могли успешно сотрудничать, решать возникающие задачи, осваивать навыки учения.

В свете новых подходов области профессиональных компетенций учителя расширяются. Это – междисциплинарная и проектная деятельность, использование информационно-коммуникационных технологий в обучении и

управлении, интеграция учащихся с особыми образовательными потребностями и консультационное сопровождение родителей.

Не секрет, что бурное развитие новых информационных технологий и внедрение их в нашей стране наложили отпечаток на развитие личности современного ребёнка. Сегодня в традиционную схему «учитель – ученик – учебник» вводится новое звено – компьютер, а в школьное сознание – компьютерное обучение. Для начальной школы это означает смену **приоритетов** в расстановке целей образования: одним из результатов обучения и воспитания в школе первой ступени должна стать готовность детей к овладению современными компьютерными технологиями и способность актуализировать полученную с их помощью информацию для дальнейшего самообразования.

Работая над методической проблемой «ИКТ – компонент как средство мотивации к учению», я убедилась о необходимости применения в практике работы учителя начальных классов информационно-коммуникативных технологий.

Что же это даёт?

Применение ИКТ на уроках **усиливает**: - положительную мотивацию обучения, активизирует познавательную деятельность обучающихся.

Использование ИКТ **позволяет** проводить уроки:

- на высоком эстетическом и эмоциональном уровне (анимация, музыка)
- обеспечивает наглядность;
- привлекает большое количество дидактического материала;
- повышает объём выполняемой работы на уроке в 1,5 – 2 раза;
- обеспечивает высокую степень дифференциации обучения (индивидуально подойти к ученику, применяя разноуровневые задания).
- расширяет возможность самостоятельной деятельности;
- формирует навык исследовательской деятельности;
- обеспечивает доступ к различным справочным системам, электронным библиотекам, другим информационным ресурсам;
- способствует повышению качества образования

Мне всегда интересно заниматься чем-то новым и увлекательным, делать свои уроки насыщенными, продуктивными, современными. Ведь задача учителя состоит в том, чтобы заинтересовать детей, привлечь внимание учеников, чтобы они захотели получать предложенные им знания, и учились добывать их сами. Часто нашим урокам не хватает той яркости повествования, чтобы не охладить, а наоборот, разжечь это стремление. Урок должен быть ярким, эффективным, эмоциональным, а главное - продуктивным. Только тогда знания, переданные детям, надолго запомнятся, станут прочной основой того фундамента, на который будет опираться все его дальнейшее образование. Поиск эффективных методик привел меня к новым компьютерным технологиям. Что же меня побудило?

1. улучшение результата труда;
2. уверенность в посильности освоения новшества;
3. наличие потребности в развитии и саморазвития.

Чтобы всё это реализовать, нужно работать в разных направлениях. Чтобы активно работать в разных направлениях, нужна мотивация и условия работы.

В нашей средней школе №26 учителя и учащиеся начальной школы имеют возможность пользоваться современными информационными технологиями. У нас имеется кабинет с интерактивной доской. Мы стали более мобильными и независимыми.

Хочется поделиться собственным опытом, как использую имеющиеся информационные ресурсы школы для включения их в свою учебную деятельность.

С чего же всё началось? В начале я использовала компьютер в качестве удобной «пишущей машинки с памятью»: (2003 г)

- готовила с его помощью дидактические материалы, конспекты уроков;
- создавала папки, картотеки, шаблонные формы;
- систематизировала документы в домашнем компьютере;
- готовила отчеты с иллюстрациями, графиками, диаграммами и т.д.

Для этого, конечно, сначала освоила текстовый Microsoft Office и графический редакторы Word Paint, электронные таблицы Excel. Что в полной мере было изучено на компьютерных курсах обучения компьютерной грамотности в рамках Программы снижения информационного неравенства в Республике Казахстан в октябре 2007 года.

Стандарт образования РК должны выполнять все. При проведении проверочных работ я столкнулась с проблемой: качество выполнения проверочных работ было ниже качества текущей и домашней работы.

Решить эту проблему пришлось с помощью проведения тестирования, где отрабатываются вычислительные навыки, навыки чтения, письма. Это и хорошее средство обобщения материала. Набираю, распечатывать помогают родители. Удобно делать работу над ошибками - текст всегда под рукой. Планирую подключить к набору тестов ребят с проблемами в правильном чтении и письме, для развития творческого и аналитического мышления предлагаю некоторым ребятам самим составить тест.

Лучше развиваются навыки самоконтроля и навыки работы с индивидуальными измерительными материалами.

Нередко случается так, что дети, готовясь дома к докладу или сообщению по теме, с помощью родителей «скачивают» из Интернета необходимую информацию, но, придя в класс, не могут ее озвучить или же делают это с трудом. Неудивительно – Интернет-ресурсы не адаптированы для детей. Школьники должны уметь отбирать только нужную информацию, и начинать учить их этому следует как можно раньше. Вот почему мы решили соединить игру на компьютере с серьезной работой. Самое простое использование компьютера на уроке – представление скороговорок. Каждый урок русской грамоты мы начинаем с разминки – разучивания скороговорки, где учащиеся выступают в роли редакторов, т.е строят предложения. Здесь на помощь приходит магнитная ручка ИД, с помощью которой развивается логика, творческое мышление.

Конечно, большим подспорьем для меня при планировании урока является работа в программе Microsoft Power Point. Я пришла к выводу, что при помощи

этой программы можно создать любой урок, и он будет ярким и насыщенным. Для себя я назвала такую работу «Конструктором». Вначале появляется общая идея урока, например, раньше при обобщении материала использовалась форма путешествия по станциям, теперь формы, полагаясь на фантазию, можно легко разнообразить: можно «собирать яблоки в корзину», «оформлять букет маме», «делать необходимые покупки» и т.д.

В данном случае компьютер даёт объективную оценку уровня усвоения темы и позволяет своевременно его скорректировать. Продуктивность таких заданий очень высокая.

А деятельность всего класса можно оценить с помощью математического диктанта-тренажёра. С помощью экрана такого вида задания позволяют разрядить высокую эмоциональную напряжённость, оживить учебный процесс, но и повысить мотивацию.

Современные исследования в области психологии показывают, что успех учителя в начальной школе во многом зависит от его умения научить ребёнка понимать суть поставленной задачи. Эффективную помощь здесь оказывает конструирование. Поэтому на каждом уроке математики конструируем при помощи графического диктанта. Графические диктанты не только развивают руку ребёнка и формируют его пространственное представление, но и активизируют внимание, помогают стать аккуратнее, закрепляют навыки счёта, закладывают в сознание учащегося такие понятия, как алгоритм, команда, исполнитель. Что даст плавный переход к построению симметричных и параллельных изображений.

При помощи компьютера можно решить проблему дефицита подвижной наглядности, когда на экране монитора можно построить с помощью геометрических фигур.

Далее детям даётся задание, чтобы они сами придумали рисунки. Это уже творчество!

Ведь компьютер является мощнейшим стимулом для творчества детей, в том числе и самых инфантильных или расторможенных. Чтобы учащиеся были активно вовлечены в процесс обучения, а не являлись лишь пассивными зрителями, использую в своей работе использовать метод проектов. Выглядит очень индивидуально, творчески и создаётся благополучный эмоциональный фон.

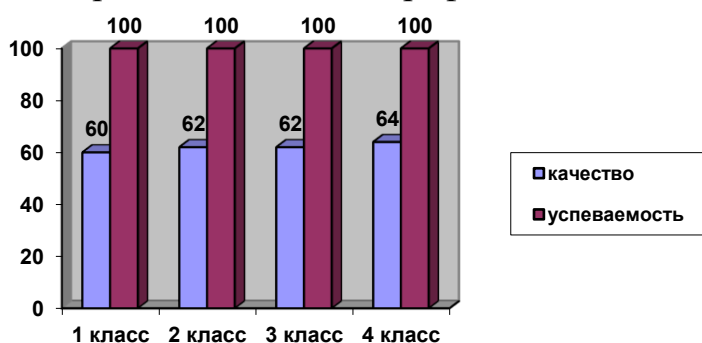
При использовании на уроке в начальной школе мультимедийных технологий структура урока принципиально не изменяется. В нем по-прежнему сохраняются все основные этапы, изменятся только их временные характеристики.

Работа с ИД в начальной школе становится продолжением игры, сопровождаемой звуковыми и видеоэффектами.

Но я не скажу, что интерактивная доска творит чудеса, к урокам нужно готовиться более тщательно, нужно готовить интерактивные презентации, искать готовые материалы, ведь интерактивная доска – это просто удобный помощник для любого учителя.

Детям моего класса очень нравятся такие уроки, с удовольствием воспринимают использование современных информационных технологий. На данный момент в классе у всех ребят имеется домашний компьютер. Это говорит о том, что родители работают в единстве со школой, идут в ногу со временем.

Безусловно! Если взять моих четвероклассников. Пусть не было резкого стабильного повышения качества образования по всем предметам, но было повышение мотивации учения, повышение качества образования в целом по классу. В конце 1 класса качество составляло 60 %, 2 класс – 62 %, к концу 3 класса – 62 %, в конце 4 класса - 64%. Это немаловажно - для успешного перехода на следующую ступень образования – среднее звено. Качественный показатель результатов представлен в виде графика по классам.

Таким образом, проанализировав данные, можно утверждать, что применение информационно-коммуникационных технологий для повышения мотивации при обучении в начальных классах обосновано.

Современные информационные технологии использую и в работе с одарёнными детьми. Ребёнок становится ищущим, жаждущим знаний, неутомимым, творческим, настойчивым и трудолюбивым.

Это и поиск информации по теме исследовательской работы, и подготовка презентации, и составление литературного сборника «Искорки костра детского творчества», и проведение интеллектуальных игр «Умники и умницы», «Лидер класса», «Что? Где? Когда?», и квест-игры, и марафоны т.д... Достижения своих учеников можно наблюдать на предметных олимпиадах, в Познавательной Неделе, в конкурсах рисунков, в интеллектуальных играх различного уровня.

В процессе работы я пришла к выводу, что компьютерные технологии помогают:

- дисциплинировать самого учителя, формировать его интерес к работе. Изменяется содержание деятельности преподавателя; преподаватель перестает быть просто "репродуктором" знаний, становится разработчиком новой технологии обучения, что, с одной стороны, повышает его творческую активность, а с другой - требует высокого уровня технологической и методической подготовленности.

Образование – это непрерывный процесс, и я думаю, что в первую очередь, для учителя. Лично у меня использование ИКТ в учебном процессе вызывает большой интерес. Так как цели обучения в начальных классах требуют от обучающихся использования навыков говорения, аудирования и чтения в

дополнение к навыкам письма, большое внимание уделяю прослушиванию текстов, аудиозаписей, просмотру мультфильмов и фильмов. Многие учителя сетуют на то, что их классные кабинеты не оснащены необходимым оборудованием. Но и из этой ситуации можно найти выход.

Сейчас в мире широко распространена концепция BYOD (Bring Your Own Device) – Принеси Своё Собственное Устройство. Такой же принцип мы можем применить в школе. Обучение по принципу «принеси своё устройство» позволит учащимся пользоваться привычными программами своих смартфонов, ноутбуков, планшетов, оставаясь при этом в собственной среде сетевого обучения. У каждого ученика имеются в наличии смартфоны и другие гаджеты. Современные дети, начиная с 3 лет, великолепно ориентируются в них. Пожалуй, это один из самых интересных и интригующих аспектов концепции – перевернуть представление обучающихся о потенциале их электронных устройств и дать возможность пользоваться в школе.

Использование идеи BYOD позволяет учителю и ученикам находиться в режиме онлайн как во время урока, так и во внеурочное время. Ученики могут прослушивать аудиозаписи, просматривать видеоматериалы, подготовленные учителем, в удобное для них время. Ведь возможностей современных гаджетов не перечислить. Мне очень важно научить ученика работать со справочной информацией, не только в бумажном, но и в электронном формате, использовать возможность применять на уроке уже имеющиеся ресурсы всем известных образовательных сайтов BilimLand.kz, [Twig.bilim.kz.](http://Twig.bilim.kz), Balalar.ukoz.com.

Для учителей начальных классов тренерами подготовлена подборка видео и аудиоматериалов по познанию и естествознанию, тренажеров по математике и русскому языку, компьютерных развивающих программ, которые учитель может использовать в своей практике, как для групповой, так и для индивидуальной работы с учащимися. Наряду с этим стараюсь широко использовать мобильное Приложение «Казахстан — Страна Великой Степи», которое является настоящей цифровой энциклопедией о Казахстане и охватывает широкий набор тем — от географии, истории и культуры до экономики, туризма и международных отношений. Содержит сотни уникальных фотографий, а также видеоролики, 3D-объекты, панорамные туры, инфографики и интерактивные карты на казахском, русском и английском языках. Учитывая, что введен новый предмет «Естествознание», использование данного приложения будет своевременным и полезным.

Видеоуроки, подготовленные для участия в конкурсе, могут быть полезны в следующих случаях:

- 1) Учащийся заранее знакомится с содержанием нового материала и приходит на урок с высокой подготовкой.
- 2) В случае, если учащийся по состоянию здоровья пропустил занятия в школе, ему предоставляется возможность самостоятельно изучить новую тему.
- 3) В случае, когда занятия в школе прекращаются в связи с погодными условиями (чрезвычайные ситуации, морозы, буран, ненастье), учащийся сможет самостоятельно продолжить учебный процесс.
- 4) Учащиеся с заниженной мотивацией в учебе в случае, если не поняли новую

тему, смогут повторно посмотреть предыдущие занятия и объяснения учителя.

Видеоурок – весьма необходимый материал, являющийся велением времени для дистанционного обучения. С помощью частичного введения в образовательный процесс видеоуроков можно будет переключить в нужное русло повышенный интерес учащихся к интернету, компьютеру, смартфонам и планшетами и решить эту проблему. Использование видеолекций и других ресурсов позволяет учащемуся осваивать материал в индивидуальном темпе и режиме, оптимальном для него. Время на уроке освобождается для творческих заданий. Это даёт возможность создать более гибкую образовательную среду, где учащиеся могут работать в группах, пользоваться личными гаджетами.

Не стоит забывать о зорьесберегающей составляющей современного урока. Последние исследования ученых показали, что не столько сама компьютерная техника является непосредственным фактором негативного воздействия на организм человека, сколько неправильное ее расположение, несоблюдение элементарных гигиенических норм, касающихся труда и отдыха. Поэтому работа с гаджетами должна быть строго дозирована, должны проводиться необходимые оздоровительные упражнения.

Эффективное сочетание информационных технологий и традиционных форм организации образовательного процесса, профессионализм и компетентность педагогов позволяет системе образования двигаться вперед, развивать качество образовательных услуг на уровне современных требований национальных и международных стандартов, формировать личность обучающихся, адаптированную к жизни в информационном обществе со всеми его возможностями, угрозами, вызовами и рисками

ИКТ идут вперёд стремительными шагами и, чтобы успеть за ними, нужно не бояться этого процесса, всё время учиться (и у своих учеников, между прочим, тоже).

Было бы желание...

Список литературы:

1. Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы ребёнка/под редакцией Л.И.Божович и Л.В.Благонадежиной//Изучение мотивации поведения детей и подростков. И., 2002
2. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: Пособие для учителя.- М.: Просвещение, 2003. – 96 с.

GENERAL CHARACTERISTICS OF CHANGES IN BIRTHS, DEATHS AND LIFE EXPECTANCY OF THE POPULATION OF UKRAINE

Korzh Iuliia Viktorivna

candidate of Pharmaceutical Sciences,
associate Professor of Social Pharmacy
National University of Pharmacy

Tereshchenko Lyubov Vladimirovna

candidate of Pharmaceutical Sciences,
associate Professor of Social Pharmacy
National University of Pharmacy

Bondarenko Elena Vyacheslavovna

student of higher education V course
National University of Pharmacy

In 2019, the number of newborns in Ukraine was 308.8 thousand children, which is 27.1 thousand people (or 8.1%) lower than the number of births in the previous 2018, 157.1 thousand children less than in 2014 (or 33.7%). The total birth rate in Ukraine in 2019 was 8.1 ‰ in urban settlements - 7.9 ‰, in rural areas - 8.5 ‰.

Life expectancy is an integral indicator of the health of the population, its well-being, as well as a summary assessment of living conditions and a measure of the effectiveness of health. That is, this indicator not only quantifies the length (average number of years) of future life for the average person, but can also serve as an indicator of quality of life. Since the 1960s, many countries in the European region have made significant progress in terms of life expectancy. However, in the last two decades, in countries with very high life expectancy, the pace of this growth has slowed somewhat. Life expectancy here continues to rise, but at a much slower pace, indicating the need to find new reserves and opportunities to reduce mortality, especially among high-risk groups. On the other hand, the demographic situation in Ukraine has long been characterized by unfavorable phenomena in the field of life saving. Life expectancy is low; however, its performance has fluctuated markedly over the past two decades [1, 2, 3].

The dynamics of life expectancy in Ukraine in 2002–2019 was rather unstable and marked by divergent trends. The study period can be divided into three parts: 1) 2002–2007 - stagnation in life expectancy; 2) 2008–2013 - a steady increase in life expectancy, which slowed down with the beginning of the military conflict in the east of the country in 2014; 3) since 2014 and to this day there is a period of unstable

dynamics with fluctuations in the direction of some increase, then decrease in life expectancy.

As a result, from 2002 to 2019, life expectancy at birth in Ukraine increased by 4.8 years for men and 3.3 years for women and in 2019 was 66.9 and 77.0 years for men and women, respectively. However, given the 18-year period, this increase does not look like a significant achievement, and Ukraine still remains one of the outsiders in terms of life expectancy in the European region. Only in Russia and Moldova are life expectancy worse than in Ukraine. Compared to developed countries, life expectancy in Ukraine is lower by an average of 10-12 years for men and 6-7 years for women. In neighboring Belarus, life expectancy at birth is 2.6-2.7 years higher than in Ukraine, and in Poland - 5-7 years.

References

1. Кравченко В.П. Сучасна демографічна ситуація в Україні та перспективи її розвитку / В.П. Кравченко, Н.В. Кравченко // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць; за ред. М.І. Зверякова (голов. ред.) та ін. (ISSN 2312+4569). – Одеса: Одеський національний економічний університет. – 2015. – Вип. 3. – №58. – С. 236–240.
2. Кулинич Р.О. Демографічна ситуація України як фактор економічної безпеки / Р.О. Кулинич, М.М. Гудзь // Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ. – 2014. – №6. Сер.: Економічні науки. – С. 228–236.
3. Малиш Н.А. Демографічні аспекти соціально-гуманіторного розвитку [Електронний ресурс] / Н.А. Малиш. — Режим доступу: http://www.akademy.gov.ua/ej8/doc_pdf/malysh.pdf

МОНІТОРИНГ ПОБІЧНИХ РЕАКЦІЙ СУЛЬФАНІЛАМІДНИХ ПРЕПАРАТІВ

Дроговоз Світлана Мефодіївна,

доктор медичних наук, професор,
Національний фармацевтичний університет, м. Харків, Україна

Романченко Катерина Євгенівна

студентка 5 курсу заочної форми навчання
спеціальність «Фармація»,
Національний фармацевтичний університет, м. Харків, Україна

Наступний етап досліджень включав аналіз кількості повідомлень побічних реакцій сульфаніламідних препаратів із загальної кількості 11497 карт-повідомлень, що надійшли у 2016-2020 рр. із 137 закладів охорони здоров'я м. Харків та Харківської області.

Результати аналізу валідних карт-повідомлень побічних реакцій, які включають фармакологічну групу «Сульфаніламідні препарати» за міжнародною АТС класифікацією представлені АТС кодом J01E E01 і наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Кількість випадків побічних реакцій сульфаніламідних препаратів із загальної кількості карт у закладах охорони здоров'я за 2016-2020 рр.

у м. Харків та Харківській області

Карти-повідомлення	2016 р.	2017р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Всього
Загальна кількість карт	2995	2688	2529	2328	957	11497
Побічні реакції сульфаніламідних препаратів	7	6	8	7	8	36

Примітка:

ПР – побічні реакції

Аналіз даних табл. 1 показав, що протягом 2016-2020 рр. до Державного експертного центру із закладів охорони здоров'я Харківської області та м. Харків надійшло 11497 карт-повідомлень з побічних реакцій лікарських засобів: з них у

2016 р. – 2995 карт-повідомлень, у 2017 р. – 2688 карт-повідомлень, у 2018 р. – 2529 карт-повідомлень, у 2019 р. – 2328 карт-повідомлень, у 2020 р. – 957 карт-повідомлень. За даний період загальна кількість карт з випадками призначення сульфаніламідних препаратів склала 36, з них у 2016 р. надійшло 7 карт-повідомлень, у 2017 р. – 6 карт-повідомлень, у 2018 р. – 8 карт-повідомлень у 2019 р. – 7 карт-повідомлень, у 2020 р. – 8 карт-повідомлень.

Основними захворюваннями, при яких призначались препарати, були гострий бронхіт (J20), пневмонія (J20), інфекції верхніх дихальних шляхів (J06). Отже, аналіз захворювань, при яких призначали сульфаніламідні препарати, показав, що переважно це були захворювання дихальних шляхів.

Наступний етап нашого дослідження включав проведення моніторингу випадків побічних реакцій сульфаніламідних препаратів.

Результати дослідження наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Моніторинг побічних реакцій сульфаніламідних препаратів

СА препарати (INN)	Кількість карт-повідомлень (2016-2020 р.р.)				
	2016	2017	2018	2019	2020
Сульфаметоксазол	7	6	8	6	8
Фталілсульфатіазол	-	-	-	1	-

В ході проведення моніторингу побічних реакцій доведено, що найбільша кількість карт-повідомлень (35) була зафіксована у препараті сульфаметоксазол, 1 – у препараті фталілсульфатіазол. Наступним етапом наших досліджень було проведення моніторингу побічних реакцій антидепресантів за період 2016-2020 рр (табл. 2).

Зафіксовані побічні реакції відносяться до несерйозних та найчастіше виявились у вигляді алергічних реакцій у вигляді висипу на шкірі, свербіжу, кропив'янки, також з боку шлунково-кишкового тракту: нудота, з боку ЦНС – запаморочення. Серйозних побічних реакцій, що мали летальні наслідки, зареєстровано не було.

Таблиця 3

Моніторинг частоти побічних реакцій після застосування сульфаніламідів протягом 2016-2020 рр. У ЗОЗ Харкова та Харківської області

Побічні реакції	Кількість зареєстрованих ПР	
	Сульфаметоксазол	Фталілсульфатіазол
Запаморочення	3	-
Нудота	10	1

Алергічні реакції у вигляді висипу на шкірі, свербіж шкіри	17	-
Кропив'янка	7	-
Загальна кількість повідомлень про ПР	37	1

Отже, моніторинг ПР на сульфаніламідні препарати за період 2016-2020 рр. показав, що найбільша кількість ПР надійшла у вигляді повідомлень про алергічні реакції (46%) на препарат сульфаметоксазол. Також у сульфаметоксазолу спостерігались ПР у вигляді кропив'янки (19%), нудоти (27%), запаморочення (8%). У фталілсульфатиазола була зафіксована побічна реакція у вигляді нудоти – 1 випадок, що склало 2,7%.

Дані ПР не потребували додаткової госпіталізації та не спричиняли інвалідизації хворих.

В ході проведення аналізу ПР на сульфаніламідні препарати було отримано, що максимальна кількість ПР була зафіксована у препарата Сульфаметоксазола (37 ПР):

- ✓ 17 випадків «алергічні реакції у вигляді висипу на шкірі, що складає 46%;
- ✓ 10 ПР – «нудота», що складає 27%;
- ✓ 10 ПР – «кропив'янка», що складає 19%;
- ✓ 3 ПР – «запаморочення », що складає 8%.

Висновки

1. В ході проведення моніторингу ПР сульфаніламідів було доведено, що лідером по побічним реакціям серед сульфаніламідів є препарат сульфаметоксазол (37 випадків).
2. Отримані дані співпадають з результатами аналізу літератури про побічні реакції сульфаметоксазолу: шкірні алергічні реакції, кропив'янка, фотосенсибілізація, нудота, запаморочення .
3. Для попередження виникнення побічних реакцій рекомендовано застосовувати препарат обережно для людей похилого віку, при захворюваннях нирок і печінки, протягом усього лікування проводити гематологічний контроль і контроль алергічних реакцій на препарат. Для запобігання розвитку кристалурії при застосуванні сульфаметоксазолу треба приймати рясне слаболужне пиття.

Список літератури

1. Компендіум – онлайн / лікарські препарати Моріон 2021 URL: <https://compendium.com.ua/> (дата звернення: 17.10.2021).
2. Державний реєстр лікарських засобів України. Департамент фармацевтичної діяльності, Державний експертний центр Міністерства охорони здоров'я України.
3. Дроговоз С.М., Гудзенко А.П., Бутко Я.А., Дроговоз В.В. Побочное действие лекарств: учебник-справочник. – Х.: «СИМ», 2011. – 480 с.

ОБҐРУНТУВАННЯ СКЛАДУ РАНОЗАГОЮВАЛЬНОГО ГЕЛЮ З ВІТАМІННИМ КОМПЛЕКСОМ

Сільвеструк Ольга Сергіївна,
магістрант

Котенко Олександр Михайлович,
доктор фармацевтичних наук,
професор кафедри технології ліків

Живора Наталія Василівна,
кандидат фармацевтичних наук,
доцент кафедри технології ліків
Національний фармацевтичний університет

Актуальність теми. Хворі з хірургічною інфекцією становлять 35 - 45 % хворих на хірургічний профіль. Ризик генералізації інфекції існує за будь-якого, навіть невеликого за розмірами осередку. Розвиток та прогресування інфекційного процесу в післяопераційному періоді здатне не тільки звести до нуля результат виконаної операції, але й призвести до летального результату. Летальність у разі розвитку інфекційних ускладнень у післяопераційному періоді досягає 25 %.

Лікування хірургічних інфекційних захворювань та післяопераційних інфекційних ускладнень потребує значних трудових та матеріальних витрат. Все це визначає актуальність проблеми хірургічних інфекцій, необхідність подальшого вивчення їхньої етіології, патогенезу, розробки нових методів діагностики та лікування.

Незважаючи на успіхи сучасної медицини в цьому напрямку, появі нових високотехнологічних методів діагностики, високоефективних лікарських препаратів, постійного вдосконалення оперативної техніки, спостерігається збільшення кількості таких хворих.

Таким чином, незважаючи на численні та досить ефективні методи місцевого лікування гнійних ран, до цього часу лікування хворих із цією патологією є важким завданням. Одні способи неоднаково ефективні у різних ситуаціях, інші обмежені у застосуванні, а треті малодоступні для широкого використання. Тому лікування є переважно комплексним та включає використання як хірургічних, так і консервативних методів та засобів, спрямованих на придушення та ліквідацію патологічних збудників, дезінтоксикацію, корекцію порушень гомеостазу, загальну стимуляцію організму, підвищення його захисних здібностей. Більше того, хірургічні та медикаментозні методи лікування слід розглядати як взаємодоповнюючі, а не конкуруючі чи взаємозамінні.

Таке положення обґрунтовує доцільність подальшого пошуку ефективних, економічно вигідних та доступних методів лікування.

Враховуючи вищевикладене, актуальним є дослідження, спрямовані на розробку нових складів лікарських препаратів для лікування ранового процесу.

Препарати для зовнішнього застосування, які містять вітаміни, виникли у арсеналі ліків нещодавно, але їх вважають перспективними профілактичними та терапевтичними засобами із ранозагоювальною дією на шкірний покрив.

Мета дослідження. Розробити склад гелю з вітамінним комплексом ранозагоювальної дії.

Матеріали та методи. Вітамін А — це найважливіший вітамін для зору, однак він виконує кілька інших ролей, пов'язаних з імунною функцією, синтезом білка та клітинною комунікацією. Існує дві форми вітаміну А: ретиноїди та каротиноїди (провітамін А). До ретиноїдів (попередньо сформований вітамін А) — входять ретинол, ефіри ретинілу, вони в основному містяться в тваринних джерелах, таких як печінка, яєчний жовток або риб'ячий жир. Каротиноїди — до цієї групи входять бета-каротин, альфа-каротин і лікопін, які в основному містяться в рослинних джерелах, таких як листові овочі або жовті/помаранчеві овочі та фрукти.

Ретинол є вирішальним компонентом для розмноження, ембріологічного розвитку, диференціювання клітин, росту, синтезу білка та імунітету у вигляді ретиноевої кислоти. Однією з додаткових ролей вітаміну А є здоров'я епітелію шкіри та слизових оболонок. Це збільшує епітеліальний обмін, що є вирішальним під час загоєння, також має антиоксидантну дію, яка запобігає пошкодженню клітин. На додаток до цих переваг вітамін А також пов'язаний зі збільшенням колагену, фібронектину, кератиноцитів і фібробластів, які важливі для структури ранової тканини [1, 2].

Вітамін Е також відноситься до жиророзчинних вітамінів з антиоксидантними властивостями, запобігаючи перекисному окисленню ліпідів клітинних мембран та міжклітинних ліпідних пластів рогового шару.

Антиоксидантні властивості вітаміну Е активно протидіють вільним радикалам, захищаючи шкіру від їх згубного впливу, завдяки яким уповільнюється процес старіння шкіри, знижується рівень запальних процесів, стимулюється клітинне дихання, зміцнюються мембрани клітин шкіри.

Вітамін Е (токоферол) є одним з найбільш популярних компонентів сучасних косметичних засобів. Токофероли використовують у препаратах для сухої та в'янучої шкіри, вони служать активаторами регенеративних процесів у шкірі, мають протизапальну і регенеруючу дію, покращують тканинне дихання, стимулюють синтез білків (колагену, ферментних, структурних та скорочувальних білків скелетних та гладких м'язів, міокарда) [1, 2].

Олія обліпихи містить близько 190 біологічно активних речовин, у тому числі насичені жирні кислоти, ненасичені жирні кислоти, стерини, близько 14 вітамінів: А, С, D, Е, F, K, P, вітаміни групи В (В₁, В₂, В₆), провітамін А, тобто альфа- і бета-каротин, суміш інших каротиноїдів (до 180 мг%), сильні антиоксиданти (токофероли, токотрієноли); флавоноїди (близько 36 видів), фруктові кислоти: яблучна, лимонна кислоти, фенольні сполуки; близько 11 мінеральних солей, до складу яких входять цинк, залізо, кальцій, селен, мідь;

дубильні речовини, фосфоліпіди, антоціани, стероїди, цукри, пектини, 18 амінокислот.

Олія обліпихи — бореться з вільними радикалами, відновлює клітини й уповільнює їх старіння, підтримує загоєння ран, зменшує рубці, застосовується в терапії дерматозів, екзем, псоріазу, атопічного дерматиту, вугрового висипу, покращує еластичність і структуру шкіри, забезпечує належне зволоження епідермісу, обмежує надмірну втрату води, захищає від шкідливого випромінювання, чинить регенеруючу та омолоджувальну дію [1, 2].

Для забезпечення доброго всмоктування був використаний димексид, який підсилює проникнення через неушкоджену шкіру лікарських засобів. Він має особливість проникати через біологічні мембрани, реалізуючи свої специфічні ефекти, до яких належить протизапальний, аналгетичний, антисептичний, фібринолітичний.

Кількісний вміст діючих компонентів: олії обліпихи (20%), ретинолу ацетату у вигляді олійного розчину (3%) та альфа-токоферолу ацетату (1%) обрано з урахуванням даних наукової літератури. З метою покращення пене-трації діючих компонентів, до складу зразків було додано диметилсульфоксид (димексид) у кількості 10%

Як гелеутворювач було обрано аристофлекс та лецитин соєвий [3, 4].

Результати та обговорення. Для встановлення кількісного вмісту лецитину, були виготовані зразки емульгелів різним вмістом гелеутворювача та лецитину. Отримані дані дозволили обґрунтувати кількісний вміст лецитину (5%) та гелеутворювача аристофлексу (2,0%).

Висновки. Розроблено склад емульгелю з вітамінним комплексом ранозагоювальної, антиоксидантної дії.

Список літератури.

1. Державний реєстр лікарських засобів України. [Електронний ресурс] URL: <http://www.drlz.com.ua/> (дата звернення: 25.12.2021).
2. Компендіум — лікарські препарати [Електронний ресурс] URL: <https://compendium.com.ua/uk/> (дата звернення: 25.12.2021).
3. Загуститель Aristoflex®AVC (Аристофлекс) [Електронний ресурс] URL: <https://sapone.com.ua/shop/product/2998> (дата звернення: 25.12.2021).
4. Лецитин соєвий [Електронний ресурс] URL: <https://dobavki.ua/ua/letsitin-polza-vidy-i-istochniki/> (дата звернення: 25.12.2021).

СУЧАСНИЙ ВИМІР БІЛІНГВІЗМУ В УКРАЇНІ

Демченко Володимир Миколайович,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри державного управління
і місцевого самоврядування,
Херсонський національний технічний університет

Сьогодні в українській науці актуальним питанням, що має державне значення, є вивчення мовної ситуації, що конкретизована часовим, просторовим й особистісним вимірами українсько-російського (чи навпаки) білінгвізму. Означений різновид двомовності передбачає мовця – носія української як функційно першої, який ситуативно може перемикає свій мовленнєвий репертуар (мовний код) на російську мову. Такий білінгвізм у межах колишньої Радянської імперії («союзу») був властивий усім етносам, окрім росіян, які як метрополійна нація вважали свою мову обов'язковою для розуміння іншими (також і у країнах Варшавської угоди). Так і було. У межах України найбільший рівень такого білінгвізму відзначався в українців і молдован. Натомість у сучасній Україні спостерігається національно-російська двомовність ще й у азербайджанців, вірмен та інших етносів, які проживають тут. Зворотний варіант передбачає не обов'язково етнічного росіянина, який може ситуативно використовувати українську мову. Це частіше міський українець (2-3 коліна міщан), вихований російською мовою, але який генетично здатен говорити українською.

У якісному вимірі обидва варіанти можуть виявляти різні рівні володіння обома мовами. Тут можливі численні варіації: досконале володіння обома мовами (так званий координований білінгвізм), володіння лише їх реалізаційними варіантами (із різноманітними елементами діалектів, сленгу, просторіччя – тобто так званий «суржик», але більш правильно – койне), варіювання різними формами однієї мови (наприклад, кримінальним арго, діалектом або молодіжним сленгом і літературною формою). Колись ще вирізнялися професійні жаргони, але це все ж таки лексичний масив певних термінів, на нашу думку.

На нашу думку, для сьогоденної ситуації історичного протистояння української та російської мов в Україні найкраще підходить влучна метафора від Л. Масенко – «мовна війна» (де між мовами наявний «конфлікт і боротьба, яка триватиме доти, доки на цій території не переможе одна з них [1, с. 5]). Цей вираз пов'язаний з історією прагнень українців до власної держави (як ми нині розуміємо, не всіх українців, адже чимало з них є відкритими ворогами, які перебувають у воєнних лавах російських агресорів, прихованими, які виконують завдання з дестабілізації соціальної ситуації в Україні, та потенційними, які

просто чекають на російські танки та якусь майбутню ефемерну утопічну спільну державу). Думаємо, що відсоток таких осіб має якусь верхню межу в балансі, що забезпечує реальну незалежність держави. На жаль, це питання не досліджується ні соціологами, ні істориками.

Отже, якщо брати поняття «мовна війна» за аксіому, то воно потребує також докладного аналізу в окремих своїх аспектах. Зокрема відзначаємо, що такі «бойові дії» відбувалися спочатку переважно в одному напрямку – атаки з боку метрополійної російської мови, що виявляються в царських указах про заборону української мови, васальських підказках імператору про знищення козацтва як українського концепту, значних матеріальних пільгах росіянам як стимулі до переїзду в українські губернії, цілеспрямованій політиці «інтернаціоналізації» (тобто зросійщення неросійських територій), підвищенні зарплатні вчителям російської мови на українській території, збільшенні шкіл із російською мовою навчання та функціонуванні переважної кількості вишів цією мовою в Україні, зменшенні податків на російськомовну друковану продукцію в Російській Федерації для її переможної ходи на книжному ринку пострадянського простору.

З боку ж української мови спостерігалися лише поодинокі залпи – відповідні універсали Центральної Ради 1918 року, активна словникова робота під час «коренізації» («українізації») 20-х років, Закон про мови... 1989 року та конституційне визначення української мови державною 1991 року, що за 30 подальших років істотно збільшило функціональний обсяг нашої національної мови. У цьому переліку лише останній захід має характер не контрвипаду, а справжньої позиційної потужної атаки, що має враховувати відповідні стратегічні аспекти – позицію супротивника, кількість його сил, передбачений час на очікувану перемогу. Проте цю атаку було розпочато стихійно, без підтримки певних впливових сил, без прогнозування реакції української молоді в майбутньому та, найголовніше, майже без будь-яких волонтаристичних дій для підтримки державної мови. Це «майже» обмежувалося обов'язковістю вживання української мови в діловій документації та врядуванні зокрема в службових структурах суспільства, де люди звикли виконувати накази, а також у ЗМІ (найбільше в рекламі), науці й освіті (у всякому разі формально – мова навчальної та методичної літератури, документації, захисту дисертацій).

Однак єдине, що залишилося без принципів змін, – це повсякденне спілкування, зокрема молоді, де продовжує домінувати російська мова. Це у свою чергу призводить до її домінування в сфері масової культури взагалі (мова FM-радіо, телесеріалів, усіляких комедійних шоу), де відбувається безпосередній вплив на пересічного споживача, часто маргінала, і вплив цей здебільшого здійснюється з боку сусідньої держави, яка таким чином здійснює контратаку на захист функціональної сфери своєї (російської) мови та культури (в умовах України – пострадянської). У такому разі загроза функціонуванню української мови відбувається в інформаційній сфері національної безпеки, яка є реальним об'єктом імперських спецслужб і джерелом заробітку внутрішньоукраїнської їх агентури.

Отже, у сучасній Україні саме явище білінгвізму не складає небезпечного явища, однак за умови байдужості з боку держави українська мова як державна

може втратити завойовані за цей час позиції, і таким чином можна втратити завоювання державної незалежності загалом.

Список літератури:

1. Масенко Л.Т. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. К.: КМ Академія, 2005. 399 с.

ОБРАЗНІСТЬ КАЗКИ В АНТИЧНОМУ РОМАНІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ АПУЛЕЯ «МЕТАМОРФОЗИ»)

Лефтерова Ольга Миколаївна,

доцент кафедри загального мовознавства,

класичної філології та неоелліністики

Київський національного

університету імені Тараса Шевченка, Україна

Засоби сакральнo-міфопоетичної мови пронизують всі сфери сучасної комунікації: вони присутні у дискурсі повсякденного спілкування, мас-медійній комунікації, інтернет-дискурсі. Поняття «сакральний код» пов'язане з образною системою, що описує світ і вживається в різних іпостасях (як правило, для ідентифікації сфери непізнаного, певної зони ентропії). Тому лінгвістичні дослідження міфологічного аспекту мови як системи образів викликають велике зацікавлення не тільки філологів, але й філософів, культурологів, соціологів, що й обумовлює актуальність дослідження даного питання.

Найширше можливості сакральнo-міфопоетичної мови проявляються у фольклорі та художньому мовленні. Роман Апулея, в якому в надрах єдиної мовної картини світу автора виявляються дві іпостасі мови - профана і міфопоетична, що є основою відтворення сакрального холистичного концепту світобачення, представляє великий інтерес для дослідження. Яскрава своєрідність сакральної мови твору передусім реалізується у сфері лексико-семантичній, хоча і синтактика цього тексту відзначена своєрідною специфікою.

Роману «Золотий віслюк або Метаморфози» може трактуватися і як авантюрний роман, і як роман-ініціація, що передбачає трактовку низки філософських питань. Основна складність розуміння тексту Апулея полягає в підвищеній метафоричності його твору, оскільки один і той самий персонаж може позначати різні ідеї, два персонажа можуть зливатися в один, а під тим чи іншим феноменом світу природи або артефактом може приховуватися або передбачатися інша вища сутність.

Казки, які відтворена в романі Апулея «Метаморфози.» послужили джерелом натхнення для багатьох творів європейської культури. Цікаво, що «Метаморфози або Золотий віслюк» пов'язані спільним сюжетом принаймні з трьома добре відомими на сьогоднішній день казками, зокрема, німецькою казкою «Бременські музики», яку записали брати Грімм, «Красуня і Чудовисько» Жанни-Марі Лепренс де Бомон, «Фініст - Ясний Сокіл». А образність казки Амур і Психея, яка добре відома саме завдяки Апулею потребує окремого розгляду.

Оскільки творчість Апулея є важливою складовою в контексті римської літератури і посідає значне місце при характеристиці культури європейського Відродження, новела-казка «Амур і Психея» в романі Апулея «Метаморфози»

з її поетичним сюжетом і високою художньою образністю становить значний інтерес для дослідження як творчої манери Апулея, так і характеру античної казки загалом.

Дослідження стилістичних і семантичних ознак тексту новели-казки, її компонентів дозволяє дати не тільки повну та об'єктивну характеристику її жанрової та стильової приналежності, ідейно-естетичного задуму, але й засобів втілення останнього в словесній канві твору. Оскільки глибинність та багатозначність образного компонента в художнього тексту багато в чому визначається текстоутворюючою категорією пресупозиції, аналіз особливостей її реалізації в авторському тексті набуває великого значення для інтерпретації та дослідження образної картини художнього твору [1, 403].

Категорія пресупозиції реалізується через метакомпонента (МК) [2]. При дослідженні образної картини тексту актуальним є аналіз здебільшого непрямих МК, хоча характер реалізації прямих МК, що вказують на сукупність фактичних даних, які необхідно відновити в рамках визначеного контексту для його адекватного сприйняття, є також значимим.

Непрямі МК зберігають з об'єктом позамовної діяльності генетичний зв'язок, який ґрунтується на перенесенні значень різного ступеня образності.

Асоціативно-образний компонент, який виникає при реалізації непрямих пресупозицій, є умовою побудови стилістичних фігур з різним ступенем переносу значень, які називаються асоціативно-образним апелятом (АОА) [3,63].

Дослідження АОА в новел-казці вимагає аналізу логіко-лінгвістичних відносин, які складаються між АОА і об'єктом мовної дійсності, до яких він апелює. Аналіз логіко-лінгвістичних відносин в тексті «Амур і Психея» дозволяє визначити природу тропів та інших стилістичних фігур. АОА, які в текстах Апулея реалізують відносини тотожності \ псевдо тотожності, представлені кількома групами стилістичних прийомів. Творчій манері Апулея властиве вживання АОА, які характеризуються низкою словесних асоціацій:

Multi denique civium et advenae copiosi, quos eximii spectaculi rumor studiosa celebritate congregabat, inaccessae formositatis admiratione stupidi et admoventes oribus suis dexteram primore digito in erectum pollicem residente ut ipsam prorsus deam Venerem religiosis <venerabantur> adorationibus [4, liber IV].

Автор використовує також засіб псевдототожності як константну характеристику персонажа:

Iamque proximas civitates et attiguas regiones fama pervaserat deam quam caerulum profundum pelagi peperit et ros spumantium fluctuum educavit iam numinis sui passim tributa venia in mediis conversari populi coetibus, vel certe rursus novo caelestium stillarum germine non maria sed terras Venerem aliam virginali flore praeditam pullulasse [4, liber IV].
Відносини подібності в новелі-казці поєднують імена з різнотипною референцією, створюючи образні явища і відкриваючи залежні синтаксичні позиції, які заміщаються ознаковими словами: quodsi, quam, ut, ut:

Sic immensum procedit in dies opinio, sic insulas iam proximas et terrae plusculum provinciasque plurimas fama porrecta pervagatur. Iam multi mortalium

longis itineribus atque altissimis maris meatibus ad saeculi specimen gloriosum confluebant. Paphon nemo Cnidon nemo ac ne ipsa quidem Cythera ad conspectum deae Veneris navigabant; sacra differuntur, templa deformantur, pulvinaria proteruntur, caerimoniae negleguntur; incoronata simulacra et arae viduae frigido cinere foedatae [4, liber IV]”;

іменниками або формами non minus, magis:

Gratias egit marito iamque laetior animo: "Sed prius" inquit "centies moriar quam tuo isto dulcissimo conubio caream. Amo enim et efflictim te, quicumque es, diligo aequae ut meum spiritum, nec ipsi Cupidini comparo. Sed istud etiam meis precibus, oro, largire et illi tuo famulo Zephyro praecipe simili vectura sorores hic mihi sistat", et imprimens oscula suasoria et ingerens verba mulcentia et inserens membra cohibentia haec etiam blanditiis astruit: "Mi mellite, mi marite, tuae Psychae dulcis anima [4, liber V]”.

Особливість АОА текстів Апулея, побудованих на відносинах подібності, полягає в тому, що АОА реалізується у вигляді розгорнутої стилістичної фігури з двома об'єктами при одному суб'єкті, що пояснюється поліфонією як творчості письменника, так і особливостями жанру античної казки.

Tunc Iuppiter prehensa Cupidinis buccula manumque ad os suum relata consaviat atque sic ad illum: "Licet tu," inquit "domine fili, numquam mihi concessu deum decretum servaris honorem, sed istud pectus meum quo leges elementorum et vices siderum disponuntur convulneraris assiduis ictibus crebrisque terrenaе libidinis foedaveris casibus contraque leges et ipsam Iuliam disciplinamque publicam turpibus adulteriis existimationem famamque meam laeseris in serpentes in ignes in feras in aves et gregalia pecua serenos vultus meos sordide reformando, at tamen modestiae mea memor quodque inter istas meas manus creveris cuncta perficiam, dum tamen scias aemulos tuos cavere, ac si qua nunc in terris puella praepollet pulcritudine, praesentis beneficii vicem per eam mihi repensare te debere [4, liber VI]”

Використання таких стилістичних прийомів дозволяє автору об'єднати кілька мікротем і мікротекстів в рамках однієї загальної теми на більш високому рівні абстракції.

Асоціативно-образний компонент в казці-новелі Апулея підпорядковується закону мовної інерції і радіації синонімів, що дає змогу реалізувати інтенції, закладені в авторському тексті на більш високому рівні абстракції.

Аналіз образності античної казки через низку представлених в ній маркерів дозволить дослідникам по-іншому подивитися на міфопоетичний контекст мілетських оповідей Апулея. Є припущені, що тексти цих казок сходять до одного джерела, належать містеріальній традиції, хоча і знаходяться на різних щаблях відвертості.

Використана література:

1.Слухай Н.В. Художественный образ в зеркале мира этноса: М.Лермонтов, Т.Г.Шевченко. – К., 1995. — 469с.

2.Червоних В.В., Гудков Д.Б., Захаренко І.В., Багаєва Д.В. Когнітивна база і прецедентні феномени в системі інших одиниць і в комунікації // Вісник МГУ. - Сер. 9. - Філологія, 1997. - № 3. - С.62-75

3. Молотаєва Н. Асоціативно-образний апелят у структурі російських повістей Т.Г.Шевченка та його лексикографічна інтерпретація // Мовознавство. – К.,1990. – №3. – С.36–41.

4. Lucius Apuleius Metamorphose: <http://www.thelatinlibrary.com/apuleius.html>

ЗАСТОСУВАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ЯК МОВИ ВИКЛАДАННЯ (ЕМІ) У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Смаль Оксана Віталіївна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов природничо-математичних спеціальностей
Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна

Роблять припущення, що до 2050 року англійська мова стане другою мовою для більшості населення світу (Graddol 2000, 55). У час інтернаціоналізації освіти розвиток англійської мови як мови викладання (English as Medium of Instruction – ЕМІ) становить інтерес і для мовознавців, і для дослідників мовної політики.

Викладання англійської мови як іноземної завжди є складним процесом. Метою ЕМІ є:

- розвиток професійних здібностей студентів з англійської мови;
- підвищення знань з різних академічних дисциплін;
- підготовка до участі в різноманітних міжнародних проектах (Wanphet & Tantawy, 2018).

У цьому контексті англійська мова вважається інструментом, а не предметом. Іншими словами, володіння англійською мовою розглядається як побічний продукт здобуття академічних знань у змістовних курсах (Alfehaid, 2018).

В результаті, всі міжнародні коледжі, а також міжнародні програми факультетів закладів вищої освіти використовують ЕМІ як стратегію інтернаціоналізації для реалізації своїх навчальних програм. В той час як в Україні англійська мова вивчається лише один раз на тиждень на нефахових спеціальностях.

Під час застосування англійської як мови викладання у викладачів виникають наступними проблемами:

- лінгвістичні проблеми;
- культурні проблеми;
- структурні проблеми;
- проблеми, пов'язані з ідентичністю (інституційні).

Аналізуючи всі особливості та виклики, пов'язані з імплементацією ЕМІ у навчальний процес у закладах вищої освіти України, хочемо виділити такі елементи:

- ✓ важливість вдосконалення мови;
- ✓ важливість вивчення предметів;
- ✓ важливість кар'єрних перспектив;
- ✓ важливість як стратегія інтернаціоналізації.

Не дивлячись на вищезазначені моменти, ми дійшли висновку, що використання англійсько-англійських словників, спілкування з носіями мови та запрошення закладами вищої освіти іноземних викладачів-лекторів може

покращити словниковий запас студентів та їхнє розуміння мови, і, таким чином, є однією з їхніх стратегій подолання ситуації в навчанні ЕМІ. Викладачі повинні подолати структурні проблеми, забезпечивши випускників навичками англійської мови, які їм необхідні для навчання та майбутнього працевлаштування. Покращення навичок володіння англійською мовою можуть бути передбачуваними з впровадженням більшої кількості лекцій ЕМІ. Зрештою, впровадження ЕМІ сприяє перспективам кар'єрного зростання студентів.

Отже, без спеціалізованої мовної підтримки ЕМІ-курс буде важко впровадити у практику університетів та зробити його ефективним і таким, що відповідає вимогам. Викладачам необхідно надати лінгвістичну і методичну допомогу в роботі над введенням ЕМІ-курсу, оскільки їм потрібно переорієнтуватися на комунікативний підхід у викладанні та реалізувати технології такого курсу. Така підтримка може включати курси англійської мови на здобуття відповідного рівня, тренінги з практики викладання ЕМІ-курсів, а також різноманітний обмін досвідом із закордонними колегами у вигляді відвідування лекцій у європейських навчальних закладах, майстер-класів колег, участі у конференціях, форумах, вебінарах, тренінгах тощо.

Список літератури

1. Graddol D., *The Future of English. A guide to forecasting the popularity of the English Language in the 21st century.* London, UK: The British Council. https://www.teachingenglish.org.uk/sites/teacheng/files/pub_learning-elt-future.pdf
2. Wanphet, P., & Tantawy, N. (2018). Effectiveness of English as a medium of instruction in the UAE: Perspectives and outcomes from the instructors and students of University Science Courses. *Educational Research for Policy and Practice*, 17(2), 145-172.
3. Alfehaid, A. (2018). Using English as a medium of instruction in a Saudi University: Experiences and Implications. *Asian EFL Journal*, 20(12.2), 83-130.

ПРОТОТИПИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ФРАНЦУЗСКОГО ГЛАГОЛА-ПОЛИСЕМАНТА DÉFENDRE

Стулина Евгения Владимировна

кандидат филологических наук, доцент, доцент
кафедры романской филологии и перевода
Запорожский национальный университет

Как метод исследования прототипическая семантика связана с именем американской психолога Элионорой Рош, которая впервые во второй половине XX века сформировала основные принципы данного направления анализа. Элеонора Рош была первым ученым, обратившим внимание на перспективы исследования проблем категоризации. Ее работы легли в основу той концепции, которая получила название «теории прототипов». Согласно точке зрения учёной категоризация действительности человеком проходит по двум уровням: горизонтальном и вертикальном. При этом автор отмечала, что во время процесса категоризации по вертикали вверх происходит расширение абстракции, а по вертикали вниз – её спецификация [1].

Языковые категории могут быть рассмотрены с точки зрения прототипического подхода. Прототипами категории глагола как части речи являются акциональные глаголы [2].

Целью данного исследования является определение прототипического значения французского полисемантического глагола *défendre*. Исходя из понимания семантики глагола как части речи, которая фиксирует фрагмент процессуально-событийного мира, полисемантический глагол представляет собой регулярные связи различных процессов в действительности.

Актуальность проблематики, которая стала предметом исследования в данной работе, состоит в поиске влияния когнитивных процессов на становление семантической структуры полисемантического глагола.

Научная новизна исследования определяется поиском прототипических характеристик семантики полисемантического глагола.

Явление полисемии или семантическая деривация была неоднократно предметом научного анализа на материале различных языков. Новые возможности в исследовании этого явления открыла когнитивная и прототипическая семантика.

В нашем исследовании мы исходим из положения о том, что значение слова не следует рассматривать как набор элементарных семантических признаков, которые обязательно присутствуют в значении. В когнитивной семантике принята точка зрения, согласно которой значению слова соответствует его мыслительный аналог – прототип [3]. Согласно точке зрения Кронгауза М. А., прототипическое значение может быть абстракцией, которая никогда не реализуется в конкретном контексте. Его центральная роль обусловлена тем, что именно оно связывает семантическую сеть. Конкретное значение языковой единицы возникает в результате применения к прототипическому значению определённых и регулярных операций [4].

С позиции когнитивной семантики лексическое значение представляет собой способ концептуализации определённого события реальной действительности. В случае значения глагола таким событием выступает процесс. Категоризируя такой процесс, говорящий создаёт ментальную схему, которая выступает как способ организации сохранения и функционирования полисемантического слова. Такая ментальная схема или когнитивные структуры, на которые опирается полисемантический глагол, выступает как прототипическая.

Французский глагол *défendre*, который происходит от латинского глагола *defendêre*, появляется во французском языке в 1040 году. Значение данного слова включало следующие лексико-семантические варианты: 1. *écarter v. t: éloigner*; 2. *éloigner v. t: (repousser les ennemis, écarter les feux trop ardents, tenir loin), mettre, envoyer loin, écarter*; 3. *défendre v. t: plaider pour*; 4. *repousser v. t: (écarter, éloigner, tenir loin), faire reculer, pousser en arrière*; 5. *soutenir par la parole v. t: affirmer, prétendre*; 6. *poursuivre en justice* [8]. Из перечисленных значений следует, что действие, передаваемое глаголом, предполагает идентификацию опасности (*les ennemis, les feux*), конкретные действия по её устранению (*repousser, écarter, éloigner, tenir loin*) или поддержку (*poursuivre en justice, soutenir par la parole*).

В современных толковых словарях французского языка выделяют два основных значения этого глагола: 1. *Protéger, aider qn, qch* (защищать кого-то или что-то): «*Animal qui défend son territoire*» [6]; «*défendre son petit frère*» [7]; «*ce manteau vous défendra du froid*» [6]; «*elle défend toujours son père*» – [7]; «*défendre un client, défendre le droit des femmes*» [7]; 2. *Interdire à qn de faire qch*: «*Son médecin lui a défendu de boire de l'alcool*» [6]; «*défendre de parler*» [7]. Процесс категоризации реальных ситуаций «защита» и «запрет» по мере функционирования глагола расширяется, присоединяя как конкретные, так и абстрактные понятия: *Soutenir (qn, qch.) contre les accusations, les attaques; intervenir en faveur de; défendre l'honneur, la renommée de qn contre les médisants: «Ils défendront leur opinion, leur parti»*. Напрашивается вывод о том, что «пересечение» физических и абстрактных понятий как объектов защиты или запрета, зафиксированных в виде дополнений к глаголу, это результат ментальных процессов. Данное утверждение мы основываем на теоретическом выводе Э. Рош, автора прототипического анализа семантики, которое сводится к следующему: выделение прототипов, фокусных элементов объектов, базируется на процессах категоризации и классификации [цит. по 5].

Если учесть, что прототип – это определённое ментальное представление объекта или явления, то прототипической семьей для отнесения физических и абстрактных объектов в одну категорию выступает ментальное представление об объектах как таких, которые требуют защиты или запрета.

Сравнивши дефиниции французского глагола *défendre* во всех доступных словарях, мы выделили семы, которые повторяются в лексикографических статьях. Эти семы, по нашему твердому убеждению, выступают как семантический прототип или представление о таком событийно-процессуальном действии, которое выступает как запрет или защита физического или абстрактного объекта.

Приведём дефиниций французского глагола из одного электронного словаря Dictionnaire de français Larousse: 1. Protéger quelqu'un, quelque chose par la lutte ou la vigilance contre toute attaque réelle ou éventuelle, lutter pour conserver un bien. 2. Préserver quelqu'un, quelque chose de l'effet nuisible de quelque chose, les protéger d'une attaque quelconque, en parlant de quelque chose. 3. Soutenir quelqu'un, quelque chose, plaider en leur faveur devant toute accusation, toute critique. 4. Interdire à quelqu'un de faire quelque chose, d'user de quelque chose, d'accéder à un lieu.

Развитие когнитивного сценария многозначного глагола *défendre* (*защитить /запретить*) и трансформация основного ментального представления «защитить от врага» идёт в соответствии с теми же механизмами, которые действуют при развитии когнитивного сценария в целом: защитить кого-либо или что-либо в борьбе (*Résister à une agression, repousser une attaque, une critique; animal qui défend son territoire; Défendre (chèrement) sa vie*); предостеречь от кого-либо, от чего-либо (*Ce manteau vous défendra du froid.*); выступить в пользу кого-либо перед лицом любого обвинения (*Elle défend toujours son père; Défendre son honneur*); запретить делать что-либо, пользоваться чем-либо и т.д. (*son médecin lui a défendu de boire de l'alcool*)

В основном значении данный глагол является репрезентантом прототипической ситуации «защита / запрет». Прототипической семой всех употреблений выступает парадигма синонимов *protéger, préserver, soutenir, plaider*. Используя вертикальную структуру прототипа, перечисленные синонимы представляют собой самый абстрактный верхний уровень. Конкретизация прототипа проходит на втором уровне, который релевантен к различным ситуациям событийно-процессуального действия, для описания которых употребляется глагол *défendre*: *protéger par la lutte, protéger contre la nocivité, soutenir, plaider contre l'accusation*. Таким образом, при употреблении французского полисемантического глагола *défendre* происходит когнитивное варьирования сценария «защита / запрет».

Список литературы

1. Rosch E. Natural caregories. Cognitive psychology. 1973. P. 328–350.
2. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. URL : <https://www.twirpx.com/file/199957/>
3. Плотникова А. М. Когнитивные аспекты семантики. - 2005. URL : https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/1011/1/umk_2005_005.pdf
4. Кронгауз М. А. Семантика: Учебник для студ. лингв, фак. высш. учеб. заведений 2-е изд., испр. и доп. М.: Издательский центр «Академия», 2005. URL : <http://yanko.lib.ru/books/language/ru>
5. Болдырев Н. Н. Прототипическая семантика как метод лингвистического анализа. URL : <http://boldyrev.ralk.info/dir/material/127.pdf>.
6. Dictionnaire de français Larousse. URL : <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/chose/>.

7. Dictionnaire de français Reverso: <http://dictionnaire.reverso.net/francais-synonymes/d%C3%A9fendre>.
8. Dictionnaire Gaffiot latin-français (1934). URL : <https://www.lexilogos.com/latin/gaffiot.php?q=defendere>

FEATURES OF SOME ENGLISH MEDICAL WORDS IN TAJIK AND RUSSIAN LANGUAGES

Gulomzoda Aziza,

Baymatov Sanginboy,

Mukhamadieva Z.A

Foreign languages department of SEI “Avicenna TSMU”, Tajikistan
Research supervisor - associate professor Mukhamadieva Z.A.
Educational private institution of higher education “MOSCOW INTERNATIONAL
ACADEMY” Master
Scientific adviser Ph.D.,

Zabrovets N.P.

Medical language has a set of language parts through which specialists can communicate professionally with each other. Translation in the field of medicine - a special field of linguistics, the accuracy of which requires great responsibility, because it is about health and even about the life of the person. In addition, medical language requires special knowledge, which is not allowed to make mistakes. The successful work of a medical specialist or translator depends not only on the use of morphology, lexicography and linguistics, but also on the knowledge of the context. Its major role depends on the correct choice of the word.

For example, there are different words for different types of pain. These are pain-*дард* (боль);

ache – the pain (usually long, dull (pain (usually prolonged, dull)) *дард* (одатан дароз, кунд (боль (обычно продолжительная, тупая)));

hurt- *дард осеб дидан, осеб расондан* (повреждение; рана, боль; причинять боль), injury (injury; wound, pain; cause pain);

rang- acute short-term sudden pain (sudden acute short-term pain) *дарди шадиди кӯтоҳмуддати ногаъонӣ* (внезапная острая кратковременная боль);

throe- severe pain; attack; spasm (painful attack; severe pain), *дарди сахт; ҳамла; спасм* (болевой приступ; сильная боль); and

twinge- pain attack, (wing attack) - *ҳамлаи дард*, (приступ боли) they have a special contextual translation have a meaning i.e. pain.

From the word ache formed the names of diseases:

headache - *дарди сар*, головная боль;

toothache - *дарди дандон*, зубная боль;

stomachache - *дарди меъда*, желудочная боль;

backache - chest pain- *дарди қафаси сина*, грудная боль

earache - ear pain -*дарди гӯш*, ушная боль and etc.

Problems with the translation of medical words are often seen in words with similar or close meanings. For example, in English, the word tumor and edema have several meanings: tumor, mass, growth, swelling, neoplasm, formation, blastoma, and so on.

To study the specialized literature in the field of medicine, a doctor must know, in particular; identify a word, distinguishing it from other categories of words; determine their general meaning, including: affixation, word formation, conversion; determine the etymology of the medical term, i.e. the language from which it is derived; determine the nature of terminological expressions; classification of medical meanings: diseases, symptoms, methods of treatment, means and devices, equipment, medical specialties, medicines; translation of English medical words and identification of features of translation of medical literature.

For example, when talking to a patient, doctors use the phrase “abdominal distension”- *дам кардани шикам аз сабаби дар рӯдаҳо ҷамъ шудани газҳо - вздутие живота вследствие скопления газов в кишечнике*, as in the professional field he uses the term “flatulence”. This should be taken into account when translating.

The term "abbreviation" is derived from the Latin word "brevis – short-*қӯтоҳ - короткая* ". An indicator is the process of forming a second list, which consists of reducing the length of the original word i.e. a short form of the word, for example:

IRDS - infant respiratory distress syndrome - respiratory problems - syndrome, *синдроми мушкилоти нафаскашӣ – синдром респираторный дистресс;*

LK -left kidney - *гурдаи чап- левая почка;*

RK -right kidney - *гурдаи рост - правая почка;*

RR - respiratory rate - *суръати нафаскашӣ- частота дыхания;*

OD - occupational disease- *бемории касбӣ- профессиональное заболевание;*

OD - patients with overdosage of some drugs - *бемори аз ҳад зиёд истеъмол кардани дору- пациент который принимает лекарства с передозировкой;*

ENT - ear, nose, throat - *гӯш, гулӯ, бинӣ- ухо, горло, нос, etc.* During translation

also should paid great attention to these abbreviated words. Or abbreviated words, for example: tab - tablet - *ҷаб (таблетка)*, reb - rebound - return of symptoms after treatment- *бозгаштан аз нишонаҳои пас аз табобат- возвращение симптомов после лечения;* Flu (influenza) – *зуком- грипп;* crit - hematocrit, crit – *гематокрит- асбоб барои муайян кардани шумораи ҳуҷайраҳои хун дар хун - прибор для определения числа кровяных телец в крови, etc.*

Words with the Latin root refer to certain parts of the human body, and the Greek root concepts indicate that this part of the body is being examined, or that it is

located in that part of the body. Thus, the English concept of anatomy for the stomach (gut) - *intestinum* (Lat.), but part of the science that studies intestinal diseases is called *Enterology* (Greek). Words derived from the Greek language can often be used for pathology.

Conclusion. Terminology is a term used in various fields of science. In specialized medical terms, the words usually have Greek-Latin and English roots. In the modern world, terminology in the field of professional-medical communication is a source of receiving and transmitting scientific information, as well as a tool for obtaining qualifications. Therefore, it can be concluded that the correct choice of reforms plays an important role, and the incorrect translation of a word or phrase can change the whole meaning of the text and affect human life.

Medical words derived from the original Latin language, their translation does not cause special problems. However, the origin of words or their vocabulary and semantics must be taken into account, because the content of the dictionary and its meaning may be completely different or have a different meaning. For example, the word *examine* has a number of concepts in Tajik and Russian means *exam, test, study, diagnosis (medical)*- *муоинаи бемор – осмотр больного*, but the most students translate it as *exam*, not in the language of medical examination.

The word *patient* also has different meanings, which students translate as the victim not as the patient which suffers from any pain. In addition, the word *victim* has a few other meanings that we will not go into here. Most students make mistakes in translating words that have prefixes, suffixes, and two words to make one word.

References

1. Essential English. English textbook for medical universities. /A.M. Maslova, Z.I. Winestein, L.S. Plebeyskaya - - 5th ed., Model. - M.: GEOTAR-Media, 2015. – 336 pages.
2. Check your English vocabulary for medicine. Third edition. © A & C Black Publishers Ltd 2006.
3. Essential English for Medical students (bachelor) /comp.: Z.A. Mukhamadieva, S.K. Khamroeva.-Dushanbe, 2018.-191p.
4. The technical terms of medicine and biological science.// Center for learning on-line. The University of British Columbia, 2000: <http://ctl.ubc.ca>

QADIMGI AFSONALARDA OLOV KULTI BILAN BOG'LIQ RAMZIY-TIMSOLiy IFODALAR TALQINI

Karimova Feruza Mo'minovna

Buxoro Davlat Universiteti

”O'zbek adabiyoti” kafedrası

I bosqich tayanch doktoranti

O'zbekiston

Annotasiya: Ushbu maqolada qadimgi afsonalarda to'rt ilohiy unurning biri bo'lgan olov va olovga aloqador rudimentlarning badiiy ifodasi, estetik vazifalari, xalqning olovni ilohiylashtirish va shomonlik bilan bog'liq e'tiqodiy qarashlari ilmiy-nazariy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ibtidoiy insonlar tasavvuri, asotir, afsona, olov pari, mangu olov, o'ch mas olov, marosim, olov kulti, irim-sirimlar, diniy-mifologik tushuncha, animistik va shomonistik qarashlar, Xor-azim-olov va baliq, qari olov Xo'ja, Zardusht, Shohnoma o'choq.

Istiqlol yillarida ”Avesto” asarini o'rganishga katta ahamiyat berilishi, hatto uning jahon miqyosida 2700 yilligi Xorazmda keng nishonlanishi olov kultiga daxldor tushunchalarni o'rganishni yanada jonlantirib yubordi. Shu imkoniyatdan foydalanib keying yillarda o'zbek folklorshunosligida ham olov bilan bog'liq diniy mifologik tushunchalarni ilmiy maqsadlarda tadqiq qilishga nisbatan qiziqish yanada ortdi. Qolaversa, hozirgi ma'naviy-ma'rifiy ehtiyoj folklorshunoslardan qadimiy afsonalarning, marosimlarning genezisini chuqurroq va keng qamrovda o'rganishni taqozo etmoqda. Chunki ular ham o'ziga xos etnik tafakkur mahsuli bo'lib, bag'rida xalq og'zaki ijodi asarlarida badiiy talqin etiluvchi g'oyalarni, motivlarni, obrazlarni, xususan, qadimgi mifologik tasavvur-tushunchalarni ifodalab kelishi jihatidan e'tiborni tortadi.

Milliy ma'naviy o'zlikka ega bo'lish madaniy merosni o'zlashtirish uchun kurash yalpi ijtimoiy harakat bo'lib, xalqimiz ma'naviy istiqbolida muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, turli-tuman urf-odat va marosimlar, folklor asarlarida aks etgan olov obrazi va uning analoglari ramziy-timsoliy talqini xalq badiiy tafakkurining qadimiy qatlamini tashkil etuvchi mifologiya, ramziy-ritual mohiyatga arxaik matnlarni o'rganishda muhim ahamiyat kasb etishi jihatidan ularni to'plab tadqiq etish folklorshunoslik oldida turgan asosiy vazifalardan biriga aylangan. Shu nuqtai nazar bilan qaraganda, qadimgi afsonalarda olov va uning analoglariga oid badiiy ifodalarni ilmiy-nazariy tahlilga tortamiz.

Atoqli olim To'ra Mirzayev va yirik folklorshunos Mamatqul Jo'rayevlar: ”Avesto” dagi asotiriy qarashlarning muayyan bir qismi o'zbek xalq dostonlari, ertak va afsonalari syujetiga singib ketgan,”-degan xulosaga kelishgan. Afsonalar, rivoyatlar, asotirlar odamlar qalbiga joylashib, ular tafakkurini ma'lum darajaga yo'naltirgan. Bu esa xalq og'zaki ijodining shakllanishiga, rivojlanishiga, ma'lum bir xalq, millat orzu-umidlarining yuksak poetik mahorat bilan ifoda etilishiga, oxir

oqibatda esa epik asarlarning yuzaga kelishiga xizmat qilgan .Qadimgi afsonalarning guvohlik berishicha , olov bilan bog'liq sinovlar mavjud bo'lgan .
 "Pod Mehrosipandozor shunday yashadiki, uning ko'ksiga qo'rg'oshin quyganlarida u sog'ilgan sutning ta'sirini his qildi.Biroq qizdirilgan qo'rg'oshindan gunohkor ko'ksiga tomizilgan edi, uning tanasi kuyib, o'zi halok bo'ldi.
 "O'ldirilgan olov" sinovi ham varlardan bo'lib, "Shohnoma" dostonida Siyovushning ikki xirmon olov o'rtasidan beshikast o'tib ketishi aynan shu marosimdan guvohlik beradi."Rashn yashti"ida ayrim varlarning nomi "olov vari", "moy vari", "barsan vari" tarzida zikr etiladi."(1.b:675) 400 yillik tarixni o'z ichiga olgan , ellik podshohlik sulolasi tasvir etilgan , oltmish ming baytdan iborat, o'ttiz yil mobaynida yozilgan Abulqosim Firdavsiyning "Shohnoma" asarida olov bilan bog'liq bayramlarning paydo bo'lishi haqida qadimgi afsonalar mavjud: Kayoniy kuch bilan otdi toshini ,

Ilon qochib qoldi surgab loshini.

Qoya toshga tegdi otgan tosh dadil ,

Bu zarbadan tosh ham bo'lgandi chil-chil

Toshlar orasidan chiqqanda uchqun ,

Uchqundan hatto tosh qip-qizil gulgun.

Ilon o'lmadi –yu, ammo o't sirin

Bilib oldi Hushang bu ishdan keyin.

Endi bildi toshga urilsa temir ,

Olov chaqnar ekan bundan ham axir.

Jahondor yazdonga deya ofarin ,

Shukrona sajdaga egib qomatin.

"Bu olovmas",-dedi ,xudo hadyasi,

Endi shunga bo'lsin yurak sajdasi

O'ltirib boshladi bazm va bayram,

"Sada" deb nom berdi dildan arib g'am (2.30-31)

Afsonalar ibtidoiy davrdan boshlab insonlarning hayot mohiyati haqidagi tasavvurlarini, inson va tabiat o'rtasidagi yuksak axloqiy munosabatlarni badiiy-estetik ifodasi sanaladi. Ilohiy tafakkur bilan dunyoviy falsafaning uyg'unlashuvi, olovga e'tiqod qilish, olovga sig'inish ilohiy ne'matlarni qadriga yetish, farovonlikni e'zozlash qadim afsonalar qatidagi badiiy haqiqatdir.

Hazrati Sulaymonning mashuqasi Bilqizning otasi odam, onasi pari ekan. O'sha pari homilali bo'lib , oy-kuni yetib, bir qiz tug'ibdi. Pari darhol qizchani olovga tashlabdi. Otasi xotiniga g'azab qilib: - Bolani qasddan nobud qilding!- deb tezlik bilan bolani olovdan olibdi. Shu zamoniyoq pari "Ketaman", -deb qolibdi. Parini aldab to'xtatibdi, oradan ancha vaqtlar o'tib, pari yana homilador bo'lib, oy-kuni yetib, bir o'g'il tug'ibdi. Pari darhol o'g'il bolani itning oldiga tashlabdi. It o'sha zahotiyoyoq bolani tishlab, ko'zdan g'oyib bo'libdi. Er xotinidan : - Nima uchun har doim odamning aksiga yurasan ? - deb so'rasa, pari: -Bizlarning qizimizni olov, o'g'limizni it tarbiya qiladi,- deb javob beribdi. (3.b:64). Xalq qo'shiqlariga ko'ra pari insoniy narsa ho-disalar: tuproq, cho'g', olov, gul kabi qiyofalarida paydo bo'ladi. Avsonada qizni olov tarbiyalashi bilan bo'g'liq aqidalarga minglab poetik tashbehtar qilinadi. Moddiy narsa olovda ham ezgulik,

ham yovuzlik xususiyati bor. Olov kuydirguvchi, olov kul qiluvchi xususiyatga ega. Ayol jinsiga mansub mashu-qaning ham go'zalligi oshiq qalbiga o't solib, jismini kul singari ado qiladi. Folklorshunos olim Asqar Musoqulov "Xotun" atamasini "olov bekasi" sifati-da talqin qiladi. Ba'zi afsonalarda har odamning boshida ko'zga ko'rinmas chirog'i yonib turadi. Ammo, u ham baxtli odamning boshida yonib turadi (3.b:67-68).

Ayrim olov kulti bilan aloqador afsonalar toponimik xususiyat ham kasb etadi. Joy nomlari, daryo va shahar nomlari bilan bog'liq afsonalar ham mavjud. Mana shunday xususiyatga ega afsonalardan biri: "Podsho qarigan sayin yoshligida qilgan xato ishlarini o'ylaydigan bo'lib qolibdi. Bir kuni o'sha paytdagi vazirini chaqirib, cho'lga tashlab kelingan odamlarning ahvolini bilib kelishga yuboradi. Vazir cho'lga borib ko'rsaki, hamma odamlar tirik. U odam- lardan: "Qanday tirik qoldingizlar?", -deb so'rabdi. -Xor-razm, - deb javob berishibdi ular. O'sha vaqtda "xor"-olov, baliq go'shtini esa "razm" deyisharkan. "Xor-u razm" biz baliq tutib, uni olovda pishirib yedik, - deyishibdi ular. Bo'lmasa, bu yerni sizlarga baxsh etdik. Yurtingizning nomi Xorazm bo'lsin !, - debdi vazir. (4.B: 24) Xorazmda "Qari olovxo'ja" degan muqaddas joy bo'lganligi haqida ma'lumot lar bor. Xorazmning o'rta asrlardagi poytaxti xarobalarida "Qari Olovxo'ja"ning muqaddas mozori saqlangan bo'lib, uning nomidanoq qadimgi otashparastlik ziyoratgohi tushuniladi. Qabrning tevaragidan aylantirilgan, uncha baland bo'lmagan g'ishtdan ishlangan to'g'ri burchakli ustlik tuproq bilan to'ldirilgan. Shayxlar so'ziga ko'ra, u ko'plab shamlar yoqish uchun mo'ljallangan. Qabrning nomi qochiriq tarzda aytilgan bo'lishi mumkin. Chunki bu kishi haqidagi afsona uning olovga aloqadorligini tasdiqlamaydi. (5.b:277). Olov motivi Xorazm afsonalaridan ham joy olgan. Bir afsonada Jamshid avlodi- dan bo'lgan Geshtasp saroy yaqinidagi daraxt kovagiga yashirincha olov yoqishni buyuradi. (6.B: 373-439) Afsona kitobiy xarakterga ega. Bir jihati ahamiyatliki, u ham bo'lsa olov bilan daraxt o'rtasidagi aloqa. Ushbu motiv nihoyatda ibtidoiy bo'lib, qadim davrdagi yog'ochni ishqalab sun'iy olov chiqarish kabi ilohiy odatlar bilan bo'g'lanib ketadi.

Xalqimiz orasida oyna, pichoq singari buyumlarga o'zgacha ilohiy tus berib qarash mavjud. Bu haqida xalq dostonlaridan, ertaklardan yuzlab misollar keltirish mumkin. Olov analoglaridan biri bo'lgan "o'choq" ham o'ziga xos ramziy- timsoliy ma'nolar kasb etadi. "O'chog'i to'la kul" iborasi farovonlik, to'qlik ma'nolarini ifodalaydi. Cho'lda cho'ponlar ham qo'shlarida qozon qaynatib, ovqat pishirgandab so'ng o'choq kulini to'plab qo'yishadi. Bu esa otarni chaqqon va hushyor cho'pon boshqarayotganing ramziy belgisi hisoblanadi. Ermitaj to'plamidan SA-13888 raqamli, AFR-5733 raqamli turli bezaklar bilan bezatilgan, Samarqand vohasidan topilgan ramziy o'choqchalar o'rin olgan. (7.b:272). Ushbu holat fikrimizni yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, xalqimiz orasida olov bilan aloqador e'tiqodiy qarashlar tizimi shakllangan bo'lib, ularning kelib chiqishi ibtidoiy insonlarning mifologik tasavvur tushunchalariga borib taqaladi. Qadimdan ajdodlarimiz olovni o'ziga yaqin ko'makdosh, homiy deb anglagan, uni ulug'lashga intilgan. Natijada olov kulti bilan aloqador ko'pgina an'analar vujudga kelgan. Insoniyatning juda ko'p an'analari, hayotiy tushunchalari bevosita olov bilan bog'liqdir. Olovga

bo'lgan hayotiy ehtiyoj uni muqaddaslashtirishga va ilohiylashtirishga olib kelgan. Odamlar uning hech qachon o'chmasligini, abadiyligini xohlab, "o'chmas olov", "mangu olov" haqidagi mifologik talqinlarni yaratganlar. "Mangu olov" timsolida olovning va tabiatning, inson hayotining boqiyiligini orzu qilganlar. Ana shu sabab xalq og'zaki ijodiga xos asotir, afsona va ertaklarda olov mangu hayot vositasi sifatida talqin etiladi. Hatto olov dunyosi o'ziga xos sirli olam sifatida tasvirlanadi va olov haqidagi afsonaviy qarashlar bevosita mangu –barhayot payg'ambar-Xizr nomi bilan bog'lab talqin etiladi. Qadimda olovni jonlantirish asosida olov ma'budlari, olov parilari haqidagi mifologik tasavvur-tushunchalar shakllangan. Ibtidoiy insonlar tasavvuriga ko'ra yaratilgan asotir va afsonalar, ertaklarda tasvirlanishicha, insonlar dunyosi kabi olov dunyosi ham mavjud. Uning o'z hukmdorlari va qonun-qoidalari bor. Olov kulti bilan aloqador e'tiqodiy qarashlar ildizi islomgacha shakllangan diniy mifologik tushunchalar, aniqrog'i, animistik va shomonistik tushunchalarga borib taqaladi. O'zbeklar orasida olov kultiga icshonchni o'zida ifoda etuvchi bir qator marosimlar, irim-sirimlar hozirgacha saqlanib kelmoqda. So'z san'atining mahsuli sifatida qadimgi afsonalar ham badiiyat hodisalaridir. Ularni bir marta o'qish bilan ma'no-mohiyatini kashf qilib bo'lmaydi. Ularni adabiyot ahli har doim o'qib, yangi magi'z kashf etadilar. Biz yuqorida afsonalarda olov kulti, olov rudimentlari, olov ilohiy unsurining ideallashuvi, badiiy talqinlari haqida biroz mulohaza yuritdik. Xalqimizning asriy orzu-umidlarining badiiy ifodasi bo'lgan qadimgi afsonalarni o'rganish, yangi qirralarini ilmiy–nazariy tadqiq va talqin qilish bugungi zamon adabiyotshunoslarining muhim vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

- 1 Avesto .G.Gulom nomidagi nashriyot –matbaa uyi. Toshkent -2015.B:675
- 2.A.Firdavsiy .Shohnoma " O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent-2018.B:30-31
3. Bobolardan qolgan naqlar .Yozib olib, nashrga tayyorlovchi Rahmatilla Yusuf o'g'li, M.Jo'rayev, U.Sattorov Toshkent. "Fan" nashriyoti -1998.B:64,67-68
4. Ipak yo'li afsonalari. Tuzuvchi va nashrga tayyorlovchi M.Jo'rayev. Toshkent "Fan" nashriyoti .1993.B:24
5. Snesev.G.P .Xorazmliklarning musulmonlikdan avvalgi marosimlari va urf-odatlarini .Urganch-2018.B:277
- 6 Shterberg L.Ya. Pervobitnaya religiya v svete etnografii. Leningrad.1936, str 373-439
7. O'zbekiston madaniy merosi. Davlat ermitaji to'plami (Sankt-Peterburg, Rossiya) II qism. XIII-XIV asrlar Movarounnahr san'ati. Silk Road Mediya .Toshkent-2020 B:272

MECHANISMS OF THE EFFECT OF RELATIONSHIP ON UNIVERSAL VALUES ON CHANGE OF MIND AND THINKING

Sapaev Valisher Odilbek uglu-

Independent researcher of Urgench state university

Annotation

This article discusses the role of universal values in our country, which has an independent path of development, and their impact on the transformation of human consciousness and thinking, and the role of human values in the system of national ideas. rib is removed. In addition, the researchers' opinions are presented in the context of the topic and compared with the author's personal approaches.

Key words: universal values, idea, national idea, system, social life, society, new reforms, independent development, national revival.

INTRODUCTION

National spiritual values and the system of national ideas are intertwined areas of public life. The dictatorial regime tried to forcibly introduce false values and practices that were alien to our national idea into the life of our society. There have even been times when the protection of our national spiritual heritage has been called nationalism. Independence has become a solid foundation of our national spiritual heritage. With the help of the national idea, the development of values has reached a new stage. At the same time, values emerged as a mechanism of the process of renewal of the human mind thinking of the national idea.

National traditions - "a concept that represents the transmission and inheritance of concepts, signs, characteristics, values, types of activities, customs and traits from generation to generation, manifested in various spheres of life of the nation"[1]. It has features that serve to change the human mind and thinking, to expand the worldview, which are perfected through the transmission from generation to generation.

"People strive for something great, so they associate it with something bigger than themselves"[2]. And great things for a particular people and ethnic group:

- the heritage created by the ancestors who created their history with greatness;
- his deeds glorified the people and therefore became their pride;
- an inheritance that helps a person to understand himself and cause him to be proud, etc.

It is typical for modern Uzbekistan to return to the system of national spiritual values. The breakdown of the value system in the former Soviet era and our rapid transition to market relations have created this need.

National spiritual values are not artificially invented or imported from other countries, they were formed on the basis of the cultural heritage of the Uzbek people, the proclamation of these values as ours is not enough in the process of transformation of consciousness and thinking in today's changes, but must be able to work in practice, to mobilize people, to become a mechanism that really influences important decisions

in social life. For this, our national idea and the principles on which it is based must take a firm place in our Constitution.

“The existence of the following features of our national spiritual heritage determines its connection with the process of change of human consciousness and thinking:

- that in the life of our people from time immemorial it has been a factor guaranteeing the supremacy of the spirit of community life;
- serves to preserve the sanctity of the concepts of family, community, nation, which are the basic concepts of human life;
- it is a factor in the formation of high respect for parents, the community and society in general;
- the love of the mother tongue, which is the immortal soul of the nation, is reflected in every example of heritage;
- be able to always show patience and diligence and show his symbols in people, etc.

The combination of the subjects "National Idea", "Ethics", "History of Religions", "Sense of Homeland" taught at the school, and the introduction of a single subject of education shows that this area is centralized. It is based on the priority idea of national revival and national uplift. The transformation of consciousness is based on the formation of a developed human legal consciousness and a developed legal culture with the help of national spiritual heritage and moral principles. At the same time, the Uzbek people are wary of assimilating elements of other systems that are alien to the Uzbek mentality and spiritual foundations. Another feature of the changes in the human mind is that the people in our society are striving for a Western way of life, adhering only to their external features. Because the spiritual foundations of Western society have not yet been formed as social behavior. In this case, there is a situation of falling under the influence of third-party forces. For example, in the pursuit of wealth, which is a key factor of capitalism (being rich), attempting to achieve capitalism in any way other than by following its moral principles leads to crime.

Our national spiritual heritage is reflected in all aspects of human and national life. It should be noted that the unique qualities of our national nature, such as kindness, compassion, shyness, modesty, tolerance, hospitality, white volunteerism, which distinguish our people in many ways, have a place in all values.

Throughout the many thousands of years of human history, the family, family relationships have come a long way. Different periods have had their influence on these. Although the essence is the same, family relations have manifested in different forms in different nations.

National spiritual values are a set of ideas that can change the consciousness and thinking of people through the study of today's social processes in the study of the spiritual scientific heritage of our ancestors in the transformation of consciousness and thinking.

The system of national ideas, which is becoming an innovative development strategy of the country, should be innovative in that it reflects the set of historical traditions, interests of the nation, mentality and originality, as well as aspirations for the future. Comprehensive reform of society naturally occurs through a crisis of values,

while a crisis of communist values that has lost social credibility in the face of an authoritarian regime has led to the re-establishment of national spiritual values in heaven.

As far as the concept of nation itself is concerned, as a rule, it expresses the solidarity and support of people towards each other and their chosen values. Our research in this area has shown that the national spiritual heritage of our people reflects not only its solidarity with the values it has chosen, but also its changing consciousness and thinking in modern times.

Spiritual heritage is a comprehensive philosophical concept. THIS concept combines all the factors that serve the transformation of consciousness, which serves to change the social world of man. The content of spiritual heritage should therefore be interpreted in a comprehensive way. The change in human consciousness must, of course, be based on empirical knowledge of something, or scientifically proven concepts. Spiritual heritage can embody exactly these qualities. In turn, the state also takes an active part in the process of introducing spiritual heritage into people's lives. The reason is that the state also considers the development of a perfect human personality as one of its strategic tasks.

In a broad sense, the national spiritual heritage and its forms reflect and imply the historically formed types and levels of human activity. It is also a product of human social activity as a concept. And it is regularly proven and supplemented. The study of each national heritage specimen as a value requires careful preservation of its value. It is precisely the attitude formed in every human being in the modern era towards the national spiritual heritage that testifies to the extent to which the human mind has changed. Indeed, both the subject and the object of the national spiritual heritage is these people, the person who represents the nation. The attitude of the whole nation to the national spiritual heritage is reflected in the fact that the system of national ideas, which is its representative, has become the belief of the people. Caring for the national idea is the duty of everyone who cares about the future of the nation and the preservation of its spiritual heritage. Much can be written about the preservation of spiritual heritage in our country during the years of national independence. But the lack of this in itself is that the people must consciously try to preserve it, realizing the importance of heritage in the age of new changes. For example, its application in real life and its introduction into society is also a form of preservation. For example, if proverbs are not preserved, they may disappear tomorrow if people do not use them. Spiritual heritage is an important factor in the development of a perfect human personality, which is especially evident today. Spiritual heritage serves to nourish the human spirit, which is a necessary component of the process of changing human consciousness. And again, people can participate in the process of changing human consciousness as a factor influencing the process of developing their moral qualities. In fact, there are conditions for Uzbekistan to become a great state in the future: we have a great history and a rich spiritual heritage. Our heirs to a culture of global significance; the climate, nature, wonderful underground and surface riches of our country; our people are hardworking, enthusiastic and resilient; Our ancient state has an excellent intellectual potential and a rich intellectual heritage.

Today's social situation reflects the modern reality that various ideas emerge with the aim of manipulation, that the national idea has mechanisms to change the human mind. The seeming indifference that is difficult to notice at a complex structure, the high level of influence of ideas on the human mind and subconscious, shows that such ideas must be combated by relying on certain mechanisms, propaganda technologies, allows you to compete. The fact that such ideas, as an ideological weapon for themselves, promote ideas that are far from humane or of various superstitions, gives strength to the national idea because it relies on the spiritual roots of that nation.

Today, globalization is putting objective pressure on the national spiritual values of states and national identity in general. This leads to spiritual decay. This is a blow to the spiritual image and condition of the nation. The main reason why globalization tends to target spiritual values is the fact that in the conditions of declining spirituality, lack of mutual trust and responsibility, the nation can be degraded. This is the root of many of the problems facing society.

“In order to achieve a great state, a great future, we must grow intelligent, enlightened people up who are proud of their past, great values, nation and believe in the future”[3]. In fact, this is the main goal of our national spiritual development. All-round maturity - The formation of a perfect person depends on social factors that bring him to the level of a person who relies on his own values. In addition, at a time when a person is changing day by day, he or she will need to rely on a pillar that distinguishes what he or she values and what value is secondary to the person to adhere to certain principles. This is inextricably linked with the issue of the national spiritual heritage being a key component of the ideas that have transformed man into the faith of the people.

The national spiritual heritage is based on the greatness of the nation. People are always striving for great things. As the aspiration increases, so does the person's mind and thinking. We can recognize the greatness of the following things for man:

- Great things and great deeds laid down by their ancestors
- The spiritual qualities of the ancestors glorified by the people
- The lives of great people who contributed to the history of the people
- There are distinctive features that distinguish the people from other peoples, which now lead to self-esteem and pride; history culture art

Without the above, the system of national ideas cannot be strong enough to make changes in the human mind and thinking.

It should be noted that the great national spiritual heritage historically formed on the soil of Uzbekistan, along with the development of human culture, has been formed and developed as an integral part of it. At the same time, this heritage also had its own characteristics, unique appearances, and until recently its place in the culture of the whole world was not recognized at the level of its prestige. Therefore, one of the most important tasks in this regard is to restore the status of our cultural heritage, which has a high potential for development after gaining independence, to play a key role in changing the way of thinking and turning the world as a key part of humanity.

In short, as an element of the national idea system, there are also mechanisms aimed at changing human consciousness and thinking, and they are a necessary condition for the survival and effectiveness of the national idea system. Also, the

renewal and development of human consciousness and thinking takes place in connection with the axiological foundations on which it rests, human consciousness and thinking as an element of the system interacts with the foundations of national ideas.

References

1. Ma'naviyat atamalarning izohli lug'ati. – T .: 2016 “Ma'naviyat,1 195–bet
2. Naiizbitt J. Yuqori texnologiyalar, chuqur insonparvarlik ,- T.: 2005. “Fan” 12-bet
3. Каримов И.А. Илму Фан мамлакат тараққиётига хизмат қилсин. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т. 2. -Т. : Ўзбекистон, 1996. -Б. 261.
4. Sapaev V. O, The actuality of improvement in rural social standard of living in Uzbekistan // Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2020. – Т. 2. – №. 11. – С. 147-151. <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol2/iss11/24/>
5. Sardor K., Valisher S. INSON ONGI MILLIY G'OYA TIZIMI ELEMENTI SIFATIDA //Academic research in educational sciences. – 2020. – №. 4. <https://cyberleninka.ru/article/n/inson-ongi-milliy-goya-tizimi-elementi-sifatida>
6. Sapaev V., Madрахimov A. The transformation of social conciousness and intelligence of rural population on social life of Uzbekistan //Norwegian Journal of Development of the International Science. – 2020. – №. 39-4. – С. 54-56. <https://cyberleninka.ru/article/n/the-transformation-of-social-conciousness-and-intelligence-of-rural-population-on-social-life-of-uzbekistan>
7. Sardor, Kutlimurodov, and Sapayev Valisher. "INSON ONGI MILLIY G'OYA TIZIMI ELEMENTI SIFATIDA." Academic research in educational sciences 4 (2020). <https://cyberleninka.ru/article/n/inson-ongi-milliy-goya-tizimi-elementi-sifatida>

ЖАМИЯТДА ИЖТИМОЙИЙ-СИЁСИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ МАФКУРАВИЙ ВА ДИНИЙ ОМИЛЛАРИ

Набиев Бекзод,

мустақил тадқиқотчи

Наманган муҳандислик – қурилиш Институти

Ўзбекистон, Наманган

Ҳар қандай кўпмиллатли жамиятларда миллатлараро муносабатлар ҳолати мамлакатнинг ички хавфсизлиги ва сиёсий барқарорлигини белгилаб берувчи асосий кўрсаткичлардан бири ҳисобланади. Ислоҳатлар даврида айниқса, бир тизимдан иккинчи бир тизимга ўтаётган даврда кўпмиллатли жамиятларда миллий мансубликнинг турли туманлиги жамиятнинг сиёсий йўналиши ва сиёсий жараёнларини тезлаштирувчи ёки секинлаштирувчи ҳатто, уни парчалаб юборувчи омиллардан бирига айланиши мумкин. Жумладан, салбий ҳолатига мисол қилиб этник низолар орқасидан парчаланиб кетган Чехославакия, Югославия, Эфиопия каби давлатларни келтириш мумкин.

Ўзбекистон ўзининг кўп асрлик тарихи давомида қадим-қадимдан кўпмиллатли ва кўпконфессияли аҳолисига эга бўлган мамлакат сифатида ўзаро ҳамкорликда тинч-тотувликда яшаб келган. Истиқлол йилларида ушбу ҳамжихатлик янада мустаҳкамланмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, “Мустақиллик йилларида мамлакатимизда миллатлараро муносабатлар ривожига янги босқич бошланди. Бағрикенглик ва инсонпарварлик маданиятини ривожлантириш, миллатлараро ва фуқаролараро ҳамжихатлик ва тотувликни мустаҳкамлаш, ёш авлодни шу асосда, Ватанга муҳаббат ва садоқат руҳида тарбиялаш Ўзбекистонда давлат сиёсатининг энг муҳим устувор йўналишларидан бири этиб белгиланди. Буларнинг барчаси ҳаётда ўзининг тўлиқ ифодасини топди.” Бизга маълумки, кўпмиллатли демократик жамиятда кўпинча миллатлараро муносабатлар давлат сиёсатининг асосий компоненти сифатида намоён бўлади.

БМТнинг ЮНЕСКО ташкилоти томонидан 1995 йили қабул қилинган “Бағрикенглик тамойиллари декларацияси”да бағрикенглик тушунчасига кўйидагича таърифлар берилган ва унинг моҳияти ёритилган: Бағрикенглик - бизнинг дунёдаги турли маданиятларнинг, ўзини ифодалаш ва алоҳидалигини намоён қилишнинг хилма хил усуллари хурмат қилиш, қабул қилиш ҳамда тўғри тушунишни англатади. Бағрикенглик билим, самимият, очик мулоқот, хур фикр, виждон ва эътиқод вужудга келтиради. Бағрикенглик турли-туманликдаги бирликдодир. У бурчгина эмас, балки, сиёсий ва ҳуқуқий эҳтиёж ҳамдир. Бағрикенглик – тинчликка эришишни таъминловчи ва уруш маданиятсизлигидан тинчлик маданиятига элтувчи кучдир. Ўзбекистон ўзининг кўп асрлик тарихи давомида қадим-қадимдан кўпмиллатли ва кўпконфессияли аҳолисига эга бўлган мамлакат сифатида ўзаро ҳамкорликда тинч-тотувликда яшаб келган.

Истиқлол йилларида ушбу ҳамжихатлик янада мустаҳкамланмоқда. Ўзининг таркиби ва мазмуни жиҳатидан хилма-хил халқлар бирлигидан ташкил топган бизнинг жамиятимизда миллатлараро тотувликни сақлашга алоҳида эътибор бериб келинмоқда. Шу боисдан ҳам Биринчи Президентимиз И.А. Каримов мамлакатимизда қарор топган миллатлараро муносабатларнинг характериға алоҳида тўхталиб, “Ўзбекистоннинг бойликлари кўп, лекин бизнинг энг катта бойлигимиз, энг катта қадриятимиз, бу – жамиятимизда ҳукм сураётган тинчлик, миллатлараро дўстлик ва ҳамжихатликдир”, -деб таъкидлаган эди. Шу нуқтаи назардан қараганда, бугунги кундаги яна бир муҳим вазифа мамлакатимизда миллатлараро тотувлик ғоясининг доимий устувор бўлишини таъминлаш билан боғлиқ.

Дин тўғрисида гап кетганда диний ва дунёвий қарашларни уйғунлаштираётган “бағрикенглик” каби универсал тушунча, унинг муаммоға оид масалалари ҳақида фикр-мулоҳаза юритиш мақсадға мувофиқдир.

“БМТнинг ЮНЕСКО ташкилоти томонидан 1995 йили қабул қилинган “Бағрикенглик тамойиллари декларацияси”да бағрикенглик тушунчасига кўйидагича таърифлар берилган ва унинг моҳияти ёритилган: Бағрикенглик - бизнинг дунёдаги турли маданиятларнинг, ўзини ифодалаш ва алоҳидалигини намоён қилишнинг хилма хил усулларини ҳурмат қилиш, қабул қилиш ҳамда тўғри тушунишни англатади. Бағрикенглик билим, самимият, очиқ мулоқот, ҳур фикр, виждон ва эътиқод вужудға келтиради. Бағрикенглик турли-туманликдаги бирликдандир. У бурчгина эмас, балки, сиёсий ва ҳуқуқий эҳтиёж ҳамдир. Бағрикенглик –тинчликка эришишни таъминловчи ва уруш маданиятсизлигидан тинчлик маданиятиға элтувчи кучдир. Диний тушунчалар, тасаввур ва кайфиятларға мослашиб, буларнинг бевосита таъсири натижасида вужудға келадиган диндорлар ўртасидаги алоқадорлик ва диний жамоа, уюшма ва ташкилотларнинг фаолиятлари диний муносабатлар деб аталади. Бундай муносабатлар ижтимоий, ғоявий, мафкуравий муносабатларнинг турлари бўлиб, муайян дунёқарашни шакллантиради, пироварди-оқибатда ишлаб чиқариш муносабатларининг маҳсули ҳисобланади.

“Дин – эътиқод ва у ҳар бир кишининг шахсий иши ҳисобланади. Диний нуқтаи назарға кўра, дин – муайян диний эътиқодларға, яъни илоҳға, унинг томонидан инсонларға хабар етказувчиларнинг ғайриоддий салоҳиятға эга эканиға (пайғамбарлик), инсонлар атрофида унга кўринмайдиган аммо ундан анча юқори даражада турувчи мавжудотлар борлигиға (фаришталар, жинлар) инсон идеал ҳаёт кечирishi учун азалдан белгиланган қонуниятлар мавжудлигиға (муқаддас китоблар), инсон ҳаёти мунтазам назорат остида эканиға, қилинган барча яхшилик ва ёмонлик учун мукофот ёки жазо муқаррарлигиға (охират, ҳисоб-китоб қилиниш), инсон қисмати аввалдан белгиланишиға (тақдир) ва шу каби қарашларға ишониш, уларни ақида сифатида қабул қилишдан иборат.

Кўпмиллатли жамиятларда диний бағрикенгликнинг миллатлараро муносабатларға таъсири куйидагиларда намоён бўлади:

Биринчидан, дин ва диний қадриятлар Ўзбекистонда шаклланаётган этносиёсий парадигмаға қарши чиқмайди, балки ривожланишини таъминлашға

Ўз восита ва усуллари билан ёрдам беради. Этносиёсий парадигманинг стратегик мақсади жамиятнинг барча аъзолари, шу жумладан динга эътиқод қилувчилар, конфессиялар, диний ташкилот аъзоларига ҳам дахлдордир.

Иккинчидан, Ўзбекистон дунёвий демократик, ҳуқуқий давлат, унда дин давлатдан ажратилган, дин давлат ишларига аралашмаганидек, давлат ҳам диний идоралар, ташкилотлар ички ишларига аралашмайди. Бироқ бу дин ва диний идоралар, эътиқод қилувчилар истаган ишини қилиши, давлат ва жамият ҳаётига индиферент муносабатда бўлиши мумкин, деган фикрга олиб келмаслиги зарур. Диндорлар қандай ижтимоий-ахлоқий ва сиёсий-ҳуқуқий кадриятларга таянишига давлат, жамият бефарқ қарай олмайди.

Учинчидан, халқлар, миллатлар иноқ яшаганида, стратегик мақсадни ўзининг ҳаётий мақсади сифатида қабул қилганида ижтимоий тараққиётни таъминлаш мумкин.

Тўртинчидан, полиэтник давлатларда этномаданий плюрализм ва политеизм табиий ҳол ҳисобланади. Этномаданий плюрализм билан политеизмни муросада ушлаб туриш, уларни ижтимоий тараққиёт манфаатларига хизмат қилишини таъминлаш этносиёсий парадигма зиммасидаги мураккаб вазифалардан биридир.

Бешинчидан, диний бағрикенглик деструктив гуруҳларга, фундаментализм ва терроризмга хушомад, ён босиш эмас, у мудом хатти-ҳаракатлар ва ғоявий қарашларни ижобий ёки салбий характерга эга эканини ажрата оладиган воқелиқдир. Инсоннинг “ижтимоий мавжудот” эканлиги унинг хатти-ҳаракатлари ва ғоявий қарашларига маълум бир талаблар, хатто чекланишлар қўяди. Бу ижтимоий талаблар ва чекланишлар ҳуқуқий нормалар ҳамда маънавий-ахлоқий императивлар орқали белгиланади.

Олтинчидан, миллатлараро муносабатларда динга, диний кадриятларга таяниш виждон эркинлиги орқали таъминланади. Қайси динга эътиқод қилиш, қандай диний кадриятларни эъзозлаш, тарғиб этиш ва қўллаб-қувватлаш шахснинг конституцион ҳуқуқидир. Аммо дин ва диний ташкилотларнинг миллатлараро муносабатларга бевосита аралашини, уларни у ёки бу шаклда уюштириш, бир миллатни иккинчисига қарши қўйиши мумкин эмас. Миллий-этник дин ёки диний ташкилот бўлиши давлатнинг полиэтник ва политеистик хусусиятига зиддир. Динга эътиқод миллат, этник белги танламайди, у ҳар бир инсоннинг ихтиёридаги ишдир.

Республикамизда 16 диний конфессия ва 2200 дан ортиқ та диний ташкилот фаолият олиб боради. Мазкур ташкилотлардан 1875 таси ислом динига, 33 таси рус православ черковига, 24 таси Евангелъ, христиан-баптистлар Иттифоқига, 22 таси Евангелъ Пол христиан черковига, 4 таси Евангелъ - лютеран черковига, 11 таси еттинчи кун адвинтислар черковига, 5 таси Рим - католик черковига, 1 таси Арман - апостол черковига, 7 таси Бахай-ишонч уюшмасига, 2 таси Кришна жамиятига, 2 таси иеговларга, 8 таси иудей жамоасига, 60 таси протестантлар черковига, 1 таси Ўзбекистон Библия жамиятига, 1 таси Голос Божи жамоасига ва яна 1 таси Будда ибодатхонасига тегишлидир.

Ўзбекистонда миллат ва элатлар вакилларининг диний қизиқишлари ҳурмат қилинади. Шўролар даврида тортиб олинган ва бошқа мақсадларда фойдаланилган черков, храм, сифиниш уйлари, муқаддас масканлар эътиқод қилувчиларга қайтариб берилди. Ҳозир юртимизда 30 дан ортиқ проваслав храмлари фаолият кўрсатмоқда. Тошкентдаги Александро-Невский, Свято-Владимирский, Свято-Успенский, Фарғонадаги Свято-Сергеевский, Олмаликдаги Свято-Успенский ва бошқа храмлар миллатлараро муносабатларни барқарорлаштириш, бошқа миллат вакилларига ҳурмат ва эҳтиром ғоясини сингдиришга хизмат қилмоқда.

Бизнинг фикримизча, исломдаги янги этносиёсий парадигмани ва мамлакатимиздаги тотувлик, биродарлик ва бағрикенгликни қўллаб-қувватлашга ёрдам берадиган кадриятларни, ижтимоий-ахлоқий ғояларни янада кенг ўрганиш, тарғиб этиш лозим.

Полиэтник ва политеистик давлатларда конфессиялараро муносабатлар муҳим аҳамият касб этади. Конфессиялараро муносабатларнинг бағрикенглик асосларига қурилиши жамиятдаги умумий маънавий муҳитга, қолаверса, ижтимоий-сиёсий барқарорликка таъсир кўрсатади.

“Илмий ҳамжамиятни диннинг сиёсийлашувидаги глобал хусусиятлардан кўра кўпроқ маҳаллий ва минтақавий жиҳатлар қизиқтиради. Чунки диннинг глобал миқёсда сиёсийлашуви қуйидаги асосий омиллар билан характерланди:

1. Ислом дини сиёсийлашувининг XX аср охири ва XXI аср бошларида кўпроқ мусулмон оламининг, аниқроғи, араб дунёсининг Ғарб томонидан араб нефтини арзон гаров олиб чиқиб кетилишига қарши реакцияси сифатида юзага келиши билан боғлиқлиги, Саудия Арабистонининг нафақат араб мамлакатларида, балки бутун мусулмон оламида етакчилик учун кураши мавжудлиги;

2. XX аср 80-йилларининг охирига келиб, икки қутбли сиёсий тартибнинг парчаланиши оқибатида Марказий Осиё ва Кавказ минтақасида аҳолисининг кўпчилигини мусулмонлар ташкил қилувчи ёш мустақил давлатларнинг жаҳон сиёсий харитасида пайдо бўлиши;

3. Айрим диний экстремистик ташкилотларнинг (асосан, “Ал-Қоида” ва “Ҳизб ут-таҳрир”) теократик давлат яратиш мақсадида геосиёсий макон учун тинимсиз ҳарбий-сиёсий ва мафкуравий уринишларининг мавжудлиги”.

Юқоридаги келтириб ўтилган уч жиҳатдан маълумки, ислом динидан иқтисодий манфаатларда фойдаланишга уриниш, панисломизм ғояларини тарқатиш, колонияга айланган давлатларнинг узоқ йиллар тутқинликда ушлаб турилганлиги, айниқса, ислом динига бўлган қизиқишнинг бўғилганлиги ҳамда десекуляризация сабаб ислом динини тўғри тушунмасдан қайта унга билимсизлик асосида эътиқод қилиш турли экстремистик гуруҳларнинг Марказий Осиё ҳудудида урчиб кетишига ва унинг тараққиётига хавф солишига олиб келди.

XX асрнинг охирларига қадар Ўзбекистон ва қўшни мамлакатларнинг таълим тизимида материалистик ғоя етакчилик қилган бўлса ҳам, бироқ аҳолининг маънавий ҳолатида ислом диний қадриятларига қисман бўлса-да, яъни беркитилган ҳолатда эътиқод қилиш мавжуд эди.

Совет социалистик тузумининг парчаланиши натижасида давлатларда миллий, диний ва этник қадриятларнинг қайта тикланиши давлат ва халқ ўртасидаги зиддиятларни келтириб чиқарди. Шунингдек, Шарқ ва Ғарб алломаларини исломлаштириш таҳдиди ваҳимага солди. Чунки, аҳолини билиб-билмай исломга қайта кириши, яъни секуляризация ва десекуляризация ҳолатларида собиқ иттифоқ тузумидаги давлатлар сиёсатида қонунлар менталитетга мослаштирилмаганлиги этник портлашга замин яратди. Натижада, XIX аср охирида, яъни бир аср вақт чегарасида Дукчи Эшон кўзғалони 1989 йилги Фарғона воқеаларида қайта гавдаланиши рўй бераётган паллада, Ўзбекистон сиёсатида қонунларнинг миллий жиҳатларига эътибор қаратиш кераклигини кўрсатди. Чунки, давлат ва халқ ўртасидаги муносабатдаги занжир собиқ иттифоқ даврида узилган эди. Ана шу занжирнинг боғламаси сифатида 1989 йил 21 октябрь куни “Ўзбек тили тўғрисида”ги Қонуннинг қабул қилиниши сиёсатни халқнинг этник жиҳатини ҳисобга олган ҳолда мослаштирилиши мустабид тузумдан кутилган давлатнинг халқ ва давлат ўртасидаги диалектикага киришишидаги илк қадамларидан бири бўлди. Шунингдек, ушбу қадамнинг давоми сифатида 1998 йилдаги “Виждон эркинлиги тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди. Бироқ, бу қадам халқнинг ижтимоий ва сиёсий ҳаётида ҳали ҳам постсовет дунёқарашидаги инсонларнинг мавжудлиги, туб аҳолининг маънавий ва руҳий ҳолатида верификация принципи исломлаштириш тенденцияларида икки хил омилнинг вужудга келишига сабаб бўлди.

- 1) Диний тенденция;
- 2) Теократик тенденция.

Биринчи тенденцияга кўра, динни тўғри тушунадиган ва уни тўғри англай оладиган вакиллар;

Иккинчи тенденцияга кўра эса, постсовет тузумидаги зиёли вакиллар.

Бу икки хил бир-бирига қарши дунёқарашдаги инсонларни, яъни жадидчилар ва қадимчилар каби исломга икки хил қарашдаги шахсларни шакллантирди. Ана шундай бинар қараш, яъни шарқона туб қарашлардаги қонуниятлар асосида яшайдиган ва Ғарб дунёқарашини шарқона ҳолатга мослаштириш, яъни модернизация ва инновацияларни ўз дунёқарашида акс эттирувчи халқ вакиллари сиёсий майдондаги ролини кучайтирди.

Ёшлар, халқ ва давлат ўртасидаги зиддиятлар ёшларнинг руҳий ҳолатида диндан, сиёсат ва ижтимоий ҳаётдан қониқиш ҳис қилмаганлиги уларнинг турли оқимлар гирдобига кўшилиб кетиш сабабларидан бири бўлиб қолди. Бу масала сиёсат даражасигача кўтарилиб, чуқур ўрганилиши лозим бўлган диний омилларни қайта кўриб чиқиш масаласини давлат олдига кескин қўйди. Бунинг сабабларидан бири ташқи давлатларнинг геополитик мақсадларида Ўзбекистон ёшлари қурол бўлгани яққол намоён бўлди. Буни Ўзбекистоннинг 90 йилларидан то 2005 йилларигача бўлган ижтимоий, сиёсий, маънавий ва руҳий ҳаётларида

бўлиб ўтган экстремистик ва террористик ҳаракатларнинг содир этилганлигида ҳам кўришимиз мумкин. Ўзбекистонда 1991 йил “Наманган воқеаси”, 1999 йил “16 феврал воқеаси”, 2005 йил “Андижон воқеа”лар бунга яққол мисол бўлади.

1991 йил “Наманган воқеаси”: “1991 йил ноябрь ойида Ўзбекистоннинг Наманган шаҳрида намоёнишчилар мамлакат Президентини тўсиб қўйдилар ва Ўзбекистонни Ислом Республикаси деб эълон қилишни талаб қилдилар”. Мана шу жараёнда исломдан икки хил кўринишда фойдаланиш ҳолатлари юзага чиқди. Биринчиси, ислом динининг замонавийлашган кўриниши бўлса, иккинчиси, мутаассибликка, догмага асосланган ақидапарастлик кўринишида намоён бўлди. Анъанавий ислом билан ноанъанавий исломнинг кесишуви Наманган воқеаларида майдонга чиқди. Албатта бу ерда мутаассиб шахсларни етиштиришда жонбозлик кўрсатган сиёсий кучларнинг кўп тарафлама манфаатлари ётганлигини унутмаслик керак.

Бугун дунёни тўр сингари ўраб олган Интернет тизими орқали истаган одам ҳар қандай маълумотни қабул қилиши ёки узатиши мумкин. Албатта, унинг кишилар дунёқараши, билими ва савиясининг кенгайишидаги аҳамиятини инкор этмаган ҳолда, худди шу тизим орқали оддий ахлоқий меъёрларга зид парносайтлар ўрин олгани, ушбу замонавий ахборот технологияси маҳсулидан трансмиллий жинояткорона гуруҳлар, террорист ва ақидапарастлар ҳам бемалол фойдаланаётганини кўздан қочириб бўлмайди.

Ёшлар онгини эгаллаш, уларни ўзларига қарам қилишда диний экстремистик гуруҳлар турли хил веб-саҳифалар яратиш, у ерда савол-жавоблар ва дискурслар учун имконият яратиш бериш орқали ўз мақсадларига эришишмоқда. Натижада ҳали онги шаклланиб улгурмаган, диний билими саёз ёшларимиз ўз ота-оналари ва Ватанидан кечиш ўзга юртларга бориш, экстремистик гуруҳларга аъзо бўлмоқдалар ҳамда ўзларини жарга улоқтирмоқдалар.

Диний экстремистлар интернетдан қуйидаги мақсадларда фойдаланмоқдалар:

аъзоларни кўпайтириш учун тарғибот-ташвиқот ишларини амалга ошириш;

динни ниқоб қилиб бузғунчи ғояларни ёшлар онгига сингдириш;

дин омилидан фойланган ҳолда сиёсатга аралаштириш ҳамда амалдаги давлат сиёсатига нисбатан ёшларда норозилик кайфиятини уйғотиш ва бошқалар.

Умуман олганда, диний экстремизм ёшларнинг миллий-маънавий тараққиётига хавф туғдирувчи, бағрикенглик тамойилини издан чиқариб, уни емирилишига замин яратувчи, шу билан бирга ўз аجدодлари эътиқод қилган ислом динидан ёвуз мақсадлар йўлида фойдаланишга ундовчи рекацион ғоядир. Ёшларни миллий ва диний кадриятларга содиқлик руҳида тарбиялаш, уларни мамлакатимиз равнақиға ҳисса қўшадиган, турли хил ёт ғояларга қарши мафкуравий иммунитетни мустаҳкам, маънавий етук қилиб тарбиялашга ўз ҳиссамизни қўшиш барчамизнинг инсонийлик бурчимиздир.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2019. – 8 б.
2. Каримов И.А. Республика байнамилал маданият маркази ташкил этилганининг 10 йиллигига бағишланган тантанали мажлис қатнашчиларига табрик. // Каримов И.А. Ҳавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. 10-жилд.- Тошкент: Ўзбекистон, 2002.-Б.181.
3. ЮНЕСКО ХАЛҚАРО МЕЪЁРИЙ ҲУЖЖАТЛАРИ. Конвенциялар, битимлар, протоколлар, тавсияномалар, декларациялар. (Тўплам) “Бағрикенглик тамойиллари декларацияси”.- Тошкент: “Адолат”, 2004. - 91-92 б.
4. Мусаев О. Ўзбекистонда миллатлараро муносабатлар ривож. Т. “Истиқлол нури” 2016. – 149 б.
5. <http://uza.uz/oz/society/konfessiyalararo-mulo-ot-va-diniy-ba-rikenglik-zhamiyat-bar--16-11-2017>
6. Бегматов А., Қодиров А., Дадабоева М. Миллий маънавият, секуляр сиёсат ва фуқаролик жамиятининг ривожланиши. – Тошкент: Akademiya, 2012. – Б. 69.
7. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент : Маънавият, 2008. – Б. 14.
8. Мирзиеёв Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2017. –Б. 89.
9. Умаров Б. , Жабборов Ш. Глобаллашув ва маънавий-ахлоқий тарбия. –Т.: -Akademiya, 2010. – Б. 24.

I-БОБ ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТДА ИЖТИМОЙ-МАЪНАВИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ТАРКИБИЙ ФУНКЦИОНАЛ ЎЗГАРИШИНИНГ НАЗАРИЙ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

Набиев Мансур Жамхур ўғли,
мустақил изланувчи

Мирзо Улуғбек
номидаги Ўзбекистон Миллий университети
Ўзбекистон

Қадрият, ва ижтимоий-маънавий қадриятлар инсонлар ҳаётида ўзига хос аҳамиятга эга бўлган ижтимоий ҳодисалардан ҳисобланади. Қадрият бу шундай бир тушунчаки, унда инсонларнинг фикри, эътиқоди, дунёқараши, билими, ҳаётий тажрибаси муҳим аҳамият касб этади. Қадрият тушунчасининг мазмуни ва намоён бўлиш шакллари бирмунча мураккаб жараён бўлиб, унинг моҳиятини ёритиш ўзига хос, ҳолис илмий ёндашувни талаб қилади.

Қадрият ҳақидаги билмларнинг тарихи узоқ ўтмишга бориб тақалади. Қадрият ҳақидаги фан дунё илм-фанида аксиология деб номланади. Аксиология XX асрнинг ўрталарида шаклланган бўлиб ушбу атама немис олими Э.Гартман ва француз олими П.Лапи томонидан фанга критилган. Аксиология атамаси ғарбда юнонча “ахио” (қадрият) ва “logos” (фан, таълимот) маъноларини англатади. Аксиология қадриятлар тўғрисидаги фан ёки қадриятшунослик деб аташ мумкин. Қадрият аксиологик онг, қадрлаш туйғуси, қадриятли ёндошув ва бошқалар асосида жамланган қадриятлар тўғрисидаги билмлар мажмуидир.

“Қадрият дейилганда, инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган миллат, элат ва ижтимоий гуруҳларнинг манфаатлари ва мақсадларига хизмат қиладиган ва шу туфайли улар томонидан баҳоланиб, қадрланадиган табиат ва жамият неъматлари ҳодисалари мажмуини тушунмоғимиз лозим”[1].

Қадрият инсонлар ҳаётида муҳим ўринга эга бўлган тушунчалардан бири ҳисобланади. Қадрият деб баҳоланаётган тушунчалар, энг аввало жамиятдаги инсонларга фойда келтириши, инсонларнинг турмуш даражасини бир ижтимоий даражадан иккинчи бир яхши ижтимоий даражага кўтаришига ҳисса қўшиши керак. Қадриятларни англаниш, тузилиш даражасига кўра қуйдаги турларга бўлишимиз мумкин.

- умуминсоний қадриятлар;
- минқатавий қадриятлар;
- миллий қадриятлар;
- жамовий қадриятлар;
- шахсий қадриятлар;
- касбий қадриятлар;
- моддий қадриятлар;

- маънавий кадриятлар;
- ижтимоий кадриятлар
- сийёсий кадриятлар;
- ҳуқуқий кадриятлар;
- диний кадриятлар;
- ахлоқий кадриятлар;
- иқтисодий кадриятлар;
- таббӣй кадриятлар кабиларни киритишимиз мумкин.

Кадриятлар алоҳида-алоҳида ҳолда мавжуд бўлмайди. Балким инсонлар бутун ҳаёти давомида кадриятлар куршовида яшайди.

Файласуф олим Қ.Назаров кадриятга қуйдагича тариф беради. “Кадрият – воқеликнинг турли кўринишлари, нарса, воқеа, ҳодиса, жараён, табиат ва жамиятга оид жиҳат, хусусият ва бошқаларнинг бирор субъект (шахс, синф, миллат ва бошқа) учун ижтимоий кадри ва аҳамиятини англатадиган фалсафий-аксиологик тушунча. У аксиологиянинг асосий категорияси ҳисобланади ва ўзининг муайян тузилишига (категориал аппарати) эга”[2].

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримов кадриятга тўхталиб, унга қуйдагича таъриф берган: “...тарих синовларидан ўтган, миллий манфаатларимиз, бугунги ва эртанги орзу-интилишларимизга, тараққиёт талабларига тўла жавоб берадиган йиллар ўтгани сари кадри ортиб борадиган ғоя ва тушунчаларни кадрият деб биламиз”[3].

Кадриятлар тизимда ижтимоий-маънавий кадриятнинг алоҳида ўзига ҳос ўрни мавжуд.

Ижтимоий-маънавий кадриятнинг жамият ҳаётидаги аҳамиятида келиб чиқиб унга қуйдагича тариф беришим мумкин

Маънавий кадрият инсонни руҳий покланишга қалбан улғайишга, иродасини баққуват қиладиган, иймон этиқодини бутун қиладиган, унинг юксалишига таррақий этишига, бойишига туртки берадиган позитив ғоялар, мақсадлар мажмуи маънавий кадриятдир.

Ижтимоий кадрият деганда жамият ва инсоннинг ижтимоий ҳаёт соҳаларига алоқадор бўлган ўзаро инсоний муносабатларни тартибга солиб турадиган ва позитив тасир кўрсата оладиган соҳаларга тегишли ғоялар, мақсадлар мажмуидир.

Ижтимоий кадриятлар ижтимоий соҳаларнинг ривожланишига фан, таълим, соғлиқни сақлаш, хизмат кўрсатишни янада такомиллаштиришга ижобий тасир ўтказадиган мақсадлар ва ғоялар мажмуи.

“Кадрият” тушунчасининг негизи, субстанционал моҳияти инсоннинг фаолияти, ҳаёти ва тасаввурлари билан боғлиқ эканлиги ҳамма замонларда эътироф этиб келинган.

Энди кадрият соҳасига ўзларининг тарифларини берган бошқа файласуфларнинг фикрларини кўриб чиқсак антик даврда яшаган юнон файласуфи Аристотелнинг фикрича, кадрият ҳодисаларга баҳо, муносабат, яхшилик ва ёвузлик, қиммат тушунчаларида, шунингдек инсондаги соғлиқ, куч-қувват, гўзаллик сифатида талқин этилади[4]. Немис файласуфи И.Кант эса одам ҳақиқатни излаш учун фикрлашини уқтириб, ҳақиқатни гўзалик ва яхшиликка

бўлади. Ҳақиқат баҳс орқали туғилали, қадрият эса ақл билан яратилади, дейди. Ўрта асрлар Шарқ мутафаккирларидан Абу Ҳамид Ғаззолий инсон фақатгина тафаккурга қадрият сифатида таяниб, у орқалигина дунёни англаши мумкинлигини айтади[5].

Инсон ўз кўли ва ақлу идроки билан яратган нарсаларни эъзозлайди, қадрлайди. Бироқ инсон табиатни ҳам қадрлашга мажбур, чунки унинг ўзи мазкур бутуннинг бир қисмидир. Файласуф И.Кант таъкидлаганидек, “қисмнинг қадри бутун орқали баҳоланади, анланади”. Демак, “табиат ва жамият ҳодисалари инсон фаолияти туфайли, унинг ўз эҳтиёжларини қондириш натижасида қадрият сирасига киритилади. Инсоннинг манфаатлари, эҳтиёжларини қондира олмаган орзу-истаклари, идеалларига мос келмайдиган табиат ва жамият ҳодисаларини қадриятлар деб ҳисоблаш ноўриндир.

Қадрият ҳақида сўз борар экан, файласуф олим Э.Юсупов: “Қадрият деганда халқ қадрлайдиган, ҳурмат қиладиган, эъзозлайдиган, рухий юксалишга, тараққиётга, фаровонликка йўналтирилган маънавий бойликларни тушунишимиз лозим”[6], - деган таъкидни илгари суради.

Айрим тадқиқотчи олимлар қадриятни “моддий” ва “маънавий”га, бошқа бирлари “салбий” ва “ижобий”га, яна бошқалари эса “ҳаётий қадриятлар” ва “маданий қадриятлар” га бўлиб таснифлайдилар.

Файласуф олима Х.О.Шайхова инсон бутун умри мобайнида сон-саноксиз қадриятлар олмаида яшашини, унинг умумбашарий, умуминсоний, миллий, минтақавий, шахсий турлари мавжудлигини, қадрият шаклларининг ҳаёт ҳақиқатларига, талаб ва эҳтиёжларга мос келиши ёки келмаслигига ҳам эътибор бериш муҳимлигини уқтиради[7].

Қадриятлар одамлар томонидан, гарчи улар битта жамиятда, бир даврда ва ўхшаш шароитда яшаётганликларга қарамасдан, турлича тушунилади ва хилма-хил талқин этилади.

Жамият ривожланишининг муайян даврида ёки бирор давлатда шундай қадриятлар мавжуд бўладики, улар ўша замон, жамият ва давлат фуқаролари, уларнинг фаолияти учун умумий мезонлар вазифасини бажаради.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И. Каримов куйдаги фикрни маълумот учун айтиб ўтишимиз мумкин: “Қадрият деганда биз минг йиллар давомида шакланган одамларнинг ҳаёти, ички дунёсидан, мустаҳкам ўрин олган, ҳеч қайси расмий ҳужжатда акс этмаган бўлса-да, унга барча амал қиладиган инсонларнинг қон-қонига сингиб кетган анъана ва удумларни тушунамиз”[8].

Қадрият соҳасида қадриятлар тизими билан боғлиқ масалалар муҳим ўрин эгаллайди. Қадрият соҳасини билиш орқали шу халқнинг ижтимоий-маънавий дунёқарашини ўрганишимиз мумкин.

Қадриятнинг жамият тараққиётининг муайян босқичларида ижтимоий ҳодисаларга муносабати хилма хил тарзда намоён бўлади. Дарҳақиқат, истиқлолга эришган биринчи кунларимиздан бошлаб ижтимоий ҳаётимизнинг барча соҳаларида “қадриятлар”, “ижтимоий-маънавий қадрият”, “миллий онг”, “миллий ғурур”, “миллий ифтихор” каби тушунчалар сўзлашув тилимизда истеъмолга киритилди.

Ҳозирги даврда республикамизда кадриятлар ва инсон қадр масаласига алоҳида эътибор қаратила бошланди. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев раҳбарлигида умуминсоний ва миллий кадриятлар уйғунлигига таянадиган янги ҳаёт, янги жамият, янги Ўзбекистон қуришга киришилди. Конституциямизда “Инсон ва унинг кадр-қиммати” деган улуғ тушунча марказий ўринга қўйилди: “Биз сўнгги етмиш йил мобайнида давлатга қарамлик ва сифиниш ҳолатида яшадик. Мамлакатнинг, ундаги барча бойликларнинг, мулкнинг эгаси давлат, деб ҳисоблаб келдик. Ана шу масалада ҳам Конституцияда туб бурилиш ясалган. Яъни, Асосий қонунимизга “давлат, унинг идоралари ва мансабдор шахслари жамият ва фуқаролар олдида масъулдирлар”, деган модда киритилган. Эндиликда инсон, унинг, озодлиги, шаъни, кадр-қиммати ва бошқа ажралмас ҳуқуқ ҳамда эркинликларини муқаддас саналиб, улар давлат томонидан қафолатланади[9]”

Инсоннинг ҳаётида ижтимоий-маънавий кадриятлар катта ўрин эгаллайди. Унга илмий интеллектуал имкониятлар, маориф, таълим-тарбия, тиббий хизмат, миллий мерос, турли шаклларда намоён бўладиган маданият дурдоналари, тил, адабиёт, санъат, халқ ҳунармандчилиги махсулотлари, ноёб тарихий ва маданий ёдгорликлар, архитектура ва ҳоказолар киради.

Мустақиллик йилларида республикамизда умуминсоний кадриятлар маънавий ва ахлоқий тарбияни кучайтириш, тарихий илдизларимизга, миллий ўзлигимизга қайтиш, улуғ аждодларимиз яратган меросни асраб авайлаш, уни замонавий илм-фан, маданият ютуқлари асосида бойитган ҳолда келгуси авлодларга етказиб бериш, аҳолининг сиёсий онги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш, озод ва обод ватан ҳамда фаравон ҳаёт барпо этиш каби эзгу мақсадларимизни рўёбга чиқаришга хизмат қилиб келмоқда. “Биз бугун юртимизда эркин ва озод, адолатли, инсонпарвар жамият барпо этмоқдамиз. Шу борада, аввало, одамларимизнинг ҳалол меҳнатига ҳурмат билан қараш, уларнинг кадр-қимматини муносиб баҳолашни биз ўзимизнинг бош мақсадимиз, деб биламиз”[10].

Маънавият, маданият доимо миллий ўзликни англашга хос эмас. Улар кенг ва ранг-баранг доирада фаолият юритади. Халқлар ўртасидаги маданий алоқалар ривож иқтисодий бирлик, ўзаро ҳамкорликка пойдевор бўлиб хизмат қилиши мумкин. Зеро, маънавият, маданият юксак кадрият енгилмас бекиёс қудратдир.

Қадим-қадимдан Марказий Осиё илм-фан ва маданиятнинг, адабиёт ва санъатнинг бешикларидан бири бўлиб келган. Бу ўлкада етишиб чиққан буюк мутафаккирлар жаҳон илм-фани ўзларининг илмий асарлари билан бойитиб, энг юқори чўққига кўтардилар, минтақанинг тараққиётига самарали таъсир кўрсатдилар. Буюк аждодларимиз Имом Бухорий, Имом Мотуридий, Мухаммад Мусо Хоразмий, Ал-Фарғоний, ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Амир Темур, Алишер Навоий боболаримизнинг улукан маданий-маърифий, илмий, ижтимоий-фалсафий мероси, давлатчилик тажрибаси бугунги кунда ҳам Ватанимизнинг ҳар томонлама тараққиёти, келажаги ва маънавий кадриятлар такомилига хизмат қилиб келмоқда. “... асосий мақсад шуки, тарихимиз, маданиятимиз, динимизга алоқадор бир варақ қўлёзма бўлса ҳам, уларни

тўплаб, халқимизни, ёшларимизни таништириш, бизнинг қандай буюк ва бетакрор меросимиз борлигини англатиш, фарзандларимизни шу улуғ меросга муносиб этиб тарбиялашдан иборат.[11]”

Жаҳон халқлари томонидан эътироф этилган, “Инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари декларацияси”га мувофиқ, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ҳар бир инсоннинг фуқаролик шахсий ҳуқуқ ва эркинликлари, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлари, шунингдек инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари кафолатланган, фуқароларнинг бурчлари қатъи белгилаб қўйилган.

Республикада барча фуқаролари бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирки, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, конун олдида тенгдирлар. Конституцияда ёзиб қўйилганидек, “Ўзбекистон Республикаси ўз худудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналари ҳурмат қилинишини таъминлайди, уларнинг ривожланиши учун шароит яратади”[12].

Ҳозирги глобаллашув даврида Марказий Осиё минтақасида ва бутун дунёда мураккаб вазият юзага келаётган, терроризм, экстремизм ва радикализм хавфи тобора ортиб бораётган бугунги шароитда доимо хушёр ва огоҳ бўлиш, мамлакатимизнинг муҳофаа қобилятини, Қуролли Кучларимизнинг салоҳиятини ҳар томонлама мустаҳкамлаш хавфсизлик ва барқарорликни, халқимизнинг осойишта ҳаётини таъминлашнинг энг муҳим шarti ва кафолати бўлиб қолмоқда. Бугунги кунда мамлакатимизда 130 дан ортиқ миллат ва элат вакилларининг тинч-тотув ҳаёт кечириётгани - истиқлол даврида эришган энг муҳим ютуқларимиздан биридир. Миллатлараро тотувликни таъминлашда мамлакатимизда фаолият юритаётган 138 та миллий маданий марказнинг ўрни беқиёс. Айнан шу нуқтаи назардан келгусида ҳам миллатлараро тотувлик ва ҳамжиҳатликни мустаҳкамлаш Ўзбекистонда давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири бўлиб қолади[13].

Дастлабки ижтимоий-маънавий кадриятлар, улар тўғрисидаги тасаввур маҳалла ва оилада шаклланади. Маҳалла ва оила бу борада барча институтлар ичида муҳим ўрин тутаяди, шу сабабли республикада бугунги кунда уларга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Жамиятнинг негизини ташкил қилувчи оила — энг улуғ кадрият бўлиб ҳисобланади. Унда одамларнинг талаб эҳтиёжлари ва кадриятлари шаклланади. Ўзбекларнинг аксарияти ўзининг шахсий фаровонлиги тўғрисида эмас, балки оиласининг, қариндош уруғлари ва яқин одамларининг, қўшниларининг омон эсонлиги тўғрисида ғамхўрлик қилишни биринчи ўринга қўяди.

Ҳозирги кунда оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, барқарор ривожланаётган давлатнинг негизи бўлган оила институтини мустаҳкамлаш мақсадида қонунчилик ва норматив-ҳуқуқий база янада кучайтирилди.

Ҳар бир халқнинг узоқ тарихи билан чамбарчас боғлиқ бойликлари бу ижтимоий – маънавий кадриятлардир. Ана шу кадриятлар орқали халқнинг ўзлиги, миллатнинг ўзини идрок этишини кўздан кечиришимиз мумкин.

Файласуф олим Ф.Мусаев ижтимоий – маънавий кадриятларнинг антологик моҳияти таҳлилини куйидагича келтиради:

1. “Миллий демократик тараққиёт ва ижтимоий–ахлоқий кадриятлар уйғунлиги;
2. Шарқона ахлоқ-одоб билан шарқона демократиянинг уйғунлиги;
3. Миллий демократик тараққиёт ижтимоий меҳнатга, инсоннинг ижодий фаолиятига, дунёни, ён-атрофни ўзлаштиришга йўналтирилган изланишларига боғлиқ;
4. Бозор муносабатларининг иқтисодий ҳаётга таъсиридан келиб чиқиб янги иқтисодий кадриятлар ва иқтисодий тафаккурнинг шакллантирилиши;
5. Ижтимоий муносабатларда умуминсоний ахлоқий кадриятларнинг қарор топиши;
6. Трансцендентал қарашлар билан дунёвий билимларнинг муштарак томонларидан фойдаланиш;
7. Инсоннинг ижтимоий-маънавий камолоти-жамият тараққиётининг мақсади;
8. Шахсдаги сиёсий-ахлоқий фаолликка миллий демократик тараққиётнинг мезони сифатида қараш.”[14]

Хуллас, демократик жамиятни ривожлантиришда миллий ва умуминсоний кадриятлар билан бирга ижтимоий-маънавий кадриятлар ҳам муҳим ўрин тутади. Бугунги кунда ижтимоий-маънавий кадриятларни англаш жараёни мустақиллигимизнинг моҳияти ва унинг тарихий аҳамиятини англаш билан чамбарчас боғлиқ. Бинобарин, ҳақиқий ижтимоий-маънавий кадриятлар баркамол инсон ва етук жамиятсиз мавжуд бўлмаганидек, ривожланган жамият ва комил инсоннинг ҳам уларсиз қарор топиши ва тараққий этиши қийин. Бу эса, ўз навбатида, демократик давлат, фуқаролик жамияти куриш, бозор муносабатларини янада чуқурлаштириш, инсон манфаатларини таъминлаш ҳамда инсонлар онгида ижтимоий-маънавий кадриятларини мустаҳкамлаш жараёнларининг узвий алоқадорлигини билдиради.

Адабиётлар:

1. Эргашев И. Ўзбекистонда демократик жамият куриш назаряси ва амалиёти. Т.: Наврўз, 2005. 134-б.
2. Назаров Қ.Н. Аксиология, кадриятлар фалсафаси. –Т.: Академия, 2011. 27-б.
3. Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч.-Т.:Маънавият, 2008, 82-бет
4. Аристотель. Сочинения в 4-томах. Т. 2. –М.: Мысл. 1974. – С,17,28, 138, 142, 263.
5. Ғаззолий А. Ҳ.Мукошафат ул-қулуб. – Т.: Янги аср авлоди. 2004, 285-б.
6. Юсупов Э. Маънавий кадриятлар ва уларнинг тарбиявий аҳамияти. Т.: 2003, 50-б.
7. Шайхова Х.О. Маънавият-камолот кўзгуси. –Т.: Ғафур Ғулом, 2009. 16-б.
8. Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё

билан ҳамкорлик йўли. Юксак маънавият-енгилмас куч.-Т.:Маънавият, 2008, 59-бет

9. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимидаги маъруза. 2016 йил 7 декабрь. – Т: Ўзбекистон, 2017. 7-б.

10. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом этириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017.-88-б.

11. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом этириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017.-471-б.

12. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.-Т.: Ўзбекистон, 2017, 4 – б.

13. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом этириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017.-47-б.

14. Мусаев Ф. Демократик давлат қуришнинг фалсафий-ҳуқуқий асослари. Т.: “Ўзбекистон”2007. 234-б.

QUASI-CHEMICAL MODELING OF POINT DEFECTS IN IODINE-DOPED CADMIUM TELLURIDE

Uliana Pysklynets,

Candidate of Chemical Science, associate professor,
Ivano-Frankivsk National Medical University, Ukraine

Cadmium telluride crystals have long been the subject of extensive studies owing to their special physicochemical properties, which make CdTe attractive material for high-efficiency optoelectronic devices and nuclear radiation detectors. An important issue is to study the physicochemical properties of halogen-doped CdTe crystals.

The influence of high-temperature processing conditions on the defect structure and physicochemical properties of iodine-doped cadmium telluride has been analyzed in terms of quasi-chemical defect reactions and equilibria in a heterogeneous system comprising an imperfect doped crystal and vapor.

To analyze the defect state of CdTe<I>, we examined two models:

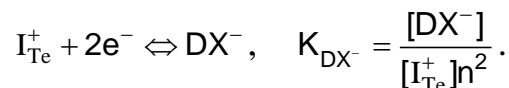
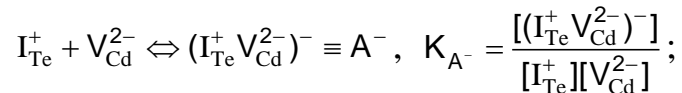
a model that included I_{Te}^+ substitutional defects and their complexes with native point defects, $(V_{Cd}^{2-}I_{Te}^+)^-$ and $(V_{Cd}^{2-}2I_{Te}^+)^0$, and a model that, in addition, took into account the formation of DX^- centers.

Without allowance for DX^- centers, there was unsatisfactory agreement between the calculated carrier concentration and the high-temperature Hall measurement results.

Both models took into account the formation of electrically inactive precipitates: some of the iodine atoms were thought to be aggregated.

The results suggest that the role of the iodine dopant in CdTe crystals is connected with the I_{Te}^+ , substitutional defects; their complexes with native point defects, $(V_{Cd}^{2-}I_{Te}^+)^-$ and $(V_{Cd}^{2-}2I_{Te}^+)^0$ and the DX^- center.

The formation of the $(V_{Cd}^{2-}I_{Te}^+)^-$ complex and DX^- center can be represented by the quasi-chemical reactions

The mass-balance constraint has the form

$$I_{tot} = [I_{Te}^+] + [A^-] + [DX^-].$$

The electroneutrality condition is given by

$$n + [V_{Cd}^-] + 2[V_{Cd}^{2-}] + [Te_i^-] + [A^-] + [DX^-] = p + 2[Cd_i^{2+}] + 2[V_{Te}^{2+}] + [I_{Te}^+].$$

MODERN ISSUES OF PRACTICE AND THEORY

The concentrations of native point defects, impurities, their complexes, and charge carriers have been determined as functions of two-temperature annealing parameters (annealing temperature and cadmium vapor partial pressure).

The equilibrium constants of formation of the $(V_{Cd}^{2-}I_{Te}^{+})^{-}$ acceptor complex $K_{A^{-}} = 2 \cdot 10^{-29} \exp(-2.5/kT)$ and DX^{-} center $K_{DX^{-}} = 2 \cdot 10^{-40} \exp(-1.0/kT)$ have been evaluated.

ГРАФИЧЕСКОЕ ИНТЕГРИРОВАНИЕ В ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Коваленко Николай Семенович,

доктор физико-математических наук, профессор,
профессор кафедры общей математики и информатики
Белорусский Государственный Университет, Республика Беларусь

Асадчий Михаил Владимирович,

Студент II курса
Белорусский Государственный Университет, Республика Беларусь

Операцию интегрирования часто понимают, как процесс отыскания множества первообразных заданной подынтегральной функции. Известны различные способы нахождения неопределенного и определённого интеграла, однако большинство методов основаны на алгебраических преобразованиях заранее известной подынтегральной функции (подынтегрального выражения). Это в равной мере относится и к приближенным методам вычисления определенных интегралов с помощью квадратурных формул и рядов. Серьезную проблему представляет процесс вычисления определенных интегралов, когда подынтегральная функция в аналитическом виде заранее не известна. Проблема возникает каждый раз при работе с современными приборами (хроматографы, масс-спектрометры и др.) в физико-химических и биомедицинских исследованиях, когда результатом является графическое представление протекания процессов и структуры объектов. В этом случае можно воспользоваться графическим интегрированием. Этой проблеме и посвящена данная работа.

Пусть задано графическое представление некоторой функции $y = f(x)$. Задача состоит в том, чтобы геометрическими методами, не прибегая к аналитическим вычислениям, найти приближенное значение интеграла $I = \int_a^b f(x) dx$.

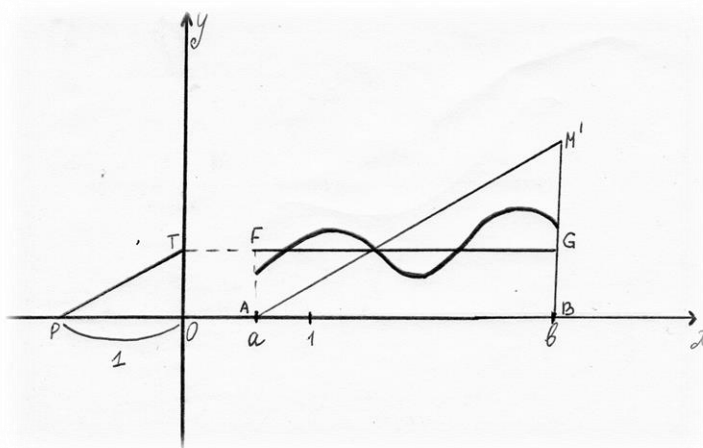

Рис. 1. График функции

Будем предполагать, что масштаб по оси Ox равен масштабу по оси Oy и что полюс графика P находится на расстоянии единицы масштаба от начала координат: $OP=1$ (рис.1). Проведем прямую FG , параллельную оси Ox и пересекающую линию $y=f(x)$ так, чтобы площадь полученного прямоугольника как можно меньше отличалась от площади нашей криволинейной трапеции. Для этого нужно, чтобы площадь, заключенная между линией и прямой FG и лежащая над прямой, по возможности точно равнялась площади, заключенной между линией и прямой и лежащей под прямой. продолжим прямую FG до пересечения с осью Oy в точке T и соединим эту точку с полюсом графика. Наконец, из точки A проведем прямую, параллельную PT , до пересечения с прямой $x=b$ в точке M' .

Легко убедиться в том, что отрезок BM' изображает искомую площадь, т.е. отрезок BM' содержит столько линейных масштабных единиц, сколько квадратных единиц содержит площадь криволинейной трапеции. В самом деле, из подобия треугольников ROT и ABM' находим $\frac{BM'}{AB} = \frac{OT}{OP}$ откуда следует, что $BM' = \frac{AB \cdot OT}{OP}$. По условию, $OP = 1$. Следовательно,

$$BM' = AB \cdot OT \quad (1)$$

Так как (1) выражает площадь под графиком функции $y = f(x)$, то $BM' = \int_a^b f(x)dx$.

Если интервал $[a, b]$ недостаточно мал, то проведение прямой FG на глаз может привести к ощутимой ошибке. Для того чтобы уточнить построение, разобьем интервал интегрирования на частичные интервалы (не обязательно равные между собой) и всю трапецию – на ряд трапеций, опирающихся на эти частичные интервалы. Точки деления выберем таким образом, чтобы каждый частичный интервал был интервалом монотонности подынтегральной функции и чтобы в числе точек деления находились все точки пересечения линии $y = f(x)$ с осью Ox . Если в каждом интервале линия незначительно отличается от прямой, то в качестве средних линий частичных трапеций можно брать просто ординаты в средних точках частичных интервалов. Тогда отпадает необходимость проводить на глаз вспомогательные линии. На практике обычно так и поступают.

Последовательно для каждой из частичных криволинейных трапеций построим указанным выше путем отрезок, изображающий ее площадь. В целях ясности чертежа удобно откладывать этот отрезок не от данной оси Ox , а от другой оси Oy , параллельной первой (рис.2). В точке $x = a$ площадь трапеции, отсчитываемая от прямой $x = a$, очевидно, равна нулю. Отметим на оси O_1x точку $M'_0(a, 0)$, она соответствует точке M_0 линии $y = f(x)$. До прямой $x = x_1$ площадь трапеции равна площади первой частичной трапеции; она изобразится отрезком M_1x_1 , которой мы получим, если из точки M'_0 проведем прямую, параллельную PT_1 , до пересечения с прямой $x = x_1$ в точке M'_1 . Эта точка соответствует точке M_1 на линии. Площадь трапеции до прямой $x = x_2$ (т.е. значение интеграла, взятого от a до x_2) равна сумме (в алгебраическом смысле) площадей первой и второй частичных трапеций. Она изобразится

отрезком M'_2x_2 , который получится, если из точки M'_1 провести прямую, параллельную PT_2 , до пересечения с прямой $x = x_2$ в точке M'_2 . Эта точка соответствует точке M'_2 на линии. Продолжая так же дальше, построим последовательно точки M'_3, M'_4, \dots , соответствующие точкам M_3, M_4, \dots линии. Ордината точки M'_n , соответствующей точке $M_n[b, f(b)]$ линии, и даст нам искомое значение интеграла I . Ясно, что чем больше точек деления, тем точнее получится построение.

Соединим полученные точки $M'_0, M'_1, M'_2, \dots, M'_n$ плавной линией. Ординаты этой линии, очевидно, приближенно изображают значения интеграла, взятого от $x = a$ до соответствующих точек основания трапеции. Другими словами, эта линия является графиком функции, определяемой нашим интегралом с переменным верхним пределом: $I(x) = \int_a^x f(x)dx$.

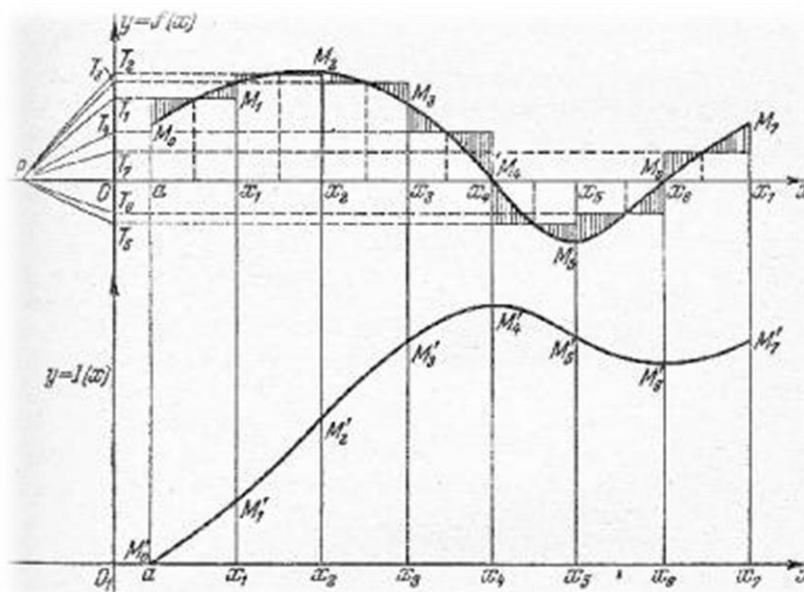

Рис. 2. Интегрирование в больших диапазонах

Линия $y = I(x)$ называется интегральной кривой функции $y = f(x)$. Рассмотренное выше геометрическое построение интегральной кривой по графику подынтегральной функции называется графическим интегрированием.

Графическое интегрирование можно применять в тех случаях, когда подынтегральная функция задается графически, а ее аналитическое выражение неизвестно. Это нередко встречается в практике, например, когда функция определяется графиком, записываемым самопишущим прибором.

**ПОДГОТОВКА ПЕДАГОГОВ-ПСИХОЛОГОВ К
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОМУ
СОПРОВОЖДЕНИЮ ИНТЕГРИРОВАННОГО
ОБРАЗОВАНИЯ**

Демиденко Раиса Николаевна

кандидат биологических наук, доцент,
профессор Высшей школы педагогики
Павлодарский педагогический университет
г. Павлодар, Казахстан

Бисембаева Нагима Асанхановна

кандидат педагогических наук
старший преподаватель Высшей школы педагогики
Павлодарский педагогический университет
г. Павлодар, Казахстан

Махметова Назигуль Калеловна

магистр социальных наук,
старший преподаватель Высшей школы педагогики
Павлодарский педагогический университет
г. Павлодар, Казахстан

На современном этапе произошли значительные изменения в области государственной образовательной политики. Разрабатываются вариативные модели сопровождения на базе медико-социальных центров, школьных служб сопровождения, центров психолого-педагогического консультирования и других. Признание государством ценности социальной и образовательной интеграции детей с ограниченными возможностями здоровья и отказ от представлений об организации отдельного обучения определили происходящие изменения в социально-культурной среде, переосмысление обществом отношения к детям с ограниченными возможностями здоровья, что и послужило основой актуальности данной проблемы.

В Государственной программе развития образования на 2011-2020 годы впервые были определены механизмы включения детей с ограниченными возможностями в образовательный процесс, обеспечения для них доступной среды, внесено положение об инклюзивном образовании и установлен индикатор определяющий, что к 2021 году 70% школ должны быть охвачены таким обучением [1].

Инклюзивное образование - это процесс вовлечения всех детей в образовательный процесс и социальную адаптацию независимо от пола, этнической, религиозной принадлежности, особенностей в развитии и экономического статуса. Благодаря этому процессу в Казахстане 111 тысяч детей с ограниченными возможностями школьного возраста охвачены обучением [2].

Следует различать понятия «инклюзия» и «интеграция». Интеграция заключалась в попытке вернуть учащихся с особыми образовательными потребностями из специализированных школ в систему общего образования. Но нельзя не отметить, что, как правило, на деле специализированная поддержка и помощь не выходят за пределы отдельных классов. Именно в этом заключается отличие интеграции от инклюзии, где основной упор делается на приобщение детей с особыми образовательными потребностями к какой-либо группе и участию в коллективных действиях, причастности к жизни с другими учащимися, а не только с детьми, имеющими ограниченные способности.

В последнее время различные аспекты проблемы интеграции вызывают повышенный интерес у многих специалистов коррекционной направленности. В современной специальной психологии достаточно теоретико-экспериментальных разработок, выявляющих общие и специфические закономерности психического развития детей с ограниченными возможностями здоровья.

Специалистами разработаны основные положения концепции интегрированного обучения и воспитания (Н.Л.Белопольская, Е.Е.Дмитриева, М.В.Жигорева, Т.Н.Князева, Н.Н.Малофеев, Е.А.Медведева, В.В.Ткачева, У.В.Ульенкова, Н.Д.Шматко, Л.М.Шипицына, Л.Э.Семенова и др.), которые опираются на следующие основополагающие принципы:

- линия интеграции должна идти через обеспечение «психологической готовности» детей к совместному обучению;
- выработку родительской толерантности;
- раннюю дифференциацию, коррекцию и контроль за развитием детей;
- учет зон актуального, ближайшего и перспективного развития;
- разработку конкретных программ психологической помощи для оптимальной реализации возрастных возможностей детей;
- готовности учреждения к приему детей с ограниченными возможностями здоровья;
- оказание квалифицированной консультативной помощи педагогам и родителям; подготовку специалистов дефектологического профиля и др.

Концепция интегрированного обучения строится на трех основных принципах: интеграция через раннюю коррекцию; интеграция через обязательную коррекционную помощь каждому интегрированному ребенку; интеграция через обоснованный отбор детей для интегрированного обучения [3].

Организация интегрированного обучения и сам процесс совместного обучения детей с разными образовательными возможностями имеет свои специфические особенности [4].

Как показывает практика, это сложный двусторонний процесс, который включает:

- с одной стороны, приспособление ученика с особенностями психофизического развития к новому для него образовательному пространству;
- с другой – приспособление школы к ученику с особенностями в развитии по удовлетворению его образовательных потребностей и оказание ему помощи и поддержки.

При этом приходится констатировать факт неподготовленности педагогов, психологов к работе с детьми с особыми образовательными потребностями и отсутствие в современной специальной педагогике и психологии специальной психологии разработок, раскрывающих особенности психолого-педагогического сопровождения этой категории детей в массовой образовательной среде.

Психологическое сопровождение интегрированного образования школьников с особыми образовательными потребностями рассматривается нами как процесс, включающий в себя стратегию и тактику профессиональной деятельности педагога-психолога, направленный на создание максимально благоприятных условий для интеграции детей с особыми образовательными потребностями в социум их нормально развивающихся сверстников. Психолого-педагогическая служба это одна из форм сопровождения интегрированного обучения. В рамках работы службы появляется возможность разработать, проконтролировать, скорректировать индивидуальный коррекционно-развивающий маршрут для каждого ребёнка с особыми образовательными потребностями.

В деятельности службы сопровождения существует три обязательных компонента, взаимосвязанных друг с другом: диагностика развития ребенка (психического, личностного, социального); реализация программ индивидуальных и групповых занятий коррекционно-развивающей направленности; анализ образовательной среды с точки зрения тех возможностей, которые она имеет для обучения и развития и тех требований, которые она предъявляет к уровню развития ребенка.

Психолого-педагогическая сущность сопровождения процесса развития детей с особыми образовательными потребностями составляет особая социально-психологическая среда полифункционального детско-взрослого взаимодействия, построенная на принципах сопричастности, сотрудничества, содействия, обеспечения и поддержки в решении проблем инклюзивного школьного образования, которая и может являться основным условием эффективности учебно-воспитательного процесса в образовательном учреждении, полноценного развития и личностного роста ребенка [5].

Эффективность психолого-педагогического сопровождения может быть обеспечена, определением функциональной направленности, позволяющей осваивать содержательную и технологическую сторону диагностической, коррекционной и развивающей работы. Психолого-педагогическое сопровождение решает задачи конкретной помощи ребенку в условиях совместного обучения. Психолого-педагогическое сопровождение направлено на обеспечение двух согласованных процессов: сопровождение развития ребенка; сопровождение процесса его обучения и воспитания.

В связи с этим возникает необходимость введения курса по выбору «Психолого-педагогические основы интегрированного обучения» для подготовки будущего педагога, психолога к осуществлению интегрированного обучения.

Содержания дисциплины подготавливает студентов к пониманию возможности воспитания и обучения детей с особыми образовательными потребностями в массовых учреждениях образования, формирует умение оказывать квалифицированную помощь родителям, а также применять на практике комплекс методов психолого-педагогического воздействия, способствующих максимальному развитию способностей всех детей с учетом их возможностей.

Содержание дисциплины может быть представлено следующими темами:

- «Теоретическое обоснование интегрированного воспитания и обучения детей с особыми потребностями»;
- «Психология интегрального сообщества»;
- «Организация деятельности педагога интегрированной группы образовательного заведения»;
- «Виды и формы организации совместного воспитания и обучения детей с особыми образовательными потребностями и с нормальным ходом развития в образовательных заведениях»;
- «Практико-ориентированные технологии психолого-педагогического сопровождения в интегрированных группах образовательного учреждения»;
- «Технологии коррекционно-развивающего обучения»;
- «Индивидуальный и дифференцированный подход к детям на уроках и занятиях»;
- «Социализация детей с детьми с особыми потребностями»;
- «Организация дополнительного пространства обучения и развития»;
- «Рекомендации по учету психофизиологических закономерностей возрастного развития детей и факторов риска»;
- «Психологические основы подготовки педагогического коллектива к организации интегрированного воспитания и обучения детей»;
- «Особенности работы с родителями детей с особыми потребностями».

Содержание дисциплины позволит не только углубить знания студентов по специальности «Психология и педагогика», но и научит:

- выявлять способности детей, с учетом которых возможно было бы объединять их по интересам в интегрированной группе;
- применять на практике основы организации коррекционно-развивающей работы с детьми с особыми образовательными потребностями
- учитывать индивидуальные особенности детей, формируя представления о характере их межличностных отношений и различных уровнях притязаний;
- осуществлять психолого-педагогическое сопровождения процесса развития личности ребенка с особыми образовательными потребностями;
- создавать социально-психологическая среду полифункционального детско-взрослого взаимодействия, построенную на принципах сопричастности, сотрудничества, содействия, обеспечения и поддержки в решении проблем

инклюзивного дошкольного образования, которая и может являться основным условием эффективности учебно-воспитательного процесса в образовательном учреждении;

- оказать помощь в социализации детей с особыми образовательными возможностями.

Педагог-психолог в условиях интегрированного образования должен владеть комплексной диагностической программой, направленной на системное изучение ребенка в гностическом и личностном планах, критериально-ориентированным диагностическим инструментарием, позволяющим исследовать ребенка как субъекта деятельности; разработкой системы коррекционно-развивающих занятий с детьми, направленных на овладение ведущими компонентами деятельности (мотивационно-ориентировочным, операциональным, оценочно-контрольным) и системой мониторинга продвижения ребенка с особыми образовательными потребностями.

Решение задач, стоящих перед современным образованием, предполагает деятельность педагога, психолога в условиях модернизирующихся педагогических систем, с применением новых образовательных и информационных технологий, в том числе в такой форме как интегрированное образование, в первую очередь, требующего включения специалиста в междисциплинарную командную работу. Все это расширяет и усложняет профессиональную деятельность специалистов педагогической направленности, требует от него владения новыми компетенциями, знания смежных отраслей педагогики, в том числе, специальной, высокой компетентности в сфере педагогики инклюзивного и интегрированного образования.

Список литературы

1. Концепция развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы. – Астана, 2011.
2. В Казахстане инклюзивным образованием охвачено 111 тысяч детей с ограниченными возможностями [<http://www.today.kz/ru/news/kazakhstan/2011-11-12/54012>].
3. Сорокоумова С. Н. Психологическое сопровождение инклюзивного образования дошкольников с ограниченными возможностями здоровья. Автореферат диссертации на соискание ученой степени д. псих. наук. - Нижний Новгород – 2011. 44 с.
4. Ержакова Е.А. Резникова Е.В. Основы интегрированного обучения- М.- 2021.
5. Олешкевич В.И. Сопровождение и социализация школьников с особенностями психофизического развития в условиях интегрированного обучения // Дефектология. – 2012. – № 5., – С 16-25.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Мельничук Тетяна Іванівна,

Кандидат психологічних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної педагогічної академії України, Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5205-9958>

Теоретичний аналіз проблеми соціалізації особистості дає змогу стверджувати, що сучасні дошкільники вже на першому етапі даного процесу стикаються з різноманітними труднощами, зокрема неспівпадання змісту деяких сімейних норм із їх реальними проявами, невідповідність сімейних установок реальним життєвим ситуаціям тощо.

Дослідники, як вітчизняні так і зарубіжні однозначно довели, що саме сім'я є найпершим і найважливішим середовищем соціалізації. Адже перший досвід соціального спілкування набувається малюком ще до того, як він почне розмовляти. За допомогою батьків маленька дитина задовольняє потреби в психологічній захищеності, емоційному спілкуванні та задоволенні фізіологічних потреб, що є у немовлячому віці одним із важливих. А опановуючи певні знання, навчаючись розуміти свої спонуки, дитина поступово переходить на вищий рівень усвідомлення бажань та потреб.

Дослідження проблеми впливу середовища на соціалізацію дитини в дошкільному віці виникли не сьогодні. Якщо звернутися до історії, побачимо, що ще французькі просвітники XVII століття та їхні російські послідовники (А. Бестужев, Є. Дашкова, М. Ломоносов, Н. Новіков, А. Радіщев) надавали великого значення обставинам, в яких індивід живе і виховується. Витоки наукового дослідження щодо розв'язання проблеми соціалізації та особливостей впливу на цей процес соціального середовища ми знаходимо у роботах зарубіжних вчених (Г. Гоббса, Дж. Дьюї, Т. Парсонса, Г. Тарда, З. Фрейда).

Розглядаючи особливості впливу соціального середовища на соціалізацію дитини, представники концепції персоналізації стверджують, що під таким впливом розуміється - процес її входження в нове соціальне середовище та інтеграцію з ним. [1]

Існують різні способи соціалізації: інституційний, традиційний, стилізований, міжособистісний, рефлексивний. Інституційний реалізується через інститути та системи громадського виховання, а саме дитячі садоки, центри розвитку, позашкільні установи. Традиційний спосіб сім'ю, і найближче соціальне оточення де є характерне сприйняття панівних стереотипів поведінки на несвідомому рівні. Стилізований спосіб здійснюється через вікову субкультуру і здійснює соціалізуючий вплив у вигляді референтної групи. Міжособистісний спосіб спирається на ідентифікацію з людиною, а рефлексивний – на усвідомлення і переживання людиною (дитиною) тієї

реальності, де вона живе, свого місця в ній і себе самої. Найбільш вагомим механізмом соціалізації сучасних дошкільників С.А. Беличева називає референтну групу, престиж, авторитет, популярність, що у сучасних дошкільників розвинуті у досить ранньому віці. До окремої групи механізмів соціалізації дошкільників науковець відносить групові експектації – соціальні очікування, санкції заохочень, покарання, схвалення і засудження, застосовані до нього в сім'ї чи його оточенні і пов'язані із використанням дошкільником певних гаджетів. [2]

Слід відмітити, що виховуючи дитину, дорослі (педагоги, батьки, психологи) втягують її в активну взаємодію з оточуючими зразками культури. Все це розглядається крізь призму культурної соціалізації, що розуміється як освоєння індивідом культурних цінностей, реалій і ідеалів культури, мови як засобу комунікації та транслятора культури. Результатом культурної соціалізації є вироблення культурних потреб і інтересів, установок, життєвих орієнтацій, етнокультурної самоідентифікації, художніх уподобань - в цілому всього того, що дозволяє індивіду функціонувати в просторі культури даного суспільства. З різних типів соціалізації культурно-ціннісна соціалізація є інтегруючою, оскільки визначає основний напрям загальної соціалізації. [3]

Тому, на сьогодні, щоб досягти високих та ефективних результатів у соціалізації сучасної дитини, в час стрімких змін умов процесу виховання, батькам необхідно не тільки засвоювати кращі надбання родинної педагогіки, досвіду, а й володіти новими методами та прийомами виховання, прикладати досить багато зусиль для самоосвіти та вибору механізмів соціалізації сучасного дошкільника. Адже в процес соціалізації сучасного дошкільника стрімко увірвалася діджиталізація. І сучасні батьки вже не уявляють навчання дитини, зайняття її особистого часу без відповідних гаджетів. Цифровізація всіх сфер життя вимагає від батьків надати відповідні вміння та розуміння дітям, в процесі сімейної соціалізації, зокрема розвивати цифрову компетентність, формувати процес інформаційно-комунікативних навиків тощо. Під цифровою компетентністю науковці передбачають здатність використовувати інформаційно-комунікаційні та цифрові технології для задоволення власних індивідуальних потреб і розв'язання освітніх, ігрових завдань на основі набутих елементарних знань, вмінь, позитивного ставлення до комп'ютерної та цифрової техніки, вміння використовувати час гри та усвідомлення реального часу під час гри. Адже надмірне захоплення віртуальним світом, активне включення у створений дітьми віртуальний простір витісняє з їхнього життя природні вікові інтереси і специфічні дитячі види діяльності, що звужує їх коло «живих» соціальних контактів. [4]

Відтак соціалізацію визначено як двобічний процес взаємодії дошкільника і соціального середовища, тобто включення його в систему суспільних відносин через засвоєння соціального досвіду, а також самостійного відтворення цих відносин, у ході яких відбувається формування унікальної особистості. Результатом соціалізаційного процесу дитини-дошкільника є соціалізованість – сформованість рис і соціальних якостей, які дають дитині дошкільнику змогу почуватися комфортно серед інших людей, орієнтуватися в людському доквіллі,

вибірково ставитися до нього, визначатися зі своїми пріоритетами та соціальним статусом.

Список літератури

1. Кравченко Т. В. Соціалізація особистості й соціальне середовище /Т. В. Кравченко // Теоретико-методичні проблеми дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Вип. 9. – К., 2006. – Кн. 2. – С. 23-29.
2. Вікторова Л.В. Основи соціалізації особистості [текст] : навч. Посібник для студентів ОС «Бакалавр» спеціальності 6.010106 «Соціальна педагогіка» / Л.В. Вікторова, Н.Т. Тверезовська, М.В. Михайліченко, Г.М. Ржевський. – К. : «ЦП «КОМПРИНТ», 2017. – 475 с.
3. Ціннісна складова соціалізації особистості дитини в умовах сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. 23 квітня 2020 р., м. Дніпро, КЗВО «ДАНО» ДОР» / Наук. ред. В. В. Сиченко, О. В. Ковшар, В. В. Шинкаренко, С. В. Майданенко. – Дніпро. – 278 с.
4. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У2ч.Ч.ІІ. Від трьох до шести років / Аксьонова О.П., Аніщук А.М., Артемова Л.В. [та ін.] ; наук. кер. О.Л. Кононенко. – Київ : ТОВ «МЦФЕР -Україна», 2014. – 452 с.

ДЖЕРЕЛА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ: ПОШУК ДЕТЕРМІНАНТ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Санніков Олександр Ілліч

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри теорії та методики практичної психології
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського», Україна

Саннікова Анастасія Олександрівна

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри сольного співу
Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової, Україна

Постановка проблеми. Підлітки, які ще тільки готуються стати кваліфікованими фахівцями в конкретному середовищі професійної самореалізації, нерідко попадають в скрутне становище перед вибором свого професійного майбутнього через декілька обставин. З одного боку, сучасні умови соціально-економічного розвитку суспільства змушують підлітків переосмислювати ті життєві цінності, які до цього періоду вже були сформовані. Студенти, що тільки закінчили середні спеціальні або вищі навчальні заклади, змушені занурюватися в проблему професійного самовизначення задля пошуку відповіді на запитання – чи задовольнить отримана підготовка запит суспільства на «потрібні» і затребувані професії? Чи зможе ця підготовка забезпечити можливість подальшого професійного розвитку та стати серйозними професіоналами? Чи відповідає професія і спеціальність, що отримані, інтересам, бажанням та прагненням особистості? Або особистість змушена підкоритися яким-небудь життєвим обставинам, шукати вихід із ситуацій, що склалися, приймати їх і додержуватися намірів інших людей? Можливість дати безпосередню оцінку умовам ситуації вибору професії, шляхам самореалізації задля досягнення власних цілей у сукупності дозволить визначити ступінь готовності особистості до професійного самовизначення або перевизначення (якщо вибір конкретної професії був зроблений раніше).

Готовність до професійного самовизначення (незалежно від вибору першої професії або її зміни) являє собою інтегральну властивість індивідуальності, стійку цілісну систему професійно значущих якостей, які спрямовують і регулюють активність особистості [1]. За результатами досліджень такий комплекс включає не тільки позитивне відношення до типу професії, що обирається (спеціальності, професійної діяльності), але й припускає наявність необхідних і достатніх елементів професійного досвіду (наявних знань, умінь і навичок, професійних здатностей, концептуальних моделей професії й діяльності), які в сукупності зможуть забезпечити реалізацію професійних намірів, ідентичність вимогам професії, стійку професійну самореалізацію [2-4].

Професійне самовизначення в ідеалі являє собою простір усвідомленого й самостійного вибору професії або спеціальності, актуальну (тут і зараз) самореалізацію особистості, відбиття активації психологічної готовності до реалізації професійного наміру.

Проблематика професійного самовизначення, як пошук і вибір майбутньої професії, для вітчизняної психології не є оригінальною. Окремі аспекти цієї проблеми деякою мірою здавна вивчаються не тільки психологами, але й фахівцями гуманітарного напрямку (соціологами, педагогами, соціальними працівниками). Важливо відзначити, що в останні роки з'явилися фундаментальні, докладні дослідження з даного напрямку (А. Боднар, О. Коропецької, А. Шевенко). Аналіз публікацій показує, що професійне самовизначення поряд із проблематикою сучасної психології професіоналізму, стало предметом ряду теоретико-методологічних напрямків, серед яких представляється продуктивним та оригінальним профорієнтаційний напрямок (Є. Клімов, М. Пряжніков) і вивчення професійного розвитку (Ю. Поварєнков, Т. Чернікова). У закордонних роботах з даної проблеми, виділяються дослідження Дж. Голланда й Д. Тидемана [5; 6]. Під пильною увагою психологів-дослідників перебуває аналіз структури професійного самовизначення (Н. Анісімова, О. Борисова, І. Захарова, О. Падалко). Активно перевіряються різноманітні чинники, які можуть визначати специфіку протікання процесу, а також вивчаються інші аспекти професійного самовизначення (Л. Гуцан, О. Пархоменко, І. Ткачук) [7].

Разом з тим необхідно відзначити недостатню розробленість теоретико-методологічного аспекту проблеми вибору або зміни професії (професійного самовизначення). Причин такого положення полягають у наступному. По-перше, більшість обстежених, які беруть участь в емпіричних дослідженнях, в основному знаходяться в юнацькому віці і є випускниками загальноосвітніх навчальних закладів. Таким чином, вони перебувають на етапі вироблення професійних намірів, зайняті пошуком місця навчання або роботи, вибором типу й профілю навчального закладу для професійної підготовки, – «первинним вибором» професії. Виходячи із цього, передбачається, що для більшості осіб процес професійного самовизначення (якщо виникає така необхідність на більш пізніх етапах життєдіяльності) уже не протікає в настільки гострій формі. Даний процес має для особистості вже менш істотне значення (напевно й не настільки доленосне), а тому немає потреби в його ретельному розгляді. Однак, результати професійного консультування показують, що проблема вибору професії залишається для особистості актуальною не тільки протягом усієї її професійної кар'єри, але для ряду професій (письменники, учені, артисти театру й кіно) і набагато пізніше, тобто, після завершення кар'єри.

Допущення обов'язковості безперервного самовизначення й перевизначення в професії визнається багатьма вченими-практиками, професійними консультантами й фахівцями з управління персоналом (С. Дружилов, О. Обознов, О. Борисова). Вони неодноразово відзначають активізацію процесів пошуку й зміни професії (професійного самовизначення) як на стадії оптанта, так і на більш пізніх стадіях професіоналізації особистості, включаючи період після завершення процесу професійної підготовки (стадії адепта, адаптанта, інтерна). По-друге, навіть при достатній розробленості даної проблеми стосовно до фахівців технономічних,

біономічних, соціономічних професій (конструкторів, інженерів різних спеціалізацій, військових різних видів військ, представників психолого-педагогічних спеціальностей, керівників, менеджерів), відчувається дефіцит цього плану робіт. Практично відсутні дослідження, що розглядають вплив індивідуально-психологічних властивостей особистості й соціальних умов на особливості протікання різних стадій її професіоналізації [3].

З іншого боку, спостерігається значна потреба у формуванні й розвитку ділових якостей фахівців, які забезпечують високу відповідальність і професіоналізм, що викликано соціально-економічними трансформаційними перетвореннями в країні. У цьому процесі важливе місце займає самоідентифікація молодих людей з певними соціальними й професійними спільнотами. Разом з тим, сучасна професіографічна система не володіє належною мірою методичним і діагностичним інструментарієм, який дозволить одержувати достовірну інформацію про психологічне самовизначення представників студентської молоді в суспільстві, що трансформується. Сказане обумовило вибір теми цього повідомлення.

Ціль дослідження – виділити психологічні особливості фахівця, які не тільки впливають на професійне самовизначення й становлення майбутнього професіонала, а й вимагають їх обліку при підготовці й при переході до самостійної професійної діяльності.

У якості основних завдань дослідження виступають:

- теоретичний аналіз психологічних особливостей вибору професії майбутнім фахівцем;
- визначення складу психологічних чинників, які можуть вплинути на вибір професії в контексті обраних професій;
- виявлення взаємозв'язків параметрів професійного самовизначення й індивідуально-психологічних особливостей фахівців;
- виявлення потенціалу, що допомагає розвитку фахівця в обраному ним напрямку професійної діяльності;
- пошук закономірних взаємозв'язків спеціальності з можливостями фахівця;
- вироблення рекомендацій з оптимізації процесу професійного самовизначення молодих фахівців.

Серед методів дослідження були використані анкетування, тестування; методи якісного аналізу даних; методи математичної статистики за допомогою програмного комплексу SPSS, версія 13.0. У якості діагностичних методик дослідження були використані: тест-опитувальник комунікативних і організаторських здатностей Л. Калінінського, анкета «Орієнтація» І. Соломіна, опитувальник креативності особистості Н. Вишнякової, базова методика оцінки сфери професійної діяльності Дж. Голанда, опитувальник виміру якорів кар'єри Є. Шейна, особистісний опитувальник 16-PF Р. Кеттелла.

У дослідженні взяло участь 53 людини у віці від 24 до 39 років, з вищою освітою й досвідом роботи на посадах менеджера (менеджери із продажу, проект-менеджери, менеджери із продажу нерухомості), а також психологи, викладачі вищих навчальних закладів м. Одеси. Аналіз діяльності обстежених фахівців, які взяли участь у дослідженні, а також вимог, які пред'являє до них умови реалізації й характеристики цих професій, показав, що всі обстежені відносяться за професією до

соціономічного типу. Це означає, що робота в обстежених пов'язана з людьми, їх професійна успішність багато в чому залежить від міжособистісних відносин з оточенням, зі співробітниками.

Аналіз результатів дослідження. Результати аналізу даних, які були отримані комплексом використаних методик, дозволили виявити загальні для аналізованої сфери соціономічної діяльності, індивідуально-психологічні особливості фахівців різного рівня кваліфікації й соціальні умови професійної самореалізації.

Серед показників вибірки найбільш виразними, провідними професійно значущими якостями виявилися показники інтелекту, домінування й оригінальності. Ці результати збігаються з даними досліджень діяльності висококваліфікованих, професійних менеджерів. Високі значення показника інтелекту виявлені по тесту Вандерлика (КОТ) і шкалі В (16-PF опитувальник Р. Кеттелла). Високі значення показника «Домінування» отримане по шкалі Е (опитувальник 16-PF Р. Кеттелла) і по шкалі ДМОК (методика «КОС-2»). Оригінальність визначалася по шкалі Q₁ (опитувальник 16-PF Р. Кеттелла) і шкалі ОV (опитувальник Н. Вишняковій).

Використання кореляційного аналізу показало наявність значимих взаємозв'язків досліджуваних показників: невербальних здатностей фахівців, яскраво виражених креативних характеристик особистості; потреби в автономії, орієнтації на інтеграцію різних стилів життя; високий рівень організаторських здатностей, здатностей до роботи керівника при низькій схильності до виконавської праці, роботи в системі «людина-інформація», незначно вираженої схильності до професій, пов'язаних із природою. Аналіз вимірюваних індивідуальних показників показав наявність значимих відмінностей у наступних показниках: прагненні до лідерства, потреби у визнанні, рівня розвитку вербальних здатностей, прагненні до розв'язку важких завдань із метою виграшу, у показниках виразності уяви й творчого мислення, здатності працювати в команді, упевненості у собі, чуйності і психологічного такту, схильності до самореалізації в професіях типу «людина-людина».

У цілому, сильніше всього у вибірці виражені наступні групи професійно значимих якостей: орієнтація на самореалізацію в професіях типу «людина - людина»; артистичний тип особистості; схильності й здатності до самореалізації в професійній сфері з домінуванням творчого компонента. Кореляційний аналіз дозволив також виділити статистично значимі позитивні взаємозв'язки наступних показників: емоційної стійкості з домінантністю, совісності із самоконтролем, мрійності з інтровертованістю, самодостатності з емоційною стабільністю, показників незалежності й радикалізму.

У частини обстежених (опитування показало, що здебільшого це самодостатні особистості), була виявлена виражена схильність до самореалізації в професіях соціотехнічного типу («людина-техніка») та виявлено високий рівень психічної напруги. Аналіз результатів діагностики показав, що цих обстежених відрізняє вміння виконувати точні розрахунки, високий рівень відповідальності, урівноваженість і чуйність, виражені емпатичні здатності, – що в сукупності підтверджує їхню приналежність до групи професіоналів соціономічного профілю.

Виходячи з тих індивідуально-психологічних особливостей особистості, які не мають опори на професійні здатності на даному етапі розвитку особистості

професіонала (сформованих професійних навичок, показників самореалізації в мінливих умовах професійної діяльності), можна стверджувати, що саме вони і є *ресурсом, потенціалом розвитку професіоналізму особистості*, тим «ареалом» концептуальних моделей, навичок і вмінь, оволодіння якими допоможе значно поліпшити й підвищити рівень професійних досягнень. Необхідно враховувати також, що успіх професіоналізації багато в чому залежить від професійного оточення, умотивованості, активності самої особистості. Представляється раціональним також пошук умов для професійного розвитку (оцінка професійної перспективи, кар'єрного й особистісного росту в цілому).

Аналіз результатів, отриманих за допомогою психодіагностичних методів, інтерпретація матеріалів, дозволяє сформулювати рекомендації із професійного консультування, а також запропонувати ряд узагальнень:

1. Психологічною особливістю самовизначення молодого фахівця для цілей професійного консультування є розвиток тих необхідних якостей особистості, які є в потенціалі особистості професіонала й потрібні для обраної професії. У результатах аналізованої вибірки обстежених немає яскравих прикладів повної невідповідності потенціалу членів групи вимогам обраної професії, що може бути пояснено усвідомленням вибору своєї першої спеціальності. Крім того, вимоги умов професійної самореалізації (соціальні відносини в групі, фактори зовнішнього середовища) найчастіше диктують фахівцеві активацію тих якостей і навичок, які слід розбудовувати для досягнення стійкого рівня показників професійної успішності. І особистість, не віддаючи собі ясного в цьому звіту, розбудовує й тренує саме ті професійно значимі якості, які необхідні для даної професії, даної спеціальності.

2. Для ефективною реалізації не тільки професійних, але й життєвих цілей і планів, крім програми дій на найближче й віддалене майбутнє, необхідні також і певні професійно значимі властивості особистості – активність у сфері професійної самореалізації, розвинені вольові властивості, професійні здатності до соціономічної діяльності. Професійно значимі властивості можуть забезпечити стійкий успіх у професії за умови, коли в особистості сформовані необхідні концептуальні моделі професії, діяльності й середовища самореалізації, а також чіткі уявлення про реальні шляхи досягнення намічених цілей.

3. Комплекс методик, спеціально сконструйований для розв'язку дослідницьких завдань, у сукупності забезпечує:

- можливість одержання адекватних даних про відповідність індивідуально-психологічних характеристик молодих фахівців вимогам професійної діяльності;
- методичну основу для рекомендацій професійного консультанта за можливим альтернативним вибором фахівця (розвиватися в обраній професії, ставати професіоналом, або здійснити пошук іншого середовища професійної самореалізації, аж до відходу із професії).

4. У структуру професійного самовизначення включені наступні компоненти й зв'язки між ними: тип професійної діяльності (склад актуальних вимог до професіонала), середовище професійної самореалізації (ступінь усвідомлення вибору), соціально-економічні умови (облік і прогнозування їх змін), позиція професійного співтовариства (оцінка динаміки їх змін), відношення особистості до

обраної професії (спрямованість). Професійне самовизначення відбиває актуальну самореалізацію особистості професіонала, її самоствердження в професії й соціальному оточенні.

Список литературы

1. Капина О. А. Структура психологической готовности к выбору профессии. *Ярославский педагогический вестник*. 2011. № 3, Том II. С. 205-207.
2. Таротенко О. А. Структура психологической готовности к выбору профессии в юношеском возрасте. *Системогенез учебной и профессиональной деятельности*: матер. IV Всерос. науч.-практ. конф. Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2009. С. 289-293.
3. Санніков О. І. Психологічні аспекти формування професійного самовизначення особистості. *Самовизначення особистості студента як майбутнього фахівця* : Навч. посіб. / Тенюх К., Стояно О., Трошев С., та ін. К.-Одеса : СМІЛ, 2006. С. 171-185.
4. Чистякова С. Н. Проблема самоопределения старшеклассников при выборе профиля обучения. *Педагогика*. 2005. № 1. С. 19-26.
5. Зеер Э. Ф. *Психология профессий*: Учеб. пособие для студ. вузов / 4-е изд., перер., доп. М. : Академический Проект, 2006. 336 с.
6. Пряжников Н. С., Румянцева Л. С. *Самоопределение и профессиональная ориентация учащихся*. М.: Издат. центр «Академия», 2013. 208 с.
7. *Професійне самовизначення старшокласників в умовах освітнього округу* : посібник / Л. Гуцан, О. Морін, З. Охріменко, та ін. Харків : «Друкарня Мадрид», 2016. 220 с.

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОНИКЛИВІСТЬ: КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД ЇЇ ПОКАЗНИКІВ

Саннікова Ольга Павлівна

доктор психологічних наук, професор,
завідувачка кафедри загальної та диференціальної психології
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського», Україна

Жень Чжун

аспірант кафедри загальної та диференціальної психології
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського», Україна

У цьому повідомленні презентована структура психологічної проникливості як складної властивості особистості, есплікується, описується й аналізується компонентний склад її показників.

Психологічна проникливість в роботі розглядається як інтегральна, складна властивість особистості, як здатність точно відбивати внутрішній, психологічний світ, психічний стан іншої людини. Проявляється ця якість в умінні скласти адекватне судження про іншу людину, про її переживання, стани, мотиви, риси характеру, а нерідко й про наміри. Люди з розвинутою проникливістю легше й точніше розуміють і інтерпретують стани, емоційні переживання, почуття, поведінку інших людей [1; 6].

Особливо цінним для проникливих людей є те, що вони здатні по зовнішнім виразним рухам (жести, міміка, пантоміміка тощо) й поведінці «розглянути», відчутти дійсний внутрішній план інших людей, який не усвідомлено, або усвідомлено ними приховується від навколишніх. Люди, які володіють проникливістю, вільно й легко почувають себе в будь-якому середовищі, легко прогнозують можливі дії, учинки оточуючих.

Ця якість особистості, яка є надзвичайно цінною у будь-яких життєвих ситуаціях, властива не всім людям. Проте, відомо, що існують професії, де вимоги, що висуваються до психологічної проникливості фахівців, надзвичайно високі. Це відноситься, насамперед, до представників соціономічних професій, тобто тих, які пов'язані з людьми. Важко уявити собі психолога, психотерапевта, лікаря, учителя, слідчого, менеджера без здатностей до психологічної проникливості, що, на жаль, зустрічається не так рідко [7]. Тому виникає необхідність розглянути питання про формування цієї властивості в майбутніх фахівців.

Однак, перш ніж вирішувати це завдання, необхідно з'ясувати: що в психологічній проникливості піддається розвитку, а що є відносно стійким від природи, що можна компенсувати, а без чого не можна обійтися. Які прояви психологічної проникливості мінімально необхідні для орієнтації в соціумі, а які є бажаними й навіть у якійсь мірі надлишковими.

Усе сказане переконує в необхідності дослідження самого феномена

психологічної проникливості, його структури, складу ознак, компонентів, їх можливих співвідношень.

Раніше О. Санниковою та О. Кисельовою проводилися дослідження психологічної проникливості. Ними створений надійний та валідний діагностичний інструментарій, що визначає деякі якісні показники цієї властивості особистості, вивчені індивідуальні відмінності в особливостях їх проявів, вивчені психологічні портрети осіб, які різняться специфікою якісної структури проникливості [2-4].

У літературі психологічна проникливість більшістю авторів розглядається як одна з найважливіших соціально-перцептивних властивостей особистості, як деякий комплекс її рис. При цьому в дослідженнях часто показники проникливості не систематизовані й не завжди співвідносяться один з одним. Як правило, риси особистості, які беруть участь у розумінні іншої людини, діагностуються різними методиками, а потім зводяться воєдино для інтерпретації отриманих даних. У той же час, більшість теоретичних і практичних досліджень показали, що психологічна проникливість як професійно-важлива властивість особистості має складну структуру, однак ці дані не дають вичерпних уявлень ні про саму структуру досліджуваного феномена, ні про індивідуальні особливості психологічної проникливості та її складових показників у окремих людей.

При вивченні структури психологічної проникливості ми використовували принцип континуальності. Цей принцип дозволяє при аналізі будь-яких властивостей і рис особистості чітко структурувати їх показники. При цьому кожна риса, кожна властивість розглядається як єдине цілісне утворення, яке по-різному може бути презентовано на всіх рівнях структури особистості й по-різному може проявлятися в поведінці. Дотримуючись цього підходу [3; 5], у структурі психологічної проникливості виділяється:

1. Формально-динамічний рівень, який характеризує особливості виникнення й протікання проникливості, тобто, відтворює її процесуальну та динамічну сторону.

2. Якісний рівень, який характеризує компоненти, що містять психологічну сутність проникливості.

3. Показники змістовно-особистісного рівня, тобто ті аспекти проникливості, за допомогою яких вибірково сприймаються певні сторони людської психіки, певні властивості особистості (наприклад, потреби, моральні якості, мотиви тощо).

4. Особливості психологічної проникливості, що сформувалися в результаті досвіду, у процесі спілкування, які відбивають уміння людини розпізнавати внутрішній, психологічний світ іншого. Придбані навички або підкріплюють, або маскують споконвічні характеристики проникливості, створюючи неповторну й унікальну комбінацію її рис, компонентів, що знаходить свій вираз в індивідуально-психологічній структурі проникливості.

5. Соціально-імперативні показники психологічної проникливості формуються при включенні суб'єкта в різні соціальні зв'язки. Вони наповнюються знаннями психології людей, уявленнями та знаннями про

особливості поведінки в певному суспільстві, у конкретній культурі.

Із усіх перерахованих груп показників розглянемо більш докладно параметри формально-динамічного і якісного рівнів психологічної проникливості, тобто ті характеристики, які містять інформацію про психологічну сутність досліджуваного феномена й меншою мірою, ніж всі інші, залежать від змістовних особливостей особистості. Попередньо помітимо, що поділ цих взаємозалежних і взаємопроникаючих рівнів досить умовний.

Отже, формально-динамічний рівень широко описаний і вивчений у психології в контексті проблеми індивідуальних відмінностей такими вченими минулого століття, як Вадим Дмитрович Небиліцин, Аріадна Юхимівна Ольшаннікова, Інна Володимирівна Равич-Щербо та іншими. Психологічна проникливість на цьому рівні може бути представлена такими компонентами:

- потребою в розумінні емоцій, почуттів, думок, учинків, особливостей поведінки інших людей;
- ініціативністю – прагненням до пізнання іншої людини на підставі власної ініціативи, без очікувань певних ситуацій, зовнішніх ініціатив (прохання, запити, необхідності розв'язку виробничих комунікативних завдань);
- легкістю виникнення образу іншої людини, його чіткістю, швидкістю, «прозорістю» виникнення;
- широтою охоплення психічних проявів: почуттів, емоцій, думок, установок, намірів, поведінки, учинків тощо;
- інтенсивністю – енергійністю в одержанні власної інформації про іншу людину для створення уявлень про нього.

Компонентами психологічної проникливості якісного рівня, ми вважаємо такі біполярні показники, полюси яких характеризуються протилежним ступенем виразу кожного компонента (максимальним, або мінімальним).

1. Психологічна «пильність» – бачення психологічних проблем іншої людини, глибоким проникненням в його внутрішній світ, у його переживання. На протилежному полюсі – *відсутність психологічної пильності*, утруднення при складанні психологічного образу іншої людини, неадекватність сприйняття, поверховість, неточність.

2. Соціальна інтуїція – специфічна властивість особистості, що дозволяє створити адекватний образ іншої людини без логічного обґрунтування, без аналізу його особистісних рис, психологічних особливостей, його реакцій, поведінки, пантоміміки. Підставою для створення образу іншої людини є прихована проникливість, безпосереднє збагнення істини без участі свідомості. Даний показник являє собою психологічну характеристику, яка інтегрує деякі особливості почуттєвого пізнання, природне чуття. Протилежний полюс характеризується *відсутністю соціальної інтуїції*.

3. Спрямованість особистості на розуміння іншої людини проявляється в потребі й прагненні до аналізу психічних станів іншого, розумінню його внутрішнього світу, переживань, особливостей характеру, учинків. Цим характеризується додатний полюс даного показника. На протилежному полюсі – *відсутність спрямованості*, інтересу, потреби в розумінні іншої

людини. Цей компонент дуже складний. Він пов'язаний як з формальними характеристиками проникливості, так і зі змістовними, зокрема, зі спрямованістю на конкретну область психіки людини: або на емоційну сферу, або на когнітивну, або на поведінкову.

4. **Схильність до психологічної інтерпретації** – створення образу іншого на основі логічних умовиводів, на основі аналізу й синтезу різної інформації. Один полюс цього континууму характеризується схильністю до обґрунтування інтерпретації отриманої інформації про психологічні особливості іншої людини, про її переживання, про зовнішній вигляд, поведінку тощо; схильністю до пошуку причинно-наслідкових зв'язків між окремими характеристиками цілісного образу іншої людини. На протилежному полюсі – відсутність схильності до психологічної інтерпретації, невміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, психологічно інтерпретувати отриману інформацію, невміння аналізувати минуле й прогнозувати майбутнє з позиції створеного образу.

5. **Самостійність суджень** – образ складається на основі власних знань, досвіду, власних суджень. При цьому чужі установки, думки, авторитети не впливають на сприйняття іншої людини. Протилежний полюс – відсутність самостійності, невпевненість – образ іншої людини нестійкий, складається з урахуванням думки навколишніх, авторитетів. Власне судження зазнає сумніву й впливу соціальних установок, обставин, думок інших про цю людину тощо.

6. **Неупередженість** – думка про іншого складається вільно, без упереджень. Власне відношення до людини, яка оцінюється, не впливає на її образ, виявляється толерантність, терпимість до образу іншого, прийняття його таким, який він є. Протилежний полюс характеризується відсутністю неупередженості, тобто суб'єктивністю оцінювання, вибірковістю до окремих рис особистості оцінюваного, залежністю образу іншого від особистості експерта, його життєвого досвіду, особистісних позицій, емоційного відношення до сприйманій людині тощо.

7. **Схильність до створення цілісного, згорнутого психологічного образу (синтетичність)**. Образ іншої людини складається на основі узагальнення його рис, властивостей, реакцій поведінки, що характеризує глобальність, інтегрованість рис його особистості, кодування, згорнутість, стислість психологічного образу, віднесення його до певного типу, прагнення виділити найбільш загальні (але не завжди істотні) психологічні ознаки. Інший полюс характеризується розгорненням психологічного образу, виділенням безлічі елементів, характеристик, деталей; схильністю до категоріальної розчленованості опису; докладному, скрупульозному опису рис особистості іншої людини. При вмінні розрізняти істотні й несуттєві ознаки, можливе вибіркоче сортування уявлень про іншу людину.

8. **Схильність до створення гнучкого образу** – раціональна корекція характеристики іншого в процесі спілкування. Образ не є незмінним, застиглим. Нова інформація про психологічний світ іншої людини відслідковується й дозволяє вносити необхідні зміни в створений портрет. При

цьому відсутні сумніви в адекватності уявлень про іншого. Альтернатива – незмінність образу іншого – стале домінування першого враження про людину й подальше відстоювання стійкості образу, відсутність корекції створеного образу при зміні обставин, зміні поведінки, психічних особливостей людини.

Важливо відзначити, що поняття «позитивний» і «негативний» полюси в контексті нашого дослідження не несуть оцінного навантаження, а лише фіксують протилежні тенденції в змісті кожного з полюсів.

Отже, особливістю даної структури психологічної проникливості є те, що вона дозволяє вивчити індивідуально-своєрідне в особистості спостерігача (експерта), що властиве кожному досліднику, кожній людині. Індивідуальні відмінності в психологічній проникливості характеризуються якісно-кількісною комбінацією означених компонентів, проявом їх конкретних диспозицій при створенні психологічного образу іншої людини.

Список литературы

1. Борисова А. А. *Психологическая проницательность*. Ярославль : Изд-во ЯГПУ им. К. Д. Ушинского, 1999. 447 с.
2. Киселева Е. А. *Особенности психологической проницательности у лиц с различной эмоциональной диспозицией*: Дисс. ... канд. психолог. наук. Одесса, 1999. 243 с.
3. Санникова О. П. Структурные элементы процесса диагностирования в науке и практике. *Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність*: Матер. конф. Київ, 1993. С. 43-50.
4. Санникова О. П., Киселева Е. А. *Тест-опросник психологической проницательности (психодиагностическая методика)*. Авторское свидетельство. 2001. 27 с.
5. Sannikova O. P., Kiselyova E. A. Individual differences of operators in advanced manufacturing. *International Ergonomics Association 13-th Triennial Congress*. Finland, 1997. № 922.
6. Зазыкин В. Г. *Психология проницательности*. М. : Изд-во РАГС, 2006. 184 с.
7. Есманская Н. Е. *Развитие психологической проницательности студентов-психологов средствами художественной литературы* : дисс. ... канд. психолог. наук: 19.00.07. Воронеж, 2007. 197 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ В РАКУРСІ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ МОЛОДІ

Яблонська Тетяна Миколаївна

доктор психологічних наук, професор, доцент кафедри психології розвитку
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Степаненко Маргарита Євгенівна

студентка 1 курсу магістратури факультету психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Актуальність. Інтернет-залежність є досить поширеною проблемою сучасності. Сьогодні майже кожна людина, і зокрема дитина, має доступ до Інтернету і активно користується можливістю задоволення власних потреб у пошуку інформації, спілкуванні, розвагах. Через широке розповсюдження і активне використання Інтернету дітьми і молоддю гостро постає проблема впливу на різні сфери життя підростаючої особистості, цей вплив розповсюджується і на формування її життєвої перспективи.

Формування життєвої перспективи особистості є дуже важливим і складним процесом, на який впливає багато чинників – соціальне, зокрема сімейне оточення, наявний життєвий досвід, індивідуально-психологічні чинники. Життєва перспектива, базуючись на пережитому людиною досвіді, включає в себе її цілі, прагнення і переконання. Вивчаючи особливості формування життєвої перспективи молоді, можна зрозуміти тонкощі переходу людини до дорослого життя. У даній роботі досліджуються проблема виникнення Інтернет-залежності та її вплив на формування життєвої перспективи юнаків і молоді. Одним з основних психологічних завдань юнацького віку є становлення ідентичності особистості; часто індивід проходить кризу ідентичності, в результаті розв'язання якої формується система особистих цінностей, орієнтацій і перспектив у різних сферах життєдіяльності [1]. Надмірне захоплення молоді Інтернетом призводить до формування Інтернет-залежності, що суттєво ускладнює процес становлення ідентичності особистості й негативно відображається на формуванні життєвої перспективи в юнацькому віці. Тож розуміння механізмів формування Інтернет-залежності та її впливу на формування життєвих перспектив молоді є важливим науковим і практичним завданням.

Стан розроблення проблеми. Питання виникнення Інтернет-залежності особистості розглядалися багатьма дослідниками, зокрема О. Войськунським [2], І. Гаркушею [3]. Психологічний час особистості, як невід'ємний компонент життєвої перспективи, а також мотиваційні об'єкти часової перспективи вивчалися у працях А. Дерябіної [4], Є. Головахи [5]. Проблема специфіки життєвої перспективи юнаків і молоді з проявами Інтернет-залежності вивчалася М. Є. Степаненко [6].

Водночас попри досить значну кількість психологічних досліджень з проблеми Інтернет-залежності, залишаються аспекти, що потребують більш детального вивчення. Одним із таких аспектів є становлення життєвої перспективи юнацької молоді та вплив Інтернет-залежності на цей процес.

Мета: дослідити особливості виникнення Інтернет-залежності та її вплив на формування життєвої перспективи молоді.

Вибірка і методики дослідження. Вибірку дослідження склали 100 осіб віком від 16 до 25 років. У дослідженні були використані такі методики: Тест інтернет-залежності Чена; Методика мотиваційної індукції Ж. Нюттен; Опитувальник часової перспективи Ф. Зімбардо; Тест «Смисложиттєві орієнтації» (СЖО) Д. О. Леонтьєва.

Результати дослідження. За методикою Тест інтернет-залежності Чена було виокремлено три групи досліджуваних: опитані, які мають сформовану та стійку Інтернет-залежну поведінку (17%); досліджуваних без проявів Інтернет-залежності (23%); опитані, які мають схильність до виникнення Інтернет-залежної поведінки (60%).

Результати досліджуваних за опитувальником часової перспективи Ф. Зімбардо можна охарактеризувати таким чином:

- Негативне минуле – найбільша кількість досліджуваних мають високий рівень вираженості (48 осіб), трохи менша кількість припадає на середній рівень вираженості (45 осіб), найменша кількість досліджуваних (7 осіб) має низький рівень вираженості;

- Позитивне минуле – найбільша кількість досліджуваних має середній рівень вираженості (56 осіб), дещо меншою є кількість досліджуваних із низьким рівнем вираженості (27 осіб), найменшою є кількість досліджуваних із високим рівнем вираженості (17 осіб);

- Гедоністичне теперішнє – найбільшою є кількість досліджуваних із середнім рівнем вираженості (62 особи), значно менша кількість досліджуваних припадає на високий рівень вираженості (33 особи), найменшою є кількість досліджуваних із низьким рівнем вираженості (5 осіб);

- Фаталістичне теперішнє – найбільша кількість досліджуваних припадає на низький рівень вираженості (66 осіб), суттєво меншою є кількість досліджуваних із середнім рівнем вираженості (30 осіб), найменша кількість досліджуваних припадає на високий рівень вираженості (4 особи);

- Майбутнє – найбільша кількість досліджуваних має середній рівень вираженості (73 особи), відчутно меншою є кількість досліджуваних із високим рівнем вираженості (19 осіб), найменша кількість досліджуваних має низький рівень вираженості (8 осіб).

Отримані результати аналізувалися у програмі SPSS за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу та використання критерію U Манна-Уїтні, після чого створювалися таблиці сполучень задля пошуку кореляцій зі шкалою Інтернет-залежності та іншими досліджуваними показниками.

В результаті застосування методів статистичної обробки було виявлено статистичну значущість кореляції між шкалою негативного минулого та рівнем

Інтернет-залежності досліджуваних ($p \leq 0.001$). При цьому, збільшення ризику виникнення Інтернет-залежності пов'язане зі зростанням міри негативного ставлення досліджуваних юнаків до власного минулого.

Виявлено, що результати досліджуваних за шкалою позитивного минулого корелюють із показниками Інтернет-залежності, виявлена кореляція є статистично значущою ($p \leq 0.01$). При цьому низькі показники за шкалою позитивного минулого не є характерними для досліджуваних юнаків без ознак Інтернет-залежності, а високі показники за шкалою позитивного минулого не є характерними для досліджуваних із наявністю Інтернет-залежності. Тобто чим більш позитивно юнак чи дівчина оцінює власне минуле, тим меншим є ризик Інтернет-залежності.

Результати досліджуваних за методикою мотиваційної індукції Ж. Ньюттена показали, що досліджувані, які мають Інтернет-залежність, ставляться до власного майбутнього таким чином: звертають увагу на близьке майбутнє та на конкретні події, при цьому досліджувані, котрі не мають ознак Інтернет-залежності, більшою мірою орієнтовані на віддалене майбутнє та на ширше бачення контексту майбутнього життя, що виходить за межі вузькоособистих інтересів.

Висновки і перспективи дослідження. Ставлення людини до часу є необхідною складовою життєвої перспективи людини. Формування життєвої перспективи є одним з найістотніших завдань юнацького віку, водночас в сучасних умовах цей процес може ускладнюватися через активну залученість молоді до користування Інтернетом, що може призводити до формування Інтернет-залежності. Проведене дослідження підтверджує важливість вивчення сприйняття особою власного життєвого досвіду, ставлення до власного минулого та орієнтацією на майбутнє як предикторів виникнення інтернет-залежності в юнацькому віці. Виявлено, що негативне ставлення до власного минулого пов'язане з виникненням у юнаків Інтернет-залежної поведінки. Виявлено, що сформованість життєвої перспективи відрізняється в юнаків, які мають ознаки Інтернет-залежності, орієнтацією на близьке майбутнє та вузькоособисті інтереси порівняно з юнаками, котрі не мають проявів Інтернет-залежності.

Список використаних джерел

1. Яблонська Т.М. Ідентичність як предмет психологічного аналізу. Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [за ред. академіка С. Д. Максименка]. К. : Ніка-Центр, 2010. Вип. 38. С. 378-385.
2. Войскунский А.Е. Психологические исследования феномена Интернет-аддикции. М., 2009. 150 с.
3. Гаркуша І. В. Життєва перспектива особистості: психологічний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки.* 2017. Вип. 5(1). С. 33-39. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2017_5\(1\)__8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2017_5(1)__8)
4. Дерябина А. С. Исследование мотивационных объектов временной перспективы. Гендерный аспект. Психология в России и за рубежом : материалы

I Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, октябрь 2011 г.). Санкт-Петербург : Реноме, 2011. С. 43-47.

5. Головаха Е.И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. 2-е изд., испр. и дополн. М. : Смысл, 2008. 267 с.

6. Степаненко М. Є. Особливості життєвої перспективи молоді з проявами Інтернет-залежності. Практична психологія: сучасні реалії та перспективи: Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (15 квітня 2021 року). м. Кам'янець-Подільський: КНТ, 2021. С. 90-92.

REDUCING THE WATER ABSORPTION OF THE RUBBER COMPOUND BY INTRODUCING A HYDROPHOBIC ADDITIVE

Artem Semak,

Senior Lecturer

Russian University of Transport

Elena Kurzina

Ph.D., Associate Professor

Russian University of Transport

Alexey Kolmakov

Doctor of Technical Sciences, Corresponding Member

of the Russian Academy of Sciences,

Institute of Metallurgy and Materials Science

Elastomeric shock absorbers of the railway track and rolling stock operate under the influence of various environmental factors: precipitation, temperature, light, chemicals, which, under adverse conditions, leads to premature aging of the material, destruction, cracking, and loss of elasticity.

Water accelerates relaxation processes, and oxygen dissolved in it intensifies oxidative processes. The combined action of atmospheric factors and mechanical stresses generates numerous simultaneous chemical reactions that contribute to the aging of rubber. Therefore, the search for effective antioxidants to be introduced into the rubber compound is a very urgent task.

First of all, it is necessary to limit the access of water, so the purpose of this study was the choice of hydrophobic additives for rubber. The introduction of short polyamide fibers into the formulation did not lead to the desired result. Therefore, fillers were introduced into a polymer composite based on a rubber mixture, including rubber, a sulfur vulcanizing agent, an accelerating group, a vulcanization activator (zinc oxide and stearic acid), a plasticizer, an antioxidant, and a high-molecular additive - sevilen: carbon black and an organosilicon additive of a globular form. To give the organosilicon additive synthesized in tubes a certain degree of dispersion, it was ground and sieved through microsieves. The thus obtained globular additive was introduced in the amount of three mass fractions into the rubber mixture and molded into rectangular plates. The microstructure of the additive and the manufactured rubber compound are shown in Fig.1.

To determine the resistance to water, rectangular samples with a volume of 0.8 to 3.0 cm³ were cut out from a plate with and without an organosilicon filler, which were

exposed to distilled water at room temperature for 24 hours. The resistance of the samples to the reagent was calculated from the percentage relative change in mass before and after the test.

As a result of the studies, the water absorption of the rubber composite was 0.171%, and that of the composite with an organosilicon additive was 0.085%. Therefore, the introduction of a globular low-dispersed filler into the rubber compound reduces the amount of absorbed water by half.

Thus, the selected organosilicon additive is an effective protection for the penetration of water into the rubber mixture, which will reduce the negative impact of atmospheric factors on the physical and mechanical properties and thereby increase the service life of the elastomeric shock absorbers of the railway track and rolling stock.

The research was carried out within the framework of state assignment No. 075-00328-21-00.

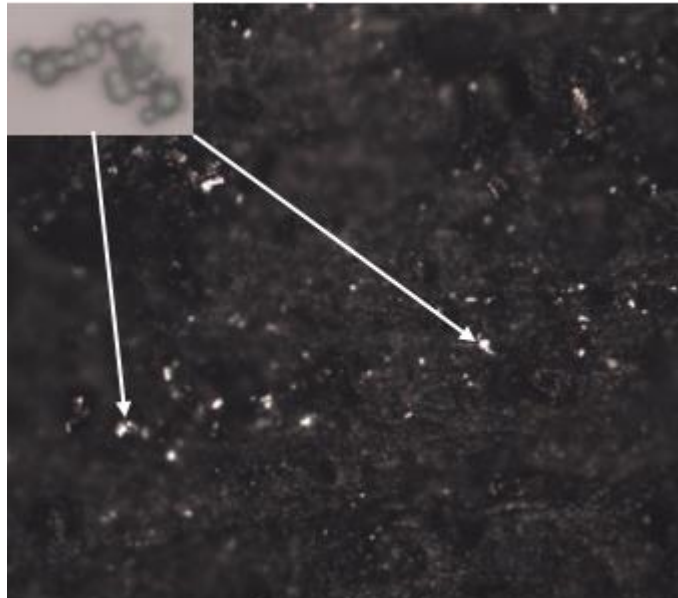

Figure 1. Microstructure of a globular organosilicon additive and a finished rubber compound

USING COORDINATE SYSTEMS TO CREATE COMPLEX SHAPE OBJECTS

Kotliar S.S.

Ph.D., assistant

National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

An important point for creating objects of complex shape in three-dimensional modeling is the reference point or binding of the object to a pre-created model of the part. In Catia V5, when creating a three-dimensional object by default, all elements are created relative to three mutually perpendicular planes [1, 2].

When designing structures of complex shape with the help of frame geometry, it is often necessary to find other reference objects. Such objects can be points or pre-created prisms that allow you to partially solve the problem. Additional coordinate systems can help, which significantly expands the possibilities of choosing not only the linear direction, but also the angular deviation.

An additional coordinate system is a separate object. You can add a tattoo system via the main menu Insert-> Axis System. By default, the coordinate system is created in cents of three mutually perpendicular planes, the axes of the additional system coincide with the positive directions of the axes on the compass, located in the upper right corner of the workspace (Fig. 1).

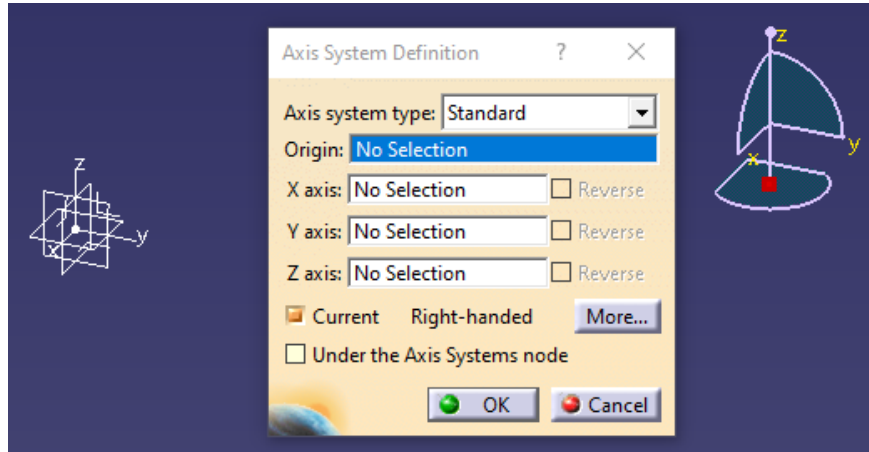
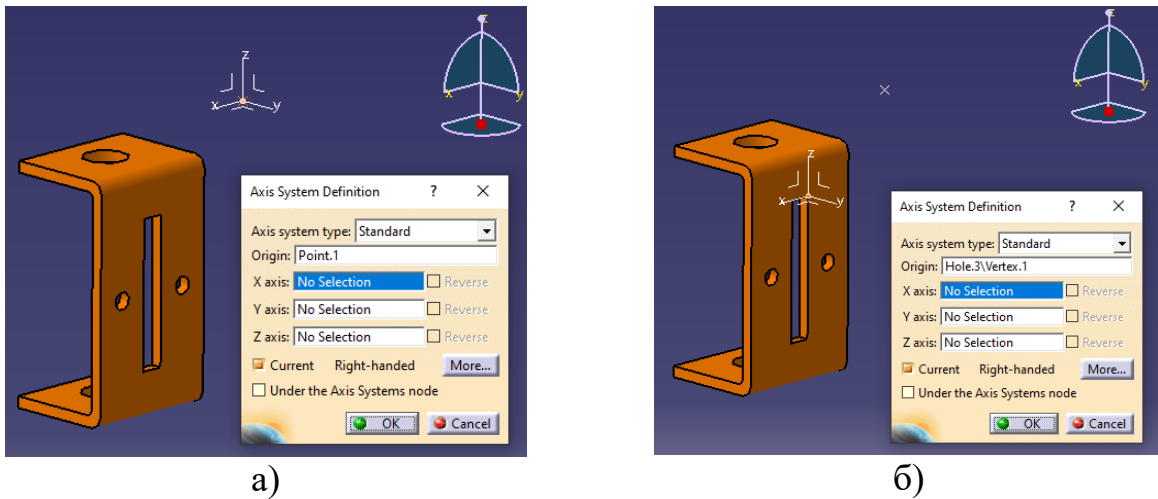

Fig. 1. Dialog box of the additional coordinate system

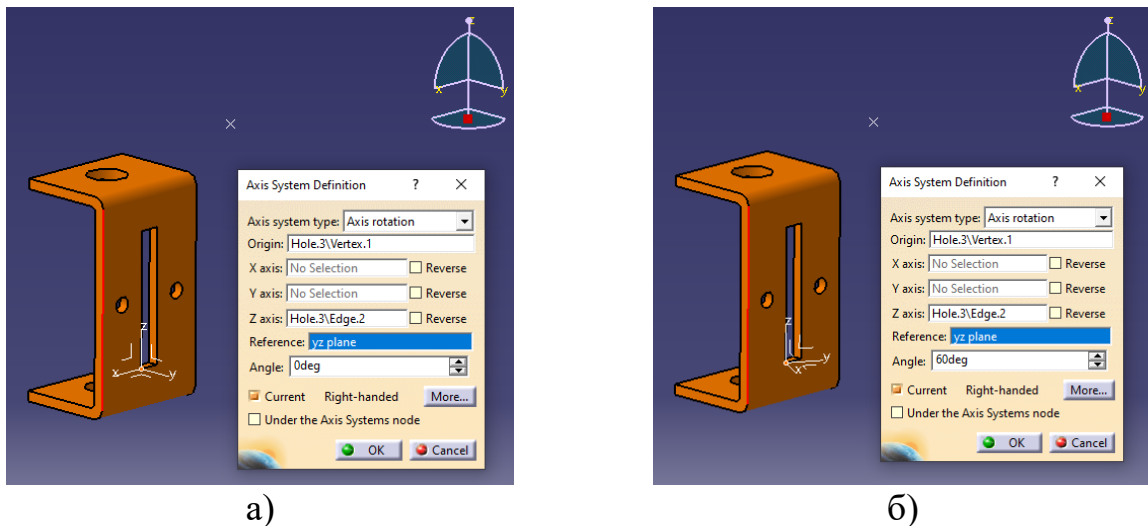
There are three types of coordinate systems: Standart, Axis Rotation and Euler Angel.

The **Standart** coordinate system allows you to move the reference point in the file workspace. The center of the additional coordinate system can be a pre-created point (Fig. 2, a), it can also be the point of connection of the faces of the prism or the vertex of the prism (Fig. 2, b). The direction of the axes for its type of coordinate system remains the same as on a compass.

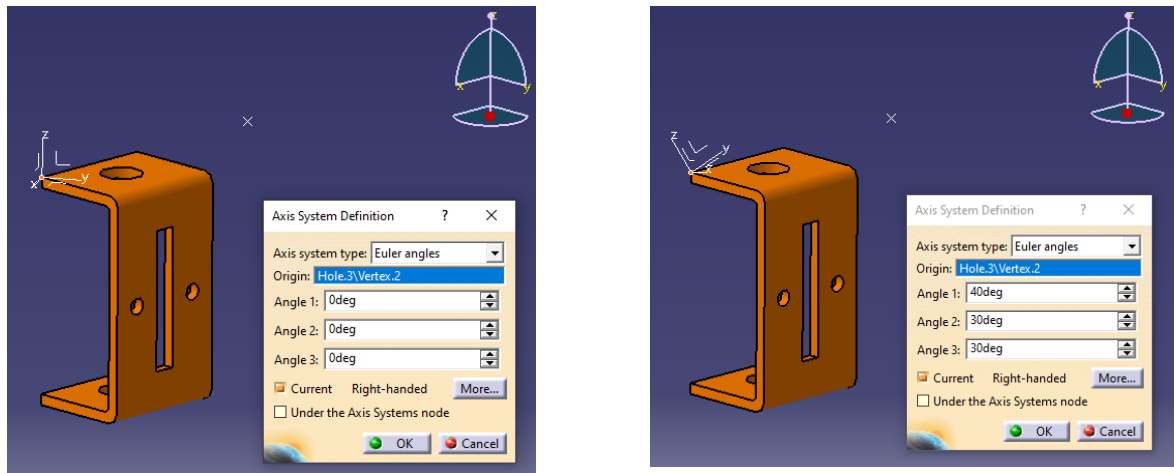
a) b)
Fig. 2. Additional coordinate system type **Standart**

Coordinate systems of the **Axis Rotation** type allow not only to transfer the reference point linearly (Fig. 3, a), but also allows you to rotate the coordinate system relative to one of its axes at an angle (Fig. 3, b). In the **Origin** field it is necessary to specify the new center of the coordinate system; in one of the fields **X axis**, **Y axis** or **Z axis** select an element for the orientation of the axis, such as the Z axis and the edge of the prism; in the **Reference** field, select a reference element, such as the XY plane; in the field **Angle** specify the angle of rotation of the coordinate system, for example 60 deg (Fig. 3, b). The result will be an additional coordinate system shifted to a point and rotated relative to the Z axis by 60 deg.

a) b)
Fig. 3. Additional coordinate system type **Axis Rotation**

The **Euler Angel** type coordinate system allows not only to transfer the reference point linearly (Fig. 4, a), but also allows you to rotate the coordinate system relative to all three axes X, Y, Z at some angle (Fig. 4, b). it is necessary to select in the **Origin** field the point of the center of the coordinate system and set the angles of difficulty of the coordinate system relative to one or all three axes of the system (Fig. 2.5).

a) b)
 Fig. 4. Additional coordinate system type **Euler Angel**

After creating an additional coordinate system, new points will be displayed relative to this additional system (Fig. 5).

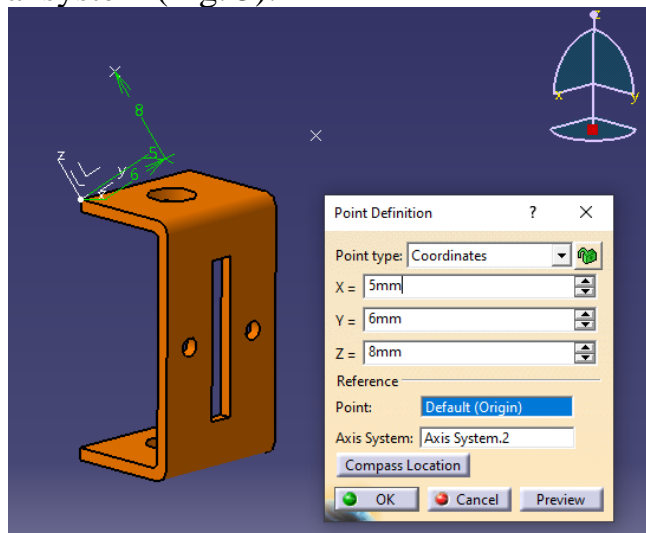

Fig. 5. Creating a point relative to the additional coordinate system

Conclusions: Possibilities of changing the reference point using additional coordinate systems are considered. Different types of systems allow you to change the position of reference points by some distance, to rotate relative to one or three axes, which greatly expands the possibilities of designing parts of complex shape and design.

References:

- [1] Basov KA ANSYS and LMS Virtual Lab. Geometric modeling - M: DMK Press, 2006. - 240 p.
- [2] Basov KA CATIA V5. Geometric modeling - St. Petersburg: Peter, 2008. - 272 p.

ПРОГНОЗУВАННЯ ПОТРЕБИ В ЗАПАСНИХ ЧАСТИНАХ ДЛЯ ІНЖЕНЕРНОЇ ТЕХНІКИ НА ЗАПЛАНОВАНИЙ ПЕРІОД ЕКСПЛУАТАЦІЇ

Баранов Андрій Миколайович,

кандидат технічних наук,
доцент кафедри тактики підрозділів бойового (оперативного) забезпечення
Національна академія Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного,
Україна

Баранов Юрій Миколайович,

кандидат технічних наук,
старший викладач кафедри тактики підрозділів бойового (оперативного)
забезпечення Національна академія Сухопутних військ імені гетьмана Петра
Сагайдачного, Україна

Іванський Віталій Миколайович,

старший викладач кафедри тактики підрозділів бойового (оперативного)
забезпечення Національна академія Сухопутних військ імені гетьмана Петра
Сагайдачного, Україна

Кардинальні зміни міжнародної і воєнно-політичної обстановки, тенденції якісного розвитку військової техніки, в тому числі інженерної техніки (ІТ), перегляд теоретичних положень воєнного мистецтва та нормативно-правової бази з питань реформування сектору безпеки і оборони України змінюють традиційні уявлення про види забезпечення бойових дій. Сучасні умови викликали необхідність скорочення термінів підготовки підрозділів, підвищення вимог до їх всебічного забезпечення в умовах масованого застосування протиборчими сторонами новітніх засобів ураження.

Перехід Збройних Сил (ЗС) України на якісно новий рівень, викликав суттєві зміни організаційно-штатних структур, можливостей та основ застосування підрозділів забезпечення в сучасних умовах. Незважаючи на це, більшість зразків ІТ залишаються морально та фізично застарілими, що потребує раціонального використання необхідних запасних частин (ЗЧ) під час виконання ними завдань за призначенням.

Аналіз застосування ВТ в зоні проведення операції Об'єднаних сил (ООС), вказує на недостатній рівень раціонального розподілу та використання ЗЧ ремонтно-відновлювальними органами (РВО) з'єднань та частин унаслідок недосконалості сучасних наукових підходів щодо прогнозування зміни їх технічного стану під час експлуатації.

Крім того, відсутність необхідних ЗЧ призводить до тривалих термінів їх відновлення і, як наслідок, неготовності інженерного підрозділу до виконання поставлених завдань. Проблема наявності ЗЧ в лінійних та ремонтних

підрозділах є однією з найбільш гострих, оскільки своєчасне забезпечення або наявність необхідної кількості ЗЧ дає їм можливість швидкого проведення робіт з технічного обслуговування (ТО) і ремонту ІТ та, відповідно, забезпечити їх ефективне використання за призначенням.

У своїх наукових пошуках не можна не звернути увагу на наукові праці В. Біркова [1], О. Воробйова [2], О. Волоха [3] та інші, які достатньо глибоко розкривають більшість питань даної проблематики.

Запропонована методика прогнозування потреби в ЗЧ для ІТ на запланований період експлуатації складається з двох етапів:

етап прогнозування зміни технічного стану ІТ на запланований період експлуатації;

етап прогнозування потреби в ЗЧ для ІТ на запланований період експлуатації.

ЕТАП 1. Прогнозування зміни технічного стану машин інженерного озброєння на запланований період експлуатації.

Передумовою розробки етапу прогнозування зміни технічного стану ІТ на запланований період експлуатації з урахуванням напрацювання та терміну їх експлуатації, є обґрунтований вибір критерію оцінки технічного стану ІТ. На основі проведеного аналізу характеру, видів та шляхів усунення відмов систем ІТ, в якості критеріїв оцінки працездатності обрано параметр потоку відмов та ймовірність безвідмовної роботи.

Процес проведення робіт з ТО і Р систем ІТ значною мірою залежить від наявності ЗЧ, що дозволить відновити працездатність ІТ за встановлений нормативними документами термін. Встановлення необхідного моменту заміни деталі, яка відпрацювала свій ресурс, для відновлення тієї чи іншої системи ІТ, передбачає визначення її працездатності. Прогнозування працездатності системи ІТ здійснюється на основі статистичної інформації про зміну її технічного стану, залежно від напрацювання і терміну перебування ІТ в експлуатації [4].

Сутність етапу прогнозування зміни технічного стану ІТ на запланований період експлуатації полягає у виконанні наступних кроків:

крок 1. ІТ однієї марки розподіляються на експлуатаційні групи за напрацюванням і терміном експлуатації;

крок 2. На основі зібраних статистичних даних про відмови систем ІТ, розраховується параметр потоку відмов, будуються його графічні залежності від напрацювання і терміну експлуатації ІТ;

крок 3. Визначаються відповідні аналітичні залежності; визначаються найбільш необхідні деталі.

Параметр потоку відмов є найбільш оптимальним показником для оцінки працездатності відновлюваних об'єктів, оскільки у порівнянні із напрацюванням на відмову, не має обмежень у застосуванні.

Оцінка працездатності систем ІТ за напрацюванням на відмову, дає коректні результати тільки для ІТ із добре відпрацьованою конструкцією.

Тому, працездатність систем ІТ пропонується оцінювати за показником надійності – параметром потоку відмов. Крім того, параметр потоку відмов досить просто визначається із статистичної вибірки.

Для розрахунку параметра потоку відмов систем ІТ, та побудови на основі розрахованих значень його залежності від напрацювання і терміну експлуатації ІТ, необхідно мати дані про відмови систем, а саме: характер (вид) відмови, напрацювання і вік ІТ на момент виникнення відмови.

Діапазон напрацювання і час перебування ІТ в експлуатації, протягом яких збираються дані по відмовам, встановлюється залежно від мети дослідження. Після чого, здійснюється розподіл відмов систем за групами в залежності від напрацювання і терміну перебування ІТ в експлуатації.

Формування таких експлуатаційних груп повинно здійснюватися за наступними правилами математичної статистики: число інтервалів обирається в залежності від числа спостережень, відповідно до рекомендацій – від 8 до 10 при числі спостережень від 40 до 100; інтервали, як правило, вибирають однакові.

Підрахувавши кількість відмов систем по кожній експлуатаційній групі ІТ, розраховується значення параметра потоку відмов систем для кожної групи експлуатації ІТ.

На основі розрахованих значень параметрів потоку відмов для кожної експлуатаційної групи ІТ, будуються графічні залежності параметра потоку відмов від напрацювання і терміну перебування ІТ в експлуатації. Значення параметрів потоку відмов проставляються на середині проміжків напрацювання кожної групи.

На основі дослідження особливостей будови, функціонування та втрати працездатності систем ІТ, встановлюється закон розподілу ймовірності їх безвідмовної роботи, після чого визначається номенклатура деталей, які частіше всього виходять із ладу. Критерієм для визначення працездатності систем ІТ є допустимий рівень ймовірності її безвідмовної роботи який, відповідно до рекомендацій, прийнято рівним 0,85. При досягненні ймовірності безвідмовної роботи систем ІТ допустимого значення, необхідно врахувати включення найбільш ненадійних елементів систем ІТ.

Прогнозування зміни технічного стану ІТ на запланований період експлуатації, на відміну від існуючих, здійснюється за допомогою застосування математичного апарату, притаманного однорідним ланцюгам Маркова зі складанням системи диференціальних рівнянь Колмогорова.

ЕТАП 2. Прогнозування потреби в запасних частинах для інженерної техніки на запланований період експлуатації.

В роботі вирішення цього завдання проводилось за допомогою регресійних моделей. На даний час регресійні моделі отримали широке застосування при моделюванні і прогнозуванні попиту, оскільки вони найбільш адекватно відображають вплив факторів на процес формування попиту. Регресійні моделі засновані на використанні апарату кореляційного та регресійного аналізів та будуються у вигляді рівнянь регресії, в яких у якості функції виступає досліджуваний параметр, а в якості незалежних змінних – фактори, які впливають на даний параметр.

Для врахування комплексного впливу факторів на потребу в ЗЧ та встановлення тісноти взаємозв'язку між самими факторами, доцільно побудувати однофакторну регресійну модель. Для застосування однофакторної

регресійної моделі при прогнозуванні кількості ЗЧ в умовах виконання завдань підрозділами інженерних військ, необхідно послідовно реалізувати ряд наступних кроків.

Першим кроком етапу визначення кількості ЗЧ для проведення робіт з ТО і ремонту ІТ є їх розподіл на групи та підгрупи за терміном перебування в експлуатації та напрацюванням.

Перелік факторів для кожного конкретного підрозділу інженерних військ може бути розширеним в залежності від специфіки його діяльності та географічних умов його функціонування. Проте, в модель прогнозування необхідної кількості ЗЧ для ІТ необхідно включати лише ті фактори, які можливо врахувати та спрогнозувати їх зміну в умовах конкретного підрозділу інженерних військ.

Таким чином, використання розроблених теоретичних положень методики прогнозування потреби в ЗЧ для ІТ на запланований період експлуатації, дозволяє отримати чисельні значення параметра потоку відмов і ймовірності безвідмовної роботи для кожної групи ІТ, розподілених за напрацюванням і терміном перебування їх в експлуатації.

Це дозволяє зменшити час на виконання робіт з ТО і ремонту ІТ, шляхом корегування номенклатури та кількості ЗЧ, з урахуванням надійності агрегатів та систем ІТ, а також напрацювання та терміну перебування їх в експлуатації.

Показано, що за результатами розрахунків коефіцієнту технічного використання ІТ з різними термінами перебування їх в експлуатації, ефективність функціонування системи ТО і ремонту ІТ підвищиться.

Список літератури

1. Бирков В. П. Обеспечение надежности машин инженерного вооружения при эксплуатации. Москва: Воениздат, 1985. 280 с.
2. Воробйов О. М. Методики обґрунтування раціонального складу і використання сил та засобів ремонту техніки інженерних військ в оборонній операції АК ОСШР в процесі її відновлення: Дис...канд. техн. наук: 20.02.14. Кам'янець-Подільський, 2005. 217 с.
3. Волох О. П. Методика обґрунтування раціональних значень параметрів технічного обслуговування машин інженерного озброєння при їх використанні за призначенням: Дис...канд. техн. наук: 20.02.14. Кам'янець-Подільський, 2007. 175 с.
4. Абрамов О. В., Розенбаум А. Н. Прогнозирование состояния технических систем. Москва: Наука, 1990. 126 с.

О НАДЕЖНОСТИ РЕШЕНИЙ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ

Гайша Александр Александрович,

кандидат технических наук, доцент,

доцент кафедры инженерных технологий

Международный классический университет имени Пилипа Орлика, Украина

Навроцкий Валерий Анатольевич

директор колледжа

Международный классический университет имени Пилипа Орлика, Украина

На сегодняшний день отрасль искусственного интеллекта (далее – ИИ), лежащая на стыке математики, информационных технологий, теории автоматического управления, частично биологии и других наук развивается достаточно быстрыми темпами, а также активно освещается и популяризируется в СМИ. Как известно, существует достаточно много подходов, которые можно отнести к ИИ, однако, нельзя не констатировать большого потока исследований и конечных технических решений, основным инструментом которых являются искусственные нейронные сети (далее – ИНС).

Американские специалисты из SAND Lab (университет Чикаго, официальный сайт лаборатории [1]) не так давно (около 2020 г.) разработали проект Fawkes, демонстрирующий катастрофически низкую надежность решений ИНС, распознающих лица людей в полностью автоматическом режиме. Таких систем, осуществляющих глобальный анализ фотографий, находящихся в Интернете, и формирующих базы данных всех его пользователей, на сегодняшний день уже эксплуатируется немало, например, в рамках платформы Microsoft Azure, Amazon, ранее – Facebook и т.п. В целом данные вопросы имеют сложную правовую природу и должны исследоваться не столько специалистами по информационным технологиям, сколько по международному праву и защите прав человека. Однако, цель данной работы заключается не в исследовании вопросов приватности, а в привлечении внимания к малой надежности решений нейронных сетей, которые, как оказывается, могут кардинальным образом менять свои выводы при небольших изменениях входной информации.

Первоначально работа авторов Fawkes была направлена на улучшение приватности человека в современном мире цифровых и коммуникационных технологий (подробное описание их работы опубликовано, например, в [2]). А именно, они утверждают, что разработали программное обеспечение, которое воздействует на фотографии лиц людей, публикуемые в Интернете (например, в своих профилях социальных сетей), и вносит туда небольшие, незаметные глазу человека, но влияющие на работу систем распознавания на базе ИНС изменения. Такая «обработка» не позволяет мощным автоматическим системам распознавания лиц идентифицировать лицо как лицо именно данного человека и, таким образом, не формирует его «цифровой след», который в противном случае дает злоумышленникам отличные возможности для его самого

разнообразного преступного использования. Если разработка авторов [2] действительно имеет высокую эффективность на широком спектре изображений, а не обуславливается некими частными особенностями некоторых протестированных ими фотографий, то можно смело утверждать, что на сегодняшний день нельзя эксплуатировать системы управления техническими объектами, несущими хотя бы малую опасность, построенные на базе ИНС.

Говоря более формализовано, авторам Fawkes удалось создать алгоритм, который вносит крайне незначительные (в случае с изображением – они даже не заметны для глаза человека) изменения во входные числовые данные (а любое изображение в компьютере представляется всего лишь набором чисел), и в результате реально эксплуатируемая нейронная сеть (не какой-либо опытный образец, а вполне промышленное решение) выдает противоположный результат распознавания (на фото не распознается человек, фотография которого уже имеется в системе, т.е. сеть обучена его распознаванию и, главное, распознает человека по этой же фотографии, если она не была предварительно обработана с помощью Fawkes).

Прямой аналогичный пример может быть следующим: злоумышленник согласно технологии, аналогичной Fawkes, добавляет небольшие, незаметные глазу человека изменения в дорожный знак, но эти изменения не хаотичны, а созданы специальным образом и именно так, чтобы не распознаваться системой управления беспилотным автомобилем или еще хуже – они распознаются как другой знак с противоположным смыслом. Ясно, что такие изменения могут приводить к тяжелым последствиям и совершенно не допустимы.

Еще более опасная ситуация может возникнуть при использовании ИНС для управления боевыми роботами. Очевидно, что для распознавания своих объектов, робот будет искать некие «метки», которые могут быть реальными визуальными символами (типа нашивки или эмблемы). Также это могут быть некие сигналы (электромагнитные, инфракрасные, ультразвуковые и т. п.), подаваемые объектами, не подлежащими атаке, но все они будут переводиться в числовую форму и подаваться на вход ИНС для распознавания. Если в результате хакерской атаки противника, проведенной по алгоритмам, аналогичным Fawkes, будут внесены небольшие, но специальным образом подобранные изменения в эти «метки» (причем незаметные при их анализе человеком, что важно в данной технологии), то робот будет атаковать своих, что явно не является результатом, которого от него ожидают.

В качестве вывода можно сказать, что исследования типа Fawkes показывают, что ИНС на сегодняшний день представляют собой достаточно сложные и недостаточно точно предсказуемые (слабо детерминированные) объекты. Учитывая эту сложность, невозможно, например, дать стопроцентную гарантию, что нейронная сеть, обученная на как угодно большом числе изображений условного противника, не классифицирует так же вполне безобидный объект, в который были внесены специальным образом подобранные (и притом небольшие, слабозаметные для органов чувств человека) изменения. При этом следует отметить, что до внесения злоумышленником таких специальных изменений безобидный объект так и распознавался бы

нейронной сетью безобидным. Очевидно, такой вариант действий системы управления недопустим по соображениям безопасности и не позволяет отдавать сложные опасные технические объекты под исключительно нейронное управление (как минимум они должны дополняться подсистемами управления, построенными по другим, более строго детерминированным принципам).

Список литературы

1. The SAND Lab: Security, Algorithms, Networking and Data [Электронный ресурс]. – Chicago: SAND Lab, 2021. [Режим доступа]: <https://sandlab.cs.uchicago.edu>
2. S. Shan, E. Wenger, J. Zhang, H. Li, H. Zheng and B. Y. Zhao. Fawkes: Protecting Privacy against Unauthorized Deep Learning Models // Proc. of USENIX Security Symposium 2020.

ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ СИСТЕМИ ТЕПЛОПОСТАЧАННЯ ТЕПЛОВИМ НАСОСОМ

Калініченко Іван Володимирович,

кандидат технічних наук,
доцент кафедри теплотехніки
Херсонська філія Національного університету кораблебудування
ім. адм. Макарова, Україна

Терещенко Микита Сергійович

Студент II курсу
Херсонська філія Національного університету кораблебудування
ім. адм. Макарова, Україна

Чернецький Олександр Владиславович

Студент I курсу
Херсонська філія Національного університету кораблебудування
ім. адм. Макарова, Україна

Світова екологія на сьогоднішній день потребує прийняття негайних запобіжних заходів. Суспільство тільки нещодавно це усвідомило, і нам дуже пощастило, що ще не запізно. Глобальне потепління, забруднення водних ресурсів, землі та атмосфери, підвищення рівня води у Світовому океані, парниковий ефект, вирубка лісів та нераціональне використання не відновлювальних природних енергетичних ресурсів – і це навіть не половина списку актуальних проблем сьогодення, які гостро потребують вирішення, бо призводять до катастрофічних для усієї планети наслідків, погіршення умов життя, природи і різноманітних тяжких хвороб, загального стану здоров'я нашого і усього живого на планеті. Ми десятки років не замислювалися над тим, що буде далі, і ось сумнозвісний результат.

Країни великої двадцятки G20, уже не перший рік намагаються боротися зі згаданими вище проблемами. На спільних самітах вони дійшли рішення, що треба зменшити використання вуглеводневого палива (природний газ, нафта, вугілля тощо), яке спричиняє викиди парникових газів, насамперед двоокисів вуглеводу CO₂ в атмосферу, переходячи на альтернативні, менш руйнівні, джерела енергії, щоб ліквідувати наслідки шкідливих технологій і ідей минулого століття. Це зумовлено тим, що треба негайно якось зменшувати об'єм парникових газів, що щоденно виділяються у повітря і впливають на небезпечне підвищення температури, яке за останнє століття підвищилося на 2 °C, бо це може призвести до руйнівних для планети наслідків. Навіть країни на кшталт Норвегії та Канади, значним відсотком прибутку до бюджету яких є видобування нафти, газу, вугілля і інших паливних ресурсів, поступово прийшли до подібної

політики екологічного збереження. Вони скоротили виброс CO_2 в атмосферу майже на 80 %, масово застосовуючи енергію вітру, сонця і гідроелектростанцій, замінивши транспорт на вуглеводневому паливі електричними засобами пересування, а також перейшовши на опалення за допомогою нетрадиційних джерел теплогенерації та збереження тепла за рахунок ефективної теплоізоляції приміщень, стін, вікон, дахів тощо.

В Україні ж посиленню скрутної ситуації сприяє несерйозне ставлення до проблеми глобального потепління незмога суспільства і влади до стрімких радикальних змін за відсутності доступної альтернативи. Більшість населення країни користується вуглеводним паливом, бо змінювати щось коштує доволі великих грошей, і, навіть не зважаючи на те, що більш екологічні джерела енергії є дешевшими і вигіднішими у використанні (ціни на енергію від сонячних батарей не є вже дорожчими за ціни на теплову енергію від тих же теплоелектроцентралей), це здається людям вагомою причиною. Задля продажу і використання у якості пального масово вирубають ліси у Закарпатській, Волинській, Херсонській та в інших областях України, що призводить до зменшення кількості здатних хоч трохи запобігати надмірному відсотку викидів CO_2 в атмосфері дерев і, відповідно, збільшенню шкідливих парникових газів у повітрі за відсутності одного з їх нейтралізаторів та переробників.

Також негативно на екологічний стан середовища впливає і спалювання побутових відходів та сміття, на кшталт сухого очерету і скошеної трави, відходів виробництва у металургійній діяльності і пального на ТЕЦ. Для того, щоб запобігти подальшому погіршенню екологічного стану треба передивитися свої погляди як споживачів вуглеводневого пального і змінити свою культуру споживання, перейти до інших, альтернативних джерел енергії.

Рівень вуглекислого газу в повітрі на 50 % перевищує часи доіндустріальної епохи, а середній темп приросту CO_2 швидший, ніж будь-коли. Про це повідомляє APnews з посиланням на Національне управління океанічних і атмосферних досліджень (NOAA). Згідно проведених досліджень NOAA середній рівень вуглекислого газу в травні 2021 році становив 419,13 ppm (частин CO_2 в повітрі на мільйон). Це на 1,82 ppm, ніж в травні 2020 року, і майже на 50 % вище, ніж стабільний доіндустріальний рівень у 280 ppm (рис. 1), а середні темпи зростання за 10 років встановили рекорд, і становлять до 2,4 ppm [1].

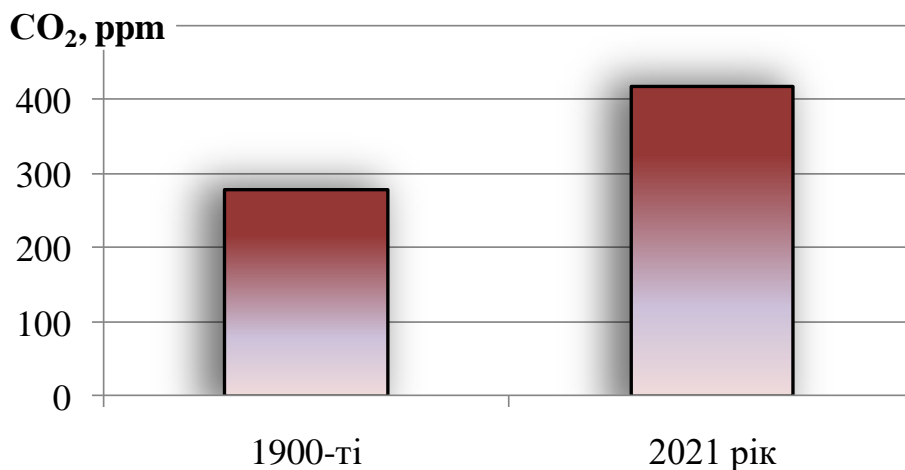

Рисунок 1. Концентрація CO₂ у повітрі в до індустріальний (XIX сторіччя) і наш час

Вуглекислий газ утворюється від спалювання природного газу, нафти й вугілля (вуглеводневих джерел енергії) і одержання теплової енергії з подальшим перетворенням в механічну для використання її на транспорті, одержання тепло- та електроенергії тощо. Нажаль такі об'єми викидів CO₂ набагато перевищують те, що можуть споживати рослини, тому ця обставина призводить до щорічного підвищення рівня викидів CO₂, так званих парникових газів до нових рекордів. Як відомо діоксид вуглецю залишається у повітрі протягом 1000 років і більше.

Як основне джерело теплопостачання для населення в Україні використовують теплоелектроцентраль (ТЕЦ), в якій виробляється тепло і електроенергія. В тепловій електростанції (ТЕС) виробляє для споживача тільки електрику [2].

Викиди CO₂ при спалюванні не відновлюваних джерел енергії для одержання тепло- і електроенергії в ТЕЦ і ТЕС не єдині джерела забруднення навколишнього середовища. На сьогоднішній день вугільні ТЕС України забруднюють повітря більше ніж вся енергетика Європейських країн разом.

Недоліки використання ТЕЦ і ТЕС на вуглеводневому паливі. Щоб провести опалювальний сезон з жовтня до березня, Україні потрібно спалити 15,3 млн тонн вугілля, з яких 9 млн тонн — власного видобутку, все решта — імпорт. Також для опалення на рік необхідно до 19 мільярдів кубів природного газу [3].

Сьогодні, для опалення будівель використовується теплогенератори різних типів. Широкого застосування набули газові та електричні котли, обладнання для спалювання вугілля чи біомаси. І звичайно, з кожним роком все більше зростає частка обладнання, що використовує відновлювальні джерела енергії. Одним з самих перспективних напрямків розвитку теплогенеруючого обладнання є застосування теплових насосів. Технологія, яку більше 100 років тому описав видатний британський фізик Вільям Томсон (лорд Кельвін), останні десятиліття постійно вдосконалюється. Ще в 1855 австрійський інженер Петер

фон Рітгінгер спроектував та виготовив перший відомий прототип теплового насосу. Масове використання теплових насосів для опалення будівель почалось в 60-70-х роках ХХ століття. Одним із піонерів використання технології теплових насосів для теплопостачання був німецький інженер Клеменс Оскар Ватеркотте, який в 1968 виготовив та змонтував перший в Німеччині геотермальний тепловий насос, для опалення власного будинку.

Теплові насоси забезпечують опалення приміщень та гаряче водопостачання. А за наявності в контурі теплового насосу реверсивного вентиля, здатні працювати в зворотному режимі - здійснювати охолодження приміщень. Серцем теплового насосу звичайно є компресор, від якого в основному і залежать технічні характеристики установки.

На сьогоднішній день теплові насоси знайшли широке застосування як в стаціонарній так і судновій енергетиці.

Згідно проведеного техніко-економічного аналізу для різних теплових насосів, що використовують високопотенційну теплоту вихлопних газів і працюють в режимі кондиціонування повітря згідно джерела [4] показав, що найбільш економічними сист емамикондиціонування повітря є ежекторні теплові насоси, що працюють на хладонах.

В літературних джерелах [5, 6] розглядалися варіанти одержання водяної пари на судах з використанням теплонасосних парогенеруючих установок (ТНПУ) в холодній зоні рейсу, коли температура зовнішнього повітря стає нижче 20 °С для виробки водяної пари, джерелом споживаної теплоти низького потенціалу (у випарнику) у яких були б вторинні теплові ресурси судових головних двигунів. Це дозволяє, по-перше, зменшити теплове забруднення навколишнього середовища, по-друге, відмовитися від роботи допоміжного котла на ходовому режимі судна в холодній зоні, а відповідно знизити забруднення навколишнього середовища токсичними димовими газами і, по-третє, зекономити не відновлювальні джерела енергії (котельне паливо).

У літню пору тепловий насос працює як холодильна машина з повітряним охолодженням конденсатора, а неавтономні кондиціонери забезпечують всі приміщення повітрям, що кондиціонується.

Недоліками теплового насосу є по перше залежність від низькопотенційного джерела енергії, що призводить до зниження ККД теплового насосу; також для приводу компресора у більшості випадків використовується електропривід, тому необхідно враховувати екологічне забруднення від виробництва електроенергії.

Список літератури

1. Концентрація CO₂ вполовину перевищила показники доіндустріальної епохи. – Режим доступу: <https://ua-energy.org/uk/posts/kontsentratsiia-co2-vpolovynu-perevyshchyla-pokaznyku-doindustrialnoi-epokhy>.
2. Різниця між ТЕС і ТЕЦ. – Режим доступу: <https://dovidka.biz.ua/riznitsya-mizh-tes-i-tets>.

3. Нестача вугілля та рекордна ціна на газ. Чи загрожує Україні енергетична криза. – Режим доступу: <https://suspilne.media/174187-nestaca-vugilla-ta-rekordna-cina-na-gaz-ci-zagrozue-ukraini-energeticna-kriza/>.

4. O. Dimitrov Innovative solar and waste heat driven ejector chillers and air conditioners // Современные проблемы холодильной техники и технологии: Сборник научных трудов м-н. н-т. конф. – Одесса. – 2011. – С. 60-62.

5. Калиниченко И.В. Тепловой насос в качестве альтернативной судовой парогенерирующей установки // Радіоелектронні і комп'ютерні системи. – 2014. – №3 (67). – С. 85-88.

6. Утилизация теплоты пара теплоиспользующей холодильной машиной с тепловым насосом для охлаждения воздуха на входе судового дизеля / Н.И. Радченко, И.В. Калиниченко, Р.Н. Радченко, Ю.Г. Щербак // Авиационно-космическая техника и технология. – 2017. – №5 (140). – С. 73-77.

СУШЕНЫЕ ПЛОДЫ ДЫНИ КАК ПОЛЕЗНЫЙ ЗАВТРАК

Кизатова М.Е.,
PhD,
руководитель проекта

Есимова Ж. А.,
магистр, научный сотрудник,

Сәдуакас Ә.С.,
научный сотрудник

АФ ТОО «Казахский научно-исследовательский институт перерабатывающей и пищевой промышленности»

Завтрак принято считать главным приёмом пищи в течение всего дня.

Сбалансированный завтрак обеспечивает человека достаточным количеством углеводов, что повышает его физическую активность и выносливость в течение дня.

От качества научных разработок в пищевой промышленности, а затем производства и продвижения на рынке продуктов питания, выполнения медико-биологических требований в соответствии с современной наукой о питании зависит эффективность осуществления его защитной и оздоровительной функции для человека в быстро меняющемся мире.

Без всякого сомнения, фрукты во время диеты на завтрак являются идеальным началом дня, поскольку они легко усваиваются организмом и являются незаменимым источником энергии на весь день. К тому же, фрукты считают единственным продуктом, способным содействовать быстрой работе мозга, восстанавливая баланс с другими частями тела.

Фрукты также являются источником важных элементов, которые обеспечивают хорошее функционирование всех органов и систем организма. Фруктоза — основной элемент фруктов, кроме воды, конечно, которая, как правило, составляет 95%.

Чтобы получить максимум пользы от употребления фруктов, необходимо знать, как их правильно есть. Самое удачное время для этого — завтрак или на пустой желудок.

Одним из лучших фруктов для завтрака являются дыни.

Диетологи советуют употреблять дыню натошак либо в перерывах между приемами пищи. Продолжительность перерыва – не меньше двух часов до и двух часов после еды. Это позволяет организму полностью усвоить продукт и получить при этом максимум полезных веществ. Такую особенность дыни объясняют повышенным содержанием клетчатки и биологически активных

веществ, которые при вступлении в реакцию с нутриентами других продуктов, утрачивают пищевую ценность либо, наоборот, усиливают воздействие на организм человека.

Фрукты и овощи как правило, содержат до 90% воды, 9,5% различных органических соединений и 0,5% минеральных веществ. Высокое содержание влаги приводит к тому, что фрукты и овощи легко поражаются фитопатогенными микроорганизмами, и сохранность урожая является сложной организационной и технической задачей. В основном фрукты и овощи потребляются населением только в свежем виде, и только часть продукции отправляется на переработку и хранение. Несколько хуже дело обстоит с плодоовощными консервами, в том числе и с сушеными плодами и овощами. Их производство на душу населения составляет в 100 и более раз ниже расчетных норм потребления. От общего объема произведенных плодов и овощей на переработку идет не более одного процента. Для сравнения в европейских странах перерабатывается около 50%, а в США до 80% плодов и овощей. И даже, с учетом импорта, фактическое потребление плодоовощных консервов в республике почти в 20 раз ниже расчетных норм потребления [1]. Кроме того, этот показатель также зависит от потерь урожая при уборке и хранении. По данным исследований, уже на стадии заготовки урожая, а в дальнейшем, при его хранении потери овощной продукции близки к 20 – 25 %, потери фруктов достигают 15-18 %. Исходя из этого, наряду со многими способами хранения и пререработки плодоовощной продукции вопросы применения сушки продукции можно отнести к весьма актуальным задачам на современном этапе [2].

Растительные продукты имеют очень важную роль в человеческом рационе. В реальности до стола потребителя доходит около 28 % сельскохозяйственной продукции от производителя. Сроки при хранении свежих фруктов, овощей и зелени может быть разным, от 5-6 часов до 6 месяцев. Однако в процессе хранения овощей в свежем виде в расход идут все питательные вещества, из-за процессов жизнедеятельности в процессе хранения плодоовощной продукции так как эти процессы не остановлены а просто замедлены. Исходя из этого возникает необходимость в консервации продуктов как на зимний период так и на более длительный с целью сохранения энергетических и биологических ценностей в пищевых продуктах. Существует множество методов консервации такие как пастеризация, заморозка, стерилизация, охлаждение засолка и сушка [3, 4, 5]. Пастеризация и стерилизация включает в себя тепловую обработку с целью уничтожения микрофлоры. Заморозка и охлаждение замедляют процессы развития микрофлоры. Если брать заморозку не выше 17 °С то она сохраняет витамины, биологически активные компоненты однако обратный процесс размораживания ведет за собой снижение качества продуктов и содержание витаминов снижается. При длительном потреблении продуктов законсервированных солью, сахаром могут привести к причинам возникновения отложением шлаков в организме а также причиной некоторых видов болезней. При сушке эффект консервации в сухом плодоовощном сырье достигнут с помощью снижения влажности что в свою очередь замедляет процессы развития микрофлоры. Современная сушка при переработке плодоовощного сырья

должна стать одним из основных способов. При современной сушке важны три основных требования:

- энергопотребление должно быть низким;
- качество продукции должно быть высоким;
- стоимость продукции должна быть доступной.

Перечень мякоть дыни содержит: воду, сахара и крахмал, белки, углеводы, пищевые волокна, свободные органические кислоты, калий, железо, витамины С, РР, В1, В2, каротин, фолиевая кислота, магний, фосфор, кальций, мед, инозит, кремний. Кремний благотворно влияет на состояние кожи и волос, железо полезно для кровеносной системы (а его в дыне, кстати, в 17 раз больше, чем в молоке, и в 3 раза больше, чем в рыбе), витамин С укрепляет нервную систему и повышает иммунитет.

Бета-каротин обеспечивает нам благородный персиковый оттенок кожи, делает ее гладкой. Фолиевая кислота чрезвычайно полезна для нервной системы – она отвечает за эмоциональную уравновешенность и хорошее настроение. А магний очень полезен для сердечной мышцы.

В современной медицине дыню используют в основном для очищения кишечника (дынная мякоть оказывает ярко выраженный слабительный эффект), что, кстати, помогает в борьбе с лишним весом. Главное правило – есть дыню натощак.

В Казахстане наблюдается рост урожайности бахчевых культур, посевные площади с каждым годом становятся больше. При высокой урожайности бахчевых культур в Казахстане встает вопрос о переработке данного продукта. Выращенная в республике дыня может перерабатываться на продукты длительного хранения, а из корки дыни извлекается пектин. Однако дыня в основном реализуется в свежем виде, большая часть урожая не реализуется и в лучшем случае используется в виде корма для сельскохозяйственных животных. В связи с чем, переработка плодов дыни является актуальной задачей.

В данный момент во всем мире ведутся работы по изучению и разработке технологии переработки дыни. Плоды дыни в промышленном масштабе не перерабатываются, в связи с нестабильностью продукта и повышенного риска обсеменения микроорганизмами.

При высушивании на небольших температурах указанный фрукт сохраняет много витаминных и минеральных веществ в своём составе. Благодаря этому сушёный продукт обладает следующими полезными свойствами: помогает бороться с негативным влиянием окружающей среды; положительно влияет на нервную систему, улучшает настроение; даёт заряд энергии; стимулирует работу желудочно-кишечного тракта; помогает при запоре; поддерживает сердечно-сосудистую систему; благотворно влияет на мочевыделительную систему; помогает поддерживать необходимый гормональный уровень женщинам во время беременности, а также в период климакса; улучшает внешний вид кожи и волос; нормализует обменные процессы; полезен при авитаминозе. Количество калорий в 100 г сушёной дыни составляет 341 ккал. Такой бахчевой плод содержит необходимые организму витамины (А, С, D, РР), а также аминокислоты.

Выбор и подготовка дыни.

Следует выбрать плоды со сладкой, но твёрдой мякотью. Для приготовления сухофруктов из дыни подойдут такие сорта, как Колхозница, Торпеда, Персидская, Ананасовая, Гуляби. Перед тем как засушить, выбранные плоды надо очистить от кожуры и семечек, а затем нарезать ломтиками толщиной 5–7 м.

Сушеная дыня является обязательной для всех любителей тропических фруктов. Восхитительно сладкие и сочные, сушеные ломтики дыни - настоящее лакомство, они полны вкуса и питательных веществ. Этот фрукт - отличный источник антиоксидантов, витаминов и минералов.

Польза Сушеной Дыни Для Здоровья

1) Антиоксидантная сила: сушеная дыня - это здоровый перекус, богатый антиоксидантами, витаминами и минералами. Антиоксиданты в порции сушеной дыни помогают организму нейтрализовать свободные радикалы, которые могут повредить здоровые клетки. Антиоксиданты помогают предотвратить хронические заболевания, такие как сердечные заболевания и инсульт. Сушеная дыня также богата бета-каротином, каротиноидом, который делает гораздо больше, чем просто придает фруктам яркий оранжевый цвет.

2) Здоровые глаза и кожа: бета-каротин превращается в витамине А в организме и является важным питательным веществом для здоровья кожи и глаз. Потребление достаточного количества бета-каротина улучшает тон и текстуру кожи, помогая сохранить сияние молодости. Исследования показывают, что этот каротиноид также защищает кожу от солнечных лучей, уменьшая вредное воздействие ультрафиолетовых лучей. Бета-каротин также помогает предотвратить катаракту и снижает риск дегенерации желтого пятна, основной причины слепоты у пожилых людей.

3) Здоровье сердца: бананы - не единственный хороший источник калия! Сушеная дыня - отличный способ увеличить потребление этого важного минерала. Калий регулирует сердцебиение, снижает высокое кровяное давление и может снизить риск сердечно-сосудистых заболеваний. Это особенно важно для контроля уровня натрия. Сушеная дыня также богата витаминами группы В, особенно фолиевой кислотой. Фолиевая кислота, также называемая фолиевой кислотой или витамином В-12, снижает затвердение артерий, что является предвестником сердечных заболеваний.

Таким образом, были изучены все доступные методы переработки дыни. Анализ теоретических и практических достижений в области производства продуктов из дыни подтверждает, что одним из основных направлений использования дыни различных сортов является выработка продуктов длительного хранения повышенной пищевой и биологической ценности.

Благодарность. Статья написана на основе результатов, полученных в рамках грантового проекта «Совершенствование технологии отделения мякоти плодов дыни для производства сухофруктов и здоровых завтраков», финансируемого Министерством науки и образования Республики Казахстан (№ AP08052539).

Авторы статьи благодарят коллег, совместно выполняющих научно-исследовательскую работу по данному проекту.

Список литературы

1 Курмангалиев С. Г., Искендинова Г. К., Биотехнология - одно из основных производств в решении обеспечения населения продовольственной продукцией //Стратегия развития пищевой и легкой промышленности: матер. Междунар. науч.-практ. конф. – Алматы, 2004.- С. 188-190.

2 Тажибаев Т.С. Жемістер мен көкөністерді сақтау және өңдеу технологиясы: жоғары оқу орындарына арналған оқулық. –Алматы, 2010. -281б.

3 Грачева А.Ю. Разработка технологии консервирования плодоовощного сырья с применением консервантов нового поколения на натуральной основе: автореф. ... канд. техн. наук: 05.18.01.- М., 2013.-25 с.

4Житникова В. С. Технология консервирования овощных конфитюров с активированным пектином: дис. ... канд. тех. наук: 05.18.13.- Орел, 2000.-235 с.

5 Назарова А. И. Технология плодоовощных консервов. — М.: Легкая и пищевая промышленность, 1981. — 239 с.

ВИЗНАЧЕННЯ ОБСЯГІВ ВИКИДІВ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН ПРИ ЕКСПЛУАТАЦІЇ КОТЕЛЬНІ НА ТВЕРДОМУ БІОПАЛИВІ

Літвак Ольга Анатоліївна,

кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, Україна

Неділя Андрій Олександрович

студентка II курсу
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, Україна

Питання обмеженості паливно-енергетичних ресурсів є одним з найактуальніших на сучасному етапі розвитку. Необхідність використання альтернативних джерел енергії спричинена не тільки подорожчанням викопних енергоресурсів, а й загрозою глобальної зміни клімату. Відновлювальні види палив відіграють все більш значну роль в енергетичному балансі більшості країн. При цьому використання біопалива є одним з перспективних напрямків.

Широка популярність дров, пелет, брикетів в якості альтернативних джерел енергії обумовлена доступністю сировинної бази, екологічністю, простотою обслуговування твердопаливного обладнання. Досить низькі ціни, в порівнянні з газом, є важливим фактором, що свідчить про економічність твердого біопалива порівняно з традиційними видами енергії.

Досить активно використовуються пелети (гранули) з лушпиння соняшника, що є побічним продуктом виробництва соняшникової олії. При використанні методу гарячого пресування для вироблення соняшникової олії на виході залишається велика кількість лушпиння, яке становить 11-16% від початкової маси. Ця кількість на масляних заводах може досягати десятків тонн на тиждень.

Утилізація лушпиння завжди була проблемою: через малу насипну вагу транспортування відходів на звалище обходиться дорого. При зберіганні воно може легко спалахнути, а також тліти, поширюючи неприємний запах. Деяка його кількість використовується як добриво і для розпушування ґрунту.

Лушпиння соняшника має важливу властивість – високу теплотворність при згоранні. Саме ця якість робить його одним з ефективних видів палива, яке виробляється у вигляді паливних гранул. Гранулювання – одне з найбільш поширених способів обробки лушпиння, в результаті якого знижується вологість продукту до 12% і стиснення початкового об'єму в 5-10 разів.

Переваги гранул з лушпиння соняшнику перед іншими видами палива наступні:

- тепловіддача становить 17000-19000 кДж на кілограм. Це більше ніж середні показники деревини і приблизно стільки ж, скільки тепла віддають при горінні деякі види кам'яного вугілля;

- одна тонна пелет з лушпиння соняшнику виділяє стільки ж тепла, скільки 3,2 тонни деревного палива, 957 м³ газу, 1000 літрів дизельного палива або 1370 літрів мазуту;

- процес спалювання гранул є енергоефективним, при цьому кількість негорючих залишків (зольність) не перевищує 3%;

- у гранулах відсутні пори, що не дає їм займатися.

- лушпиння соняшнику – дешева сировина, яку олійні заводи зацікавлені збувати, щоб не нести витрати на утилізацію [1].

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що виробництво біопалива та його використання є актуальним і доцільним. Тому було проведено дослідження щодо визначення обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря при експлуатації котельні на твердому біопаливі, а саме пелетах з лушпиння соняшника.

Котельня призначена для теплопостачання і гарячого водопостачання дитячого садка з сумарною корисною площею всіх приміщень 1050 м². Дитячий садок був підключений до централізованого теплопостачання, але через низьку якість послуг та підвищення тарифів заплановано перехід на автономне теплопостачання.

В результаті реконструкції котельні дитячого садка передбачається встановлення твердопаливного котла Kalvis-250М теплопродуктивністю 250 кВт. Теплове навантаження на котельню – 178,7 кВт, в тому числі 90,3 кВт на опалення та 88,4 кВт на гаряче водопостачання. Встановлена потужність котельні – 250 кВт.

Відповідно до ДСП 173-96 «Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів» розміри нормативної санітарно-захисної зони від устаткування енергетичного виробництва не встановлюються [2]. Найближча житлова забудова знаходиться на відстані близько 90 м від димової труби котельні.

Досить активно використовуються і пелети з лушпиння соняшника. Лушпиння соняшнику, або лушпиння насіння – побічний продукт виробництва соняшникової олії, який має високий потенціал. При використанні методу гарячого пресування для вироблення соняшникової олії на виході залишається велика кількість лушпиння, яке становить 11-16% від початкової маси. Ця кількість на різних масляних заводах може досягати десятків тонн на тиждень.

Система теплопостачання – замкнута. Параметри теплоносія: на опалення – 70-95°C; на гаряче водопостачання – 50°C. Димовидалення відбувається через димову трубу діаметром 500 мм і висотою 20 м. Передбачено очищення димових газів в золоуловлювачі зі ступенем очищення 85%. Димова труба є джерелом викидів забруднюючих речовин в атмосферу.

Розрахунок річних валових викидів забруднюючих речовин виконаний на підставі «Збірника показників емісії (питомих викидів) забруднюючих речовин

в атмосферне повітря різними виробництвами» [3]. В якості палива для котла «Kalvis 250M» передбачається використання пелет з лушпиння соняшника.

Максимальні разові і валові обсяги викидів забруднюючих речовин визначаються за формулою:

$$M_i = 10^{-6} \cdot k_i \cdot Q_n^p \cdot B, \text{ г/с (т/рік)}, \quad (1)$$

де k_i – показник емісії i -ої забруднюючої речовини, г/ГДж;

$Q_n^p = 12,30$ МДж/кг – масова нижня теплота згоряння палива;

B – витрата палива за розглянутий проміжок часу, г/с або т/рік.

Масова витрата палива складає:

$B_{\text{рік}} = 23,133$ т/рік – річна витрата палива;

$B_{\text{год}} = 5,35$ кг/год – годинна витрата палива;

$B_{\text{сек}} = 1,49$ г/с – секундна витрата палива.

Показники емісії оксидів азоту, вуглецю окису, метану при спалюванні пелет є узагальненими і їх значення становлять:

$k_{NO_2} = 200$ г/ГДж – показник емісії азоту двоокису;

$k_{CO} = 195$ г/ГДж – показник емісії вуглецю окису;

$k_{N_2O} = 4,0$ г/ГДж – показник емісії оксиду діазоту;

$k_{CH_4} = 5,0$ г/ГДж – показник емісії метану.

Для золи та вуглецю двоокису показники емісії є специфічними і визначаються за емпіричними формулами з урахуванням індивідуальних характеристик палива і конкретних характеристик процесів спалювання.

Показник емісії суспендованих частинок (зола):

$$k_{\text{тв}} = \frac{10^6}{Q_n^p} \cdot a_{\text{вин}} \cdot \frac{A^r}{100 - \Gamma_{\text{вин}}} \cdot (1 - \eta_{\text{зу}}) \text{ г/ГДж}, \quad (2)$$

де $A^r = 0,7\%$ – масовий вміст золи в паливі на робочу масу;

$\eta_{\text{зу}} = 0,85$ – ефективність очищення димових газів від суспендованих твердих частинок;

$\Gamma_{\text{вин}}$ – масовий вміст горючих речовин;

$a_{\text{вин}}$ $a_{\text{вин}}$ – частина золи, яка виділяється у вигляді летючого попелу;

$\frac{a_{\text{вин}}}{100 - \Gamma_{\text{вин}}} = 0,005$ – параметр виносу твердих частинок.

$$k_{\text{тв}} = \frac{10^6}{12,30} \cdot 0,005 \cdot 0,7 \cdot (1 - 0,85) = 42,7 \text{ г/ГДж}.$$

Показник емісії вуглецю двоокису:

$$k_{CO_2} = \frac{44}{12} \cdot k_C \text{ г/ГДж}, \quad (3)$$

де $k_C = 28130$ г/ГДж – показник емісії вуглецю.

$$k_{CO_2} = \frac{44}{12} \cdot 28130 = 103143,3 \text{ г/ГДж}.$$

Результати розрахунків максимально разових кількостей викидів та річних валових викидів забруднюючих речовин за формулою (1) наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Розрахунок викидів забруднюючих речовин

Забруднююча речовина, що викидається	Коефіцієнти емісії, г/ГДж	Максимально разові викиди, г/с	Річні валові викиди, т/рік
Азоту двоокис	200	0,0037	0,057
Вуглецю окис	195	0,0036	0,056
Тверді	42,7	0,00078	0,012
Метан	5	0,000082	0,0014
Оксид діазоту	4	0,000073	0,0011
Вуглецю двоокис	103143,3	1,89	117,3919

Розраховані значення валових викидів шкідливих речовин свідчать про те, що рівень забруднення атмосферного повітря від джерела забруднення (котельні потужністю 250 кВт, що працює на твердому біопаливі – пелетах з лушпиння соняшника) є незначним і не робить негативного впливу на довкілля в районі своєї діяльності.

Список літератури

1. Пелети з лушпиння соняшника. ALB Group. URL: <https://albnn.com/production/articles/pelley-iz-luzgi-podsolnechnika>.
2. Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19.06.1996 № 173. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0379-96#Text>
3. Збірник показників емісії (питомих викидів) забруднюючих речовин в атмосферне повітря різними виробництвами. Донецьк: Український науковий центр технічної екології, 2004. 120 с.

ПИТАННЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ЕЛЕКТРОТЯГОВИХ МЕРЕЖ МІСЬКОГО ЕЛЕКТРОТРАНСПОРТУ

Шавкун Вячеслав Михайлович,

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри електричного транспорту
Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова, Україна

Окрутний Андрій Богданович

Аспірант I курсу
Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова, Україна

В умовах ресурсозбереження значний ефект може дати перехід від обслуговування тягових підстанцій (ТП) та контактних мереж (КМ) по нормах до технічного обслуговування по стану на базі комплексної діагностики їх елементів. Однак, на сьогоднішній день відсутні як технічні засоби діагностики ТП та КМ так і програмні засоби визначення критеріїв їх стану. Тому для підвищення якості діагностики і переходу до перспективного обслуговування необхідно узагальнити і вибрати основоположні критерії якості струмозняття і стану КМ та запропонувати технології експлуатації по мінімуму витрат.

Транспортна стратегія України передбачає розвиток міського електричного транспорту і вимагає вдосконалення електротягових систем і технологій їх експлуатації у напрямку ресурсо- і енергозбереження [1].

Система обслуговування і ремонту тягових підстанцій та контактної мережі не відповідає сучасним вимогам ресурсозбереження і потребує вдосконалення, а методи проектування КМ мають низьку продуктивність і не в повній мірі враховують взаємодію контактної мережі і струмоприймачів. З великими темпами збільшується кількість ТП та довжина КМ з експлуатацією на третьому етапі життєвого циклу, яка недостатньо досліджена. Необхідно розробити перспективне обслуговування ТП та КМ і усвідомлено йти на початкове збільшення витрат на модернізацію їх конструктивних елементів, що істотно підвищить експлуатаційну надійність.

Одним з найбільш перспективних методів зниження експлуатаційних витрат є перехід до науково обґрунтованих термінів ремонту і планування робіт на основі фактичного стану тягових підстанцій та контактної мережі. Це можливо за наявності комплексної системи моніторингу і діагностики параметрів електротягових мереж і критеріїв їх оцінки. Найбільш ефективна діагностика стану пристроїв ТП та КМ базується на синтезі діагностичної інформації з використанням сучасних вагон-лабораторій, постійно діючої діагностики ТП та імітаційного моделювання [1-3].

Технології технічного обслуговування є алгоритм призначення заходів з підтримки заданого технічного стану обладнання тягових підстанцій та контактних мереж в процесі їх експлуатації. Працездатний стан ТП та КМ досягається виконанням завдань:

- прогнозування зміни параметрів і міцності; призначення граничних полів допуску параметрів;
- визначення параметрів і закономірностей зміни навантажень;
- розробки моделей відмов пристроїв; збору інформації про поточний стан пристроїв і аналізу причин відмов;
- розробки засобів і методів діагностики;
- вибору і розрахунку параметрів технологій технічного обслуговування;
- організації робіт системи технічного обслуговування і ремонту.

Вид технології технічного обслуговування характеризується наступними ознаками:

- за інформацією про об'єкт – параметрична і непараметрична;
- за способом призначення термінів проведення комплексної діагностики (КД) – з напрацювання і за станом;
- за глибиною КД – з мінімальним і повним відновленням;
- за типом відмови – з частковою і повною відмовою;
- за наявністю індикації відмови – при наявності і за відсутності миттєвої індикації відмови;
- за наявністю резервування об'єкта – при наявності і відсутності резервування.

Комбінуючи основні з перерахованих параметрів можна отримати десятки різних технологій.

Процес технічного обслуговування і час проведення КД можна оптимізувати. Критеріями оптимізації можуть бути показники готовності пристроїв або мінімізація витрат часу і матеріальних засобів на обслуговування ТП та КМ. Затверджено наступні показники системи технічного обслуговування і ремонту: середня і питома тривалість, трудомісткість, вартість, коефіцієнти готовності і технічного використання [3].

Контактна мережа є відновлювальна складна система зі змішаним з'єднанням елементів, оскільки вона продовжує функціонувати після усунення ремонтом наслідків несправності, обслуговується наявним персоналом і в залежності від елемента, що відмовив може перебувати в двох або більше робочих станах. Іншими словами, можливі відмови, при яких контактна мережа в цілому продовжує виконувати свої функції, але зі зниженою ефективністю [4].

На міському електричному транспорті діє планово-попереджувальна система експлуатації систем тягового електропостачання і електрорухомого складу. Ремонтні роботи планується проводити так, щоб розрахункові параметри пристроїв електропостачання і електрорухомого складу при несприятливих умовах їх експлуатації не досягали свого критичного значення в момент часу перед проведенням поточного або капітального ремонту.

Щоб підвищити ймовірність p безвідмовної роботи елементів КМ до проведення планово-попереджувального ремонту, при плануванні доводиться декілька занижувати період циклу, тобто збільшувати періодичність. Однак багато елементів КМ, як правило, не піддаються екстремальним навантаженням, і тому в разі їх дострокової заміни новими відбувається істотне недовикористання їх потенційного терміну служби. Це суперечить ресурсозбереженню і веде до підвищення поточних витрат на експлуатацію та завищення обсягів ремонту.

Разом з тим імовірність p можна підвищити і при використанні високоефективних засобів діагностування пристроїв, коли з'являється можливість проведення не суцільної, а вибіркової заміни екстремально навантажених елементів до настання термінів їх відмови.

З огляду на складні умови роботи контактної мережі і те, що вона фактично не має резервування, необхідно безперервно контролювати показники надійності системи в цілому і її елементів зокрема. За допомогою цих показників можна визначити найбільш доцільні технології, організацію, періодичність та обсяг профілактичних та ремонтних робіт з утримання контактної мережі і оптимізацію цих робіт за умовою економічності [1-4].

Таким чином, існуюча планово-попереджувальна система експлуатації контактної мережі та струмоприймачів призводить до невикористання потенційного терміну служби пристроїв. Це суперечить ресурсозбереженню і веде до підвищення поточних витрат на експлуатацію та завищення об'ємів ремонту. Комплексна діагностика параметрів дозволить оцінити стан елементів контактної мережі та струмоприймачів за показниками надійності, безвідмовності, ремонтпридатності, довговічності і проводити вибіркочну заміну екстремально навантажених елементів до настання термінів їх відмови.

Список літератури

1. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 430-р.
2. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р.
3. Kiessling F. Contact Lines for Electric Railways: Planning, Design, Implementation, Maintenance / F. Kiessling, R. Puschmann, A. Schmieder, E. Schmieder, 2-nd Edition, Berlin and Munich. Siemens, 2009. – 994 p.
4. Правила експлуатації трамвая та тролейбуса, введені в дію наказом Міністерства інфраструктури України від 03.02.2020 р., № 36.

DIGITIZATION OF THE TOURISM INDUSTRY IN THE POST-COVID-19 PERIOD

Roik Oksana

Assistant Lecturer of Department of Tourism,
Lviv Polytechnic National University, Ukraine

The global pandemic caused by the coronavirus has placed the world in an exceptional situation, transforming politics, trade, and many industries, including tourism, in ways that are still taking shape. New tourism policy responses related to COVID-19 have already been put into action [1]. For destination management organizations, in survival mode, new ways of thinking and managing touristic practices have emerged and digitization played a fundamental role in this. There are many experimentations involving digital tourism right now and some of them are bringing about changes that could possibly be sustained once the pandemic has passed. Initial indications are that the current crisis is accelerating the digital transformation of the tourism and destination management sector. The focus this year has shifted from implementing digital devices for touristic experiences in a destination to using such devices to connect on a distance with potential visitors.

In this COVID-19 year, there was a considerable increase of experiments transforming a destination into a digital/virtual experience. One example is the Faroe Islands, which managed to reinvent themselves digitally by creating a new remote tourism tool. Different stakeholders came together and designed digital tours for the islands. Equipped with digital technologies, tour guides are taking tourists from their own house into the beautiful spots of the island. Furthermore, tourists can also explore the island using a joypad (i.e., a type of game controller held in the hand) to turn, walk, run or even jump, from their own house anywhere in the islands [2].

What the subjects of tourist activity have experienced in the last year is what everybody is referring to as forced digitalisation: those who were behind had no choice but to catch up [3]. The terms “digitalisation” and “smart tourism” are commonly used to define the progressive transformation of the sector, however, the reality of both defining and achieving each are incredibly complex, granular and subject to significant differences of opinion. The subjects of tourist activity have to understand what is actually happening and the level of maturity when it comes to digital throughout the sector. They need to develop a clear framework and a common set of indicators and we need to be able to address things like mindset and expose ourselves to trends. Many relevant projects support digital development: this is an industry really dominated by micro, small and medium-sized enterprises, so it is really key to take into consideration their perspectives and needs [4]. Finally, the subjects of tourist activity need to shift from this urge of getting businesses online, which is still important, to tapping into the bigger opportunities.

The coronavirus pandemic requires that the tourism sector accelerated its digitalization and make technological innovations [5]. New processes in transportation, mobile applications in hotels, and automatic travel insurance are some of the keys for the tourism of the future.

The post-COVID tourist will have an even more digital profile, looking for alternatives for their vacations via various online platforms. New safety protocols will slow down a trip: bureaucracy and health certificates, luggage check-in, slower shipments, and so on. According to the report “The rise of sanitized travel by SimpliFlying”, it will be necessary to go to the airport four hours in advance to pass through temperature scans, disinfection tunnels, sanitize luggage, and even undergo blood tests [6].

Furthermore, if a 21st century tourist aimed for personalization and demanded online services, the post-COVID-19 tourist will be even more digital, looking for many different alternatives for their vacations through online platforms

The expert indicates three initiatives for hotels of the future. First, hygiene protocols, which will go through additions such as minimum distance, redesign of common areas, and more frequent disinfection [7]. Thirdly, technology will be a flag of change. Apps will provide personalization, immediateness, and control, for example, to reserve a hammock by the pool or a table at the restaurant. Hotels will have to incorporate a more home automation, delivery of room service will be more frequent, and the client will demand better-quality internet connection. In addition to the security that a tourist seeks, their trip requires them to guarantee their own safety [8]. From here on out, they must provide evidence of not being infected with COVID-19. This can be directly related with travel insurance.

Experts agree that all of these advances are ones that have been accelerated by the coronavirus, requiring us to look towards the future with much more speed. The return of local tourism and the search for sustainability are resonating now. In innovation, the transformations will be many, and they will apply to everything [9].

In addition to the physical changes, mental changes will be necessary too. The world of tourism must mentally prepare for this revolution and, to this end, it must undergo a cultural transformation. For example, if you have an app in a hotel that allows digital on boarding, but the people have not changed their culture, the technology is useless. To be conscious of the risks and the security measures will be essential, not only for the future of the travelling tourist experience, but also for the survival of the sector.

Google is confirming their responsibility to support the industry throughout its recovery. The objective is to upgrade and upscale the role of tourism and innovation. The priority is to make sure that any company, including the smallest ones like bars or restaurants, can benefit from digitalisation. The second priority for Google is to contribute to skill development recognising that tourism is a driver for this, as it creates jobs and involves local communities massively. They are offering free courses on every level: for example, they noticed that some businesses do not even know how to take ownership of their business on Google and they want to assist them in that and make it a simple and clear step. The third priority focuses on data: the aim is to provide data tools and platforms to all the industry so that customer behaviour and trends can be better understood. After the pandemic, tourism will not be able to rely exclusively on

historical data anymore, hence leaving space for the analysis of real-time data and consumers intentions. As people at home have never stopped searching for info related to travel, another objective for Google will be to give space to less-known destinations to be discovered by potential travellers and help diversify the offer and availability of tourism destinations [10].

In this manner, the key takeaways from the conducted research of digitalisation of the tourism industry in the post-COVID-19 period are presented below.

The terms “digitalisation” and “smart tourism” are commonly used to define the progressive transformation of the sector, however, the reality of both defining and achieving each are incredibly complex, granular and subject to significant differences of opinion.

To understand digitalisation across the industry as fragmented as tourism, we need to start with a common set of indicators and a comprehensive process of measurement to understand it. Gaining an understanding of this means considering hard skills, attitudes and mindset, exposure to trends as well as considering investment in development, research and innovation ecosystems. There are incredible mechanisms and programmes designed to identify, address and support the accessibility and opportunities of digitalisation, however, there could be greater clarity and awareness around a broader framework to enable advancements in this respect and a clear understanding of methods, ambitions and opportunities.

Whilst tourism is widely considered as an industry comprising largely micro and small to medium-sized enterprises, it is important to consider the interplay between the technology start-ups, bigger commercial actors and small businesses with a view to levelling up and creating greater accessibility of opportunities through collaboration. When we think about digitalisation, it’s important to shift thinking forward from the original aims of “getting businesses online” towards a 2021 viewpoint on where digital solutions, especially driven by data, should be considered as pivotal in addressing meta-issues that exist in society today. This ranges from digital as a catalyst for sustainable development, through to addressing issues relating to community and society further impacted by the pandemic to thinking ten years forward about potential disruption from the advancement.

Digital tourism can work across borders, and collaborative work among nations is already growing in recent years. The current study results show that significant collaborations are between Spain, China, and the United States. China has the highest number of collaborations with other countries. Future Agenda and Limitations Digital technologies are used for providing the information and destination outlook before visiting places and the idea of convenience works. However, digital technologies can make it possible to normalize the tourism industry operational. Digital technologies are beneficial for older adults who cannot travel towards tourist destinations due to age. Technologies like virtual reality can entertain them in a much better way. The recent outbreak of COVID-19 now makes things a little different after the virus spread amongst visitors in many parts of the world. Host nations are more reluctant about travellers from different countries, and the situation is also similar to visitors. They would like to avoid travelling until the vaccination development procedures are completed. In this period, virtual reality and augmented reality options are more useful

for visitors. However, many researchers believe that technology-based visiting does not experience actual visiting.

Still, restricted international travel and tourism activities are not open, and virtual reality is a better alternative to traditional tourism. It is a great challenge for researchers and scientists to satisfy the consumer's demand for tourism. The world scenario has changed entirely in recent years. Before COVID-19, tourism was an essential tool for communication between multicultural nations, but now nations are fighting to protect people. In this situation, virtual reality is a very vital tool for the tourism and hospitality industry. However, the future of tourism is still unprecedented due to the lockdown in many countries, and the adoption of substantial constraints on borderlines has also significantly affected the tourism economy worldwide. COVID-19 is heading to some encouraging consequences for the tourism industry. Declined demand in the aviation industry is already causing airlines to phase out outdated aircraft. Restrictions on overseas travel for international students, business travellers, and political leaders lead to increased leverage from videoconferencing.

References

1. Beine, M., Bertoli, S., Chen, S., Ambrosio, C.D., Islam, N. et al. Economic Effects of Covid-19 in Luxembourg First RECOVid Working Note with Preliminary Estimates; Research Luxembourg: Luxembourg, 2020.
2. Kayumovich, K.O. Prospects of Digital Tourism Development. *Economics* 2020, 23-24.
3. Yeung, K., Galindo, D. Why Do Public Blockchains Need Formal and Effective Internal Governance Mechanisms? *SSRN Electron. J.* 2019.
4. Gössling, S., Scott, D., Hall, C.M. Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of COVID-19. *J. Sustain. Tour.* 2020, 29, 1-20.
5. Jones, P., Comfort, D. The COVID-19 Crisis, Tourism and Sustainable Development. *Athens J. Tour.* 2020, 7, 75-86.
6. Oztemel, E., Gursev, S. Literature review of Industry 4.0 and related technologies. *J. Intell. Manuf.* 2020, 31, 127-182.
7. Sarkar, S.K., Toanoglou, M., George, B. The Making of Data-Driven Sustainable Smart City Communities in Holiday Destinations. In *Digital Transformation in Business and Society*; Metzler, J.B., Ed.; Palgrave Macmillan: Cham, Switzerland, 2020; pp. 273–296.
8. Ranasinghe, R., Karunarathna, C., Pradeepamali, J. After Corona (COVID-19) Impacts on Global Poverty and Recovery of Tourism Based Service Economies: An Appraisal. *SSRN Electron. J.* 2020.
9. De Luca, G., Dastgerdi, A.S., Francini, C., Liberatore, G. Sustainable Cultural Heritage Planning and Management of Overtourism in Art Cities: Lessons from Atlas World Heritage. *Sustainability* 2020, 12, 3929.
10. Fauziah, C.L. The Geography of Accessibility: Assessing the Malaysian Approach to COVID-19 Pandemic Management. *GEOGRAFI* 2020, 8, 66-91.

ІНКЛЮЗИВНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Гуменюк Галина Михайлівна

канд. пед. Наук

Ющук Катерина Володимирівна

студентка

Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

м. Івано-Франківськ, Україна

Вступ. Однією з проблем у світі є збільшення кількості людей з інвалідністю. За даними Національної асамблеї людей з інвалідністю, у світі налічується понад 1 мільярд [1]. Тому важливо зробити необхідні умови для змоги інтегруватися таким людям у суспільстві.

З розвитком суспільства туристична індустрія розвивається і адаптується до нових умов. Одним із сучасних та перспективних видів туризму став інклюзивний туризм або туризм для людей з обмеженими можливостями.

З огляду на стан суспільства в світі, необхідно констатувати швидкі темпи зростання кількості людей, які потребують соціальної та спеціальної допомоги. За загальноприйнятим міжнародним стандартам їх відносять до різних інклюзивних категорій, а якщо мова йде про туристичну сферу, то до категорії інклюзивних туристів.

За кордоном інклюзивні туристи займають важливий сегмент на туристичного ринку. Такий напрям в туризмі є надзвичайно важливим у будь якій державі. Зважаючи на дослідження, можна сказати, що інклюзивний туризм має швидкі темпи розвитку і значні перспективи. Важливим, у цьому випадку, є створення відповідної інфраструктури, так званого безбар'єрного середовища, удосконалення туристичних маршрутів відповідно до потреб туристів з інвалідністю[2].

У процесі дослідження використовувалися такі методи як: узагальнення, аналізу, синтезу та абстрактно-логічний.

Основна частина. Аналіз опрацьованих джерел, дає підстави стверджувати, що на даний період часу не має *повного* визначення *терміну* «інклюзивний туризм». У країнах Євросоюзу туризм для людей з обмеженими можливостями називають «доступним туризмом». Такий термін інтерпретується також як «туризм для всіх» (tourism for all), «доступний туризм» (accessible tourism), «туризм для інвалідів», «безбар'єрний туризм», «реабілітаційний туризм», «корекційно-навчальний туризм» тощо. При цьому сутність такого виду соціальної реабілітації не змінюється.

Скотт Райан вважає, що «інклюзивний туризм необхідно сприймати як соціальну інтеграцію». Саме він вважається одним з основоположників

«доступного туризму». який вважає, що найбільш універсальним способом соціальної інтеграції виступає туризм. Тому необхідна модернізація туристичної сфери, в якій поняття «доступність туризму для всіх» буде розглядатися в плані пристосування інфраструктури туристичних центрів і об'єктів екскурсійного показу до потреб всіх людей, в тому числі, людей з інвалідністю, людей похилого віку, їх опікунів і членів сімей, людей з тимчасовими обмеженими можливостями, сімей з маленькими дітьми та ін.

Інклюзивний туризм можна розглядати як вкрай важливий напрям в туризмі, який включає в себе процес співпраці між різними представниками туристичної сфери. Це дозволяє всім інклюзивним категоріям, тобто людям з особливими потребами, бути причетними до туристичної інфраструктури, включаючи мобільну, візуальну, слухову і когнітивну складові доступності.

Однією з причин низького попиту на інклюзивні тури, навіть за кордоном, експерти називають страх інклюзивних туристів і неминучий дискомфорт, обумовлений обмеженими можливостями пересування або когнітивних здібностей у людей з порушеннями зору, слуху, а також вузьке розуміння самого терміну «доступний туризм» і плутанини навколо цього поняття.

Інклюзивний туризм виступає поліфункціональним видом дозвілєвої діяльності і може розглядатися як напрямок соціально-культурної реабілітації, який виконує наступні функції:

- компенсаційну, що сприяє реалізації особистісного потенціалу, що не є затребуваним у повсякденному, громадському, трудовому та сімейному житті;
- розвиваючу, яка реалізується через збагачення кругозору, активне пізнання явищ природи, традицій, фізичний, емоційний і духовно-моральний розвиток особистості;
- комунікативну, яка сприяє встановленню нових соціальних контактів, дружніх і ділових зв'язків;
- гедоністичну, яка сприяє формуванню позитивного психоемоційного стану, підвищенню психологічної захищеності;
- реабілітаційну, яка сприяє відновленню ресурсів людини, профілактиці психосоматичних захворювань, підтримці фізичної форми і здоров'я;
- адаптаційну функцію, яка ґрунтується на тому, що туризм є комплексним засобом адаптації за рахунок подолання соціальної незатребуваності, активізації особистісного потенціалу та підтримки позитивного ставлення до життя[3].

Сім принципів інклюзивного туризму були сформульовані і реалізовані більше 30 років тому архітектором Роном Мейсоном, який перебував в інвалідному візку і його колегами з Державного Університету Північної Кароліни:

- «1. Рівність і доступність використання.
2. Гнучкість використання.
3. Простота і інтуїтивність використання.
4. Доступно викладена інформація.
5. Терпимість до помилок.
6. Малі фізичні зусилля.

7. Наявність необхідного розміру, місця, простору.»

Ці принципи лягли в основу системи інклюзивного туризму європейського, азіатського та американського туристичних регіонів[3].

Іспанію варто віднести, як одну з перших країн, яка почала активно розвивати цей вид туризму. Барселону було визнано найкращим містом зі сторони туристичної доступності.

Був створений спеціальний сайт «Доступний туризм»[4], що містить всі відомості про відповідні поїздки по Каталонії, з наданням інформації про 19 туристичних маршрутів, на яких створені необхідні умови для прийому людей з інвалідністю та для літніх людей. Технічне оснащення сайту дозволяє людям з інвалідністю (включаючи тих, хто погано бачить), без сторонньої допомоги, мати повний доступ до інформації (за рахунок більш контрастного зображення, спеціальних пристосувань для полегшення читання з екрану, аудіо тощо). На даний час, цей сайт доступний на шести мовах: каталонська, іспанська, англійська, французька, італійська та німецька [4]:

Варто зазначити й те, що всі центральні вулиці Барселони обладнані рампами, всі автобуси адаптовані, в готелях є спеціальні номери, зручні для людей з інвалідністю. Кожна станція метро має спеціальне обладнання для людей з обмеженими можливостями.

Також в місті діє спеціальне туристичне агентство Barcelona Special Traveller, що спеціалізується на інклюзивному туризмі. Агентство враховує всі потреби своїх клієнтів та створює персоналізовані поїздки, які гарантують доступність перевезень, проживання та всі необхідні послуги (тури, екскурсії, відвідування).

Як приклад варто відзначити, країну з високим розвитком інклюзивного туризму- це Німеччину. У країні, з метою розвитку культурно-пізнавального туризму, місця дозвілля оснащені з урахуванням потреб маломобільних громадян. У музеях і театрах, як правило, пропонуються крісла-коляски, якими можуть скористатися люди з інвалідністю [5].

Подібний веб-сайт існує у Великобританії [6]. Наземний транспорт пристосовується до індивідуальних потреб, музеї пропонують цікаві і зручні туристичні програми, і навіть функціонує індивідуальний спеціалізований туристичний оператор Tourism for all.

В Україні інклюзивний туризм на даний час починає розвиватися. Варто відзначити, що в країні існує лише декілька туристичних місць, які облаштовані для людей з особливими потребами:

- Дендрологічний парк «Олександрія», м. Біла Церква
- Кропивницький дендропарк
- Національний дендрологічний парк «Софіївка», м. Умань [7]

Проте, у деяких містах проводять екскурсії для людей з обмеженими можливостями. Так, в м. Івано-Франківськ, до Всесвітнього дня людей з вадами зору, в докарантинний період проводилися екскурсії для таких людей. Студенти Прикарпатського університету факультету туризму допомагали людям з вадами зору пересуватися містом.

Важливішим кроком для розвитку інклюзивного туризму є створення відповідної інфраструктури[8]. На жаль, у містах України дуже мало

приспособувань для цього виду туризму. Наприклад, людям на інвалідному візку важко пересуватися по вулицях міст через високі бордюри. Також важливим є встановлення інформаційних табличок з контрастними і чіткими написами. Для комфортного перебування людей з особливими потребами в громадських місцях необхідно встановлювати двері шириною не менше 85 см. і мінімізувати кількість сходів. У парках і на алеях ширина прогулянкових доріжок має бути не менше 180 см., щоб людям, що йдуть в різних напрямках було зручно розійтися. Такі доріжки мають бути і на пляжах, як, наприклад, в Тель-Авіві є 4 пляжі, які спеціально облаштовані для інклюзивних туристів. Так само важливо забезпечити доступність інформації: екскурсії мовою жестів або адаптацію музеїв для людей з вадами зору і слуху. У рекреаційних центрах, де є заборона входу з тваринами, можна робити виняток для людей з тваринами-поводирями.

Доречно відмітити, що визначним кроком для розвитку інклюзивного туризму в Україні має стати створення єдиного спеціалізованого інтернет-ресурсу, який надавав би повну та доступну інформацію про туристичні місця та маршрути для людей з особливими потребами, а також про наявність в транспорті, готелях, театрах, сувенірних магазинах та закладах харчування спеціалізованої інфраструктури для людей на інвалідних візках чи з вадами зору або слуху.

Відповідно до цього, підприємства індустрії туризму мають проводити спеціалізовані навчання для своїх працівників про роботу з інклюзивними туристами.

Висновки. Варто зазначити, що головною проблемою в Україні залишається недостатня поінформованість про можливості туризму як для людей з особливими потребами, так і в працівників туристичних підприємств.

Створення спеціалізованого сайту про інклюзивний туризм в Україні зможе полегшити пошук доступних місць для туристів з обмеженими можливостями. А також це допоможе визначити певні недоліки в тих чи інших туристичних місцях і можливі шляхи їх вирішення.

Створивши відповідну інфраструктуру в туристичних місцях, а також поширивши необхідну інформацію кожен турист зможе відчути, що «туризм доступний для всіх».

Список література

1. Сайт Національної асамблеї людей з інвалідністю. URL: <https://naiu.org.ua/> (дата звернення: 02.11.2021).
2. Закон України «Про туризм». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 02.11.2021).
3. Сеселкин, И. А. Проблемы развития инклюзивного туризма. / И. А. Сеселкин . Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. 2015. № 11 (129). С. 134-143.
4. Barcelona, for accessible tourism. URL: <http://www.barcelona-access.cat/> (дата звернення: 11.10.2021).
5. Всесвітня туристична організація (UNWTO). URL: www.unwto.org. (дата звернення: 30.10.2021).

6. Visit Berlin [Електронний ресурс]: https://www.visitberlin.de/en/accessible_berlin_ (дата звернення:11.10.2021).

7. Власенко І. В. Інклюзивний туризм: досвід Європи, проблеми та перспективи України. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. 2018. Вип. 2. С. 220-230.

8. Відеоролик про інклюзивний туризм. URL: https://www.youtube.com/watch?v=zG8CR0jZ4Hg&ab_channel=disright (дата звернення:22.10.2021).

ВЕТЕРИНАРНО-САНИТАРНАЯ ОЦЕНКА В ЖИВОРЫБНЫХ ЕМКОСТЯХ ПРИ ПЕРЕВОЗКЕ ЖИВОЙ РЫБЫ

Теляпова Дильназ Руслановна

Магистрант II курса

НАО «Казахский национальный аграрный исследовательский университет»,
Республика Казахстан

Алимов Айтбай Айткенович,

кандидат ветеринарных наук, профессор

НАО «Казахский национальный аграрный исследовательский университет»,
Республика Казахстан

Актуальность. Рыбу перевозят очень часто, ее перевозят внутри хозяйства - из выростных прудов в зимовальные, из зимовальных в нагульные и т. д. Живую рыбу завозят из других хозяйств - из питомников, из полносистемных хозяйств в нагульные хозяйства, при заселении водоемов новыми видами рыб и т. п.

Расстояние, на которое перевозят живую рыбу, может составлять несколько сот метров (внутри хозяйства) и несколько тысяч километров. Возрастающий спрос на самую ценную по пищевым качествам живую рыбу требует доставки ее населению в течение круглого года. Первозят живую рыбу в воде, используя различные виды транспорта: - железнодорожный - в специально оборудованных вагонах; - воздушный - в специальной таре; - водный - в особых садках-прорезях; - автомобильный - в бочках для живой рыбы, брезентовых чанах, в специальных машинах для перевозки живой рыбы. Наиболее распространена перевозка живой рыбы в воде. Успешность этой операции зависит от качества воды, качества и состояния перевозимой рыбы, времени перевозки и правильной ее организации [1, 2, 3].

Для безопасной ее транспортировки следует придерживаться ветеринарно-санитарных требований (ВСТ).

Однако, загрязнение воды токсическими соединениями азота в основном связано с выделением рыбами аммония - практически единственного азотсодержащего продукта катаболизма аминокислот [4]. Вода для перевозки рыбы должна быть чистой и взята из тех водоемов, откуда выловлена рыба с концентрацией кислорода 5-8 мг/л. Реакция воды должна быть нейтральной или слабощелочной. На 1 кг, живой рыбы требуется 15-35 л. воды (в зависимости от вида рыбы) при температуре - летом - 6 - 10 °С, весной и осенью - 3 - 5 °С для холодолюбивых и соответственно - 10-12 °С и 5-6 °С для теплолюбивых рыб.

В результате различных превращений аммония возникают другие токсические соединения азота - нитриты и нитраты, аммиак. Так, микроорганизмы, живущие в воде, используют азот для синтеза аминокислот. Этот процесс является двухстадийным. На первом этапе происходит восстановление нитратов до нитритов: $\text{NO}_2^- + 8 \text{H}^+ + 6 \text{e}^- \rightarrow \text{NH}_4^+ + 2 \text{H}_2\text{O}$. Затем нитриты восстанавливаются до аммиака: $\text{NO}_2^- + \text{НАДН} + \text{H}^+ \rightarrow \text{НАД}^+ + \text{NO}_2^- + \text{H}_2\text{O}$.

Аммиак (NH_3) является главным стрессообразующим фактором. У рыб, наиболее подверженных стрессу, блокируется дыхательный центр и наступают необратимые явления, приводящие к гибели. Фактором, лимитирующим выживаемость водных организмов, солевой аммиак становится лишь в хорошо аэрируемых емкостях открытого типа при длительных транспортировках.

При концентрации аммиака в воде в количестве 6-10,3 мг/л, будет являться токсичным, так как это приведет к разрушению жаберного аппарата рыб. Ну, а что касается щелочной воды, к таким последствиям приведут концентрирование аммиака больше (при рН 8,5 - до 13,4 %, а при рН 6 - лишь 0,05 %, температура воды - +25 °). Содержание ионов аммония следует держать на уровне 2 мг/л. для некоторых видов рыб. Отравление рыб могут вызвать и нитриты, но только при их концентрации 10-20 мг/л. В транспортируемых емкостях с водой, можно допустить концентрацию нитритов до 0,1 мг/л. В процессе перевозки рыб, нитриты будут окисляться до нитратов из-за жизнедеятельности некоторых видов бактерий. Концентрация нитратов больше 40 мг/л нежелательна, так как она пагубно будет влиять на живых рыб.

Однако известно, что ионы аммония энергично адсорбируются цеолитом - широко распространенным в природе минералом из класса алюмосиликатов [5]. Эффективность очистки воды от соединений азота при помощи клиноптилолита - одного из наиболее распространенного цеолита, подтверждена исследованиями [6,7,8,]. Очевидно, что, поглощая аммиак, клиноптилолит ингибирует образование нитратов и нитритов как продуктов катаболизма протонированного аммиака, и таким образом создается низкий уровень загрязнения воды токсическими продуктами азотистого обмена. Использование природных цеолитов как сорбентов CO_2 во время длительных транспортировок осетровых рыб увеличивает эффективность на 12-13 % [9,10].

В зависимости от температуры воды в живорыбных емкостях судак и лещ выдерживают сроки транспортировки 3-5 суток, сазан 5-10, осетровые 7-10 суток. Чем теплее вода и меньше в ней кислорода, тем хуже рыба переносит транспортировку.

В настоящее время существует множество способов, направленных на повышение выживаемости рыб при транспортировке. Таковыми являются следующие: электронаркоз, влажная атмосфера, поддержание низких температур, увеличение давления в емкостях, применение антибиотиков, использование пены, аэрозолей и др. Однако до сих пор эти способы не нашли широкого применения в практике.

Методика исследований. Целью исследования является изучение накопления аммония (NH_4) и свободного аммиака (NH_3) в живорыбных емкостях

при транспортировке живой рыбы (форели), а также провести исследование токсичности аммония и аммиака в течение 32 часов с Мангистауской области в г. Алматы.

Исследования проводились согласно существующему отраслевому стандарту (ОСТ 15.372-2001) максимальное содержание азота в форме аммиака, нитратов и нитритов при выращивании осетровых не должно превышать соответственно 0,05, 1,0 и 0,02 г/м.

Результаты исследований. Пробы воды отбирались непосредственно до транспортировки (погрузкой), через 6,0; 10,0, 20,0 и через 32,0 часов непосредственно после транспортировки (выгрузкой) форели. Температура воды при погрузке составляла 10,0 °С, после выгрузки 8,2 °С. Результаты измерений показаны на рис.1.

Исследования проводились в обычные живорыбные емкости с водой при температуре 10,0°С помещались рыбы (форель). Через определенное время нами измерялись содержание растворенного кислорода (O₂), аммонийного азота, рН, нитритов и нитратов. Определялись состояние форели по внешним признакам. На протяжении исследования наблюдались за движением тела при плавании, на реакцию и возможности при поимке руками. Уровень насыщения кислородом оставался в пределах нормы (130 - 145 %) на протяжении всего исследования.

Состояния живой рыбы стали существенно заметны через 32 часов после начала исследования. Заметно проявлялись они в виде вялости, а также рыбы плавали на боку, медленно, ближе к поверхности воды и можно было их легко словить, а также периодически можно было заметить, что рыбы принимают вертикальное положение головой вверх. Количество аммония содержащийся в этот момент составлял 12,6 мг/л, рН 6,3, температура воды же снизилась до 8,2 °С. Свободный аммиак был зафиксирован на уровне 0,01 мг/л.

Нами было установлено, что ухудшения состояния живой рыбы были заметны, если в воде содержание аммония превышались более 12 мг/л, а что касается свободного аммиака, его количество остается небольшим - на уровне нескольких сотых мг/л. Также с средним за весь период исследования интенсивность выделения аммония составляла - 3,2 мг аммония на 1 кг/час. Также активная реакция воды (рН), ее температура и содержание общего азота, все эти три параметра играют важную роль при накоплении свободного аммиака.

В чем же роль рН в данном случае, в том, что если температура воды будет достигать 19,5 °С, а рН 7,8, то в аммиак переходит в 10,3 % от общего аммония. Ну, а при рН 6,8 - почти в 100 раз меньше, - только 0,13 %. Здесь мы можем заметить и влияние температуры на этот процесс. Если снизить температуру от 19,5 до 4,0 °С, то доля аммиака уменьшится втрое. Высокое содержание растворенного кислорода в воде значительно повлияет на токсичность аммиака.

Таким образом, что из-за того, что в процессе дыхания рыба выделяет двуокись углерода, тем самым подкисляя им воду, рН всегда остается слабокислым. При таком случае доля свободного аммиака оставалась на безопасном для рыб уровне. Во время исследования, нами замечались явное ухудшение состояния живой рыбы, концентрации свободного аммиака было недостаточно чтобы он мог стать причиной этого ухудшения, также нами

установлено, что свободный аммиак (NH_3) может являться главным фактором, который ограничивает выживаемость живой рыбы при транспортировках, чего нельзя сказать об аммонийном азоте.

По проведенным исследованиям, живая рыба при транспортировках в течении 16 - 18 часов хорошо себя чувствует даже при содержании аммония (NH_4) до 4,5 – 5,0 мг/л. При увеличении этого показателя на 12 мг/л, можно заметить угнетение и отклонение в поведении рыбы.

В зависимости от того, для каких целей будет использована транспортируемая рыба, стоит придерживаться показателей, которые будут оказывать минимальное воздействие на них.

Для того чтобы перевезти рыбу, предназначенную для посадки или же для рыбалки, нужно максимально снизить риски негативного влияния аммонийного азота и держать концентрацию аммонийного азота на уровне 4–5 мг/л. Если же перевозимая рыба предназначена для продажи и для дальнейшей реализации либо для переработки, то можно существенно увеличить плотность посадки. В таком случае можно повысить содержание аммонийного азота до 10–12 мг/л. Такие советы актуальны при перевозках продолжительностью от 15 до 26 часов. Если же продолжилось перевозок больше или меньше чем указано выше, то такие показатели нуждаются в уточнении.

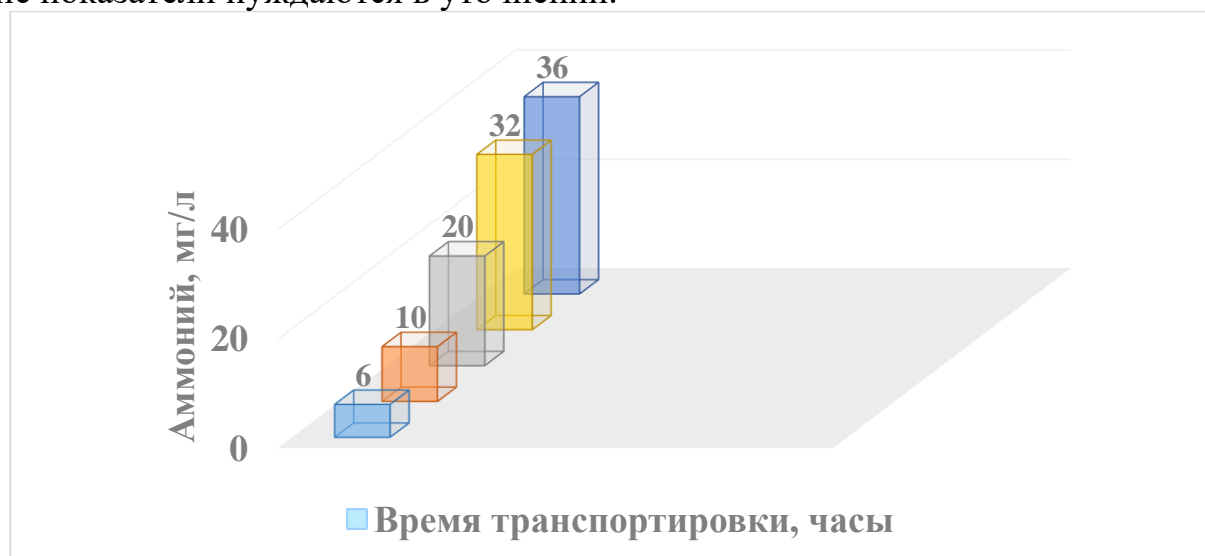

Рис. 1. Содержание NH_4 при транспортировке живой рыбы в транспортной емкости

Заключение. В заключении, после проведения исследований, нами определены такие выводы:

- ухудшение состояния живой рыбы зависит от повышения концентрации NH_4 в воде, а не от свободного NH_3 .
- для того чтобы безопасно и успешно транспортировать рыбу, следует правильно подготовить ее к транспортировке и следить за ее физиологическим состоянием.

Список литературы

1. Семёнов Д. В. Международные транспортные коридоры, проходящие по территории России: историко-правовой обзор/– 2-е изд., перераб. и доп. – Вологда: Киселев А. В., 2017. – 240 с.
2. Привезенцев Ю.А. и др. Рыбоводство. - М.: Мир, 2004
3. Ворошилина З.П. и др. Товарное рыбоводство. - М.: Колос, 2009
4. Титарев Е.Ф. Холодноводное форелевое хозяйство. - М.: монография. – М.: ВНИРО, 2008
5. Козлов В.И. и др. Аквакультура. - М.: Колос, 2006
6. Головина Н.А. и др. Ихтиопатология. - М.: Колос, 2010
7. Мамонтов Ю.П., Литвиненко А.И. Оборудование для товарного рыбоводства производственно-практическое издание / - М.: ФГНУ «Росинформагротех», 2009
8. Минько В.М. Охрана труда в рыбном хозяйстве. - М.: Мир, 2004
9. Ефимова М.В. Транспортирование и хранение морепродуктов. КамчатГТУ, 2015 - 11 с.
10. Алимов А.А. Ветеринарно-санитарный контроль на границе и транспорте: учебное пособие. Алматы, 2021. - 176 с.

Scientific publications

MATERIALS

The II International Scientific and Practical Conference
«Modern issues of practice and theory»

London, Great Britain. 409 p.

(January 17 – 19, 2022)